

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

YAKIN TARİH-1

İngiliz Arşiv Belgelerinde

Hicaz isyanı

İSMAİL KÖSE

İsmail Köse
İNGİLİZ ARŞİVLERİNDE HİCAZ İSYANI
Selis Kitaplar 180 • İnceleme - Araştırma

Copyright © 2014, Selis Kitaplar

ISBN: 978-605-5927-73-8
1. Baskı, Ekim 2014

Mehmet Tuncel, Genel Yayın Yönetmeni
Adem Kaya, Genel Koordinatör / kayaadem514@gmail.com
Ayhan Özçelik, Editör
DBY Ajans, Sayfa Düzeni
Yasin Özcan, Kapak Tasarımı

Pasifik Ofset Ltd. Şti.'de basılmış ve ciltlenmiştir.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul • Tel: 0212 412 17 77
Sertifika No: 12027

SELİS KİTAPLAR
Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan Cad. Çağdaş Han No: 13 K: 2
34410 Çağaloğlu / İstanbul
Tel: +90 212 513 63 89 • Faks: +90 212 528 22 17
E-posta: info@seliskitaplar.com

www.seliskitaplar.com
twitter.com/seliskitaplar
facebook.com/seliskitaplar

Selis Kitaplar Basım Yayın Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi,
bu eserin tüm yayın haklarının sahibidir. Yazılı izni alınmadan
kısımın ya da tamamen çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İsmail Köse

İngiliz Arşiv Belgelerinde
HİCAZ İSYANI

YRD. DOÇ. DR. İSMAİL KÖSE, 1975 yılında Trabzon'da doğdu. İlkokul ve lise öğrenimini Maçka'da tamamladıktan sonra KKTC Yakın Doğu Üniversitesi'nde devlet burslu olarak 1994 yılında başladığı Uluslararası İlişkiler lisans eğitimini 1999 yılı içerisinde yüksek onur derecesi ile tamamladı. 1999 yılı güz döneminde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı ve 2002 yılında yüksek lisans öğrenimini "Bilim Uzmanı" derecesi ile tamamladı. 2008 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Doktora Programı'nda başladığı öğrenimini 2013 yılında "Cumhuriyet Tarihi Doktoru" unvanı ile tamamladı.

Aynı yıl Erciyes Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı'nda Yrd. Doç. Dr. olarak göreve başladı. Halen Erciyes Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Siyasi Tarih, Türk Dış Politikası, Savaş ve Barış, Osmanlı Diplomasisi, Amerikan Dış Politikası, Avrupa Tarihi derslerini ve Hukuk Fakültesi'nde Devletler Hukuku, AB Anayasası ve Uluslararası Hukuk'ta Güç Kullanımı derslerini vermektedir.

2008 yılında Detay Yayınları'ndan yayınlanan *Pratik Anadolu Rehberi* adlı turizm kitabının editörlüğünü ve İngilizce çevirisini yaptı. 2009 ve daha sonra 2011 yılında Akademi Yayınları'ndan *4.000 Yıllık Miras'ın Kutsal İzleri-Trabzon* adlı çalışmasının birinci ve ikinci baskısını Türkçe ve İngilizce olarak yayınladı. 2010 yılında, yine Akademi Yayınları'ndan *Ayasofya'nın Freskleri, Sumela Manastırı'nın Bilinmeyen Freskleri* ve *The Monastery Hidden Beyond the Clouds-Soumela* adlı çalışmaları yayınladı. 2013 yılında *Sekiz İklim Sekiz Şehir-Karadeniz* adlı çalışması Akademi Yayınları'ndan yayınladı. *Türk Dünyası Araştırmaları, Karadeniz İncelemeleri, History Studies, Başbakanlık Diplomasi Dergisi, İÜ Tarih Dergisi, Atatürk Araştırmaları, KTÜ Denizcilik Fakültesi, Codrul Cosmunli, Archive Bosnia, TTK, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Dergisi* gibi ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde makaleleri yayınladı. Evli ve Ahmet Yasir, Abdullah Efe ve Akif Emre adlarında üç çocuk babasıdır. İyi derecede İngilizce bilmektedir.

İçindekiler

Giriş	11

BÖLÜM I

MISIR'IN İŞGALİNDEN (1882) SONRA İNGİLİZ HÜKÜMETİ'NİN FİLİSTİN VE HİCAZ POLİTİKASI

- İngiliz Hükümeti'nin Hicaz'a Artan İlgisi ve Filistin'de Yahudilere "Ulusal Bir Yurt" Verilmesi Yönündeki Çalışmalar..... 21
- Majesteleri Hükümeti'nin Balfour Deklarasyonu ve Siyonistler 30

BÖLÜM II

İNGİLİZLER VE ŞERİF HÜSEYİN

- Şerif Hüseyin Kimdir? 41
- I. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve İngiltere'nin Hicaz Politikası..... 50
- Şerif Hüseyin'in Oğlu Abdullah'ın Kahire'de Yüksek Komiser Lord Kitchener ile Görüşmesi 60
- Abdullah'ın Kahire Müstemleke İdaresi'nde Doğu İşleri Sekreteri Ronald Storrs ile Görüşmesi 69
- Şerif Hüseyin ile İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon Arasındaki Mektuplaşmalar 80
- İsyan Öncesinde Mekke'deki Gelişmeler ile Birlik Komutanı ve Vali Vekili Binbaşı Mehmet Ziya Bey 157

BÖLÜM III İSYAN

- Mekke’de Sabah Ezanı ve İsyanın Başlaması..... 191
- İsyanın Hicaz’ın Diğer Bölgelerindeki Seyri ve Cidde’nin İngiliz Savaş Gemileri Tarafından Bombalanması..... 213
- Hicaz’ın İşgali ve İsyanı Suriye’ye Yayma Çabaları..... 239
- Medine Savunması..... 253

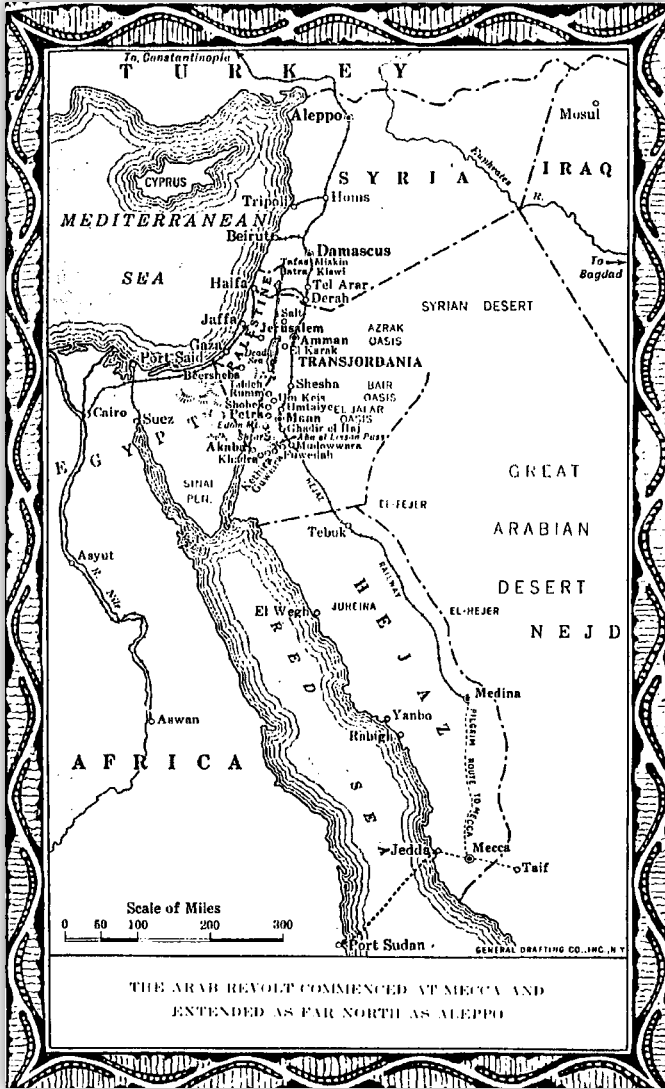
BÖLÜM IV İSYANIN İKİNCİ YILI VE SONRASI

- Şerif Hüseyin’in Kendisini Arabistan Kralı İlan Ettirmesi ve Halifelik İddiaları 311
- Stotzingen Misiyonu..... 317
- Medine Muhasarası 324
- Filistin’in İşgali ve Düşman’ın Şam’a Ulaşması..... 352
- Muhasara ve Medine Müdafileri 364
- I. Dünya Savaşı’nın Düşmeyen Kalesi Medine 374

Sonuç ve Değerlendirme 397

Kaynakça..... 403

İndeks 411

İngiliz Arşivleri'nde Arap Yarımadası^[1]

[1] *Records of the Hashimite Dyansties; A Twentieth Century Documentary History*; ed. Alen de L. Rush; C. 5; Archive Editions, UK, 1995. s. 315.

'Vue de la Mecque', by D'ohssen, 19th century

Kaynak: *Records of the Hajj: A Documentary History of the Pilgrimage to Mecca C. I-III*. Archive Editions, UK, 1993.

Giriş

İlk bakışta, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Arap Yarımadası gibi kabileler arası kan davalarının, düşmanlıkların, anlaşmazlıkların ve cehaletin yüzyıllardır ortadan kaldırılamadığı bir coğrafyada, çökmekte olan fakat halen muazzam bir güce sahip Osmanlı Devleti'ne karşı I. Dünya Savaşı esnasında başlattığı isyanın başarıya ulaşması imkânsız bir hadise gibi görülür. Oysa isyan umulmadık bir şekilde başarıya ulaşmıştır. Çünkü Hicaz İsyanı'nın bastırılmasında çok sayıda zafiyetin ve ihmalin bir araya gelmesinin yadsınamaz etkisi vardır.

Hicaz İsyanı'nın başarıya ulaşmasını sağlayan en etkin üç faktör irdelenecek olursa, İngiltere'nin, hem Kızıldeniz hem de Basra Körfezi'ndeki tartışmasız üstünlüğü başta gelir. Savaş esnasında düşmanın asilere destek vermesi denizden yapılabilecek bir müdahaleye imkân bırakmamıştır.

İkinci olarak sayılabilecek önemli faktör, Osmanlı Ordusu'ndaki yetersiz istihbarat ve kontrespiyonaj faaliyetleridir. Bu nedenle isyan girişimleri tespit edilememiş, devlet hazinesi uzun süre asilerin isteklerini karşılamak için kullanılmıştır. Etkili bir istihbarat teşkilatı Mekke Emiri'nin isyan girişimlerini ve düşmanla yazışmalarını tespit ederek Emir'in isyan etmeden azlini sağlayabilirdi.

Üçüncü en önemli faktör, teknolojik yetersizlik ve Hicaz Demiryolu'nun Mekke'ye ulaşamamış olmasıdır. İngiltere'den gelen sınırsız destek nedeniyle Hicaz'daki müdafiler, asiler karşısındaki

ateş üstünlüklerini İsyanın en başında kaybetmişlerdir. Asilerin ilkel ulaşım araçları ile rahatça istedikleri yere intikal etmelerine rağmen Müdafî Türk Birlikleri düzenli müfrezelerin isyan alanlarına intikalinde büyük sıkıntı yaşamışlardır. Birliklerin elinde, ne yeterli teknolojik ulaşım aracı ne de nakil vasıtası vardı. Bu durum birliklerin asiler karşısında taarruz konumundan mecburen savunma konumuna dönmesine neden olmuştur ve mağlubiyet kaçınılmaz hâle gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde Hicaz gibi stratejik ve kutsal mekânlara ev sahipliği yapan bir coğrafyaya daha fazla önem vermesi ve daha etkili tedbirler alması gerekirdi.

İttihat Terakki Hicaz'ın savunulmasına gereken özeni göstermemiş ve önem vermemiştir. Oysa İngiliz Hükümeti'nin Hicaz ile ilgilenmeye başlaması Şerif Hüseyin'in 1908 yılında İttihat Terakki tarafından Mekke Emiri olarak atanmasından çok önce başlamıştır. Fakat bu yıllar İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunduğu yıllardır ve İngiliz ilgisi Hicaz'daki gelişmeleri takip etmek ve gerektiğinde sömürgelerinden gelen Müslümanların hac ibadetlerini rahatlıkla yerine getirmelerini sağlamakla sınırlı kalıyordu.¹ Buna rağmen İngiliz Hükümeti, özellikle Mısır'ın işgalinden sonra fırsat buldukça bedevi kabilelerini Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmaktan da geri durmuyordu.²

I. Dünya Savaşı başlamadan önce İngiliz Hükümeti Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtabilmek için uğraşlarını yoğunlaştırmış, bu amaca yönelik olarak 1882 yılında işgal etmiş olduğu Mısır'ı bir üs haline getirmiştir. İngilizlerin söz konusu hedefleri

¹ *FO 195/1847*, Jeddah to Sir Arthur Nicholson, 15 February 1894; Arrival of Ottoman Engineers and Officials to build hospitals, houses and lazarettos, 1 March 1894.

² *FO 371/61*, Sir N. O'Connor to Sir Edward Grey, Confidential, Jerusalem, April 6, 1906. Egypt and Sudan, Turco-Egyptian Frontier, April-May 1906., s. 354-55; Albert M. Hyamson, Palestine Under The Mandate 1920-1948, Methuen & Co. Ltd., London, 1950. s. 24-25.

doğrultusunda destek arama faaliyetleri de çok önceden başlamıştı. Mısır'ın işgalinden hemen sonra İngiliz Hükümeti Mekke Emir'i Şerif Ali Paşa ile iletişim kurmanın yollarını aramaya başlamış ve Şerif'in Sultan II. Abdülhamit ile olan ilişkileri yakından takip edilmiştir.³

1908 yılından sonra İngiliz Hükümeti'nin Hicaz ve Mekke şerifliği ile ilgilenmesinin diğer nedeni sömürgesi Hindistan'daki Müslümanların hac esnasında karşılaştıkları problemlerdi. Hintli Müslümanlar Araplardan ve Şerif'ten hoşlanmıyordu ve bunun tersi de doğrudur.⁴ Abdullah hatıratında, “babasından önceki Emir Şerif Ali Paşa'nın hacılara zulüm yaptığını ve halkı soyduğunu” iddia etmektedir. Hintli Müslümanların tavırlarından da görüleceği gibi, tarihi gerçekler Abdullah'ın naklinin aksinedir. Hacılar asıl Şerif Hüseyin döneminde soyulmuş ve zulme uğramışlardır.

Savaş öncesi yıllar aynı zamanda Hindistan'da ayaklanmaların ve İngiliz sömürge hükümetine karşı hoşnutsuzlukların su yüzüne çıktığı yıllardır ve İngiliz Hükümeti Hindistan'da en azından Müslümanları tarafına çekmek istiyordu. Zira 1857 yılındaki büyük ayaklanmadan itibaren Hindistan'daki karmaşanın bir türlü üstesinden gilememiştir. Bu nedenle İngiltere, Müslüman Hintli toplumu yatıştırarak bütünden ayırmak yönünde bir politika takip ediyordu ve hac ibadeti esnasında Hintli Müslümanların

³ FO 78/3415, Acting Consul at Jeddah to the Sheriff of Mecca, 30 January 1882; FO 78/3415, Translation of Sherif's letter of 30 January 1882; FO 78/3415, British Agent, Jeddah to British Ambassador, Constantinople, 10 May 1882.

⁴ FO 78/4123, Jeddah to Constantinople [İstanbul], 7 September 1888; FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916; Salahi Sonyel, “Albay T. E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı”, *Belleten*, C. LI, S. 199, Nisan 1987. s. 235; Isaiah Friedman, “The McMahon-Hussein Correspondence and the Question of Palestine”, *Journal of Contemporary History*, C. 5, No. 2 (1970). s. 93.

haklarını korumak için özellikle kapitülasyonların sağlamış olduğu tüm imtiyazları kullanmakta tereddüt etmiyordu.⁵ Öyle ki I. Dünya Savaşı'nın başında Kızıldeniz'e koymuş olduğu abluka nedeniyle Hicaz topraklarında oluşan kıtlık, hacıların kutsal topraklara ulaşımı ve hac sonrası geri dönüşleri ile ilgili olarak Hindistan Sömürge Bakanı'nın tavsiyesi ile hem Hicaz üzerindeki ablukayı gevşetmeye hem de hacıların ziyaretleri esnasında Kızıldeniz'den geçişlere müsaade etmeye karar vermiştir.⁶ İngiliz-Şerif Hüseyin teması da resmi olarak bu dönemde başlamıştır.

İttihat Terakki tarafından 1908 yılında paşalık payesi verilerek Mekke Emirliği'ne atanan Hüseyin ile İngilizler arasındaki yazışmaların gerçekleştiği dönem aynı zamanda Osmanlı Devleti için bir ölüm kalım mücadelesi olan Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları'nın yaşandığı dönemdir. Şerif Hüseyin, şahsi hırsları doğrultusunda Osmanlı ordularının ikmal hatlarını kesip İngilizlerin zaferi için çalışırken, Arabistan ve Anadolu'dan gelen ve bir daha geri dönmeyeceğini bilen binlerce Anadolu evladı, halife ordularında İngilizlere karşı bir varoluş ya da yok oluş mücadelesi veriyordu. Anadolu işgalinin önündeki son kale Çanakkale idi. Daha da ilginç olan şudur ki 2 Kasım 1917 tarihinde ilan edilecek olan Balfour Deklarasyonu'ndan çok önce İngiliz Hükümeti Siyonistlerin Filistin'de bir İsrail Devleti kurmalarına rıza göstereceğini belli etmişti ve bir Yahudi Katır Birliği İngiliz Birlikleri ile birlikte Çanakkale'de Türk Ordusu'na karşı çarpışyordu.⁷

Bu çalışmada, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nde yer alan, Şerif Hüseyin ve Mısır Yüksek Komiseri McMahon arasındaki

⁵ FO 195/2350, Jeddah to Constantinople [İstanbul], 9 August 1910; Antony Best vd., *International History of The Twentieth Century And Beyond*, 2. Baskı, Routledge, Londra ve Newyork, 2008. s. 95-96.

⁶ FO 371/2147, Reporting Food Scarcities, 15 December 1914; India Office to Foreign Office, 30 December 1914.

⁷ FO 371/3395, From N. Sokolov, Zinoist Organisation, London to Yarmonowitz at Irkutsk, 25 September 1918; Best vd., a.g.e., s. 111.

mektuplar ve sonrasındaki yazışmalar ele alınacak ve Şerif Hüseyin'in 1916 yılında Müslüman Osmanlı ordularını bulundukları mevki-lerde muhasara ederek Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası'ndaki egemenliğini sona erdiren isyan hareketine gidilen süreç ve isyan esnasındaki gelişmeler irdelenecektir.

Hicaz İsyanı, bu esnada Medine'de bulunan Hilali Ahmer [Kızılay] görevlisi Feridun Kandemir ve Fahrettin Paşa'nın [Kor-general Türkkan] İstihbarat Subayı Naci Kâşif Kıcıman tarafından tutulan günlüklerde kaydedilmiştir. Fakat her iki günlük de isyanın Medine'deki detayları üzerine yoğunlaşmış, Mekke, Cidde, Taif, Yenbo, Vech gibi bulundukları mevzilerden uzakta yer alan isyan bölgeleri hakkında çok fazla bilgi verememişlerdir. Bunlara ek olarak isyan hakkında bilgi veren en önemli Türkçe kaynak, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan cephe cerideleri ve çatışma kroki-leridir. Fakat hem Genelkurmay Başkanlığı'nın derleyerek yayınladığı cerideler hem de Hilali Ahmer görevlisi Feridun Kandemir ve İstihbarat Subayı Naci Kâşif Kıcıman'ın vermiş olduğu bilgiler doğal olarak isyanın düşman cephesindeki gidişatını yüzeysel olarak ele almaktadır. İsyanın asiler safındaki algısını ve düşünce yapısını yansıtan en önemli ikincil kaynak daha sonra Ürdün Kralı olan Hüseyin'in oğlu Abdullah tarafından yayınlanmış olan hatıratır.⁸

⁸ Bkz. Feridun Kandemir, *Fahrettin Paşa'nın Medine Müdafası*, 4. Baskı, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2006; Naci Kâşif Kıcıman, *Medine Müdafası Hicaz Bizden Neden Ayrıldı?*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1971; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, VI. Cilt, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, S: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcı'ndan İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt 1. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, S: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979; Eldeki bu kaynaklara ek olarak, Hicaz Valisi ve Bölgedeki Birliklerin Komutanı Galip Paşa'nın hatıratı da sayılabilir. Fakat Galip Paşa, isyan başladığında Taif'te bulunuyordu ve kısa bir süre sonra emrindeki birliklerle birlikte Abdullah'a teslim olmuştur. Dolayısıyla hatıratında isyanın gidişatına

İsyandaki en etkin isimlerden bir tanesi Abdullah'tır. Fakat isyan sonrası Arap coğrafyasında büyük bir savrulma yaşanmış Araplar, İngiliz ve Fransız müstemlekeleri durumuna düşmüştür. Arap halklar, bağımsızlık bir yana bitmeyen sınır savaşları, müstemleke idareleri, kabile nefretleri, mezhep savaşları ile mücadele etmiş ve 1916'dan daha ilkel şartlar altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu halen devam eden ve bir türlü çözülemeyen bir sorundur. Oysa Haşimiler Araplara, "isyan ederlerse bağımsız olacakları" sözünü vermişlerdi. Bu söz hiçbir şekilde tutulmamıştır.

Abdullah söz konusu hatıratında isyanın asiler saflarındaki boyutuna ışık tutmakta ve asilerin algısını göstermekte fakat hadiseleri isyanı meşrulaştıracak şekilde tarihsel gerçeklere göre değil, kendi kurgusuna göre nakletmektedir. Örneğin hatıratında, "Mısır'da iken Lord Kitchener'in kendisi ile görüşmek istediğini" nakletmektedir. Oysa Kitchener'in Londra'ya göndermiş olduğu raporda "görüşme talebinin bizzat Hüseyin'in emri ile oğlu Abdullah'tan geldiği, isyan için İngilizler'den yardım istendiği" ve İstanbul'daki gelişmelerin Kitchener'e nakledildiği açıkça bellidir.⁹

Abdullah, hatıratını Ürdün Kralı iken yazmıştır ve Arap halklar arasında Osmanlı Devleti'ni Arap Yarımadası'ndan çıkartan isyana ve kendilerine karşı başlayan hoşnutsuzluğu gidermek için isyana meşruiyet kazandıracak bir metodoloji takip etmiş, tarihi gerçekleri çarpıtmış, yaşanmamış hadiseleri yaşanmış gibi nakletmiş, yaşanmışları ise kurgusuna ters düşüyorsa hiç yazmamıştır. Abdullah'ın hatıratında, dönemin diğer kaynakları incelendiğinde kurgu olduğu açıkça anlaşılan çok sayıda nakil örneği vardır.

ışık tutacak bilgiler yoktur. Bilgi için bkz. *Galip Paşa'nın Hâtıraları, Hayat Tarih Mecmuası*, S. 6, İstanbul 1986; En son olarak bahsedilebilecek olan kaynak, Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?*, Çev. Halit Özkan, 9. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, adlı eserdir.

⁹ Bkz. *FO 371/2130*, Sir Kitchener, Cairo, to Sir Edward Grey, 6 February 1914.

Hatıratta isyanın meşruiyetine dönük gerçekle alakası olmayan kurgusal olaylar ve meşruiyete zarar verecek kısımların yazılmaması metodunun tercih edildiği açıkça bellidir. Ayrıca Abdullah da babası gibi, tüm gayrimeşru hareketlerini meşrulaştırmak için sürekli Hz. Peygamber'den hadis ve Kur'an'dan ayetler kullanarak hedef kitlenin zihnini bulandırmayı tercih etmiştir.

Abdullah hatıratında, İttihat Terakki'yi sert ifadelerle suçlar-ken ve tüm suçu İttihat Terakki'ye yüklerken, kendisi ve babasının İngilizlerle yaptıkları işbirliğini, gizli görüşmeleri, Osmanlı Devleti Hazinesi'nden daha fazla para alabilmek için çevirdikleri entrikaları yazmamayı tercih etmiştir. Tüm bu bilgiler ve Abdullah'ın isyan sürecinde yazmamayı tercih ettiği kısımlar İngiliz arşiv belgelerinde ve daha sonra kaleme alınan Türkçe hatırat ve araştırmalarda açıkça görülmektedir. Dolayısıyla Hicaz İsyanı'nın net bir fotoğrafının çekilebilmesi için İngiliz arşivlerindeki belgelerin de gün yüzüne çıkartılması gerekmektedir.

Hicaz İsyanı, Haşimi Şerif Hüseyin ve oğullarının tertibidir. Arap halklarının tamamı, örneğin Filistinli Araplar, Suriyeli Arapların büyük kısmı, Hicaz'da şehir merkezlerinde yaşayan Arapların ekser çoğunluğu, Yemen'dekilerin büyük kısmı, Asir, Necd'deki, Irak'taki Arapların bir kısmı isyana destek vermemiştir.¹⁰ Dolayısıyla, Hicaz İsyanı tam anlamıyla bir Arap isyanı değil, Şerif Hüseyin liderliğindeki Haşimiler ile altınlarla satın alınmış, bazı şehirli ve cahil, yağmacı, vahşi ve dağlı bedevi kabilelerinin oluşturduğu urban isyanıdır. Şehirli Arapların az bir kısmı isyana destek vermiştir. İsyanın başarıya ulaşması Arap halklardan aldığı destek sayesinde değil, İngiliz yardım ve finansmanı sayesinde mümkün olmuştur. İngilizler, Rabiğ idarecisi Hüseyin Mübarig, Yemen İmamı Yahya ve birkaç diğer idareci dışındaki tüm Arap kabile reislerini ve idarecileri ya tehdit ederek, ya rüşvet vererek ya da kandırarak satın almışlardır.

Hicaz İsyanı'nın planlanmasında ve icra edilmesindeki en önemli faktör Şerif Hüseyin ile McMahon arasında 1915 yılı temmuz

¹⁰ BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 148.

ayında başlayıp 1916 yılı haziran ayında isyan ile sonuçlanan süreçteki mektuplaşmalardır. Mektupların derkenar düşülmüş imzalı İngilizce orijinalleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nde bulunmaktadır ve araştırmacıların kullanımına açılmışlardır. Ayrıca isyan esnasında düşman birliklerinin planları ve cephe raporları isyanın icrasını göstermesi açısından da yadsınamaz önemi haizdir. Söz konusu nedenlerle bu çalışma büyük oranda birincil İngiliz arşivlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla eserde yer alan bilgilerin önemli bir kısmı İngiliz arşivlerinde bulunan rapor, bülten, yazışma, istihbarat bilgi notu, bakanlıklar arası yazışma, savaş kabinesi tutanakları, müstemleke idarelerinin Londra ile yazışmaları ve ilgili belgeler analiz edilerek hazırlanmıştır. Eser okunurken ana kaynağın İngiliz arşiv belgeleri olduğu ve bakış açısının buna göre şekillendiği gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır.

Eserin amacı, Arap ve Türk halkları arasında I. Dünya Savaşı gibi hem insanlık hem de Osmanlı Devleti ile tebaası için büyük bir felaketle sonuçlanan, üç büyük imparatorluğu (Almanya İmparatorluğu, Çarlık Rusya, Osmanlı Devleti) tarihin derinliklerine gömen savaş ortamında gerçekleşen bir sadakatsizliği yargılamak, yüz yıl önce yaşanmış anlaşmazlıklardan yeni nefret söylemleri ihdas etmek değildir. Amaç, tarihçi gözüyle 1914-1919 yılları arasında yaşananları farklı bir bakış açısından ele almak ve Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası'nda yenilmesinde, Irak, Filistin ve Suriye'nin kaybedilmesinde yadsınamaz etkisi bulunan Hicaz İsyanı ile ilgili gerçeklerin gün ışığına çıkartılabilmesini sağlamaktır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır ve ilk bölümde isyan sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için İngiltere'nin Arap Yarımadası ile ilgili politikası ve Siyonistlerle bağlantıları ele alınmıştır. İkinci bölümde isyan öncesi süreç, üçüncü bölümde ise isyanın gelişimi ve dördüncü bölümde isyanın 1917 yılından sonraki gelişimi ele alınmıştır.

Yrd. Doç. Dr. İsmail Köse
Erciyes Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi
Kayseri, Ekim 2014

I

Mısır'ın İşgalinden (1882) Sonra İngiliz Hükümeti'nin Filistin ve Hicaz Politikası

İngiliz Hükümeti'nin Hicaz'a Artan İlgisi ve Filistin'de Yahudilere “Ulusal Bir Yurt” Verilmesi Yönündeki Çalışmalar

Şerif Hüseyin ve oğulları tarafından örgütlenen Hicaz İsyanı aynı zamanda sırasıyla Irak, Filistin ve Suriye'nin işgalinin yolunu açmıştır. İsyanı teşvik eden İngilizlerin temel amaçlarından bir tanesi de Türk ordularını Hicaz'da meşgul edip, Irak, Filistin ve Suriye'yi daha kolay işgal edebilmektir. İsyan söz konusu işgallerin önünü açmıştır. Bu nedenle Hicaz İsyanı ele alınmadan önce İngiltere'nin ve Siyonistlerin Filistin'e yönelik yaklaşımlarının öncelikle irdelenmesi gerekir.

Filistin Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi ile (1517) Osmanlı topraklarına katılmış ve 1917 yılına kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır.¹ Bu süre zarfında Filistin'de yaşayan Yahudiler de Osmanlı'nın hoşgörü ve dini özgürlük ortamından diğer halklar gibi yararlanıyorlardı. 1800'lü yılların ortasına varıldığında Dünya Siyonist Hareketi Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak için harekete geçerek Sultan II. Abdülhamit ile görüştü. Fakat bu

¹ Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi-İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006. s. 279-306.

görüşmeden istenilen netice elde edilemedi ve hatta Yahudi hacıların Filistin'deki ziyaret süresine sınırlama getirilerek *de facto* bir yerleşimin önü kesilmek istendi.

Yerel idarecilerin rüşvetle iş görmeleri söz konusu kuralın yıllar içinde delinmesinin yolunu açtı. Siyonistlerin yakın gelecekteki planları için bu gedik yeterli değildi. Uzun süredir beklenen fırsat I. Dünya Savaşı esnasında savaş ekonomisini sürdüremez hâle gelen İngiltere'nin çare arayışları esnasında ortaya çıktı. 1916 yılı sonunda başbakanlık görevini üstlenen Lloyd George bir Siyonist taraftarıydı ve Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, yayınladığı deklarasyonla Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına yardım edileceği sözünü verdi. Fakat bunun için önce Filistin'in Osmanlı Devleti'nden alınması gerekiyordu ve Yahudi bankerlerden destek bekleniyordu. İngiltere'nin Filistin'e ve Yahudilerin bu topraklara tekrar yerleştirilmesine yönelik politikasına, Theodore Herzl ya da 1916 yılı sonunda Lloyd George'un başbakanlığı ile başlanmıştır şeklindeki paradigma üzerine kurulacak herhangi bir yaklaşım tamamen yanlış olacaktır. Zira İngiltere'de, Yahudilerin tekrar Filistin'e yerleştirilmesine yönelik fikirleri ileri sürerek savunan ilk kişi 1621 yılında söz konusu talepleri dile getiren Sir Henry Finch'tir.² Finch söylediklerinden dolayı ilk başlarda hapsedildi ve dile getirdiği talepler kısa bir süreliğine İngiliz dış politikası öncelikleri arasında kayboldu.

İngiliz Hükümeti'nin Filistin'e yönelik ilgisi ise hiçbir zaman dış politikadaki etkinliğini kaybetmedi.³ Örneğin 1838 yılında, Napolyon'un Suriye işgal seferinden yaklaşık kırk yıl sonra, Lord Shaftesbury, Dışişleri Bakanlığı'na sunmuş olduğu bir memorandum ile Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'dan büyük güçlerin [İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya] garantörlüğü altında Yahudilerin

² Hyamson, a.g.e., s. 2.

³ FO373/7/36, *Zionism: A Short History from 720 BC-1918*, by the British Foreign Office, prepared for the Peace Conference, February 1919; Hyamson, a.g.e., s. 4.

tekrar Filistin'e yerleştirilmesini istedi.⁴ Bu plan, Filistin'e yerleştirilecek yeterli Yahudi topluluğu bulunmadığından uygulanamadı ve Yahudiler Filistin'e tekrar yerleşebilmek için yüzyıl daha beklemek zorunda kaldı. Ayrıca, Filistin bu dönemde Osmanlı toprağıydı ve Lord Shaftesbury, büyük güçlerin baskısı ile Osmanlı Devleti'nin Yahudi yerleşimine itiraz edemeyeceğine inanıyordu.

Shaftesbury'nin memorandumundan bir yıl sonra, 1839 yılında Kudüs'teki İngiliz Konsolosu Kahire'deki Albay Chambell'e bir yazı göndererek "Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilerin korunmasını" talep etti.⁵ Konsolosun yazısından bir yıl sonra, 1840 yılı ağustos ayında İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lord Ponsonby, Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda "Osmanlı Devleti'nin Avrupadaki Yahudilerin Filistin'e dönmelerine sağlanması için tüm gerekli teşviki sağlaması gerektiğini" bildirdi.⁶ Bunun için İngiliz Hükümeti'nin baskısı gerekiyordu. Yahudilerin tekrar Filistin'e yerleştirilmesine yönelik çalışmalar bazen İngiliz Hükümeti tarafından tek başına bazen de diğer büyük güçlerin katılımı ile kesintisiz bir şekilde yürütülüyordu.

Tüm bu talepler İngiliz Hükümet katlarında ve Dışişleri Bakanlığı'nda karşılıksız kalamazdı. Bu nedenle İngiltere, 93 Harbi'nden (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) dört yıl sonra Hindistan sömürge yollarının güvenliği bahanesiyle 1882 yılında Mısır'ı işgal ettikten hemen sonra, işgalini Filistin ve Hicaz'a doğru genişletmek için girişimlerde bulunmaya başladı. Fakat içinde bulunulan dönemin şartlarının böyle bir işgale uygun olmaması ve Avrupadaki İngiliz-Alman rekabeti, genişleme planının bir süreliğine ertelenmesine neden oldu. Bu esnada Mısır'daki İngiliz işgal güçleri

⁴ FO373/7/36, Zionism: A Short History from 720 BC-1918.

⁵ FO78/368, Consul W.L. Young, Jerusalem to Col. Campbell, 19 April 1839.

⁶ FO78/390, Draft No. 134 by Lord Ponsonby, Foreign Office, 11 August 1840.

tarafından teşvik edilen bedevi kabileleri, Mısır'ın kuzeydoğusuna doğru fiili bir işgal durumu yaratarak Gazze, Han Yunus ve Batı Şeria'yı işgal etmeye çalışıyorlardı. İngiliz Hükümeti'nin teşvik ve teşci ettiği söz konusu girişimler bazen kabileler arası toprak satışı şeklinde ya da bir yerdeki toprağın diğer kabile tarafından kendisine ait olduğu şeklindeki iddialarla ortaya çıkıyordu. Belirtilen nedenle de çok sayıda sınır anlaşmazlığı yaşanıyor. Bölgedeki İngiliz güçleri bu tür anlaşmazlıkları kızıştırarak Mısır işgal bölgesi lehine, dolayısıyla İngiltere sömürge alanı menfaatine fiili bir durum yaratmaya çalışıyorlardı. Oysa Filistin toprakları Hazine-i Hassa'ya aitti ve bu nedenle satılamaz ya da satın alınamazdı. Söz konusu durum, bu döneme ait İngiliz arşiv belgelerinde açıkça görülür.⁷

Bu esnada önemli bir anlaşmazlık ortaya çıktı. İngiliz Hükümeti, Süveyş Kanalı'nın doğusunda yer alan Taba şehrinin 1892 yılında ilan edilen ve Sadrazam Cevat Paşa tarafından İngiltere'ye verilen bir ferman ile Majesteleri Hükümeti'ne ait olduğunu iddia ediyordu. Sultan II. Abdülhamit, bu iddiayı kesinlikle reddettiğinde, İngiltere'nin Kahire Müstemleke İdaresi Londra'ya, "bir donanma gösterisi ile Babıali'nin tehdit edilmesi ve böylece Taba ile ilgili iddianın kabul ettirilmesini" tavsiye etti. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi de başka bir büyük gücün [büyük olasılıkla Çarlık Rusya] Taba üzerindeki İngiliz taleplerini reddetmesi için Babıali'yi teşvik ettiğini söylüyordu.⁸ Taba üzerindeki tartışmalar devam ederken, 1906 yılının ilk aylarında Siyonistler İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na çok sayıda yazı göndererek kendilerine Sina Yarımadası'nda bir Yahudi yerleşimi verilmesini talep ettiler.⁹ Bu girişim elbette ileride Filistin'de kurulacak olan Yahudi devletinin ilk adımıydı.

⁷ FO 371/61, Sir N. O'Connor to Sir Edward Grey, April 6, 1906; Albert M. Hyamson, *Palestine Under The Mandate 1920-1948*, Methuen & Co. Ltd., London, 1950. s. 24-25.

⁸ FO 371/61, The Earl of Cromer to Sir Edward Grey, April 24, 1906.

⁹ FO371/59, Minute No. 8437 covering letter to Lloyd George MP, 6 March 1906; FO371/59, Minute No. 11969, 30 March 1906, enclosing

Türk-Mısır sınırının belirlenmesi üzerindeki tartışmalar ve sınır hattının tam olarak nereden geçeceği anlaşmazlığı, yeni sınır çizgisinin belirlendiği ve sınır antlaşmasının imzalandığı 1 Ekim 1906 tarihine kadar devam etti. İngiliz Hükümeti'nin uzun süredir kendisine ait olduğunu iddia ettiği Taba şehri bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nde kaldı.¹⁰ Sınır çizgisinin belirlenmesi için yapılan görüşmeler esnasında İngiliz temsilcileri, sınırı mümkün olduğu oranda Filistin hududu yakınına kadar genişletmek için insanüstü bir direnç göstermişlerdi.¹¹ Söz konusu direncin temel nedenlerinden bir tanesi Siyonistlerin sürekli artan bir şekilde Filistin'de "Ulusal Yurt" taleplerinin karşılanması için gerekli toprakların elde edilmesiydi.¹² "Ulusal Yurt" tabiri ilk başta masum, insani bir girişim olarak görülmektedir fakat 1918 yılının sonunda Paris Barış Konferansı'na sunulan Siyonist bildirisinde şu şekilde tanımlanacaktır;

Filistin'de yaşayan Yahudi halk için bir Ulusal Yurt kurulması, Filistin ülkesinin, Yahudi nüfusunun artmasını sağlayacak siyasi, ekonomik ve kültürel şartların oluşturulması şeklinde anlaşılmalıdır. Böylece, demokratik ilkeler doğrultusunda bu topluluk [kendi kendini yönetebilecek] bir Yahudi Ulusu'na dönüşebilmelidir.¹³

despatch No. 42 from Lord Cromer, Cairo, to Sir Edward Grey, 30 March 1906; *FO371/97*, A. Levy, President of the Swansea Zionist Society, to Sir Edward Grey, 26 May 1906; *FO371/97*, Letter No. 16985, Memorandum by Sir E. Gray, 20 March 1906.

¹⁰ *FO 371/64*, Text of the Agreement Defining the Turco-Egyptian Boundary, Secret, November 3, 1906; *FO 371/64*, Demarcation of Egyptian Frontier, August-October 1906.

¹¹ *FO 371/64*, Text of the Agreement Defining the Turco-Egyptian Boundary, November 3, 1906.

¹² David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, çev. Mehmet Harmanacı, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2013, s. 235-236.

¹³ *FO373/7/36*, Zionism: A Short History from 720 BC-1918, by the British Foreign Office, prepared for the Peace Conference, February 1919, s. 47.

Arşiv kayıtlarında açıkça görüldüğü gibi, “Ulusal Yurt” tabiri aslında en başından itibaren Filistin’de bir Yahudi [İsrail] devletini amaçlıyordu fakat tepki toplamamak için bu talep açıkça söylenmiyordu. Ulusal Yurt sadece asıl amaçlar için atılmış ileri bir adımdı. Bu durum, söz konusu amacın ve bu amaca yönelik politikanın engellenmesinin artık çok geç olduğu 1938’li yıllarda açıkça ifade edilecektir.

The idea which I develop in this pamphlet is an age-old one: the establishment of a Jewish State.

The world resounds with outcries against the Jews, and this is what awakens the dormant idea.

I am inventing nothing: let the reader bear this in mind particularly and at every point of my exposition. I am inventing neither the situation of the Jews, which has become a matter of history, nor the means to remedy it. The material components of the edifice I am sketching are in existence and within easy reach; any one can convince himself of that. If, therefore, anyone should wish to designate this attempt at a solution of the Jewish Question with a single word, it should not be called a “fantasy” but, conceivably, a “scheme.”

At the outset I must guard my plan from being treated as a Utopia. Actually, in doing so I am only keeping superficial observers from possibly committing a silly blunder. After all, it would be no disgrace to have written a philanthropic Utopia. I could achieve an easier literary success—and, as it were, avoid all responsibility—if I presented my plan in the form of a novel for readers who want to be entertained. But that would be the kind of amiable Utopia that has been produced in such abundance before and after Sir Thomas More. And I think the situation of the Jews in various countries is bad enough to render such introductory dalliance superfluous.

Theodore Herzl tarafından Basel Kongresi öncesi yayınlanan risale^[1]

[1] *The Zionist Movement and the Foundation of Israel 1839-1972*, C. I: 1839-1916, Ed. Beitullah Destani, Archive Editions, UK, 2004. s. 157.

Osmanlı-Mısır [İngiliz] sınır hududunun çizilmesinden yaklaşık dokuz yıl önce, 1897 yılında İsviçre'nin Basel kentinde ilk Siyonist Kongresi toplanmıştı. Bu kongreden bir yıl önce de Theodore Herzl *Yahudi Devleti* isimli bir risale yayınlamıştı. Basel'deki kongreye kadar Siyonistler tüm dünyayı asıl niyetleri hakkında aldatmışlardı.¹⁴ Basel'deki ilk Kongre'de "... üyelerin bazıları asıl amacın Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak olduğunun açıkça ilan edilmesini istemişlerdir [bu talebe karşı çıkarak] [biz] büyük bir arzu ile istediğimiz topraklardaki [Filistin] [amacımızı] Türk idarecilerini provoke etmekten kaçınacak bir şekilde dile getirmeliyiz [asıl amacımızı gizlemeliyiz] kararı alındı."¹⁵ Açıkça görüldüğü gibi Siyonistler Basel'deki kongrede 1948 yılına kadar Filistin'e yönelik asıl amaçlarını gizli tutmayı kararlaştırmışlardı.

Mevcut şartlar altında I. Dünya Savaşı başladı. I. Dünya Savaşı Yahudiler için felaketleri beraberinde getirmiştir fakat aynı zamanda Filistin'de bir Yahudi Ulusal Yurdu elde edilmesi için umulmadık fırsatlar yaratmıştır. Savaşın ortasında meydana çıkan yeni fırsatlar Siyonistler tarafından ustalıkla kullanılacaktır.

Savaş başladığında, Kutsal Topraklar'ın [Filistin] herhangi bir kısmından vazgeçilmesi İngiliz Hükümeti için kabul edilebilir bir durum değildi; "Şayet Çarlık [Rusya] Hükümeti Fransa'nın Suriye ve Kilikya'daki [işgal] arzularını büyük oranda kabul etmeye hazırsa, Kutsal Yerlerin de [Filistin] bu taleplere eklenmesi halinde söz konusu durumun büyük bir dikkatle gözden geçirilmesi gerekmektedir".¹⁶ Görüldüğü gibi İngiliz Hükümeti savaşın en başından itibaren Filistin'in kendisine kalacak topraklar içinde

¹⁴ Michael Adams, "What Wnet Wrong in Palestine?", *Journal of Palestine Studies*, S. 18, No. 1, Special Issue: Palestine 1948 (Güz, 1988), s. 78.

¹⁵ Adams, a.g.m., s. 78; Sabri Jiryis, "Forty Years Since the Seizure of Palestine", *Journal of Palestine Stuedies*, S. 18, No. 1, Special Issue: Palestine 1948 (Güz, 1988), s. 86.

¹⁶ FO 371/2449, French Agreement, March-April 1915, The Constantinople Agreement, March-April 1915.

yer almasında kararlıydı. Daha sonra imzalanacak Sykes-Picot Antlaşması ile 1916 yılının şartları içerisinde Filistin'deki Fransız taleplerine geçici bir süreliğine razı olunacak, Savaş'ın dayattığı zorunluluk ortadan kalktıktan sonra, 1920 yılında toplanan San Remo Konferansı ile Filistin İngiliz sömürge imparatorluğuna dâhil edilecektir.

Majesteleri Hükümeti, özellikle Lloyd George'un 1916 yılı sonunda (7 Aralık 1916) başbakanlık görevine gelmesi ile (Sykes-Picot Antlaşması Lloyd George göreve gelmeden önce mayıs ayında imzalanmıştı), Yahudilere Ulusal Yurt elde etmek amacıyla Filistin topraklarının işgaline özel önem verdi. 1916 yılı I. Dünya Savaşı'nın İtilaf Devletleri aleyhine devam ettiği ve İtilaf Devletleri'nin sürekli yenilgi aldığı bir dönemdir. İtilaf Devletleri hem Çanakkale'de hem de Kut'ül Amare'de yenilmişlerdi ve Alman orduları Avrupa içlerine doğru ilerliyordu. Rusya ise iç karışıklıklarla çalkalanıyordu ve her an savaştan çekilebilirdi. Mevcut şartlar altında Lloyd George Hükümeti (1916-1922) göreve geldikten sonra, ABD ve Rus Yahudileri'nin desteğini alabilmek için Siyonistler ile yakın ve sıkı ilişkiler kurdu.¹⁷ Rus Yahudileri'nin desteği ile Rusya'nın savaşıma devam etmesinin sağlanabileceği umuluyordu. ABD Yahudileri İngiliz savaş makinesine maddi destek sağlıyordu ve Siyonistlerle kurulacak yakın ilişkiler bu desteği güçlendirebilirdi.

Rus Yahudileri vasıtasıyla Rusya'nın savaşıma devam etmesinin sağlanabileceği aslında Siyonistler tarafından İngiliz Hükümeti'ni kendi amaçları doğrultusunda yönlendirebilmek için uydurulmuş bir propagandaydı ve Yahudiler Çarlık Rusya'da düşünüldüğü kadar etkin değildi.¹⁸ Oysa Siyonistler bir şekilde İngiliz Hükümeti'ni

¹⁷ FO371/2817, Mr. Lucien Wolf to L. Oliphant, 13 October 1916, Jews in the Russian Army.

¹⁸ FO141/803, Telegram No. 954 from Sir M[ark]. Sykes, Cairo to Foreign Office, 5 June 1917.

Rusya idaresi üstünde çok büyük etkiye sahip olduklarına inanmışlardı.

Açıkça bilinmemekle birlikte, büyük olasılıkla Başbakan Lloyd George Siyonistlerin bu aldatmacasına inanmayı tercih etti. Seleflerinden farklı olarak, Lloyd George'un kendisi Yahudilerin Filistin'e dönmesine tüm kalbi ile inanan bir başbakandı ve Theodore Herzl'in yakın arkadaşıydı.¹⁹ Oysa Lloyd George'un selefi önceki Başbakan Henry Asquith (1908-1916) ve Kahire'deki Müstemleke İdaresi, Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettirmek için Filistin'i Araplara söz vermişlerdi.²⁰ Lloyd George ile Henry Asquith'in vermiş oldukları sözler birbirine aykırıydı fakat pragmatik İngiliz dış politikası değişen şartlara göre şekil alarak yoluna devam etti.

Arapları Osmanlı Devleti'ne isyan ettirmek için Yüksek Komiser McMahon idaresindeki Kahire Müstemleke İdaresi'nin çalışmaları sadece Hicaz'da isyan eden Şerif Hüseyin ve oğullarını kapsamıyordu. Londra ve Kahire, Vahhabi Suudları, Yemen'deki Müslümanları, Suriye'deki Müslümanları, Filistin Müslümanlarını, Irak'taki Şiileri, Asir Bölgesi'ndeki İdrisi'yi de Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik ediyordu ve her biri ile ayrı ayrı antlaşmalar imzalamıştı. Hicaz'da isyan eden Şerif Hüseyin haricinde İngiltere'nin Arap coğrafyasındaki isyan politikası istenilen desteği bulamayacaktır. Filistin, isyan örgütlemeleri esnasında Araplara söz verilmişti fakat Hicaz isyanının lideri Hüseyin kendi şahsi hırsları için Filistin ve Suriye'den İngilizler lehine vazgeçecek, oğlu Abdullah Azriel Weizman ile görüşerek Filistin'de bir Yahudi Ulusal Yurdu [İsrail Devleti] kurulmasını kabul edecektir.

¹⁹ James Renton, "Changing Languages of Empire and the Orient: Britain and the Intervention of the Middle East, 1917-1918", *The Historical Journal*, S. 50, No. 3 (Eylül, 2007), s. 647; Fromkin, a.g.e., s. 237.

²⁰ Fromkin, a.g.e., s. 160-161.

Majesteleri Hükümeti'nin Balfour Deklarasyonu ve Siyonistler

Önceki sayfalarda da görüldüğü üzere İngiliz Hükümeti, Filistin'e yönelik ve bu topraklara yeniden Yahudi yerleşimine dönük yüzyıllar süren bir dış politikaya sahipti. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nin içişlerine defalarca müdahale etmişti. I. Dünya Savaşı esnasında ortaya çıkan yeni fırsatlar, İngiltere'nin Siyonistlerle karşılıklı bir işbirliği geliştirmesini sağladı.²¹ Siyonistlerle geliştirilen bu yakın ilişkiye beklenmedik bir itiraz geldi. Fransa, ilk işgalci haçlıların büyük oranda Fransız olması nedeniyle Filistin'i işgal etme hakkının da Fransızlara ait olduğunu ileri sürüyordu. Ayrıca 1799 yılında, Suriye işgal seferi esnasında Napolyon Yahudilere bir beyanname yayınlayarak "[işgal] ordusuna katılmalarını istemiş ve Filistin'e dönmelerine müsaade edileceği" sözünü vermişti.²²

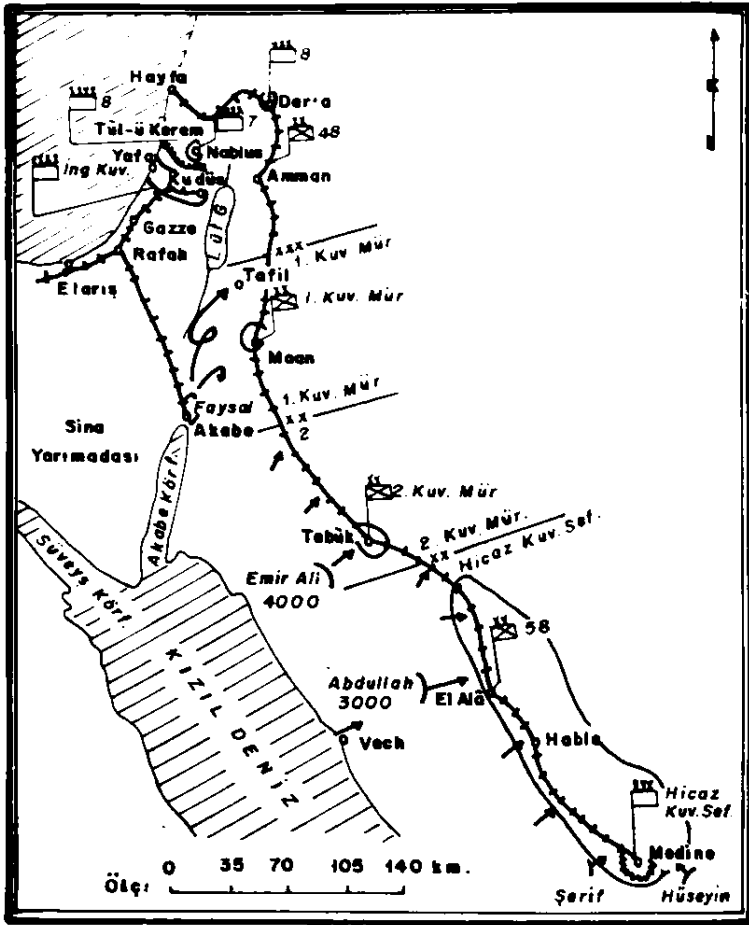
Bu ilan, Yahudilerin Fransız Devrimi'nin (1789) milliyetçi fikirleri ile tanışmasını sağlayan ilk tarihi hadiselerden bir tanesiydi. Fransız Devrimi'nden sonraki milliyetçi rüzgârlar Siyonist teşkilatların kurulmasında en etkili araç olacaktır. Napolyon Akka önlerinde Osmanlı ordularına yenildiği için, Yahudilere verilen söz de tutulamamıştır.

Fransa'nın söz konusu iddialarına ve taleplerine karşın, Lloyd George'un başbakanlığa gelmesinden sonra İngiltere Filistin'i Fransızlara bırakmak niyetinde değildi. Bu nedenle Lloyd George ve Savaş Kabinesi, Filistin üzerindeki Fransız isteklerini geçersiz hâle getirecek meşru bahaneler arıyordu. Bunlara ek olarak, Siyonist lider Herzl'in halefi İngiliz vatandaşı Azriel Weizman da Fransa'nın Filistin üzerindeki olası egemenliğine karşıydı.²³

²¹ Hyamson, a.g.e., s. 26.

²² FO373/7/36, Zionism: A Short History from 720 BC-1918.

²³ FO371/3053, Momerandum by Lord Robert Cecil, Foreign Office, 25 April 1917.

1917 yılı sonunda Hicaz ve Filistin cephelerinin durumu^[1]

[1] Krokiler Genelkurmay Başkanlığının, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcı'ndan İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt 1. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, S: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979. (Bundan sonra "BDHTH-ATASE IV, 1979" şeklinde kısaltılacaktır.) adlı yayınından alınmıştır.

Lloyd George Hükümeti'nin Fransa'yı Filistin'den uzak tutmaya yönelik politikasının temel nedenlerinden bir tanesi Siyonistlere verilen söz bağlamında Filistin'de Yahudilere Ulusal Yurt verilmesinin sağlanmasıydı. İkinci önemli neden ise Filistin'in İngiliz sömürgelerine, özellikle Hindistan'a giden yollar üzerindeki stratejik konumuydu. İkinci nedenden ötürü İngiltere savaşın başından itibaren Arap Yarımadası ile de ilgileniyordu. Bu ilginin ilk getirisini Hicaz'da isyan ettirmeyi başardığı Şerif Hüseyin ile elde edecektir.

Hicaz, Kızıldeniz'in doğusunda konumlanmışken, Filistin Kızıldeniz'in kuzeydoğusunda, Süveyş Kanalı'nın ise yanı başında yer alıyordu. Cebelitarık-Hindistan deniz yolu, Cebelitarık Boğazı'ndan, geçerek Akdeniz'e ulaşan ve buradan Süveyş Kanalı'na ilerleyerek, Kızıldeniz, Aden Körfezi, Umman Denizi üzerinden Hindistan'a ulaşan en kısa ve kolay deniz rotasıydı. Filistin'in kaybı ile Süveyş Kanalı'nın kapatılması veya Kızıldeniz'in doğusundaki Hicaz'da İngiliz politikalarına zorluk çıkartacak bir gücün bulunması durumunda İngiliz Donanması ya da İngiliz tacirler, Kuzey Atlantik Okyanusu'ndan aşağı güneydoğuya inerek okyanusun güneyine ulaşıp, Ümit Burnu'nu geçip Hindistan'a ulaşan rotayı takip etmek zorunda kalacaktı.²⁴ İkinci seçenek, Süveyş'ten geçen rotanın en az üç katı uzunluktaydı. Bu nedenle Filistin ve Arap Yarımadası'nın, özellikle Hicaz'ın İngiliz denetiminde olması gerekiyordu. Filistin'in denetimi için Siyonistler, Hicaz'ın denetimi için Şerif Hüseyin kullanılıyordu.

Siyonistler ise İngiliz Hükümeti'ne Filistin'e saldırması ve bu toprakları kendileri adına işgal etmesi için sürekli baskı yapıyorlardı. Bu amaca yönelik alt yapı çalışmaları İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda devam ediyordu.

Siyonist baskıları ve İngiltere'nin Kızıldeniz'e hâkim olma politikası sonucu Lloyd George iktidara geldikten sonra, 1917 yılında İngiliz Hükümeti I. Dünya Savaşı'nda yer alacak bir Yahudi

²⁴ Google earth. [31/12/2013]

lejyonu kurdu. Lloyd George bu lejyonun İtilaf Devletleri'nin zaferine Araplardan daha çok katkı sağlayacağına inanıyordu.²⁵ Söz konusu lejyon, İngiliz Hükümeti tarafından kurulan ilk Yahudi lejyonu değildir. Çanakkale Savaşları esnasında Gelibolu'ya çıkartılarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan küçük bir Yahudi Katır Lejyonu vardı. 1917 yılı sonuna doğru İngiliz Savaş Kabinesi (*British War Office*) Filistin'e saldırmaya karar verdi ve bu amaca yönelik çalışmalarını yoğunlaştırdı.²⁶ Şerif Hüseyin ve oğullarının başlattığı Hicaz İsyanı, İngiliz Seferi Kuvvetleri'nin Süveyş Kanalı'ndan Filistin işgaline kaydırılmasını sağlamıştı ve hem İngiliz Hükümeti hem de Siyonistler Filistin'in ele geçirilme zamanının artık geldiğine inanıyorlardı. Lloyd George tarafından kurdurulan Yahudi lejyonu da işgal de yer alacaktı.

Bu esnada uzun süren görüşmeler sonrasında İngiltere ve Fransa, Siyonistlere Filistin'de bir Ulusal Yurt verilmesi konusunda anlaştılar ve Çarlık Rusya'nın da bu girişimi desteklemesini sağlamak için müzakereler devam ediyordu. Söz konusu görüşmeler devam ederken, diğer büyük Katolik bir güç beklenmedik bir şekilde sahneye girerek Filistin'den pay istedi. Papalığa ev sahipliği yapan İtalya da Filistin'de söz sahibi olmak istiyordu. İlk başta Fransa ve İngiltere, İtalyan taleplerini kabule yanaşmadı. Fakat Dünya Siyonist Örgütü Temsilcisi Nahum Sokolov'un İtalyan başbakanı Sonnino ile görüştürülmesinden sonra bazı değişikliklerin mümkün olduğuna karar verildi. Aslında Sokolov İtalya'ya Papa ile görüşmek ve Siyonist davasına Katolik Papa'nın da desteğini elde etmek için gitmişti. Papa, Sokolov'a istediği desteği tereddütsüz bir şekilde verdi ve bu destek İngiltere için Filistin'inin işgal zamanının geldiğini gösteren önemli bir işaretti.²⁷ Sokolov, Roma'ya giderken,

²⁵ Fromkin, a.g.e., s. 242.

²⁶ FO371/3395, Telegram from N. Sokolov, Zinoist Organisation, London to Yarmonowitz at Irkutsk, Siberia, 25 September 1918.

²⁷ FO141/805, Telegram No. 554 from Sir Mark Sykes to the High Commissioner for Egypt, 1 June 1917.

İngiliz Hükümeti Mark Sykes'e bir telgraf göndererek, Siyonist taleplerine yönelik İngiliz desteği hatırlatılarak Sykes'e, Sokolov'a Paris ve Roma'da yardımcı olması talimatı verilmişti.²⁸

Sokolov ile yaptığı görüşmeden sonra Sonnino da Filistin'in kaderinin şekillenmesinde yer aldı. Böylece Siyonistler, Ulusal Yurt için hemen hemen tüm İtilaf Devletleri temsilcilerinin desteğini elde etmişlerdi.²⁹ Siyonist isteklerine karşı tek olumsuz ses Rusya'dan geliyordu ve içerdeki karışıklardan dolayı bu ses artık çok etkili değildi. Her ne kadar Siyonist davasına destek verse de İtalyan Hükümeti Siyonizm'in İngiltere'nin Ortadoğu'daki amaçlarını gerçekleştirmesi için kullandığı bir İngiliz aracı olduğuna inanıyordu.³⁰

Bu esnada Osmanlı Devleti'nin 4. Ordu'sunu komuta etmekte olan Cemal Paşa, Filistin ve Suriye'nin savunulması için gerekli önlemleri almaya çalışıyor, ileri karakollar kuruyordu.³¹ İngilizler ise işgali kolaylaştırmak için Şerif Hüseyin'den sonra diğer Arapları da Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmaya çalışıyordu. Bu çalışmalar sonuç vermemiştir ve Cemal Paşa anılarında, "işgale karşı kurulan ileri karakollarda görev alan Filistinli ve Suriyeli askerlerin asla yerlerini terk etmediklerini" kaydetmektedir.³²

Suriye-Filistin Cephesi'ni güçlendirme çalışmaları esnasında Filistin'de yaşamakta olan Osmanlı vatandaşı botanikçi ve tarım uzmanı Aaron Aaronson adlı Yahudi de Cemal Paşa tarafından askere alındı. Aaronson, 1915 yılında çöldeki tarım ürünlerini yok

²⁸ FO371/3052, Foreign Office Minute by Lord Robert Cecil to Lord Hardinge, 21 April 1917.

²⁹ Frank E. Manuel, "The Palestine Question in Italian Diplomacy, 1917-1920", The Journal of Modern History, S. 27, No. 3 (Eylül, 1955), s. 266; Jiryis, a.g.e., s. 87.

³⁰ Manuel, a.g.e., s. 266.

³¹ Cemal Paşa, *Hatıralar*, 5. Baskı, ed. by Alpay Kabacalı, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010. s. 213.

³² Cemal Paşa, a.g.e., s. 185, 190.

eden çekirge istilasını engellemek için görevlendirilerek Osmanlı Ordusu hatlarının arkasında çalışmasına olanak tanındı. Oysa Aaronson ve kız kardeşi Yahudi gizli örgütü Nili üyesiydi. Bu görev esnasında Aaronson, 4. Ordu hakkında topladığı bilgileri kayda geçirdi ve gezdiği yerlerin haritalarını çizdi. Nili Örgütü, Osmanlı İdaresi tarafından tespit edildiğinde Aaronson kaçarak İngilizlere sığındı. Aynı zamanda Siyonist olan Aaronson, tüm bilgilerini İngilizlerin hizmetine sundu. Özellikle Filistin'de hatların arkasındaki durum ve Türk garnizonlarının kuvvet yapısı Aaronson tarafından düşmana iletilti.³³

Aaronson ayrıca, Filistin'de yetişebilecek vahşi bir buğday türü keşfetmişti ve İngiliz Hükümeti'ni bu ürünün Filistin'e yerleşecek Yahudileri beslemeye yeterli olacağına ikna etti.³⁴ Artık Filistin'in işgali ve Yahudi Ulusal Yurdu için her şey hazırды. Son adım Allenby'nin Filistin'e girmesi olacaktı.

Tüm bu gelişmelerden sonra 2 Kasım 1917 tarihinde Balfour Deklarasyonu ilan edildi. Deklarasyon, Basel'deki ilk Siyonist Kongresi'nden yirmi yıl sonra ilan edilmişti. Balfour Deklarasyonu Siyonist istekleri ve İsrail Devleti'nin kuruluşu yolundaki en önemli kilometre taşıdır. İsrail Devleti BM Paylaşım Planı ile 14 Mayıs 1948 tarihinde kurulduğunda, Filistin halkı Balfour Deklarasyonu'nun, karşı karşıya kaldıkları felaketin başlangıç noktası olduğunu anlayacaklardır.³⁵ Aslında, Balfour Deklarasyonu'ndan önce İngiltere, Filistin'de kurulacak bir Yahudi devletine destek vermişti fakat Sykes-Picot Antlaşması ve McMahon ile Şerif Hüseyin

³³ FO141/805, Destpatch via the Foreign Office from Aaron Aaronsohn to Alexander Aaronsohn New York; Daha fazla bilgi için bkz. Alexander Aaronsohn, *With The Turks In Palestine*, Houghton Mifflin Company, New York, 1916. s. 29, 59, 60-86; Hasan Köni, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat, *Avrasya Dosyası*, İstihbarat Özel, Yaz 2002, C. 8, S. 2. s. 158.

³⁴ FO373/7/36, The Zionist Review, S. III, No. 2, June, 1919.

³⁵ Adams, a.g.e., s. 72; Jiryis, a.g.e., s. 86-87.

arasında kurulan işbirliğinin zarar görmemesi için bu destek 1917 yılının sonuna kadar açıklanmamıştı. Balfour Deklarasyonu, İngiltere tarafından Siyonizm'e verilen desteğin ilk defa açıkça ilanıydı.

Balfour Deklarasyonu ilan edildiği esnada Hicaz İsyanı devam ediyordu. Deklarasyon Filistin Davası'na ihanetti ve Hicaz'daki Arapların Filistinli Araplara sahip çıkması gerekiyordu. Oysa Şerif Hüseyin oğullarına, “deklarasyona yönelik herhangi bir itirazda bulunmamaları” talimatını verdi. Zira Hüseyin, İngilizlerin Siyonizm'e olan desteğinin ve bu konudaki kararlılığının farkındaydı. İtiraz durumunda, İngiliz Hükümeti'nden gelen paralar kesilecek ve krallığı tehlikeye girecek, halifelik beklentisi gerçekleşmeyecekti. 1918 yılı Ocak ayında Arap Bürosu Müdürü Yarbay David Hogarth ile buluştuğunda, İngilizlerin Filistin ile ilgili formülünü kabul ederek “Siyonist taleplerine herhangi bir itirazı olmadığını” söyleyecektir.³⁶ Böylece, Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası'ndaki varlığından sonra, Filistin de tarihçilerin “kurnaz ve düzenbaz” olarak nitelendiği Hüseyin'in hırslarına kurban gitmiştir.

Balfour Deklarasyonu Filistin'in işgalinden bir ay önce ilan edilmişti ve Siyonistlerin hemen hemen tüm taleplerini karşılıyordu, “... aslında deklarasyon Dışişleri Bakanı [Arthur James Balfour] tarafından İngiltere'deki Yahudi toplumuna liderlik yapan Lord Rothschild'e yazılmış resmi bir mektuptan başka bir şey değildi...”.³⁷ Deklarasyon'un ilanından üç ay önce, 18 Temmuz 1917 tarihinde Lord Rothschild Balfour'a bir telgraf göndererek, “sonunda benden istemiş olduğunuz formülü gönderebiliyorum” demişti.³⁸ Bu telgraftan da açıkça anlaşıldığı gibi Balfour daha önce, Lord Rothschild'den Ulusal Yurt için Siyonist taleplerini ortaya koyan bir formülü kendisine göndermesini istemişti. Lord Rothschild

³⁶ Isaiah, a.g.m., s. 117.

³⁷ Adams, a.g.e., s. 72.

³⁸ FO371/3083, Lord W. Rothschild to Rt. Hon. A.J. Balfour, Foreign Office, 18 July 1917.

tarafından gönderilen ve meşhur Balfour Deklarasyonu olacak olan formül şu şekildeydi:

1) Majesteleri Hükümeti, Filistin'in bir Yahudi Ulusal Yurdu olması için yeniden yapılandırılmasını (*reconstitute*) prensip olarak kabul eder. 2) Majesteleri Hükümeti, bu amaca ulaşılabilmesi için elinden geleni yapacaktır ve gerekli yöntem ile araçlar Siyonist örgütüyle görüşülerek kararlaştırılacaktır.”³⁹

Telgraf önce Savaş Kabinisi'ne sunulmuş ve Balfour ağustos ayındaki cevabında Lord Rothschild'e talebinin kabul edildiğini “Majesteleri Hükümeti'nin Filistin'in bir Yahudi Ulusal Yurdu olması için yeniden yapılanmasını prensip olarak kabul ettiğini bildirmekten mutluluk duyarım” diyerek bildirmişti.⁴⁰ Aslında 2 Kasım'da ilan edilen deklarasyon “Balfour Deklarasyonu” değil “Lord Rothschild Deklarasyonu” şeklinde adlandırılrsa daha doğru olacaktır. Çünkü Deklarasyon metnini Lord Rothschild bizzat kaleme almıştır.

Faysal ile Filistin İşgal Birlikleri Komutanı General Allenby Birlikte ^[*]

³⁹ FO371/3083, Lord W. Rothshild to Rt. Hon. A.J. Balfour, Foreign Office, 18 July 1917.

^[*] *Records of the Hashimite Dyansties; A Twentieth Century Documentary History*; ed. Alen de L. Rush; C. 5; Archive Editions, UK, 1995. s. 376.

⁴⁰ FO371/3083, Draft Replay to Lord Rotshchild from Mr. Balfour, Foreign Office, August 1917.

“Yeniden yapılandırma (*reconstitute*)” tabiri aslında Siyonistlerin ne istediğini ve Majesteleri Hükümeti’nin neleri vermeyi taahhüt ettiğini açıkça göstermekteydi. Oysa bu esnada Hicaz İsyanı ile Türk birliklerini Medine’de meşgul eden Şerif Hüseyin, Balfour Deklarasyonu’na karşı sessiz kalmayı tercih etmişti.

Bu kadar kısa bir telgrafın, 40 yıl sonra Filistin halkının kaderinde bu kadar büyük bir etkiye sahip olabileceğini ve dünya barışının en hassas sorunu haline geleceğini 1917 yılı sonunda Majesteleri Hükümeti ile Siyonistler haricinde hiç kimse bilmiyordu. Hicaz’daki isyan devam ederken, 9 Aralık 1917 tarihinde Filistin, General Edmund Allenby komutasındaki İngiliz askerleri tarafından işgal edildi. Bu esnada Şerif Hüseyin liderliğindeki asiler, Arap Yarımadası’ndaki son Osmanlı askerlerini yok etmeye uğraşıyordu. Irak daha önce işgal edildiği için düşmanın bundan sonraki hedefi, Arap Yarımadası ve Suriye idi. Filistin’in işgalinden sonra Şerif Hüseyin’in Hicaz’daki isyanı için daha fazla kuvvet ayırabilecek ve Medine muhasarası Türk birliklerine nefes aldırmayacak şekilde sıkılaştırılabilecektir.

bölüm

II

İngilizler ve Şerif Hüseyin

Şerif Hüseyin Kimdir?

I. Dünya Savaşı'nın başladığı esnada Arap Yarımadası'ndaki siyasi durum şu şekildeydi: Asir bölgesinde Seyit İdrisi, Yemen'de İmam Yahya, Necd'de İbni Suud, Şamar bölgesinde İbni Reşit, Hicaz'da Mekke Emiri Şerif Hüseyin bulunuyordu.¹ Arap Yarımadası'nın bu beş etkin idarecisi Osmanlı Devleti'ne ya doğrudan ya da dolaylı olarak bağlıydı ve aralarında sürekli savaşıyorlardı. En önemli mevki kutsal yerleri elinde bulundurduğu için Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e aitti. İbni Reşit ve İmam Yahya Osmanlı Devleti'ne sadıktı.

Abbasilerin halifeliğinden başlamak üzere emirlik halinde bulunan ve Fatimiler'den itibaren Mısır'a bağlı kalmış olan Hicaz, Hz. Peygamber soyundan olduklarını iddia eden dört aile tarafından idare ediliyordu. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra halifelik Türklere geçtiğinde Hicaz, Şerif Hüseyin'in mensup olduğu Haşimoğulları'nın bir kolu olan Beni Kutade tarafından idare ediliyordu. Hicaz gönüllü olarak Osmanlı Devleti'ne katılınca Yavuz Sultan Selim emirliği Beni Kutade kabilesinde

¹ BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 16.

*Bağlı bulunduğu
devlete ihanet ederek
İngiliz entrikalarına
alet olan Şerif
Hüseyin'in İngiliz
Arşivleri'ndeki resmi^[1]*

bırakmıştı.² Bu kabile aynı zamanda Şerif Hüseyin'in tabi olduğu kabiledir. İngilizler, isyan örgütlemesi esnasında desteği tabana yayabilmek için Hüseyin'i, tabi olduğu kabile ile değil de daha geniş kapsamlı soy ismi olan "Haşimiler" olarak isimlendirmişlerdir.

Hız. Muhammed doğduğunda Mekke'de iki önder aile bulunmaktaydı. Bunlardan bir tanesi Hız. Peygamber'in ait olduğu Haşimoğulları soyu iken diğeri, Ebu Süfyan ve oğlu Muaviye'nin ait olduğu Kureyş soyu idi. Kabile bağlarının çok güçlü olduğu Cahiliye Dönemi Arabistan'ında Haşimoğulları ile Kureyşliler arasındaki üstünlük mücadelesi hiçbir zaman bitmemişti. Bu mücadele Hız. Peygamber'in yaşamı boyunca ve ölümünden sonra da devam etmiştir. Haşimoğulları, dolayısıyla anne tarafından Hız. Peygamber'in soyundan geldiği iddia edilen asilerin lideri Mekke Emiri Şerif Hüseyin İbni Ali uzun süre İstanbul'da ikamet etmişti.³ Hız. Peygamber'in soyu kendisinden sonra Hız. Ali'nin eşi olan kızı Hız. Fatıma'nın iki oğlu Hasan ve Hüseyin ile devam etmiştir. Şerif Hüseyin'in soyunun, Hız. Ali'nin iki oğlundan bir tanesi olan ve Muaviye tarafından karısına zehirlettirilen Hız. Hasan'a dayandığı iddia edilmektedir. Hız. Hasan, Hız. Ali'nin büyük oğludur ve kendisinden sonra

² BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 17.

^[1] *Records of the Hashimite Dynasties; A Twentieth Century Documentary History*; ed. Alen de L. Rush; C. 3; Archive Editions, UK, 1995. s. 3.

³ Sonyel, a.g.m., s. 231.

gelen kardeşi Hz. Hüseyin idi. Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere “Şerif” denilmekteydi.

Kerbela'da Muaviye'nin oğlu Yezit tarafından katledilen Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere de “Seyyid” unvanı verilmiştir. Hz. Peygambere gösterilen hürmet ve sevgiye istinaden daha önceki Türk-İslam devletlerinde ve Osmanlı Devleti döneminde ayrıcalıklı bir yere sahip olan, saygı gören Seyyid ve Şerif soyundan gelenlerin takibi için Nakib'ül Eşraflık müessesesi kurulmuştu. Osmanlı Dönemi'nde yeşil sarık takma ayrıcalığı Seyyidlere aitti ve kendilerinden vergi alınmadığı gibi çok yüksek ceza da verilmiyordu. Seyyid ve Şeriflere verilen cezalar Nakib'ül Eşraf tarafından icra edilirdi.⁴

Nakib'ül Eşraflık müessesesi Yıldırım Beyazid tarafından 1400 yılında kurulmuştur. Nakib'ül Eşraflık bir gelenek olarak bundan sonra ilmiye sınıfından Seyyidlere verilmiş bir görevdir. Seyyid ve Şeriflerden vergi alınmadığı ve bu aileler hürmet gördüğü için pek çok kişi uydurma kanıtlarla soyunun Şerif ya da Seyyid olduğunu iddia ediyor, bu durum karışıklıklara yol açıyordu. Sahte iddia sahibi kişilere “müteseyyid” başka bir deyişle “sahte seyid” deniliyordu.⁵ Şayet Mekke Şerif'i Hüseyin İbni Ali'nin soy ağacı doğru ise bu durumda Hüseyin'in ailesi, anne tarafından Hz. Muhammed ile akraba olmalıdır. Şeriflerin isimlerindeki “İbni Ali” elkabı Hz. Ali'ye atıftı ve tüm şeriflerin soyadında bulunmaktaydı.

Görüldüğü gibi Hz. Ali'nin küçük oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da 10 Ekim 680 tarihinde Muaviye'nin oğlu Yezit tara-

⁴ *Osmanlı Devleti Tarihi*, C 1, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1999. s. 271-272.

⁵ *Osmanlı Devleti Tarihi*, C 1, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1999. s. 271-272; Songül Çolak, “Aziz Efendi'nin Risalesine Göre 17. Yüzyılda Osmanlı Merkez Ordusunun Durumu”, *History Studies*, S. 2/2, 2010. s. 110.

findan katledilmesinden sonra⁶ “Şeriflik” ve “Seyyidlik” unvanları çokça suiistimal edilmiş, uhrevi elkaplar olmanın yanında dünyevi kimlikler ile buna bağlı hükümdarlık hakkı da kazanmışlardır. Oysa Hz. Nuh’un oğullarından bir tanesi olan Yam (Kenan) peygamber çocuğu olmasına rağmen babasının dinine inanmayı reddettiği için Nuh Tufanı esnasında suda boğulmaktan kurtulamamıştı.⁷ Dolayısıyla, her ne kadar Müslüman halk arasında Hz. Peygamber’e duyulan hürmet nedeniyle O’nun soyundan gelenlere saygı gösterilmesi bir gelenek olarak liderlik vasfına yükseltirse de bu uygulamanın ne İslam tarihinde ne de İslam dininde herhangi bir dayanağı yoktur.

Hz. Peygamber soyundan gelen her kişinin doğru ve düzgün işler yapacağı şeklindeki kati inanç tamamen Müslümanlar arasında gelenekselleşerek, Kerbelâ’daki katliama bir tepki olarak şekillenmiştir. Bu inanç, belirtilen nedenle Hz. Peygamber soyunun kutsal olduğu ve hatta kesinlikle hata yapmayacağı gibi yanlış algıları da beraberinde getirmiştir. Oysa Hz. Peygamber soyundan gelenler de herkes gibi eşit insandırlar ve soy bağı hiç kimseye herhangi bir kutsiyet sağlamaz. Öyle olsaydı, bir peygamber oğlu olan Hz. Nuh’un oğlunun suda boğulmaması gerekirdi. Hz. Peygamber soyundan gelen kişiler de bazen uhrevi unvanlarını dünyevi hırs ve çıkarları için kullanmakta tereddüt etmemişlerdir. Şayet soy ağacı iddia edildiği gibi Hz. Peygamber’e dayanıyorsa, peygamber soyundan gelenlerin de Müslümanlara en büyük kötülüğü yapabileceğine en güzel örnek, Şerif Hüseyin ve oğullarıdır.

Osmanlı Devleti bir gelenek olarak, Mekke emirlerini Şerif ya da Seyyidler’den seçiyordu. Emirlerin görevi hac ibadetinin sorunsuz olarak yerine getirilmesini sağlamak, yabancı hacıların rahatlarının sağlanmasına yardımcı olmak ve mukaddes emanetlere mu-

⁶ Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da Yezit tarafından katledilmesi için bkz. Ahmet Turgut, *Aşkın Şebidi*, 7. Baskı, Paradoks Yayınları, İstanbul, 2012.

⁷ Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 10. Baskı, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007. s. 96-97.

hafızlık yaparak, kutsal yerlerin işleri ile ilgilenmekti. Söz konusu görevleri aksatan emir görevden alınabiliyordu.⁸

Şerif Hüseyin, 1854 yılında Mekke’de doğmuştu ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı raporlarında 35 yaşındayken İstanbul’a gönderildiği kaydedilmektedir.⁹ Bu bilgide yanlışlık olmalıdır çünkü Şerif Hüseyin 25 yıl kaldığı İstanbul’dan 1908 yılında ayrılmıştır ve bu durumda payitahta 1883 yılında, 27 yaşındayken gelmiş olması gerekir. Bununla birlikte her durumda Hüseyin’in İstanbul’da bulunduğu sürenin tamamının Sultan II. Abdülhamit dönemine rastladığı görülmektedir. Şerif Hüseyin’in payitahta ikamet etmeye başlamasından bir yıl önce, İngiltere Mısır’ı işgal etmişti.

Şerif Hüseyin’in İstanbul’da ikamet ettiği esnada, sömürgeci büyük devletlerin Osmanlı Devleti topraklarına yönelik isyan ve sonrasındaki işgal girişimlerini önlemek isteyen II. Abdülhamit halifelik vurgusunu öne çıkartarak panislamist bir politika takip etmekteydi. II. Abdülhamit’in uyguladığı bu politika kısa sürede sonuç vererek sömürgecilerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini zorlaştırmıştı.¹⁰ 31 Mart [13 Nisan] 1909 tarihinde askeri darbe ile II. Abdülhamit’i tahttan indiren İttihat Terakki’nin milliyetçi politikaları birkaç yıl gibi kısa bir sürede Osmanlı uyruğu Müslümanların merkezden kopmasına hatta İttihat Terakki’yi örnek alarak milliyetçi gizli cemiyetler kurmasına neden oldu.

Müslümanları hoşgörü ile bir araya toplamaya çalışan II. Abdülhamit, sömürgeci devletler tarafından kolaylıkla kandırılabilir

⁸ FO 686/14, Statement Released Ottoman Legation, Berne, Switzerland, 2 September 1916, Arab Bulletin NO. 25.

⁹ FO 371/2486, Capt. G. Symes, Translation of an Arab Notable’s Views on Sherif Hussein, 19 July 1915.

¹⁰ Rezzan Ünalp, “XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika: Osmanlı ve Alman Politikalarının Bölgeye Etkileri, Panislamizme İlişkin Batı Kaynaklı Değerlendirmeler”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y. 10, S. 19, (Şubat 2012), Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2012. s. 45-46.

ihtiraslı kişileri İslam toplumlarının yönetiminden uzak tutuyordu. Bu esnada Arap Yarımadası'nda sömürgecilerin kıskırttığı milliyetçilik hareketleri gün geçtikçe güçleniyordu. Söz konusu durumu göz önüne alan II. Abdülhamit'in panislamist politikasının amaçlarından bir tanesi de Araplar arasındaki milliyetçi akımları etkisiz hâle getirmekti.¹¹

II. Abdülhamit ayrıca, Taba üzerine yaşanan anlaşmazlık esnasında Sanayi Devrimi'nden sonra dünyadaki en büyük sömürgeci güç olan İngilizlerin, Arap milliyetçilik akımlarını kullanarak Mısır işgalini Kızıldeniz'in doğusuna doğru genişletme niyetini sezmişti. Böyle bir girişim için en uygun aday olan ihtiraslı ve makyavelist bir kişiliğe sahip Şerif Hüseyin'in İstanbul'da, kontrol altında ikameti uygun görüldü. II. Abdülhamit'in söz konusu tedbirinin ne kadar yerinde olduğu, İttihat Terakki'nin 1908 darbesinden sonra "Paşalık" payesi vererek Mekke Emirliği'ne getirdiği Şerif Hüseyin'in 1908-1916 yılları arasındaki dokuz yıllık faaliyetleri sonucunda acı ve bir o kadar da kanlı bir şekilde ortaya çıkacak, belirtilen uygulama 1912 yılında Balkanlar'da olduğu gibi on binlerce Osmanlı askerinin katline neden olurken, Irak, Filistin, Suriye ve Hicaz'ın İngilizler tarafından kolaylıkla işgalinin yolunu açacaktır.¹² Şerif Hüseyin ise Hicaz'daki görevine başlar başlamaz

¹¹ Ömer Osman, "Arap Milliyetçilik Hareketi'nin Doğuşu ve Gelişmesi", *Askeri Tarih Bülteni*, Y. 26, S. 51, (Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2001. s. 83.

¹² *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 18; Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliğine İttihat Terakki tarafından mı yoksa İngilizlerin Baskısı ile Abdülhamit tarafından mı getirildiği konusu tartışmalıdır. Dönemin Arap kaynakları İttihat Terakki'yi işaret etmektedir. Abdülhamit'in Şerif Hüseyin'i 1908 yılına kadar bu göreve getirmemiş olması ve Hüseyin'in İttihat Terakki iktidara geldikten sonra Mekke Emirliği görevine getirilmesi Arap kaynaklarını desteklemektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen İngiliz arşiv belgelerinde Şerif'in Mekke Emirliği'ne getirilmesi ile ilgili açık bilgiye rast gelinmemiştir. İzzettin Çopur, Şerif'in, İngilizler'den gelen baskı neticesinde II. Abdülhamit'in iradesi ile emirliğe atandığını, kendisi ve

devlet otoritesinin altını boşaltarak hükümet erkine karşı pasif direniş başlatacaktır.¹³

ailesinin bir İngiliz muhribi ile Cidde üzerinden Mekke'ye ulaştığını iddia etmektedir. Çopur'un vermiş olduğu bu bilgi de 1908 yılına kadar bilinçli olarak İstanbul'da tutulan Şerif'in 1908 yılı gibi kritik bir dönemde emirliğe atanma sürecini tam olarak açıklamamaktadır. Bkz. İzzettin Çopur, "Hicaz, Filistin ve Suriye Cephesinde Arap Ayaklanması, Bu Ayaklanmada İngiliz Lawrence'in Rolü", *Stratejik Araştırma ve Etüt Bülteni*, Genelkurmay ATASE Yayını, S.1, Y.1, (Eylül 2001), Ankara, 2001. s. 198-199; David Fromkin, Şerif Hüseyin'in II. Abdülhamit tarafından İttihat Terakki'nin adayına karşı emirliğe getirildiğini iddia etmektedir. Fromkin söz konusu kaydı için kaynak göstermemektedir ve kitabında belgeye dayanmayan bu tür tahmini bilgilere çokça rastlanılmaktadır. Bkz. Fromkin, a.g.e., s. 96; Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah hatıratında, "babasını emirliğe tayin edenin, Sadrazam Kamil Paşa'ya kendisinin başvurusu ile II. Abdülhamit olduğunu ve bu nedenle babası ile İttihat Terakki'nin arasının açıldığını" iddia etmektedir. Hicaz İsyanı sonrasında Arap Yarımadası büyük bir savrulma yaşamış ve müstemleke durumuna düşmüştür. İsyanın planlayıcıları Haşimi Şerif Hüseyin ve oğullarıydı. İsyan sonrasında Arap halkından gelen tepkiyi hafifletmek için Abdullah hatıratında tarihi hadiseleri Hicaz İsyanı'nı meşrulaştıracak şekilde kurgulamış ve isyan gerekçesi olarak İttihat Terakki'yi seçmiştir. Çünkü II. Abdülhamit Arap coğrafyasında çok sevilen bir sultanı ve Abdülhamit üzerine oluşturulacak kurgu kabul görmeyecekti. Abdullah'ın iddia ettiği gibi II. Abdülhamit Hüseyin'i emirliğe tayin edecek olsaydı, 1908 yılına kadar Danıştay üyesi olarak İstanbul'da ikamete mecbur tutmaz, Sadrazam Kamil Paşa'ya "bu adamı oraya göndermeyin" demezdi. Bkz. Kral Abdullah, a.g.e., s. 12-13, 89-90; Ayrıca, Hüseyin Hicaz'a atandıktan hemen sonra Hükümet otoritesine başkaldırmıştır. Şayet Abdullah'ın iddia ettiği gibi İttihat Terakki'ye rağmen Hüseyin'in ataması II. Abdülhamit tarafından yapılmış olsaydı, 1909 yılından sonra İttihat Terakki tarafından azledilmesi için çok sayıda neden olmasına rağmen görevde kalmayı başaramazdı. Sonuç olarak, yaygın kanaat ve tarihi hadiselerin seyri ile elde edilebilen tarihi vesikalar atamayı İttihat Terakki'nin yaptığı yönündedir.

¹³ BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 18.

Şerif Hüseyin'in Mekke Emiri olduğu esnada dört oğlunun ikisi Faysal Cidde'yi, Abdullah ise Mekke-i Mükerrerme'yi Meclis-i Mebusan'da temsil ediyordu. İngiliz raporlarına göre; Abdullah, 1882 yılında Mekke'de doğmuştu. Enver Paşa'nın düşmanıydı ve Türklerden nefret ediyordu. İngilizler, Abdullah'ı Avrupa geleneklerine en yakın kişi olarak değerlendirmekteydiler.¹⁴ Batı devletleri ile bu yakınlığının ödülünü fazlası ile alacak olan Abdullah, 1921 yılında İngilizlerin desteği ile Maverayı Ürdün Emiri, daha sonra Ürdün Kralı olacak, 14 Mayıs 1949 yılında İsrail kurulduğunda bu devlete karşı hiçbir direniş göstermeyerek Filistin halkına ikinci defa ihanet edecektir. Bugünkü Ürdün Kralı II. Abdullah, Abdullah'ın dördüncü kuşak, Şerif Hüseyin'in ise beşinci kuşak torunudur.¹⁵

Abdullah aynı zamanda kavmiyetçi bir Arap milliyetçisiydi ve İslam dininin Araplara ait olduğunu, Arapların tebaa değil idare eden olması gerektiğini iddia edecek kadar da taassuba sahipti. Şu sözler Abdullah'a aittir: "Namaz bizim namazımızdı, kitap bizim kitabımızdı. Şahadet kelimesi dinimizin esası, zekât vergimiz, oruç perhizimizdi ve hac bizim memlekete yapıyordu ama başımızdakiler [Türkler] okuduklarının anlamını bile bilmiyorlardı. ... Bizler üstün olduğumuz halde hakir görülürken, hakir görülmesi gerekenler tepemize çıkıyorlar[dı]".¹⁶ İstanbul'da iken bu düşüncede olan Abdullah, Hicaz'a gittikten sonra babası ile bir isyan örgütlemek, Kitchener ve Storrs ile görüşerek İngilizlerle işbirlikçiliğin temelini atmakta tereddüt etmeyecektir.

Koyu bir Arap milliyetçisi olan Abdullah ısrarla babasının emirliğe II. Abdülhamit tarafından atandığını iddia etmektedir. Oysa Abdullah'ın iddiasının aksine Hüseyin'i emarete atayanın II. Abdülhamit olması mümkün gözükmemektedir. İsmi belgelerde

¹⁴ FO, 371/2781, detailing the Sherifal Ministry, 26 October 1916.

¹⁵ Kral Abdullah, a.g.e., s. 4.

¹⁶ Kral Abdullah, a.g.e., s. 16-17.

yer almayan Tunuslu bir Müslüman'ın Şerif Hüseyin ve İttihat Terakki ile ilgili şu değerlendirmesi önemlidir:

... Genç Türkler [İttihat Terakki] iktidara geldiğinde... [Şerif] Hüseyin Fahri Devlet Müşaviri [Danıştay üyesi] olarak İstanbul'da bulunuyordu. Kendisi cüretkâr ve ihtiraslı bir kişiliğe sahiptir fakat dış görünüşte kibardır ve asıl karakterini saklar. [II.] Abdülhamit onun bu karakterini çok doğru bir şekilde tespit ederek kendisini sıkı bir şekilde İstanbul'da gözetim altında tutmayı uygun görmüştü ve dışarda ona iltifatlarla bulunmasına ve onu yüceltmesine rağmen çok tehlikeli bir şahıs olduğunu biliyordu. İstibdat döneminde o [Şerif Hüseyin] da hoşnutsuzluğunu dile getirdi ve liberal fikirleri savundu. Bunlar elbette Avrupa tarzı liberal düşünceler değildi. Bu dönemde oldukça başarılı bir oyun oynadı. [24 Temmuz] 1908'de [II.] Meşrutiyet'in ilanından üç ay sonra [Kasım]da Genç Türkler [İktidar] coşkunuğu içerisinde Mekke Emiri Şerif Ali'yi azlederek, eski rejimden hoşnutsuz olan ve böylece liberal fikirlere sahip olduğu düşünülen Şerif Hüseyin'i Mekke Emiri olarak atadılar. Şerif göreve başladığında adaletsiz ve despotik insafsız uygulamalardan sonra tüm Hicaz üzerinde etkinlik kurdu.¹⁷

Görüldüğü gibi Şerif Hüseyin, İttihat Terakki'nin zorlaması ile 24 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet'ten üç ay sonra, kendisine "Paşalık" unvanı da verilerek Mekke Emiri olarak tayin edilmiştir.¹⁸ Tayin gerçekleştiğinde 52 yaşında idi. İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde önemli mevkiilerdeki kişilerle dostluklar kurmuştu. Bu esnada Hicaz'daki tüm gelişmeler Cidde'deki İngiliz konsolosluğu tarafından yakından takip edilerek sürekli Londra'ya ve İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğine raporlanıyordu.¹⁹

¹⁷ FO 371/2779, Appendix I, Explanatory note on recent events in Hejaz, no date.

¹⁸ *Hatıralar, Cemal Paşa*, Haz. Alpay Kabacalı, 5. Baskı, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010. s. 192.

¹⁹ FO 195/2376, Ottoman Officials, Jeddah to Constantinople, 4 November 1911; FO 195/2350, telegram from Jeddah, 3 November 1910.

I. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve İngiltere'nin Hicaz Politikası

İngiliz Hükümeti, Hicaz'a atanmasından sonra Şerif Hüseyin'e yönelik ilgisini I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla artarak devam ettirmiştir. 28 Temmuz 1914 tarihinde ilk mermiler atıldıktan sonra İngiltere'nin Şerif Hüseyin ve özellikle Abdullah ile temaslarını yoğunlaştırdığı görülür. Savaş başladıktan yaklaşık bir ay sonra, 6 Eylül'de Mısır Eski Yüksek Komiseri ve Savaş Bakanı Lord Kitchener, "özel olarak seçilmiş bir ulak vasıtasıyla gizlice Hüseyin'in niyetinin öğrenilebilmesi için oğul Abdullah ile temas edilmesini ve Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin karşısında savaşa katılması halinde Şerif Hüseyin'in İngilizlerin tarafında olup olmayacağını" öğrenilmesini istedi.²⁰ Türkiye'nin savaşa İngiltere karşısında dâhil olması halinde Kitchener, Arap Yarımadası'nda İngiliz müstemlekesi Arap devletçikleri kurmayı planlıyordu.²¹ Şerif Hüseyin ile temas edilmesini istemesinin asıl nedeni bu plandı.

Kitchener'in talimatı ile Ali Efendi isimli ulak, 5 Ekim'de Kahire'den yola çıktı ve 25 gün sonra, 30 Ekim'de, İngiltere resmen Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiği gün Abdullah'ın mektubunu Kahire'ye ulaştırdı.²² Abdullah, babasının emri ile 1914 yılı şubat ayında Lord Kitchener ile görüşerek, babasının isyan niyetini bildirmişti. Kitchener, daha önce Arabistan Yarımadası'nda harita çizim ekiplerinde bulunmuş ve Kastamonu'da konsolos olarak görev yapmıştı. Bu nedenle iyi derecede Arapça konuşabiliyor ve Arabistan topografyası ile kabile kültürünü biliyordu.²³

²⁰ FO 371/2768, Telegram to Cairo from Foreign Office, 24 September 1914.

²¹ George Arthur, *Savaş Lordu Kitchener*, Çev. Miralay Sabit, Kurtuba Yayınları, İstanbul, 2010. s. 211-212.

²² FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

²³ Arthur, a.g.e., s. 21-35.

Abdullah'ın mektubu ertesi gün Lord Kitchener'e ulaştırılmak üzere 31 Ekim tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderildi. Abdullah mektubunda, babasının İngiltere'yi destekleyebilmesi için "Büyük Britanya'nın Arabistan içişlerine müdahil olmayacağı ve babasına karşı Osmanlı ya da yabancı saldırganlığını engelleyeceğini garanti etmesinin gerektiğini" bildirmişti. Şerif Hüseyin ise, İngilizler tarafından kendisinin niyetini öğrenmek isteyen ulak Ali Efendi ile Mekke'de bir evin çatısında gece yarısı yaptığı sır nitelikli gizli görüşmede, "bize bir yardım eli uzatın ve biz bu zalimlere [Osmanlı Devleti'ne] asla yardım etmeyeceğiz" demişti.²⁴ Şerif Hüseyin, Ali Efendi'ye ayrıca "kontrolü altındaki tüm bölgelerde ve sözünden çıkmayan İmam Yahya üzerinde İngiliz politikasının haklılığını ve etkinliğini yaymak için elinden geleni yaptığını ve bir gün önce Türklerin hacılar arasında İngilizleri kötüleyen broşürler dağıtmasını engellediğini" söylemişti.²⁵

Her iki beyan da hem Lord Kitchener'in hem de Kahire Müstemleke İdaresi'nin Arap Yarımadası ile ilgili ileriye dönük planlarına ait beklentilerini fazlasıyla karşılıyordu. Tesadüf eseri, Lord Kitchener, müzakerelerde bulunmak için bir İngiliz kruvazörü ile Rusya'ya giderken, Mekke'deki isyandan dört gün önce, Medine'deki saldırıların başladığı tarih olan 5 Haziran'da gemisinin Orkney Adaları'nın batısında bir Alman mayınına çarpması ile boğularak can verecektir.²⁶

Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettikten sonra İngiltere'nin Hicaz'da iki temel amacı vardı: 1.) Süveyş ve Kızıldeniz'in hâkimiyetini elinde bulundurarak Akdeniz ile doğu sömürgeleri arasındaki bağlantıyı

²⁴ FO 371/2768, Telegram from Cairo to Foreign Office, 31 October 1914.

²⁵ FO 371/2768, Note of Verbal Points Raised by the Sheriff of Mecca, no date.

²⁶ Arthur, a.g.e., s. 364-365.

korumak. 2.) Osmanlı Devleti'nin Cihat ilan etmesi durumunda Hicaz'dan bu ilana verilecek desteği engellemek.²⁷

Bu nedenle Lord Kitchener, Hüseyin'in düşüncesinin ivedilikle öğrenilmesini istemişti. Osmanlı Devleti savaşa dâhil olduğunda, Kızıldeniz İngiliz hâkimiyeti altındaydı fakat denizin doğu kıyısı, Bahâdan Akabe Körfezi'ne kadar Türk birliklerinin kontrolündeydi. Lakin kıyıdaki bu kontrole rağmen, Kızıldeniz'in mayınlanma çalışmaları, İngilizler tarafından tespit edilmekte ve düşmana karşı istenilen etkinlik sağlanamamaktaydı.

Hüseyin'den gelen olumlu mesaj üzerine Lord Kitchener aynı gün, Şerif'in oğlu Abdullah'a gönderdiği mektupta, "Osmanlı Devleti'nin Alman altınları ile satın alındığını, tarafsız kalıyorsa İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti edeceğini, Türk askerlerinin Almanlarla birlikte Akabe'den geçerek Mısır'ı işgal niyetinde olduklarını" bildirdi. Kitchener mektubunda ayrıca, Şerif'e yardım edeceği, Hicaz'ın güvenliğini sağlayacağı ve halifelğin Araplara dönmesi için çalışacağı sözünü vererek, Abdullah'ın istemiş olduğu garantilerden fazlasını taahhüt etti.²⁸

Kitchener'in bu taahhütleri Abdullah'ı çok memnun etmiş olacak ki kendi el yazısı ile kaleme aldığı cevap mektubunda dini gerekçelere dayanan bazı çekinceler ileri sürdükten sonra, "Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçebilmeleri için doğru zamanı beklemelerinin gerektiğini ve o zaman İngiltere'ye verdikleri sözleri sadık kalacakları" cevabını verdi. Abdullah'ın mektubu imzasız ve tarihsiz olarak gönderildi ve yazışmaların mutlaka gizli tutulması istendi.²⁹ Tüm bu görüşme trafiğinin I. Dünya Savaşı'nın ilk aylarında gerçekleştiği unutulmamalıdır.

²⁷ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

²⁸ FO 371/2768, Telegram to Cairo from Foreign Office, 31 October 1914; Arthur, a.g.e., s. 212.

²⁹ FO 371/2768, Communication, Handwriting of Sheriff Abdalla, no date.

Abdullah hatıratında İngiliz temsilcileri ile yaptığı görüşmelerden yüzeysel olarak bahsetmektedir ve önceki görüşmeler ve kendi söylediklerine hiç değinmeyerek sadece “Ali el-Bezzar Efendi adlı bir ulağın kendisine Ronald Storrs’tan mektup getirdiğini”, kendisinin ulağa “yaptığın haddini aşmaktır, eğer bir elçi olmasaydın buraya gelişine sevinemeyecektin [seni öldürtecektim]” dediğini iddia etmektedir.³⁰

Ronald Storrs, Ali el-Bezzar’ı (arşiv raporlarında ismi sadece Ali olarak geçmektedir) iki kez Abdullah ile görüşmek üzere Kahire’ye göndermiştir. Abdullah’ın bu görüşmelerin hangisini nakletmeyi uygun gördüğü belirsizdir fakat görüşme ile ilgili notlarından birinci görüşmeyi sansürleyerek ikincisini nakletmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Ali el-Bezzar ilk defa Hicaz’a geldiğinde Şerif Hüseyin ile de görüşmüştür. Hüseyin bir evin çatısında yapılan bu gizli görüşmede; “bize bir yardım eli uzatın ve biz bu zalimlere [Osmanlı Devleti’ne] asla yardım etmeyeceğiz” demiştir.³¹ Abdullah ise, kaydettiği gibi ulağı tehdit etmemiş, isyan için şartlarını açıklamıştır. Bu esnada I. Dünya Savaşı başlamış fakat Osmanlı Devleti savaşa henüz dâhil olmamıştı.

Ali el-Bezzar ile Abdullah’ın ikinci görüşmesi I. Kanal Harekâtı’ndan sonra gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Kitchener’in Abdullah’a göndermiş olduğu mektubun içeriği ile Abdullah’ın hatıratında kaydettiği mektup arasında kısmen de olsa uyum vardır. Fakat Abdullah, iddia ettiği gibi bu görüşmede Ali el-Bezzar’ı tehdit etmemiştir. Babasının talimatı ile Ali el-Bezzar’a; “mektubun ulaştığını, Arap halkların bağımsızlık talep etmek için yeterince hazır olmadığını”, kendi el yazısı ile de “Osmanlı Devleti’ne karşı harekete geçebilmeleri [isyan edebilmeleri] için doğru zamanı beklemelerinin gerektiğini ve o zaman İngiltere’ye verdikleri sözlerle sadık kalacaklarını [isyan edeceklerini]” bildirmiştir.

³⁰ Kral Abdullah, a.g.e., s. 95.

³¹ FO 371/2768, Telegram from Cairo to Foreign Office, 31 October 1914.

Abdullah hatıratında ayrıca, babasının İngilizlerle işbirliğine karar vermeden önce Faysal aracılığıyla Cemal Paşa'ya haber gönderip Arap bölgelerine baskı yapılmamasını istediğini ve Suriyelilere adem-i merkeziyetçilik vermesini söylediğini" nakletmektedir.³² Cemal Paşa, 18 Kasım 1914 tarihinde Güney Cephesi'nde 4. Ordu Komutanı olarak görevlendirilmiştir. Faysal'ın Cemal Paşa ile Suriye'de buluşup babasının taleplerini ilettiği tarih Cemal Paşa'nın söz konusu göreve atanma tarihi olan 18 Kasım'dan sonra olmalıdır. Oysa açıkça görüldüğü gibi, Abdullah ve babası 1914 Ekim ayında İngilizlerle isyan için anlaşmıştı. Hüseyin'in "bize bir yardım eli uzatın ve biz bu zalimlere [Osmanlı Devleti'ne] asla yardım etmeyeceğiz"³³ sözü Cemal Paşa Suriye'ye gelmeden çok önce söylenmişti. Abdullah isyanı meşrulaştırma yönünde bir kurgu oluştururken bu ayrıntıyı gözden kaçırmıştır.

Yapılan görüşmelerden sonra İngilizler, Şerif'in hemen Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasını istiyordu fakat Şerif bu konuda acele etmeye niyetli değildi. Oysa Majesteleri Hükümeti'nin asıl amacı, Osmanlı Devleti tarafından ilan edilecek "Cihat"ın kutsal yerlerin bulunduğu Hicaz'da destek bulmamasını sağlayarak diğer Müslüman İngiliz sömürgelerine yayılmasını engellemekti. Böyle bir girişim için daha önce temas edilen Şerif Hüseyin biçilmiş kaftan niteliğindeydi. İngiliz istihbarat raporları, Londra'nın Hz. Muhammed soyundan gelen Şerif Hüseyin'in Cihat ilanını desteklemesinden çekindiğini göstermektedir.³⁴ Ayrıca, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edildikten üç gün sonra, 2 Kasım'da Hindistan Sömürge İdaresi bir beyanname yayınlayarak, "İngiltere'nin kötü idare edilen Osmanlı Devleti'ne istememesine rağmen mecburen

³² Kral Abdullah, a.g.e., s. 99.

³³ FO 371/2768, Telegram from Cairo to Foreign Office, 31 October 1914.

³⁴ L/P&S/10/657, Extract from letter of January 1915 from Captain Shakespear, Political Resident, Arab Bulletin, No. 25, 7 October 1916; Isaiah, a.g.m., s. 92.

savaş ilan etmek zorunda kaldığı” ilan edilmişti.³⁵ Böyle bir ilanın en temel amacı Hindistan’daki Müslümanlardan gelebilecek hoşnutsuzluğun önüne geçmekti.

Osmanlı Devleti, Almanya ile 2 Ağustos’ta yapılan ittifak antlaşmasından sonra savaş esnasında takip edilecek bir plan hazırlamıştı. Cihat ilanı planın temel parçalarından bir tanesiydi.³⁶ Cephelerde alınan başarısızlıklar neticesinde planda değişikliğe gidilmesine rağmen, Alman Kayzeri II. Wilhem’in de isteği ile 11 Kasım 1914 tarihinde Cihat-ı Mukaddes ilan edildi. İlan, 300 milyon Müslümanın halifesi Sultan V. Mehmet Reşat tarafından orduya gönderilen bir irade ile yapıldı.³⁷

Cihat ilanından en fazla etkilenecek devlet İngiltere idi. Çünkü İngiliz ordularında çok sayıda Müslüman asker ve subay vardı. Cihat ilanından sonra, Yarbay Süleyman Askeri Bey komutasındaki Teşkilat-ı Mahsusa’nın Irak’ta yapmış olduğu Cihat çalışmaları neticesinde İngilizler, Müslüman Hint birliklerini geri hizmete çekmek zorunda kaldılar.³⁸ Benzer durumun diğer cephelerde de yaşanmaması için Cihat çağrısının etkisizleştirilmesi gerekiyordu. İngiliz Hükümeti elbette bu durumu Hüseyin’e açıklamayarak tüm planlarını “Arapları Osmanlı İdaresi’nden Özgürleştirme” söylemi arkasına saklamaktaydı. Hüseyin’in amacı ise muhtemelen savaşın kazananının öngörülebilir olacağı uygun zamanı beklemektir ve “Müslüman dünyasının kendisini bu isyanda haksız görmesinden çekindiği” bahanesi ile İngilizleri oyalamayı planlıyordu.³⁹

³⁵ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

³⁶ Mareşal Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2005. s. 8-9.

³⁷ BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 146; Kılıç, a.g.m., s. 284-285.

³⁸ Özdemir, a.g.m., s. 58.

³⁹ FO 371/2768, Note of Verbal Points Raised by the Sheriff of Mecca, no date.

İngiliz Hükümeti'nin Cihat korkusu yersiz değildir. Çünkü tarihe bakıldığında Müslümanların mezhepsel ve etnik farklılıkları bir kenara bırakarak güçlü bir lider tarafından Hz. Muhammed'in bayrağı altında toplandığı örnekler mevcuttur. II. ve III. Haçlı Seferleri'nin hezimetle sonuçlanmasını bu birliklilik sağlamış, Kudüs Haçlılar'dan Selahaddin Eyyübi liderliğindeki Müslüman orduları tarafından alınmıştı. İngiliz Hükümeti elbette bu tarihi geçmişten haberdardı ve İngiliz idaresindeki Müslüman sömürgeler diğer hassas noktayı oluşturuyordu. Bu nedenle Kitchener, savaş başladıktan hemen sonra Şerif Hüseyin ile görüşme gereği duymuştu.

Söz konusu görüşmeler yapıldığı esnada ve Şerif Hüseyin ile oğlu Abdullah İngilizlere sadakat sözü verirken, İngilizler Rus Çarı'ndan gelen talep üzerine Çanakkale'ye çıkartma yapmak için hazırlanmaktaydılar. Oysa gizlice İngilizlerle görüşen Hüseyin ve oğlu Abdullah Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını ilan ederek savaş hazırlıklarında kullanılmak üzere acilen para ve silah talep ediyordu. Söz konusu paranın bedevi kabilelerini kışkırtmak, silahların ise isyan esnasında Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılmak için istendiğine kuşku yoktur. Zira sonraki gelişmeler ve Storrs ile Abdullah ve yine Storrs ile Ali arasındaki mektuplaşmalar bu durumu açıkça ortaya koyacaktır.

Cihat-ı Mukaddes ilanına Şerif Hüseyin'in de destek vermesi istenince, Hüseyin daha önce İngilizlere verdiği söz kapsamında ilana destek vermesi için kabul edilmeyecek şartlar ileri sürdü.⁴⁰

Abdullah hatıratında, İstanbul'dayken Enver Paşa'nın kendisine "Medine'den Mekke'ye, Cidde'den Mekke'ye ve Yenbo'dan Medine'ye demiryolu yapacağız. Demiryolu hattının üçte birinin gelirini babanıza bırakacağız. Emareti de ölünceye kadar kendisine ve öldükten sonra oğullarına ait hale getireceğiz" dediğini iddia etmektedir.⁴¹ Bu teklif gerçekten yapılmışsa, muhtariyet anlamına gelmekteydi.

⁴⁰ Kral Abdullah, a.g.e., s. 99.

⁴¹ Kral Abdullah, a.g.e., s. 77-78.

Enver Paşa'nın, atanmış bir devlet görevlisi olan ve o yıllarda kolaylıkla azledilebilecek Hüseyin'e böyle bir teklif yapması irrasyonel bir durumdur. Ayrıca böyle bir teklif yapılmış olsaydı, Hüseyin'in bu teklifi reddetmesi olası değildir. Böyle bir teklif yapılmış olsa ve Hüseyin reddetmiş olsaydı, 1916 yılı Haziran ayında isyan başlamadan hemen önce İstanbul'a telgraf çekerek "emirliğin kalıtsal olarak kendisine ve oğullarına verilmesi" şartını ileri sürmesini anlamlandırmak mümkün değildir. Abdullah'ın iddiası o kadar tutarsızdır ki babası iki yıl önce reddettiği teklifi iki yıl sonra isyan etmemek için şart koşmuş olmalıdır. Böyle bir şeyin yaşanması hiçbir şartta mümkün gözükmemektedir. Enver Paşa'dan nakledilen sözlerin tamamen Abdullah'ın kurgusu olduğu açıkça ortadadır. Ayrıca, Larşer "Şerif'in tek arzusu kendisine irsi yönden bir emaret verilmesi olduğunu" kaydetmektedir.⁴² Enver Paşa'nın iddia edilen önerisi Hüseyin'in taleplerini fazlasıyla karşılıyordu.

Hüseyin ve Oğlu Abdullah ile görüşmelerin yürütüldüğü esnada, İngilizlerin Sudan'da görevli İstihbarat Subayı Yüzbaşı G. Symes tarafından bir Arap kaynağına dayandırılarak Şerif Hüseyin ve ailesi ile ilgili kapsamlı bir rapor hazırlandı. Rapor, Şerif Hüseyin'in ilk mektubu Kahire Müstemleke İdaresi'ne ulaştıktan beş gün sonra, Sudan Sömürge Genel Valisi Sir Reginald Wingate tarafından Londra'ya gönderildi.⁴³

Rapora kaynaklık eden Arap muhbirin Yüzbaşı Symes'e vermiş olduğu bilgiye göre; Şerif Hüseyin, "Sünni İslam literatürüne hâkim, sevilen, merhametli, dürüst, mütevazı, akıllı, bilgili ve erdemli" bir şahsiyetti.⁴⁴ Oysa Cidde'deki İngiliz Konsolosu Reader

⁴² *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 168'den alıntı, Larşer, Büyük Harpte Türk Harbi, C. III, s. 35.

⁴³ *FO 371/2486*, Capt. G. Symes, Translation of an Arab Notable's Views on Sherif Hussein, 19 July 1915.

⁴⁴ *FO 371/2486*, Capt. G. Symes, Translation of a Arab Notable's Views on Sherif Hussein, 19 July 1915.

Bullard daha sonra Şerif Hüseyin'i şu şekilde tarif etmiştir: “kurnaz, yalancı, safdil, kuşkucu, inatçı, kendini beğenmiş, kibirli, cahil, arsız ve gaddar bir Arap şeyhi” ve bazı İslam âlimleri ise Hüseyin'i “İngiliz komplolarına alet olarak dinine ihanet etmiş bir hain” olarak nitelemişlerdir.⁴⁵ İngiliz tarihçiler David Holden ve Richard James ise Şerif Hüseyin'i, “küçük, kendini beğenmiş ve düzenbaz” olarak tanımlamışlardır.⁴⁶

Şerif Hüseyin, hakkında sonraki kayıtlardan da kolaylıkla anlaşılabildiği gibi, 1914 yılında ya Hüseyin taraftarı Arap kaynağı tarafından İngiliz İstihbarat Subayı Symes'e yanlış bilgi verilmiştir ya da Symes ve Wingate bilinçli olarak Hüseyin lehtarı bir raporu Londra'ya göndermeyi uygun görmüşlerdir. İkinci ihtimal daha olasıdır.

Raporda Şerif Hüseyin özetle şu şekilde tanımlanmıştır:

Şerif'in halifeliği ele geçirmek isteyip istemediği konusu kesin olarak bilinmemektedir. Fakat Şerif Türk karşıtıdır. Acil olarak para, silah, cephane ve mühimmat talep etmektedir. Hicaz halkının büyük oranda Suriye'ye bağımlı olduğu hububat tedariki diğer bir sorundur. Şerif Abdalla [Abdullah] Hicaz'ın bağımsızlığını elde etmek için karardır ve İbni Reşit'in desteğini alacağı sözünü elde etmiştir. Hicazdaki Türk birliklerinin yenilmesi durumunda diğer Arap kabilelerinin de [isyana] destek vereceği düşünülmektedir. Bu destek sadece para ile sağlanabilecektir ve Şerif Abdullah Majesteleri Hükümeti'ne ne kadar paraya ihtiyaç duyulduğunu bildirecektir. Şerif [Hüseyin] oğullarının Hicaz'ın bağımsızlık istekleri ile tamamen aynı fikirdedir fakat harekete geçmek ve halifelik için istekte bulunmak için ya da açıktan adım atmak için geçici [?] Türk idaresinin tamamen sona ermesinin gerektiğini düşünmektedir ...

Şunu da eklemek gerekir ki... Mekke Şerifi Hüseyin ile Arap Yarımadası'ndaki diğer kabile şefleri arasındaki gizli görüşmelerde, [bu şefler] Arap Müslümanlarının desteğini Hristiyan karşıtlığı ile

⁴⁵ Sonyel, a.g.m., s. 231-232.

⁴⁶ Sonyel, a.g.m., s. 235.

elde etmeye alışan Osmanlı Halifeliği'ne olan bağlılıklarını reddetmeye başlamışlardır.⁴⁷

Rapor'un devamı; "Hüseyin'in politik görüşleri ve "ailesi" şeklinde iki alt başlığa ayrılmıştı. Politik görüşler kısmında:

Şerif [Hüseyin] Hicaz'ın idaresinde Türklerden bağımsızlığını kazanmayı arzulamaktadır. Şimdiye kadar harekete geçmemiş olmasının nedeni yetersizliklerden kaynaklanıyordu. Para, silah, cep-hane ve mühimmata ihtiyacı vardır, bunlar ve El İdrisi ile İmam Yahya'ya verilen destek ona da sağlandığında bağımsızlığını ilan edecektir [Türklerle isyana hazırdır]. Araplar Şerif'i çok sevmektedir. Araplar ve Türkler büyük düşmanlardır ve Şerif Türkler ile hiçbir konuda uzlaşya sahip değildir. Araplar kendisine destek vermeseydi Türkler Şerif'i hapsedeceklerdi.

İttihat Terakki, Şerif'in kendi istekleri doğrultusunda hareket etmediğini görerek böyle bir karara varmıştı. Savaş başlamadan önce bu amaçla Vehip Bey'i Vali olarak Mekke'ye göndermişlerdi. Amaç Şerif'i değiştirmekti. Şerif, valinin tuzağına düşmemek için dikkatli bir şekilde davrandı ve valinin bazı eylemlerine ses çıkartmadı. Böylece vali Arapların düşmanlığını kazandı ve Araplar da Türklerin kendileri ile ilgili niyetlerini anladı. Bu nedenle Arapların kabile ruhları harekete geçti ve [Bedevi] Araplar Cidde ile Medine arasındaki ikmal hatlarını kestiler. Medine halkı korkarak İstanbul'dan yardım istedi ve İstanbul mecburen Şerif'in desteğine başvurmak zorunda kalarak Vali'den Şerif'in işlerine karışmamasını istedi. İstanbul'dan gönderilen bir ferman ile Şerif'in valinin üstünde olduğu kabul edilmiş oldu.

Bu durum Mekke'de sevinçle karşılandı ve kutsal yerler ışıklarla donatılarak kutlamalar yapıldı. Vali halkın önünde Şerif'in elini öpmek zorunda kaldı. Şerif İngilizlere karşı büyük bir sevgi duymaktadır ve Avrupalıların yüksek medeniyet seviyesine ulaştıklarına inan-

⁴⁷ FO 371/2486, Capt. G. Symes, Translation of a Arab Notable's Views on Sherif Hussein, 19 July 1915.

maktadır. İstanbul'da iken de Avrupalılar ve İngilizlerle temas etmiş onlardan medeniyet ile adaleti öğrenmiştir.⁴⁸

Raporun bundan sonraki kısmında Hüseyin'in ailesi hakkında bilgi verilmiştir. Hüseyin'in Ali, Abdullah, Faysal ve Zeyd adında dört oğlu vardı. En büyük oğul Ali idi ve en etkin olan Abdullah 37 yaşındaydı. İkinci oğul Abdullah uzun süre Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Mekke mebusu olarak bulunmuştur ve hatıratında, İstanbul'da iken üç kız kardeşi olduğunu kaydetmektedir.⁴⁹

Raporun bu noktasında Şerif Hüseyin ile ilgili olarak ilginç ve önemli bir bilgi bulunmaktadır.⁵⁰ “Şerif Hüseyin, El İdrisi, [Abdülaziz] İbni Suud, İbni El Reşit gibi diğer Arap kabile liderlerinin muhalefeti nedeniyle halifeliliğinin tanınmasını sağlayamazsa, kendisinin “El Mehdi El Muntazar” olduğunu ilan edecektir.”⁵¹

Rapor, içeriğinden de kolaylıkla anlaşılabilceği gibi tamamen yönlendirme amacıyla kaleme alınmıştı. Lakin raporda Şerif Hüseyin'in gelecekteki planlarını ve niyetlerini kolaylıkla görmek mümkündür.

Şerif Hüseyin'in Oğlu Abdullah'ın Kahire'de Yüksek Komiser Lord Kitchener ile Görüşmesi

Önceki bölümlerde de görüldüğü gibi Majesteleri Hükümeti (*His Majesty's Government-HMG*) Mısır'ı işgal ettikten sonra Hicaz'daki gelişmeleri yakından takip ediyor ve hatta bedevi kabilelerini kışkırtarak Osmanlı Devleti'nin Arabistan Yarımadası'ndaki otoritesini

⁴⁸ FO 371/2486, Capt. G. Symes, Translation of a Arab Notable's Views on Sherif Hussein, 19 July 1915.

⁴⁹ Kral Abdullah, a.g.e., s. 44.

⁵⁰ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, 18 Şubat 1331 (1915), D. 1, C.: 2, İS: 2. s. 236.

⁵¹ FO 371/2486, Capt. G. Symes, Translation of a Arab Notable's Views on Sherif Hussein, 19 July 1915.

sarsma çalışmalarını ara vermeden sürdürüyordu. Bu esnada Necd'in Vahhabi Emiri İbni Suud ile Mekke Şerif'i Hüseyin arasındaki ilişkilerin seyri İngiltere'nin Cidde'deki konsolosluğu tarafından sürekli Londra'ya raporlanıyordu.⁵²

İngiltere'nin, Mısır, Sudan, Hicaz ve Necd'de 20. yüzyılın ilk on yıllık diliminde yoğunlaşan faaliyetlerine rağmen genel kanı, Şerif Hüseyin'in 1915 yılı temmuz ayında İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri ile ilk mektuplaşmasının, İngiliz-Necd Emiri İbni Suud anlaşmasından sonra gerçekleştiği şeklindedir. Bu kanıya, Şerif Hüseyin ile Vahhabi İbni Suud arasında uzun süredir devam eden anlaşmazlık ve Şerif Hüseyin'in İbni Suud'un güçlenmesini kendisi için büyük bir tehlike olarak görmesi temel teşkil eder. Çünkü Şerif Hüseyin 1910 yılında Necd üzerine bir saldırı düzenlemiş fakat kayda değer başarı kazanamamıştı.⁵³ Lakin ertesi yıl İbni Suud'un kardeşi Abdurrahman Bin Suud'u Dina'da ele geçirmeyi başarmış, 5.000 \$ tutarında yıllık vergi almak ve Oteiba kabilesinden kendi adına vergi toplanması karşılığında anlaşarak Abdurrahman'ı serbest bırakmıştı. İbni Suud bu antlaşmanın hükümlerine hiçbir zaman riayet etmemiştir ve Şerif Hüseyin sefer esnasında İstanbul'dan yeterli oranda yardım alamadığından şikâyet etmiştir.⁵⁴

Hüseyin'in oğlu Abdullah hatıratında, "Kral Abdülaziz'in kardeşi Emir Said b. Abdurrahman b. Suud'un yapılan anlaşma ile serbest bırakıldığını" nakletmekte fakat babasının Abdurrahman b. Suud'u yıllık 5.000 \$ tutarında vergi adında rüşvete karşılık serbest

⁵² FO 195/2350, Letter to Constantinople, February 1910; Arap Yarımadası'nda Vahhabiliğin gelişimi için bkz. Ömer Esenyele, "Doğuşundan Günümüze Vahhabilik", *On Birinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri*, 04-05 Nisan 2007, İstanbul, Genelkurmay ATASE Yayını, Ankara, 2008. s. 1-21.

⁵³ FO 195/2350 ve FO195/2376, Jeddah to Constantinople [İstanbul], same to same, 17 September 1910.

⁵⁴ FO 195/23502 ve FO195/2376, Regarding Further Poor Relations Between Sherif Hussein and Ibn Sa'ud, 11 October 1911.

bıraktığını yazmamayı tercih etmektedir.⁵⁵ Hüseyin I. Dünya Savaşı esnasında İbni Suud'dan halen çekiniyor ve düşmanının her hareketini yakından takip ediyordu. Hatta İbni Suud'a, diğer bilinen adıyla Abdülaziz bin Abdurrahman'a Osmanlı Devleti'ne karşı işbirliği teklif etmişti.⁵⁶ Hüseyin'in İngilizlerle ittifakı, İbni Suud'a karşı değil, kendisinin Arabistan kralı olması, halifeliğin kendisine ve oğullarına kalıtsal olarak bırakılması içindi.

Şerif Hüseyin, emirliğe atandığı ilk günden itibaren Hicaz'ın tamamına hâkim olmaya, halifeliği ele geçirmeye ve Arap Yarımadası'nda bağımsız bir Arap Krallığı kurmaya kararlıydı. Bu nedenle I. Dünya Savaşı başlamadan aylar önce, 1914 yılı Şubat ayında, oğlu Abdullah'ı Mısır'da İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener ile görüşmeye gönderdi. Abdullah, Kitchener ile görüşmesi esnasında Meclisi Mebusan'da Mekke mebusu olarak görev yapmaktaydı.⁵⁷

Şerif Hüseyin ve oğullarının, Majesteleri Hükümeti'nin içi boş vaatlerine kanarak Osmanlı ordularına arkadan saldırdıkları, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasının yolunu açan ve hatta buna yardım eden, Arap coğrafyasındaki, Afrika'nın kuzeyindeki sömürgeleştirme, istikrarsızlık, yoksulluk ve geri kalmışlığın uzun süre kader haline gelmesine neden olan hadiseler zincirinin başlangıç noktası olan, bu ilk görüşmenin Londra'ya rapor edilen muhtevası şu şekildedir;

Cok Gizli

6 Şubat 1914

Sir E.[dward] Grey Bart, K.G., M.P.

[Dışişleri Bakanı]

Efendim,

Şerif Abdullah, Mekke Şerifi'nin oğlu şu anda kısa bir ziyaret için Kahire'de bulunmaktadır ve dün benimle görüşmek istedi.

⁵⁵ Kral Abdullah, a.g.e., s. 40.

⁵⁶ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'daki Osmanlı Hâkimiyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998. s. 222.

⁵⁷ *MMZC*, 18 Şubat 1331 (1915), D. 1, C.: 2, İS: 2. s. 236.

Kendisi benden babasının övgülerini size iletmemi istedi ve Hicaz'daki işlerin istendiği gibi gitmediğini, son atanan Türk valinin [Albay Vehip Bey] sivil ve askeri yetkileri kendisinde topladığını, [Vali'nin] halk tarafından sevilmediğini, babası Şerif'in uzun süredir sorumlu olduğu dünyanın her tarafından gelen hacıların rahat ve güvenliğinin sağlanması için ve kutsal yerlerin iç işlerinin idaresinde onun babası [Şerif Hüseyin] ile uyumlu çalışmadığını söyledi.

Kendisi benden, [Türkler ile yaşanan] bu anlaşmazlığın şiddetli hâle gelmesi ve Türklerin, babasını bu mirasla devredilen kutsal yerler görevinden azletmeye teşebbüs etmesi durumunda Babıalı nezdindeki ilişkileriniz vasıtasıyla girişimde bulunarak böyle bir kararı engelleyip engellemeyeceğimizi sormamı istedi. Buna ek olarak, babasının daima, aralarında çok sayıda dostu bulunan Hindistanlı Müslümanlara çok iyi davrandığını sözlerine ekledi. Kararlı bir şekilde, Türk Hükümeti babasını azlederse Hicaz'daki Arap kabilelerinin şerifleri için savaşacaklarını ve Türk askerlerine karşı bir savaş durumu yaşanacağını söyledi. Bu durumda, İngiliz Hükümeti'nin, [Türkler tarafından] deniz yoluyla takviye güç göndererek Arapların kendi ülkelerinde, kutsal yerler etrafında yaşatmakta oldukları haklarının ellerinden alınmasına izin vermeyeceğini umduğunu söyledi.

Sözlerinin çok gizli tutulmasını ve hiçbir şekilde İstanbul tarafından bilinmemesinin önemli olduğunu ve sizin babasına bir mesaj gönderip göndermeyeceğinizi sordu. Sizin böyle bir şey yapmanızın uygun olmayacağı cevabını verdim. ...⁵⁸

/Kitchener/ /imza/

Kitchener ile görüşmesinin içeriğine bakıldığında, Abdullah'ın Şerif Hüseyin tarafından bizzat Kahire'ye gönderildiği anlaşılmaktadır. Şerif Hüseyin, uzun süredir Hicaz'daki tüm egemenliği kendi elinde toplamak yönünde faaliyetlerde bulunuyordu ve Hicaz Demiryolu'nun Medine-Mekke bağlantısının ya yapılmasını ya da kendi denetimine verilmesini istiyordu. Çünkü aksi

⁵⁸ FO 371/2130, Sir Kitchener, Cairo, to Sir Edward Grey, 6 February 1914.

durumda, gümrük gelirleri düşecek, Hicaz'daki etkinliği sınırlandırılacaktı.⁵⁹ Abdullah'ın vermiş olduğu bilgi, Şerif Hüseyin'in azledilmesi halinde 1914 yılı başında isyan etmeye kararlı olduğunu göstermektedir. İngiltere'nin Hicaz'a yönelik ilgisi bilindiğinden isyan için İngiltere'den yardım isteniyordu.

Kitchener ile görüşen Abdullah, hatıratında "Meclis-i Mebusan üyeliği dolayısıyla İstanbul'a giderken Mısır Hidiv'ini ziyaret ettiğini, Kitchener ile tesadüfen Hidiv'in makamında karşılaştığını ve ertesi gün görüşme talebinin Kitchener'den geldiğini" iddia etmektedir.⁶⁰

Oysa Kitchener'in Londra'ya göndermiş olduğu raporda açıkça görüldüğü gibi Abdullah Kahire'ye bizzat Kitchener ile görüşmek için gitmişti ve Kitchener'e babasının isyan niyetini açıklayarak destek istemişti. Söz konusu görüşme I. Dünya Savaşı öncesinde gerçekleşmiştir ve Kitchener Londra'dan gelen talimat üzerine Abdullah'a "İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak istemediği" cevabını vermiştir. Abdullah, hatıratında isyana meşruiyet kazandırabilmek için bu görüşmeyi kendi iddiası doğrultusunda kurgulamaktadır. Görüşme talebi Kitchener'den gelse idi, Abdullah'ın İngiliz desteği isteğine olumsuz yanıt verilmemesi gerekirdi. Abdullah ayrıca, Kitchener'e Hicaz ile ilgili mahrem bilgiler de aktarmıştır ki bunların Kitchener tarafından bilinerek Londra'ya raporlanması imkânsızdı.

Abdullah görüşmede babasının Vali Albay Vehip Bey'den de şikâyetlerini Kitchener'e aktarmıştır. Medine-Mekke arasındaki demiryolu inşasının kendisine getirecek olduğu olumsuzluklara ek olarak, yeni vali Vehip Bey'in askeri ve idari yetkileri kendisinde toplaması Şerif Hüseyin'i rahatsız etmişti. Şerif Hüseyin'in aynı yılın temmuz ayında Lord Kitchener'e sunulan raporun bilgilerini

⁵⁹ FO 371/2130, Relations between the Sherif and the Sublime Porte, 19 March 1914; Fromkin, a.g.e., s. 97.

⁶⁰ Kral Abdullah, a.g.e., s. 61-62.

sağlayan ve büyük ihtimalle Hüseyin tarafından görevlendirilen Arap kaynağının da açıklamış olduğu “halifelik” ve “bağımsızlık” yönündeki emellerini gerçekleştirmesinin önündeki en büyük engellerden bir tanesi Hicaz Demiryolu iken diğeri Vali Albay Vehip Bey’di. Demiryolunu engellemek için Şerif Hüseyin, emirliğe atandığı tarihten itibaren bedevi kabilelerini kışkırtarak Mekke’de karışıklıklar çıkartmakta, Medine’ye giden yolu kestirmekte ve hacılar ile sivil halka saldırmaktaydı. Mekke ve Medine’deki asayişsizlikler ile ilgili şikâyetler Meclis-i Mebusan’a kadar ulaşmıştı. Lakin Meclis-i Mebusan’da olaylar ters yüz edilerek Şerif Hüseyin’in Hicaz’daki asayişi sağlamaya çalıştığı söyleniyordu.⁶¹

Hicaz Valisi ve buradaki birliklerin komutanı Albay Vehip Bey, 1913 yılında Hicaz’a tayin edilmiş ve ilk olarak daha önce başlamış olan İdrisi isyanın bastırmakla görevlendirilmişti. İdrisi isyan esnasında bir Türk taburunu da esir almıştı. Albay Vehip Bey, isyanı bastırmak için paralı asker toplama yetkisi de verilmişti. Vehip Bey, Güney Afrika’dan Mekke’ye göçmüş olan Takruniler’den paralı bir birlik oluşturmaya başladığında ilk itiraz Şerif Hüseyin’den gelmişti. Hüseyin, söz konusu birliğin kendi etkinliğini de tehdit edeceğinden korkuyordu ve Vali Vehip Bey’i İstanbul’a şikâyet etmişti. Hükümet, Hüseyin’in talebi doğrultusunda Takruniler’den asker toplanmamasını emrederek geri adım atınca, Hüseyin bu sefer, Abdullah’ı Kitchener ile görüşürdüktan iki hafta sonra, 23 Şubat 1914 tarihinde İstanbul’a göndermiş olduğu şifre telgraf ile Vali’nin görevden alınmasını istedi.⁶²

⁶¹ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. I, C. 2, İ: I, 16.II.1324 [16 Şubat 1919], s. 110-111; *FO 371/2130*, Sir L. Mallet to Sir Edward Grey, 2 April 1914; *FO 371/2779*, Appendix I, Explanatory note on recent events in Hejaz, no date; Kral Abdullah, a.g.e., s. 69-70, 75.

⁶² Kandemir, a.g.e., s. 359-360.

1916.	THE WAR.	251855
Charlton	TURKEY.	DEC 13 '16
Dec 13	No.	File No. 42233
Telogram.	251855 (Subject.)	
ingme	Situation in Hedjaz.	
h.p. 11	Discusses question of landing British troops. Amir Faisal would welcome landing at Rabegh, but Sherif does not want Christian troops landed now. Evacuation of Rabegh is urged by Egyptian Army and necessary if Turks attack in force.	
Last Paper.	(Ministry)	20. S. M. K. K. S. Sir A. H. H. H.
251701	(Print.)	
(Print.)	(Index.)	
(How disposed of.)	13 Nov. 16.	
2 to 11 Nov. 16	The Sherif is hopeless. My own opinion is that, if we can, we should try to save him in spite of himself, for the consequences of his collapse may be most serious for us, and when it is too late he will beg for British troops. I think we should work with Faisal, get him to explain things to his forces, and make everything ready for a landing at Rabegh.	
Dec. 15	War Committee.	
Action completed.)	(Index.)	
Next Paper.	25-2389	
25-2389	Certainly every preparation sh ^d be made both for landing of troops & for evacuation.	
	H. H. H. H.	

İngiliz Arşivlerinde isyan çalışmaları ve Hüseyin'e yapılan yardım faaliyetleri. [9]

[9] Records of the Hashimite Dynasties; A Twentieth Century Documentary History; ed. Alen de L. Rush; C. 5; Archive Editions, UK, 1995. s. 169. s. 169.

Abdullah'ın Kitchener'e Vali Vehip Bey hakkında şikâyetle bulunmasının en önemli nedeni İngiliz Hükümeti'nin Babıali üzerinde baskı kurarak Vali'nin değiştirilmesine yardım etmesini sağlamaktı. Lakin Kitchener bu ilk görüşmede Şerif Hüseyin'i ciddiye almadı.

Oysa asayiş sabotaj eden bizzat Hüseyin'in kendisiydi. Öyle ki Şerif Hüseyin'in Vali ile ilgili talepleri İstanbul tarafından karışıldıktan sonra bedevi kaynaklı karışıklık ve isyanlar bıçak gibi kesilerek tamamen duracaktır.

Hüseyin Ayrıca, İngiliz Hükümeti'nin sempatisini kazanmak için Hintli Müslümanlarla arasının çok iyi olduğunu ve onları çok sevdiğini söylemişti. Oysa Şerif Hüseyin Hintli Müslümanlardan hoşnut değildi ve daha önce Hintli Müslümanları diplomatik olmayan bir dille İngiliz konsolosuna şikâyet etmişti. Buna karşın kendilerine zorla Kur'an-ı Kerim sattığı ve haksız vergiler aldığı için Hintli Müslümanlar da Şerif Hüseyin'i sevmiyordu.

Abdullah ile Kitchener görüşmesinden sonra ortaya çıkan diğer sonuç Şerif Hüseyin'in isyan etmek için hazırlık yaptığı fakat merkezden gelecek yardımla isyanın bastırılabilmesi riskine karşı İngilizlerin desteğini almaya çalıştığı gerçeğidir. 1914 Şubat görüşmesi, I. Dünya Savaşı başlamadan önce yapılmıştı ve ilk başta İngilizler Şerif Hüseyin'den gelen işbirliği teklifini fazla ciddiye almamışlardır. Bunun üzerine Hüseyin isyan için farklı arayışlara girmiştir.

Arabistan'da "El Aurens" ya da "altınları taşıyan adam" olarak bilinen, Abdullah'ın ise "Arapların taşsız kralı" şeklinde nitelediği Thomas Edward (Ned) Lawrence⁶³ 1916 yılı Aralık ayı sonunda Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu raporda, Faysal'ın kendisine, "İngiltere'den istediği desteği bulamayan [Şerif Hüseyin ve oğlu] Abdullah'ın 1914 yılı hac mevsiminde Mekke'deki tüm

⁶³ Sonyel, a.g.m., s. 231-232; Kral Abdullah, a.g.e., s. 132.

hacıları rehin alarak, İngiltere, Fransa, Hollanda ve Rusya gibi büyük devletlerin hacıların serbest kalması için Babialü üzerinde baskı oluşturmasını sağlayıp, Babialü'den gelen emirleri dinlemeyip büyük devletlerle pazarlık yaparak istediği garanti ve yetkileri elde etmeyi planladığını, fakat I. Dünya Savaşı'nın hac mevsiminden önce başlamasının bu planın uygulanmasını imkânsız hâle getirdiğini" söylediğini bildirmiştir.⁶⁴ Hüseyin'in dört oğlu arasında Lawrence ile en yakın iletişim kurmuş olan Faysal'dı ve Faysal Lawrence'e "şef" olarak hitap ediyordu.⁶⁵

Lawrence'in bu iddiasının kanıtlanması olası değildir. Abdullah hatıratında bu konudan hiç bahsetmemektedir. Şayet Lawrence'in iddia ettiği gibi babasının ve kendisinin böyle bir niyeti vardıysa da bunu hatıratına yazmamayı tercih etmiş olmalıdır.

Lawrence ayrıca, Faysal'ın 1916 yılı sonunda, isyandan altı ay sonra kendisine, "Türklerle karşı isyan edilebileceğine ilk karar verenin Abdullah olduğunu, bunun için bizim [İngiliz] yardımımıza ve Suriye ile Mezopotamya ordularının yardımına ihtiyaç duyulduğunu, Faysal'ın Türkiye'nin çok güçlü olduğunu söyleyerek isyana karşı çıktığını, Büyük Savaş [I. Dünya Savaşı] başladığında Şerif Hüseyin'in Faysal'ı Şam'a göndererek bir isyan için hazırlık yapmasını istediğini, Faysal'ın isyan için zamanın uygun olmadığını bildirmesine rağmen Abdullah'ın babasına Faysal'ın korktuğunu söylemesi ile isyanın Haziranda başladığını" söylediğini rapor etmiştir.⁶⁶ Lawrence'in vermiş olduğu bu bilgilerin de eldeki tarihi vesikalarla doğrulanması mümkün değildir. Fakat daha sonraki gelişmeler ve tarihçilerin "düzenbaz ve kurnaz" olarak nitelendirdikleri iki yüzlü gaddar uygulamaları⁶⁷ dikkate alındığında, Hüseyin'in I. Dünya Savaşı'ndan önce isyan etmeye karar verdiği

⁶⁴ *IOR: L/P&S/10/523*, Arab Bulletin, No, 36 of 26 December 1916.

⁶⁵ Kandemir, a.g.e., s. 111.

⁶⁶ *IOR: L/P&S/10/523*, Arab Bulletin, No, 36 of 26 December 1916.

⁶⁷ Sonyel, a.g.m., s. 231-232.

açıkça ortaya çıkmaktadır. Lawrence'ın kaydının doğru olma ihtimali yüksek bir olasılıktır.

Kahire Müstemleke İdaresi'nde görev yapan Lawrence, isyan başladıktan sonra, 1916 yılı Ekim ayında Sir Ronald Storrs ile birlikte Hicaz'a gelmiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde Arap Yarımadası'nda arkeolojik araştırma ekipleri içinde bulunduğu için Hicaz topografyasına, yerel halkın alışkanlıklarına, bedevi geleneklerine ve Arapçaya vâkıftı.⁶⁸

Lawrence'ın Faysal ile ilgili kaydı doğru olmalıdır. Zira Faysal, 1915 yılı başında Şam'a gönderilmiş ve buradaki isyan durumunu incelemişti. Suriye'de, isyan için erken olduğuna karar veren Faysal İstanbul'a giderek Çanakkale Savaşları'nda Osmanlı Ordusu'nun yenilmesini umut etmiş fakat bu beklentisi de boş çıkınca mecburen eli boş olarak Mekke'ye dönmüştü.⁶⁹

Her ne kadar ilk başta ilgi gösterilmemişse de 1914 tarihinde yapılan 6 Şubat görüşmesi, I. Dünya Savaşı'nın kaçınılmaz olduğunun anlaşılmasından sonra İngiliz Hükümeti'ne Türklere karşı Şerif Hüseyin'i kullanabilecekleri fikrini verecek ve Hüseyin'in dünden razı olduğu bu işbirliği neticesinde gerçekleşecek olan İngiliz komplosu ile sadakatsizlik zinciri başlayacaktır.

Abdullah'ın Kahire Müstemleke İdaresi'nde Doğu İşleri Sekreteri Ronald Storrs ile Görüşmesi

Kitchener ile 1914 yılı Şubat ayında yapmış olduğu birinci görüşmeden istediği neticeyi elde edemeyen Abdullah, 1914 yılının Nisan ayında babası tarafından verilen görev doğrultusunda tekrar Kahire'ye giderek bu sefer Ronald Storrs ile görüştü. Görüşmede, İstanbul'da Sadrazam Said Halim Paşa ile yapmış olduğu mahrem

⁶⁸ Sonyel, a.g.m., s. 239-240.

⁶⁹ *IOR: L/P&S/10/657*, extract concerning Amir Faisal in Damascus from Arab Bulletin, No. 42, Cairo, 15 February 1917.

konuşmanın İngiltere ile ilgili kısmını Storrs'a nakletti ve Hicaz Demiryolu'nun Medine'den Mekke'ye kadar uzanacak olmasından duyulan rahatsızlığı bildirdi. Abdullah, "Osmanlı Devleti'nin, Büyük Güçler'in Hicaz'a müdahil olması ihtimaline karşı demiryolunun yapımına özel önem verdiğinin kendisine söylendiğini" iddia ediyordu. Storrs'a ayrıca, "Büyük Güçler'den kastedilenin İngiltere olduğunu ve demiryolunun Mekke'ye kadar uzanmasının isyanı çok fazla etkilemeyeceğini, Osmanlı ordularının kolaylıkla kuşatılabileceğini ve yenilgiye uğratılabileceğini" söyledi. Böyle bir girişim için İngiltere'den yardım isteniyordu. Abdullah, isyan için İbni Suud, İdrisi ve hatta İmam Yahya'nın bile birleştiğini iddia ediyordu.⁷⁰

Abdullah'ın aslında kendilerine düşman olan diğer Arap emirlerinin desteğini aldıklarını iddia etmesinin nedeni İngiltere'ye çok güçlü olduklarını göstermek içindi. Çünkü babası, isyan başlatıldığında 250.000 kişilik bir kuvvet toplayabileceğini söylüyordu ve böylece Araplar sayı bakımından Arap Yarımadası'ndaki Türk ordusundan üstün hâle gelecekti.⁷¹ Abdullah'ın İbni Suud'dan, İdrisi'den ve İmam Yahya'dan destek aldıkları şeklindeki iddiasının, Şerif Hüseyin'in ise 250.000 kişilik ordu toplayabileceği şeklindeki söyleminin, büyük bir abartı ve hayal ürünü olduğu isyan başladıktan hemen sonra ortaya çıkacaktır.

Storrs ile yapılan görüşmedeki bu kayıtlar ile Abdullah'ın hatıratındaki kayıtlar arasında hiçbir şekilde uyum yoktur. Abdullah'ın doğruları söylememe ve isyanı meşrulaştıracak kurgular kurma ihtimali, Storrs'un Londra'ya görüşme ile ilgili yanlış rapor sunma olasılığından çok daha yüksektir. Abdullah; Kitchener görüşmesini naklederken yaptığı gibi Storrs ile yaptığı görüşmeyi de isyana meşruiyet sağlayacak şekilde kurgulamıştır.⁷²

⁷⁰ *IOR: L/P&S/10/523*, Note on Amir 'Abdallah's visit to Constantinople, prepared by Ronald Storrs, Cairo, 19 April 1914.

⁷¹ Isaiah, a.g.m., s. 95.

⁷² Kral Abdullah, a.g.e., s. 70-71.

Abdullah hatıratında, ikinci görüşmenin talebinin de Doğu İşleri Sekreteri Ronald Storrs'dan geldiğini iddia etmektedir. Oysa Ronald Storrs'un Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu rapor Abdullah'ın kaydının doğru olmadığını, görüşme içeriğinin tamamını yansıtmadığını ve gerçekleri ters yüz ettiğini göstermektedir.⁷³

Ronald Storrs, kendisine verilen talimatlar doğrultusunda ertesi gün, 7 Şubat'ta Kitchener'in cevabı ile benzer şekilde Abdullah'a "bizden hiçbir teşvik ümit etmeyin" cevabını verdi. İngiltere ikinci kez, Şerif'in ittifak önerisini ciddiye almamıştı. Hayal kırıklığına uğrayan Abdullah, Mekke'ye eli boş dönmek için son bir ümitle İstanbul'daki durumu daha detaylı olarak Storrs'a nakletti ve "Sultan II. Abdülhamit'in mülklerine el konulduğunu, Sultan'ın bile mülklerine el konulurken kendilerinin durumunun belirsiz olduğunu" söyledi. Bunlara ek olarak, Sadrazam Said Halim Paşa'nın kendisine, "Hicaz'a dönerken Mısır'dan geçmemesini, bu yolu kullanmak zorunda kalsa bile Lord Kitchener ya da herhangi bir temsilcisi ile görüşmemesini" söylediğini bildirdi.⁷⁴

Storrs'a Londra'dan verilen talimat kesindi ve Abdullah'ın bir muhbir gibi istihbarat aktarımı da Storrs'un tavrında değişiklik sağlayamadı. Sadrazam Said Halim Paşa'nın Abdullah'ın İngilizlerle görüşmesini istememesi doğru olabilir. Zira Kitchener ile yapılan ilk görüşme İstanbul tarafından biliniyordu. Lakin İstanbul, Kitchener ile yapılan görüşmenin sadece Abdullah tarafından nakledilen kısmından haberdardı. İsyân için İngiltere'den yardım istendiği ve Hüseyin'in isyana yönelik girişimleri bilinmiyordu.

Storrs ile yapılan ikinci görüşme ve Londra'ya gönderilen rapor, Hicaz İsyânı'nın I. Dünya Savaşı öncesinde ilk baştaki planlayıcılarının Şerif Hüseyin ile Abdullah olduğunu açıkça

⁷³ *IOR: L/P&S/10/523*, Note on Amir 'Abdallah's visit to Constantinople, prepared by Ronald Storrs, Cairo, 19 April 1914.

⁷⁴ *IOR: L/P&S/10/523*, Note on Amir 'Abdallah's visit to Constantinople, prepared by Ronald Storrs, Cairo, 19 April 1914.

göstermektedir. Öyle ki babasının emri ile Abdullah bir İngiliz casusu gibi davranarak İstanbul'da yapmış olduğu tüm mahrem görüşmeleri İngiliz temsilcilerine aktarmış ve isyan için yardım talep etmişti. Oysa hatıratında, tüm bu görüşmeleri ya tesadüfmiş gibi ya da İngiliz temsilcilerden gelen talep üzerine yapılmış gibi göstermektedir.⁷⁵ Arşiv belgeleri Abdullah'ın doğru söylemediğini açıkça göstermektedir.

Kendisi ile yapılan mahrem görüşmeleri İngiliz Hükümeti temsilcilerine raporlayan sadece Abdullah ve babası değildi. Necd Emiri Vahhabi İbni Suud çok önceden İngilizler ile anlaşmıştı ve İngiliz çıkarları ve zaferi doğrultusunda etkin şekilde çalışıyordu. İstanbul, Şerif Hüseyin ile birlikte İbni Suud'dan da Cihat ilânına destek vermesini istemişti. İbni Suud, Hüseyin tarafından ve İstanbul'dan kendisine gönderilen mektupları İngiliz temsilcilerine iletliyordu. Abdullah bu esnada isyan için İbni Suud'u da tarafına çekmeye çalışıyordu ve İbni Suud 1915 yılı başında Abdullah'tan gelen mektup ile Osmanlı Devleti'nin Cihat ilânı talebini ve İbni Reşit'e karşı saldırısı ile ilgili yazısını İngiliz temsilcilere ilettili.⁷⁶

Bu esnada Asker Alma Kanunu gereği Hicaz'daki bedevilerin de askere yazılması gerekiyordu.⁷⁷ Seferberlik ilan edildiğinde

⁷⁵ Kral Abdullah, a.g.e., s. 61, 70.

⁷⁶ *L/P&S/10/657*, Extract from letter of January 1915 from Captain Shakespear, Political Resident, Arab Bulletin, No. 25, 7 October 1916.

⁷⁷ Ordunun yeniden teşkilatlanması ve 1909 Asker Alma Kanunu'nun yetersiz kalması nedeniyle 1914 yılında yeni bir kanun çıkartılmıştı ve yeni kanun I. Dünya Savaşı başlamadan önce 12 Mayıs 1914 tarihinde yürürlüğe girmişti. Yeni Kanun'un getirmiş olduğu en önemli yenilik, "Osmanlı halkından olan her erkek ferdin askerlikle yükümlü" tutulmasıydı. Bu yükümlülük Arap Yarımadası'ndaki bedevileri de kapsıyordu. Bilgi için bkz. Nurcan Aslan, Fatma İlhan, "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Askerlik Hizmeti ve Askere Alımlar (XIX. Yüzyıldan İtibaren)", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y:6, S. 11, (Şubat 2008), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008. s.188-189.

Hicaz bu emrin dışında tutulmuştu. Fakat 1915 yılı yazında Çanakkale'deki büyük kayıplar neticesinde Hicaz'da da seferberlik uygulamasına karar verilmişti. Oysa isyan için faaliyet gösteren Hüseyin, Osmanlı Ordusu'na herhangi bir asker vermek niyetinde değildi. İbni Suud ise, Cihat ilanına katılmayacaktı. Fakat Necd'deki konumunun sarsılmaması için rakibi Hüseyin'in de Cihat ilanına katılmamasını istiyordu.

Şerif Hüseyin'in tertipleri sonucu şehirli Arapların az bir kısmı ile urban bedevilerin hemen hemen tamamı İngiliz altınları ile satın alınmışlardı ve Osmanlı Ordusu için savaşılmaya niyetli değildiler. Hüseyin ise, daha önce söz vermesine rağmen asker alma emrini kendi isyan birliklerini toplamak için kullanmayı, Cihat ilanı talebini ise İngilizlerle yaptığı pazarlıkta bir koz olarak ileri sürmeyi planlıyordu.

İstanbul'dan gelen son talepler üzerine Abdullah, babasının bir türlü anlaşılamadığı İbni Suud'un niyetini öğrenmek için kendisine mektup yazdı. İbni Suud, Abdullah'tan gelen mektubu da İngiliz temsilcilerin bilgisine sunarak nasıl cevap vermesi gerektiğinin kendisine bildirilmesini istedi. Oysa önceki sayfalarda açıkça görüldüğü gibi İngilizler, Abdullah ile de temas halindeydi fakat bu işbirliğinden İbni Suud'a bahsedilmiyordu.

Hüseyin, isyan başladıktan üç ay sonra, 1916 yılı eylül ayında İbni Suud'a bir mektup daha yazarak, Osmanlı Devleti'ne karşı işbirliği teklif edecek ve yardım isteyecektir. Mektubu İngiliz temsilcileri ile paylaşan İbni Suud, Hüseyin'e göndermiş olduğu mesajda "kendisinin idaresindeki kabileleri kıskırtmama taahhüdü ve Necd'deki toprak taleplerinden vazgeçmesi karşılığında" yardımda bulunabileceğini bildirecektir. Osmanlı Devleti, 1914 yılı mayıs ayında İbni Suud'u Necd Kaymakamı olarak atamış ve I. Dünya Savaşı başlamadan önce ittifak oluşturmak için bir heyeti Suudlara göndermişti. Lakin Vahhabi İbni Suud İngilizlerle ittifakı tercih ederek, I. Dünya Savaşı'nın ikinci yı-

ında 26 Aralık 1915 tarihinde İngilizlerle bir işbirliği ve yardım antlaşması imzalamıştı.⁷⁸

Antlaşmaya göre İbni Suud İngiltere'nin kontrolündeki emirliklere saldırmayacak ve topraklarını üs olarak kullanırmayacaktı. Buna karşın İngiltere İbni Suud'un Necd'deki egemenliğini tanıyacaktı. Hüseyin ile geliştirilen işbirliği neticesinde İbni Suud'un İngiliz etki alanından ayrılmaması için kendisine, "Şerif Hüseyin'e verilen desteğin bu antlaşmaya herhangi bir zarar vermeyeceği ve antlaşma hükümlerinin yürürlükte olduğu" bildirildi fakat İbni Suud ile imzalanan antlaşmadan Şerif Hüseyin'e bahsedilmemesine karar verildi.⁷⁹

İbni Suud'un Hüseyin'in Cihat ilanına katılmamasını istemesi kendisi açısından haklı gerekçelere dayanıyordu. Zira İngiliz istihbarat raporları Şerif Hüseyin'in Cihat ilanına katılması durumunda İbni Suud'un da bu ilana destek vermesi zorunluluğunun doğacağı yönündeydi. Çünkü aksi durumda İbni Suud, Necd bölgesindeki Arap kabileleri üzerinde sahip olduğu etkinliği kaybedecekti. Bu durumu göz önüne alan İngiliz Hükümeti Hicaz İsyanı'na yönelik çalışmalarını yoğunlaştırdı. Savaş başladıktan sonra siyasi görevli (*political officer*) unvanı ile İbni Suud'un yanında bulunan Yüzbaşı W. H. I. Shakespear, İbni Suud ile yaptığı görüşmede, İbni Suud'u, Hüseyin'i İngiltere'nin yanında yer almaya razı etmek için çalışmaya ikna etti.⁸⁰ Oysa Hüseyin İngiltere ile işbirliğine çoktan hazırды ve oğlu Abdullah'ı destek aramak için birkaç kez Kahire'ye göndermişti. Fakat Yüzbaşı Shakespear bu durumdan İbni Suud'a bahsetmedi.

⁷⁸ FO 686/14, Cablegram from Arab Bureau, Basra to Arab Bureau, Cairo, 8 September 1916.

⁷⁹ FO 686/14, Cablegram from Arab Bureau, Basra to Arab Bureau, Cairo, 8 September 1916.

⁸⁰ L/P&S/10/657, Extract from letter of January 1915 from Captain Shakespear, Political Resident, Arab Bulletin, No. 25, 7 October 1916.

Bu esnada Arap Yarımadası'nda İngilizler tarafından, "İngiltere'yi savaşa sürükleyenin Almanya olduğu ve aynı Almanya'nın Türkiye ile İngiltere arasında savaş çıkarttığı, İngiltere'nin kutsal yerlere saygı göstereceği" propagandası yapılıyordu.⁸¹

Oysa tarihi gerçekler çok farklıydı: 1.) İngiltere, Rusya ve Fransa savaş öncesinde Osmanlı Devleti'ni paylaşan antlaşmalar imzalamışlardı. 2.) İngiltere, Balkan isyanlarına ve Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden toprak kopartmasına sonuna kadar destek vermişti. 3.) Savaş öncesinde ve esnasında özellikle hukuki kapitülasyonların kaldırılmasının tartışılması bile kabul edilmemişti. 4.) Ermeni isyanlarının Çarlık Rusya'dan sonraki en büyük destekçisi İngiltere idi. 5.) 1878 yılından sonra haksız ve hukuksuz bir şekilde önce Mısır'a sonra da Kıbrıs'a el koymuştu. 6.) Parası peşin olarak ödenmesine rağmen Sultan Osman Denizaltısı'na el koymuştu ve bu uygulama devletler hukukuna, uluslararası teamüllere ve devlet olmanın gereğine hiçbir şekilde uymuyordu.

Propaganda ve yerel emirleri örgütleme çalışmaları ile Arap Yarımadası'nda bir isyan çıkartmayı kararlaştıran İngiltere istihbarat çalışmalarına ağırlık verdi. İngilizlerin istihbarat kaynakları yerel Arap kabileleri, Şerif Hüseyin ve oğulları, diğer Arap kabile liderleri ve sahadaki istihbarat elemanları ile sınırlı değildi. İngiliz istihbarat teşkilatı Türk birlikleri arasındaki telgraf yazışmalarını da çözmeye çalışıyordu. Bu çalışmalar esnasında 1914 yılı sonunda Enver Paşa'nın Yemen bölgesindeki Seyyid İdrisi'ye göndermiş olduğu şifreli mektup İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirilerek çözüldü. Mektup, 18 Aralık 1914 tarihliydi ve bu tarihte Enver Paşa Sarıkamış Harekâtı için Sarıkamış'ta bulunduğundan mektup ya

⁸¹ *L/P&S/10/657*, Extract from letter of January 1915 from Captain Shakespear, Political Resident, Arab Bulletin, No. 25, 7 October 1916; İngilizler Kıbrıs'ta bir propaganda okulu açmışlardı ve burada yetiştirdikleri yüzlerce öğrenciyi Osmanlı Devleti'ne ve Almanlara karşı propaganda yapmak üzere Ortadoğu'ya göndermişlerdi. Bkz. Özdemir, a.g.m., s. 59.

Erzurum'dan gönderilmiş olmalıdır ya da İstanbul'daki Harbiye Nezareti söz konusu mektubu Sarıkamış'tan verilen talimatla göndermiştir. Mektup, Yemen bölgesindeki İngiliz propaganda çalışmalarını etkisiz hâle getirmek için yazılmıştı ve İngiliz istihbaratı bu durumun farkındaydı.⁸²

Enver Paşa bir buçuk sayfalık mektubunda, kendisinin Müslümanların ve İslam'ın hizmetçisi olduğunu belirttikten sonra, Endülü'sün, Hindistan'ın, Cezayir'in, Mısır'ın, Makedonya'nın ve daha çok sayıdaki İslam toprağının işgal edilmesinin temel nedeninin İslam'dan uzaklaşılması ve yabancı müdahalesi olduğunu belirtmişti. Mesaj oldukça içten ve samimi bir dille, dini motifler ve Fransız Devrimi'nin etkileri irdelenerek kaleme alınmıştı. Mesajda ayrıca Meşrutiyet idaresi ve yeni ilan edilen anayasanın gerekliliği açıklanmıştı. Mektubun sonunda İdrisi'den, düşmana karşı Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmesi isteniyordu.⁸³

Seyyid İdrisi ise 21 Kasım'da İngilizlere göndermiş olduğu mesajda “tüm Arapların Türklere karşı birleşmesi için” yardım istemişti.⁸⁴ Enver Paşa, İdrisi'nin Türk düşmanlığından haberdar olmayarak söz konusu mektubu yazmış olmalıdır. Çünkü Enver Paşa'nın mektubu fayda yerine zafiyet yaratmıştır. Bu mektup ile Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası'na yönelik ikna ve tarafına kazanma yöntemi ile saiklerini tespit eden İngiliz istihbaratı, 1915 yılı başından itibaren propaganda faaliyetlerini söz konusu duruma göre şekillendirmiştir.

1915 yılı ocak ayı I. Dünya Savaşı için Hicaz'daki dönüm noktalarından bir tanesidir. Çünkü İngilizler Hicaz'daki Arap

⁸² FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

⁸³ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

⁸⁴ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

kabileleri arasında bir isyan örgütlemeye çalışırken, Osmanlı Devleti de I. Kanal Harekâtı için hazırlanmaktaydı. Bu amaçla, yurt dışındaki temsilciliklere İngiliz Mısır Seferi Kuvvetleri hakkında bilgi toplama emri verildi. Söz konusu emir uyarınca çok sayıda rapor İstanbul'a ve 4. Ordu Karargâhı'na gönderildi. Harekâtın fiyasko ile sonuçlanması, ya istihbarat kaynaklarının yetersizliğini ya da gelen istihbaratın doğru bir şekilde analiz edilerek değerlendirilemediğini göstermektedir.⁸⁵

Kanal Harekâtı'nın başarılı olması durumunda Osmanlı Devleti'nin gücünün tükenmediği anlaşılabacaktı ve isyan için hem İbni Suud hem de Şerif Hüseyin Kanal Harekâtı'nın sonucunu bekliyor, hatta harekâtın başarısız olması için çalışıyordu. Arap milliyetçisi subaylar ve Arap ileri gelenleri bile Kanal Harekâtı'nın sonucunu beklemek zorunda kalarak faaliyetlerini minimum düzeye indirmişlerdi. I. Kanal Harekâtı'ndaki fiyasko ve başarısızlık Hicaz isyanının önündeki en büyük engeli kaldıracak ve bir anlamda Hicaz'daki Osmanlı varlığı için sonun başlangıcı olacaktır.

1914 yılı kasım ayında, Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na katıldıktan bir ay sonra Cemal Paşa, Filistin'deki 4. Ordu Komutanlığı'na atandı. Fakat anılarından, Şerif Hüseyin ile İngilizler arasındaki haberleşme trafiğinden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır.⁸⁶ Bu durum Osmanlı Devleti'nin kontrespiyonaj faaliyetlerinin I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş esnasında hangi boyutta yetersiz olduğunu göstermesi açısından da önemlidir ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın yaptığı çalışmaların hiçbir şekilde ihtiyaçları karşılamadığını göstermektedir.

⁸⁵ Vahdet Keleş Yılmaz, Gülsüm Polat, "Osmanlı Ordusunun Birinci Kanal Harekâtı Arifesinde İstihbarat Faaliyetleri", *Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu*, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, 20-22 Mayıs 2009, Genelkurmay ATASE Yayını, Ankara, 2009. s. 327-336.

⁸⁶ *Cemal Paşa*, a.g.e., s. 190-193.

4. Ordu Komutanı Ferik [Korgeneral] Cemal Paşa göreve atandıktan sonra, karargâhını Kudüs'te kurdu ve vakit geçirmeden Şerif Hüseyin, İbni Reşid ve İbni Suud gibi Arap emirlerini halife ordularına yardım etmeleri için ikna çalışmalarını başlattı.⁸⁷ Aynı tarihlerde Lord Kitchener ile yazışan ve İngiliz talimatları doğrultusunda hareket edeceğine dair İngilizlere taahhütte bulunan Şerif Hüseyin, Cemal Paşa'nın telgrafına vermiş olduğu cevapta, I. Kanal Harekâtı'na destek sağlayacağını ve bu amaçla büyük oğlu Ali'yi Hicaz valisi Albay Vehib Bey ile birlikte hareket etmek üzere görevlendireceğini bildirdi.⁸⁸ Cemal Paşa, Hüseyin'in oluşturulacak Arap gönüllülere bizzat komuta etmesini istiyordu. Bu talep kabul edilmemiştir çünkü Hüseyin zaman kazanmak ve isyan çalışmalarını yürütmekle meşguldü. Bu nedenle Mekke'den ayrılmak istemiyordu.

Cemal Paşa'nın Arap liderlerini halife ordularına destek vermeye ikna etme çalışmaları esnasında İngiltere, halifelüğün Türklerden alınarak Araplara verilmesi için Arap emirleri arasında yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmekteydi. İngiliz istihbarat teşkilatının denetiminde yürütülen bu çalışmalarda belli oranda başarıya ulaşıldığı 1915 yılı mayıs ayında Kahire'den Dışişleri Bakanı Edward Grey'e gönderilen telgrafta açıkça görülür. Lord Kitchener'in yerine 1915 yılı ocak ayı başında Hindistan Sömürge İdaresi Dışişleri Bakanlığı görevinden Mısır Yüksek Komiserliği'ne atanan Henry McMahon imzalı ve gizli ibareli telgrafta, "halifelik için en uygun adayın Mekke Şerifi Hüseyin olduğu ve diğer Arap liderlerinin de Hüseyin'in halifelliğini destekleyeceği ve bu durumun İngiliz çıkarları için çok uygun olacağı" bildirildi.⁸⁹

Telgraftaki diğer dikkat çekici husus, McMahon'un "bağımsız egemen devlet" teriminin genel anlamda kullanıldığı ve

⁸⁷ *Cemal Paşa*, a.g.e., s. 180, 191-193.

⁸⁸ *Cemal Paşa*, a.g.e., s. 180.

⁸⁹ FO 371/2486, Sir H. McMahon to Sir Edward Grey, 14 May 1915.

Arapların bir birlik kurmasının olası olmadığı yönündeki açıklaması ile “Şerif [Hüseyin’in] amaçlarına yardım edilirse bu desteğin İngiltere olan güveni artıracaktır” notudur.⁹⁰ Buna ek olarak Hindistan Sömürge İdaresi, Çarlık Rusya’nın da halifelüğün Osmanlılar’dan alınarak Şerif Hüseyin’e verilmesini uygun bularak onayladığını bildirmişti.⁹¹

McMahon’un, yeni görevine başladıktan sonra ivedi bir biçimde Arap Yarımadası’nda İngiliz yanlısı bir atmosfer yaratmaya ve Şerif Hüseyin’i İngiliz politikaları doğrultusunda yönlendirmeye özel önem verdiği anlaşılmaktadır. McMahon daha sonra Arapları isyana teşvik etmekteki ana gayesinin “Osmanlı orduları saflarında savaşan Arap erlerin sadakatlerini sarsmak olduğunu” söyleyecektir.⁹²

McMahon, Kahire Müstemleke İdaresi Yüksek Komiserlik görevine atandığında Arap Yarımadası’nda İngiliz sömürge idare sisteminden kaynaklanan idari bir karmaşa yaşanıyordu. Kızıldeniz’deki İngiliz güçlerini McMahon komuta ederken, Aden bölgesi ve Sudan, Hindistan Sömürge İdaresi’nin emrindeydi. Oysa hem Hüseyin ile olan ilişkilerde hem de İmam Yahya ve Seyyid İdrisi’ye yönelik propaganda çalışmaları için Sudan uygun bir konumdaydı. Söz konusu durum göz önüne alınarak, 1915 yılı şubat ayında Kızıldeniz’deki yetki alanı Hindistan ile Kahire arasında paylaştırıldı. Yeni paylaşımında Cidde’nin kuzeyinde kalan bölge McMahon’un idaresine, güneyde kalan bölge ise Aden ve Hindistan’ın idaresine verildi.⁹³

⁹⁰ FO 371/2486, Sir H. McMahon to Sir Edward Grey, 14 May 1915.

⁹¹ FO 371/2486, India Office to Foreign Office, 24 June 1915; FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

⁹² Sonyel, a.g.m., s. 236.

⁹³ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

McMahon'un Dışişleri Bakanı Grey'e göndermiş olduğu telgraf ile Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah tarafından babasını temsilen bir yıl önce şubat ayında İngiliz Hükümeti'ne iletilen teklifin artık ciddiye alındığı ve Hüseyin'e istediği desteğin, belki de talep ettiğinden daha fazla miktarda verileceği anlaşılmaktadır. Fakat telgrafta 1915 yılında tam amacı anlaşılamayan ve sonraki yıllarda Ortadoğu'daki⁹⁴ idarelerin belirlenmesinde ve hudut taşları ile sınır hatlarının çizilmesinde en temel saik olacak olan üç kelime "bağımsız egemen devlet (*independent sovereign state*)" terimine McMahon'un yüklemiş olduğu anlam dikkat çekmektedir. Söz konusu üç kelime Osmanlı'ya sadakatsizlik yaparak İngilizlerle işbirliği kuran Şerif Hüseyin ile İngiliz Hükümeti'nin arasını açacak ve Şerif Hüseyin, sadakatsizlikle ele geçirdiği kazanımları Necd Emiri İbni Suud'a terk ederek sürgüne gitmek zorunda kılacaktır. Fakat bu durum elbette 1915 yılında, en azından ne Hüseyin ile oğulları ne de onlarla işbirliği yapan Arap kabile şefleri tarafından bilinmiyordu.

Şerif Hüseyin ile İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon Arasındaki Mektuplaşmalar

Daha önce de söylendiği gibi, Şerif Hüseyin ve Osmanlı Ordusu'ndaki Fetat El Arap üyesi ihtilalcı Arap subaylar İngiltere'nin telkinleri doğrultusunda isyan ederek Osmanlı Devleti'nden bağlarını kopartmak için I. Kanal Harekâtı'nın sonucunu beklemiş, hatta harekâtın başarısız olması için çalışmışlardı. Cemal Paşa'nın Kudüs'teki karargâhta planladığı ve Süveyş Kanalı'nı ele geçirmeye yönelik olan fakat büyük bir başarısızlıkla sonuçlanan I. Kanal Harekâtı'ndan sonra İngilizler ile Şerif Hüseyin arasındaki görüşme

⁹⁴ "Ortadoğu" isimlendirmesi ilk defa Amerikalı deniz subayı ve tarihçi Alfred Thayer Mahan tarafından 1902 yılında Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi tanımlamak için kullanılmış ve bu tarihten sonra dünya coğrafya literatürüne yerleşmiştir. Bkz. Fromkin, a.g.e., s. 183.

trafiği yoğunlaştı. Şerif Hüseyin, söz vermesine rağmen daha önce İngilizlerle anlaştığı için Osmanlı Ordusu'nun Kanal Harekâtı'na destek vermemiş, oğlu Ali komutasındaki kuvvetler Medine'de kalmış, hatta Albay Vehip Bey Kanal Harekâtı'na katılacak birliklerle 4. Ordu'ya katıldığı için Vehip Bey'in yerine görevlendirilen Medine Muhafızı Basri Paşa ile anlaşmazlıklar çıkartarak Medine'deki kuvvetlerin konumunu tehlikeye düşürmüştü.⁹⁵

I. Kanal Harekâtı nedeniyle Hicaz'daki Türk birliklerinin sayısında da önemli bir azalma olmuştu. Hüseyin, I. Kanal Harekâtı'ndan sonra da harekâtın başarısızlığından ve birliklerin azalan sayısından cesaret alarak İngilizler ile kurmuş olduğu işbirliğini bir adım daha ileri götürmeye karar verdi. Böylece, İngilizlerin kendisine vaat etmiş olduğu halifelik makamını da artık elde etmesinin mümkün olacağına inanıyordu. 1915 yılının temmuz ayı başında Kahire'deki Doğu İşleri Sekreteri Ronald Storrs'a bir mektup yazarak yardım istemek ve İngilizler ile kuracak olduğu ittifakı şekillendirmek için ilk somut adımı attı. Yazmış olduğu mektubu imzasız ve tarihsiz olarak güvendiği bir ulak ile İskenderiy'e bulunan Ronald Storrs'a gönderdi. İngiliz-Haşimi işbirliğini somut olarak başlatan bu ilk mektup aynı zamanda Hüseyin'in toprak sorunlarını gündeme getirdiği ilk yazışmadır.⁹⁶

Hüseyin, Storrs'a göndermiş olduğu mektubu yazarken, isyanına destek için diğer Arap kabileleri ile görüşmeye göndermiş olduğu dört oğlu da geri dönerek Taif'e ulaşmıştı ve yanındaydılar. Hüseyin, oğlu Ali'yi Beni Harp kabilesini Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmak için Medine'ye, Abdullah'ı Suudlarla anlaşmak ve buradaki Arap kabilelerini Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmak için Necde, Faysal'ı Meclis-i Mebusan'da Hicaz'dan asker toplanmasını protesto etmek üzere İstanbul'a, en küçük oğlu Zeyd'i ise Asır kabilelerini Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmak

⁹⁵ Cemal Paşa, a.g.e., s. 180, 294.

⁹⁶ Sonyel, a.g.m., s. 238.

üzere bu bölgeye göndermişti ve özel Ulak Arif İbni Areyfan'ın taşıdığı mektup yazılırken dört oğlu da görevlerini yerine getirerek yanına dönmüştü.⁹⁷

Hüseyin'in, İngilizlerin resmi olmayan ve somut bir kazanım sağlayacağı şüpheli sözlerine kanarak bağlı olduğu devlete savaş esnasında sadakatsizlik etme kararını uygulamaya koyduğu ilk mektup Taif'te bulunduğu esnada, 2 Ramazan 1333, [14 Temmuz 1915] tarihinde yazıldı ve Ronald Storrs tarafından İskenderiye'de bulunan McMahon'a 18 Ağustos tarihinde ulaştırıldı.⁹⁸ Hüseyin, mektubun bir an önce Storrs'a ulaştırılmasını ve cevabın da vakit geçirilmeksizin kendisine geri getirilmesini sabırsızlıkla bekliyordu. Bölgedeki Türk birliklerini kuşkulandırmamak için alınan tedbirler nedeniyle ilk mektubun gidiş geliş süresi oldukça uzundur.

Mektup, Arapça yazılmıştı ve taşıyıcı ulağın yolda yakalanması ihtimaline karşı imzasız ve tarihsiz olarak gönderilmişti. Mektup, Abdullah tarafından kaleme alınmıştı çünkü Ronald Storrs, Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu bilgi notunda, "Abdullah'ın [el ?] yazısını tanıdığını" belirtmiştir. Buna ek olarak İngiliz hükümeti uzun süredir Şerif Hüseyin ile reformist teolog Şeyh Reşid Rıza arasında işbirliği olduğundan şüpheleniyordu.⁹⁹ Storrs, bakanlığına göndermiş olduğu bilgi notuna, "mektuptaki terimler arasında büyük benzerlik vardır, mektuptaki sınır hatlarının Şeyh Reşid Rıza tarafından yazdırıldığı ve böylece Şeyh ile Hüseyin

⁹⁷ *L/P&S/18/B215*, Statement of Mohammed ibn Arif ibn Oreifan, 18 August 1915.

⁹⁸ *FO 371/2486*, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 26 August 1915.

⁹⁹ Şeyh Reşid Rıza hakkında bilgi için bkz. *İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına, Reşid Rıza*, Çev. Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007; Ayrıca bkz. Özgür Kavak, "Dünyevî Bir "Fıkıh" İnşasına Doğru: Reşid Rıza'nın Fıkıh Usûlü Eleştirisi ve Modern Fıkıh Düşüncesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 37, 2009/2. s. 35-72.

arasındaki işbirliği şüphesinin [sebeup-sonuç ilişkisi içerisinde] doğrulandığının görüldüğü” kaydını düştü.¹⁰⁰

Abdullah hatıratında, toprak taleplerinin babasının [Şerif Hüseyin] Suriye’deki Fetat El Arap ile görüştüktan sonra kararlaştırıldığını iddia etmektedir.¹⁰¹ Bu iddiaya temkinli yaklaşmak gerekir. Çünkü Abdullah hatıratında tarihi hadiseleri kendi kurgusuna göre nakletmeyi tercih etmiştir.

Mektup, Şerif Hüseyin’in isteklerini açıkça belirten bir sayfalık ek ile birlikte gönderilmişti. Mektubu taşıyan ulak, Muhammed Arif İbni Areyfan adında Harb kabilesine mensup bir Arap’tı ve mektubun yazıldığıının ertesi günü, 3 Ramazan 1333, [15 Temmuz 1915] Perşembe günü Taif’ten yola çıkarak sonraki gün Mekke’ye varmış, iki gün Mekke’de kaldıktan sonra pazar günü buradan ayrılmış ve 7 Ramazan’da Cidde’ye ulaşmıştı. Cidde’den bir sanbuk kiralayarak Süveyş Kanalı’nı geçmekte olan İngiliz gemileri ile karşılaşmaya çalışmış fakat fırtına nedeniyle El Vasb Limanı’na sığınmak zorunda kalmıştı.¹⁰²

Buradan tekrar yola çıkarak ramazan ayının sonunda, yani Cidde’den ayrıldıktan 23 gün sonra 6 Ağustos’ta Kamran Adası’na varmış ve buradaki İngiliz konsolosluğunun vasıtasıyla Kızıldeniz’in batı yakasındaki Port Sudan’a nakli sağlanmış ve buradan 7 Şevval’de, [18 Ağustos], İskenderiye’ye gelmişti. Areyfan aynı gün mektubu İskenderiye’de bulunan Storrs’a teslim etti. Mektubu teslim ederken Hüseyin’in sözlü “Biz şimdi [isyana] hazırız ve iyi hazırlanmış durumayız” mesajını da emredildiği şekilde Storrs’a iletti. Ulak Areyfan ile mesaj gönderen sadece Şerif Hüseyin değildi. Oğul Abdullah da Areyfan’dan “Bay Storrs’a bizim sözümüzün söz ve

¹⁰⁰ FO 371/2486, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 26 August 1915.

¹⁰¹ Kral Abdullah, a.g.e., s. 96.

¹⁰² FO 371/2486, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 26 August 1915.

onurumuz olduğunu, sözümüzü hayatımız pahasına bile olsa tutacağımızı; biz şu anda Türklerin emrinde değiliz fakat Türkler bizim emrimizdedir” demesini istemişti.¹⁰³

Areyfan, Storrs’a ayrıca, Hicaz’daki Osmanlı ordu yapılanması, asker durumu ve planlanan Vahhabi isyanı hakkında da bilgi verdi. Areyfan, “İmam Yahya’nın hainlik [Türklerle işbirliği] yaptığını ve Osmanlı Devleti’nin Necd’de İngiliz karşıtı bir harekât örgütlemeye çalıştığı” bilgisini de Storrs’a ilette.¹⁰⁴

İngilizlerle bir an önce anlaşmak için acele eden Hüseyin, Areyfan’dan mektubu teslim ederek 15 gün içerisinde geri dönmelerini istemişti. Fakat ulağın sadece İskenderiye’ye ulaşması bir aydan fazla sürmüştü.¹⁰⁵ Mektup ve eki şu şekildeydi:

Tanrımın kendisini koruyacağı çok değerli saygıdeğer kişiye,

Siz saygıdeğer onurlu kişiye sevgi dolu hislerimi ve saygılarımı iletirim ve sizin etkili bir şekilde yerine getirebilme erkine sahip olduğunuz, önerilmiş şartları içeren ekteki notlarla ilgili olarak elinizden gelenin en iyisini yapacağınızı ümit ederim.

Bu bağlamda size ve hükümetinize buradaki insanların fikirleri hakkında endişenizi gerektirecek hiçbir durum olmadığını ilan etmek isterim[.] Çünkü bu insanlar toplu çıkarları için sizin hükümetinize sıkı bir şekilde bağlanmış bulunmaktadır.

Savaş uçaklarınızı ve savaş gemilerinizi, daha önce yaptığınız gibi yine söylenti yaymak ya da [yerleşimlere propaganda materyalleri] raporlar atmak için göndermekten çekinmeyiniz çünkü mesele [isyan] şuanda kesin olarak kararlaştırılmıştır.

¹⁰³ FO 371/2486, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 26 August 1915.

¹⁰⁴ L/P&S/18/B215, Statement of Mohammed ibn Arif ibn Oreifan, 18 August 1915.

¹⁰⁵ FO 371/2486, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 26 August 1915.

Sizden ricamız Mısır Hükümeti'nin kutsal topraklar için, Mekke ve Medine'de bize göndermekte olduğu ve geçen yıl durdurulan mısır yardımının tekrar gönderilmesine izin vermenizdir.

Söz konusu hububatın bu yıl ve geçen yıl için gönderilmesi bizim karşılıklı avantajımıza olacak ve işbirliğimizin kurulması için temel teşkil edecektir.

Bu sizin gibi bir kişi için kolay bir iştir.

Sonuç olarak size en iyi selamlarımı ve saygılarımı sunarım.

2 Ramazan 1333 [14 Temmuz 1915]

[Türklerle karşı] Operasyonlarımızın sonucunu görmeden önce bize cevap göndermekte lütfen acele etmeyin. Fakat nota ve ekine sadece mesajı getiren ile cevap gönderin. Ve şayet uygun görürseniz, tarafımızdan ihtiyaç duyulduğunda size daha kolay ulaşabilmesi için ulaşıma yazılı bir belge verin.

(imzasız)

Ek:

Saygıdeğer Kişiye,

Arap Ulusu bir bütün olarak, hiçbir istisna olmadan bu son yıllarda bağımsızlıklarını yaşamaya ve elde etmeye, idarelerini hem teorik hem de uygulamada ele geçirmeye karar vermişken; kendilerini desteklemenin, (onların yaşamının onur ve haysiyetinin temeli olacak) yasal ve kanuni isteklerini elde etmelerine yardım etmenin Büyük Britanya Hükümeti'nin çıkarına olduğunu anlamışlardır ve bu niyetlerinin karşısında olabilecek her şeye karşı çıkarak; ve Arapların da çıkarının, coğrafi konumları ve ekonomik çıkarları ile Büyük Britanya'nın yardımını tercih etmek olduğunun ve yukarıda açıklanmış olan ve iki ulus tarafından tanınan hükümetin tavrının vurgulanması ile Arap Ulusu, zaman kısa olduğu için kendisinin Büyük Britanya Hükümeti'nden, şayet bu Hükümet uygun görürse aşağıda önerilen temel ilkelerin bir temsilcisi ya da vekili tarafından onaylanmasını ve bunlarla ilgili ikincil olabilecek tüm münasebetleri bir

kenara bırakmasını, bu soylu amaca yönelik olarak gerçek müzakerelerin yapılabileceği uygun zamana kadar, söz konusu amaçların elde edilmesi için her tür aracı kullanmasını ister:

İlk olarak; İngiltere Arap ülkelerinin bağımsızlığını (*independence*), Mersin-Adana'nın kuzeyinden, 37°. Paralel'in, Birecik, Urfa, Mardin, Midyat, Amadia Adası [?] düzeyine düşen yerden İran sınırına yukarı doğru; doğuda İran sınırı boyunca Basra Körfezi'ne kadar, güneyde olduğu gibi kalacak olan Aden hariç Hint Okyanusu'na kadar, batıda Kızıldeniz, Akdeniz ve Mersin'e yukarı doğru olan alanda kabul edecektir. İngiltere Arap halifeliğinin ilanını onaylayacaktır.

İkinci olarak; Şerif'in Arap hükümeti İngiltere'nin tüm Arap ülkelerinde ekonomik tercihli imtiyazlardan yararlanmasını kabul edecektir fakat girişim eşitliği sağlanacaktır.

Üçüncü olarak; Arap bağımsızlığının güvenliği ve ekonomik imtiyazların kesinliği için anlaşma tarafları imkân dâhilindeki tüm askeri ve donanma güçlerini taraflardan birisine saldıracak yabancı güce karşı kullanacaktır. İki taraf da uzlaşmadan barış yapılmayacaktır.

Dördüncü olarak; Şayet taraflardan bir tanesi çatışma içine girerse, diğer taraf tarafsız kalacak ve tarafsız kalanın kendisine katılmasını isteyen taraf olması halinde iki taraf bir araya gelerek şartları kararlaştıracaktır.

Beşinci olarak; İngiltere Arap ülkelerindeki yabancı imtiyazların kaldırılmasını kabul edecek ve Şerif'in hükümetine uluslararası bir konvansiyon ile bu iptalin sağlanması için yardım edecektir.

Altıncı olarak; Bu antlaşmanın 3 ve 4. maddelerinin yürürlük süresi 15 yıl olacaktır ve uzatma isteyen taraf bir yıl önceden yazılı bildirim yapacaktır.

Sonuç olarak ve tüm Arap Ulusu (Tanrının lütfu ile) bu soylu amacın gerçekleştirilmesi için her ne pahasına olursa olsun birleşmeye ve mücadele etmeye karar vermiştir ve Büyük Britanya Hükümeti'nden 30 gün içinde kendilerini olumlu ya da olumsuz olarak cevaplamasını istemektedir. Bu süre cevap alınamadan dolsa kendilerinde tam bağımsız bir şekilde harekete geçme hakkını saklı tutmaktadırlar. Bununla birlikte biz Şerif [Hüseyn'in] ailesi

kendimizi Ali Ef[endi] vasıtasıyla yapmış olduğumuz daha önceki taahhütlerimizden de vazgeçmiş sayacağız.¹⁰⁶

(tarihsiz ve imzasız)

Hüseyin'in 14 Temmuz tarihli birinci mektubu ilk anda Kahire'de şaşkınlığa neden oldu.¹⁰⁷ Mektuptaki, isyana yönelik açık niyet ve hemen hemen Arap Yarımadası'nın tamamının talep ediliyor olması beklenmedik bir durumdu. Çok geniş bir coğrafyada İngiliz çıkarlarına zıt bir şekilde yapılan bağımsızlık talebi de diğer bir sorundu. Çünkü Şerif Hüseyin'in "Arap Ulusu'nun bağımsızlığı" söylemine Kahire Müstemleke İdaresi'nde yüklenen anlam Hüseyin'in düşündüğünden çok farklıydı. İngilizler, "Arap Ulusu'nun bağımsızlığı" kelimelerinden, Arapların Türklerin idaresinden kurtarılması anlamını çıkartıyordu. Aslında bu zorlama bir yorumdu. Çünkü bakanlık arşivlerindeki İngilizce metinlerde, "independency" ifadesi yer alır ve bu ifade tartışmasız bağımsızlık anlamına gelir. Şayet Kahire Müstemleke İdaresi'nin iddia ettiği gibi amaç Türklerden bağımsızlığını kazanmak anlamını ifade etmek olsaydı "liberation" kelimesinin tercih edilmiş olması gerekirdi. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan değerlendirme raporuna "Şerif ile Sir McMahon arasında yapılan bu ve diğer tüm muhabere Majesteleri Hükümeti'nin ön onayı alınarak gerçekleştirilmiştir" derkenarı düşülmüştür.¹⁰⁸

Dışişleri Bakanlığı tarafından Hüseyin'in mektuplarını değerlendirmek amacıyla hazırlanan bilgi notunda ise, "bu bölgede bağımsızlıklarını (*independence*) kazanmaları" cümlesine ok çıkılarak "bağımsızlık yerine "muhtar (*autonomous*)" kelimesinin konulması

¹⁰⁶ FO 371/2486, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 26 August 1915.

¹⁰⁷ İsaiah, a.g.m., s. 87.

¹⁰⁸ FO 371/2768, Foreign Office brief, 'The Arab Question', no date; Isaiiah, a.g.m., s. 84-86.

gerektiği belirtilmiştir.¹⁰⁹ Bilgi notu üzerindeki bu düzeltmeden ve diğer yazışmalardan da açıkça görüldüğü gibi İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Hüseyin'in isteklerini karşılamaya niyetli değildi. Fakat Süveyş Kanalı'nın doğu yakasına geçerek Filistin ile Suriye ve Mezopotamya'yı işgal edebilmek için Hüseyin liderliğindeki Arap kabilelerini kullanmayı amaçlıyordu.

Buna ek olarak, Şerif Hüseyin'in ilk mektubunun ekindeki talepler İngiliz Hükümeti için hiçbir şekilde kabul edilebilir değildi. Mısır Müstemleke İdaresi, "Şerif'in bu kadar abartılı bir talep dizisi ileri sürmesinin müzakere amaçlı olduğunu ve İstanbul Türklerden geri alınınca bu taleplerin büyük kısmından vazgeçmek zorunda kalacağını" düşünüyordu. Ayrıca Hüseyin, iddia ettiği gibi tüm Arap kabilelerine egemen değildi.¹¹⁰ Hüseyin'in mektubu Londra'ya ulaştığında Dışişleri Bakanlığı'nda değerlendirildi ve "... Şerif Arap Ulosu'nun sözcüsü/temsilcisi gibi davranmakta, fiyaka yapmaktadır" derkenarı düşüldü. Londra, Hüseyin'in Arap Ulosu'nu temsil etmediğini ve iddia ettiği kadar güçlü olmadığını biliyordu.¹¹¹

Burada Şerif Hüseyin'in isyan tertiplerinde büyük bir kısır döngünün ve İngiliz pragmatizminin mevcudiyeti açıkça ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi için İngilizlerle ittifak kurmak istiyordu. Hüseyin'in sağlayacak olduğu stratejik ve askeri katkılardan -daha sonra Hüseyin'in askeri katkısının iddia ettiğinin çok altında olduğu görülecektir- vazgeçmek istemeyen Mısır Müstemleke İdaresi, Hüseyin'in aşırı ve kendileri için karşılanması imkansız taleplerinin optimal düzeye çekilebilmesi için Osmanlı Devleti'nin yenilmesinin beklenmesi gerektiğine inanıyordu. Açıkça görüldüğü gibi Hüseyin, hırslarının

¹⁰⁹ FO 371/2768, Foreign Office brief, 'The Arab Question', no date.

¹¹⁰ FO 371/2486, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 26 August 1915.

¹¹¹ FO 371/2768, Foreign Office brief, 'The Arab Question', no date.

kurbanı olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın yerinde ifadesiyle "kendi bıçağıyla kendi bacağına kesiyordu"¹¹² fakat bu durumun ya farkın da değildi ya da oğlu Abdullah'ın Storrs'a ilettiği mesajda belirttiği gibi, "Hilafet ve Hicaz hâkimiyeti" için her şeyi göze almıştı.

Hicaz halkını kıskırtmak için daha önce 23 Haziran 1915 tarihinde bir İngiliz uçağı, Cidde'ye Arapça bildiriler atmıştı.¹¹³ Hüseyin mektubunda bu bildirilerin tekrar atılmasını istiyordu.

Şerif Hüseyin mektubunda, Basra Körfezi ile Kızıldeniz arasındaki Arap Yarımadası'nın hemen hemen tamamını ve kuzeye doğru Anadolu'nun Toroslar'dan aşağı güney kısmının limanlara sahip parçasını talep ediyordu. 370. Paralel batıda Muğla'nın kuzeyinden başlayıp Antalya, Adana, Gaziantep hattından geçerek İran sınırına doğru devam ediyordu ve Hüseyin Arapça konuşulmayan bu bölgenin doğu kısmı ile Mersin, İskenderun limanlarının da kendisine verilmesini talep ediyordu. 1915 yılında Sykes-Picot Antlaşması henüz imzalanmamıştı fakat 18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale'de alınan yenilgi, Irak Cephesi'nde işlerin iyi gitmiyor olması ve Alman ordularının Avrupa'daki ilerleyişinin hızı İngiltere'nin Hicaz civarında bir müttefike olan ihtiyacını hayati hale getirmişti.

Tüm bunlara ek olarak, kara savaşları için Çanakkale'ye gönderilmek üzere Mısır'da toplanan ve eğitilen on binlerce Anzak askerinin varlığı hem Mısır halkı arasında huzursuzluk yaratmaya başlamış hem de buradaki Arap milliyetçiliğini tetiklemişti. Çarlık Rusya'daki devrimci hareketlerin bir türlü engellenememesi ve çarlığın dağılma işaretleri vermeye başlaması İngiltere'nin önündeki diğer sorundu. Tüm bu nedenlerle her ne kadar abartılı ve orantısız olsalar da İngiltere'nin Kahire Müstemleke İdaresi, Şerif Hüseyin'in taleplerinin karşılanamayacağını kendisine hemen

¹¹² Ahmet Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'ruzat)*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul. 2010. s. 82.

¹¹³ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 169.

söylenmemesi şeklinde bir ara formül oluşturdu. Bu durum Yüksek Komiser McMahon tarafından Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e gönderilen şifre telgrafta açıkça görülür. Telgrafta verdiği cevapta Grey, McMahon'u "Hüseyin'e çok fazla taahhütte bulunmaması" için uyardı.

Mısır

Şifre [telgraf] çözümü, Sir H. McMahon (İskenderiye)

SİYASİ - 22 Ağustos 1915

D. 8.55. Akşam

R. 10.45. Akşam

No. 450.

Çok Gizli

Benim No. 4 [5 Haziran] ve benim [el yazısı ile "sizin" şeklinde düzeltilmiştir] *sizin* geçen yılki No. 303 telgrafınız.

Mekke Şerif'inden mektuplar getiren bir ulak buraya geldi. İngiliz ve Arap çıkarlarının benzerliğinden ve öneminden bahsettikten sonra Şerif'in [Hüseyin] savunma ve bunun devamında da [Türk birliklerine] karşı saldırı ittifakı teklifinin aşağıdaki şartlar dâhilinde kurulabileceğini belirtti:

1. İngiltere Arap ülkelerinin bağımsızlığını "yukarı Mersin'e doğru, 37. Paralel doğrultusunda İran sınırına kadar" diğer mevcut güney, doğu ve batı Arabistan sınırları ile birlikte kabul edecek ve Arap [Şerif Hüseyin'in] halifeliğinin ilanını onaylayacaktır.
2. Şerif'in Arap hükümeti Büyük Britanya'ya Arap ülkelerinde ekonomik tercihli imtiyazlar sağlayacaktır.
3. ve 4. karşılıklı yardımlaşmanın şartları,
5. Büyük Britanya, Arabistan'daki diğer yabancı ayrıcalıkların kaldırılmasını sağlayacak ve onaylayacaktır.
6. İttifakın yenilenmesi için şartlar.

Şerif [Hüseyin] mektubunun kapak yazısında özel olarak, Kut-sal Şehir'e yapılan yıllık bağışların tekrar başlaması ricasında bulundu.

Ulak, Arapların Türklerden nefret ettiğini söyledi ve [kendileri için] kazançlı olan hac trafiğini engelledikleri için onlara [Türk-lere] ve Almanlara karşı büyük kızgınlıklarından dolayı [isyan için] asker yazıldıklarını bildirdi. Şerif'in yerel Arap çıkarlarını uzlaştırmak için büyük çaba harcadığı bellidir fakat şu anda Hicaz'ın ötesinde buyruğa sahip değildir.

Onun [Şerif Hüseyin'in] beklentileri, kuşku yok ki kendisinin kabul edilebileceği umudunun ötesinde her şekilde abartılıdır, fakat onunla [Şerif Hüseyin ile] kendisini hayal kırıklığına uğratmadan detaylı bir görüşmede bulunmak çok güçtür.

Cevap mektubunun aşağıdaki şekilde olmasını öneriyorum:

“İngiliz ve Arap çıkarlarını tanımlamış olmasına minnet duyulduğunun belirtilmesi; Majesteleri Hükümeti'nin dostça hislerinin ve geçen [1914] Kasım'da Lord Kitchener tarafından verilen sözlerin tutulacağını belirtmesi. Bununla birlikte savaş esnasında sınırlar konusunda tartışmak zamansız bir girişim olacaktır, Türkler bahse konu [Şerif Hüseyin tarafından istenilen] toprakların büyük bir kısmından henüz kovulamamışlardır: Majesteleri Hükümeti büyük bir şaşkınlıkla ve üzüntü ile bazı bölgelerdeki Arapların bu fırsatı ihmal ederek Türkler ve Almanlarla birlikte hareket ettiğini gözlemlemiştir.

Büyük Britanya buna rağmen, şayet Şerif sevkiyat garantisi verilebilse olağan evkaf bağışlarının intikaline izin verecektir.” Ulağın acilen geri dönmesi gerektiği için erken cevap rica edilmektedir.¹¹⁴

Görüldüğü gibi Hüseyin'in mektubu Londra'ya, İskenderiye'ye vardıktan dört gün sonra gönderilebildi. McMahon ve Storrs ulak Muhammed Areyfan'dan cephe hatlarının gerisindeki durumu ve

¹¹⁴ FO 371/2486, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 22 August 1915.

Türk askerlerinin kuvvet yapılanması ile harekât konumlarını da öğrendiler. Areyfan'ın vermiş olduğu bilgilerin, McMahon tarafından Londra'ya gönderilen telgrafın ekinde yer alan özetinde Hüseyin'in ulaşı Areyfan'ın, Doğu İşleri Sekreteri Ronald Storrs'a mensup olduğu Harb kabilesi için İngilizlerin sempatisini kazanmak amacı güden propaganda maksatlı beyanlarda bulunduğu kolaylıkla anlaşılır. Storrs'un Areyfan ile ilgili kanaati şu şekildedir;

Ulak akılsız ve önemsiz değildir ve oldukça iyi bir şekilde bilgili 53 yaşlarında bir Araptır. Türklerin şiddetli bir düşmanıdır çünkü 1907 yılında hatalı bir suçlama ile Hudeyde'deki [Yemen] ticari mallarına el koyarak kendisini burada 3 yıl hapse atmışlardır. Kendisinin vermiş olduğu [asker] sayıları [hemen hemen tamamen] yanlıştır.¹¹⁵

Areyfan'ın vermiş olduğu bilgilerden, İngiliz uçaklarının sıklıkla Arap kabilelerinin yoğun olarak yaşadıkları yerlere savaşın çıkmasından Türkleri sorumlu tutan Arapça propaganda broşürleri attıkları ve bu propagandaların Araplar arasında, özellikle Sünni Harb kabilesi tarafından diğer kabileleri ikna için kullanıldığı anlaşılmaktadır. İngiliz Hükümeti özenle hazırlamış olduğu benzer propaganda beyannamelerini Çanakkale, Galicya, Irak ve diğer cepheelerde kullanmakta, uçaklarla Türk siperlerine Türk askerlerinin savaşıma istekliliğini yok edecek materyaller atmaktaydı.¹¹⁶

Broşürlerde, “Savaşı Osmanlı Devleti'nin başlattığı ve Osmanlıların Alman altınları ile kandırıldığı” iddia ediliyordu. Bu iddia tamamen İngiliz propagandasıydı, çünkü savaş başladıktan

¹¹⁵ FO 371/2486, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 26 August 1915.

¹¹⁶ İngilizlerin I. Dünya Savaşı'nda kullandıkları propaganda beyannameleri hakkında değerlendirme için bkz. Servet Avcı, “Birinci Dünya Savaşı'ndaki Cepheelerde, Propaganda Beyannamelerinde Psikolojik Harekât Uygulamaları”, *Türk-İsrail Müşterek Askeri Tarih Konferansı-II Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2003. s. 148-228.

birkaç ay sonra gizlice 1915 yılı başında Çarlık Rusya ile imzalanan antlaşma ile Boğazlar Rusya'ya, aynı yıl imzalanan Londra Antlaşması ile Oniki Ada ve Antalya çevresi İtalya'ya, 1916 yılında imzalanan Petrograd Protokolü ile Karadeniz kıyıları, Erzurum, Van ve Bitlis'e kadar olan yerler Çarlık Rusya'ya, aynı yıl imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile Toroslar'dan aşağısı İngiltere ve Fransa'ya bırakılmıştı.

Areyfan, söz konusu propaganda broşürlerinin halkın İngilizler lehine dönmesine büyük katkı sağladığını söylüyordu. Kahire Müstemleke İdaresi, Areyfan'ın vermiş olduğu bu bilgiden büyük memnuniyet duydu. Fakat Hüseyin'in propaganda broşürlerinin tekrar yerleşim yerlerine atılması önerisine şimdilik sıcak bakılmadı.¹¹⁷ Areyfan ayrıca, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında önemli etkiye sahip olan "Vahhabilik'in Necd'deki taraftarlarının da Osmanlı Ordusu'na karşı bir ayaklanma için Hüseyin ile işbirliğine hazır olduklarını" söyledi. Areyfan'ın iddiasına göre; "Java Adası'ndan gelen hacılar ise İngilizlerin erdemlerinden ve hac ibadeti için kendilerine yapılan yardımlardan bahsetmişlerdi".¹¹⁸ Bu hacılar muhtemelen İngiliz casusuydu. Areyfan, Yemen Emiri Seyyid İdrisi'nin de "Türklerle düşman olduğunu" iddia ediyordu.¹¹⁹

Her ne kadar Storrs'un da belirttiği gibi "amansız bir Türk düşmanı ve güvenilirmez, doğru konuşmayan bir adam olsa" da Areyfan'ın vermiş olduğu diğer önemli bilgi, Hicaz'da Türk Ordusu'nda bulunan Arap subayların Hüseyin'e "isyan başladığında onun tarafında yer alacakları sözünü" vermiş olmalarıdır. Areyfan'ın karakteri dikkate alındığında bu bilginin de propaganda amaçlı olduğu düşünülebilir. Daha sonraki gelişmeler ve diğer tarihi vesikalar Areyfan'ın vermiş olduğu bilgiyi doğrulayacaktır.

¹¹⁷ *Cemal Paşa*, a.g.e., s. 295.

¹¹⁸ FO 371/2486, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 26 August 1915.

¹¹⁹ *Cemal Paşa*, a.g.e., s. 295.

McMahon'a yazdığı ilk mektuptan sonra Şerif Hüseyin Türk Ordusu'ndan kaçan firari askerleri kendi himayesine almaya ve onlara iyi maaşlar ödemeye başlatmıştı.¹²⁰ Maalesef bu paranın büyük kısmı Kanal Harekât'ı hazırlıkları bahanesi ile Cemal Paşa'dan alınıyor, diğer bir deyişle Osmanlı Ordusu'na isyan için eğitilen, talim yaptırılan firari askerlerin maaşları Osmanlı Devleti tarafından karşılanıyordu. Anlaşılmaz bir şekilde ne İstanbul ne de Suriye-Filistin Cephesi'ndeki 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa bu durumdan haberdar değildi.

Cemal Paşa hatıratında “Şerif Hüseyin'in 1 Ocak 1916'dan itibaren İngilizlerle ittifak ilişkisi kurduğunu” kaydetmektedir.¹²¹ Oysa Hüseyin ile İngilizlerin görüşmeleri I. Dünya Savaşı öncesinde, 1914 yılı şubat ayında başlamış ve 1915 yılı temmuz ayındaki ilk mektup ile resmiyet kazanmıştır. Bu kayıttan, 4. Ordu Komutanı olan ve karargâhı uzun süre Kudüs'te bulunan Cemal Paşa'nın Şerif Hüseyin ve oğullarının sadakatsizliğinden iki yıl sonra haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Aynı yıllarda benzer bir zafiyet de şu şekilde gerçekleşmiştir. Cemal Paşa, Yahudi Nili Örgütü üyesi Alexander Aaronson'u çekirge istilasına karşı çalışmalar yapmak üzere cephe hatlarının gerisinde görevlendirmiş, Aaronson ilk fırsatta Osmanlı Ordusu'ndan kaçarak, Arap Yarımadası'ndaki Osmanlı askerlerinin sayıları ile kuvvet yapılanmasını ve çekirge istilası ile ilgili araştırma yaparken çizmiş olduğu askeri alanların bir kısmını gösteren haritaları İngilizlere vermiştir.¹²² Bu iki durum daha önce de

¹²⁰ FO 371/2486, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 26 August 1915.

¹²¹ *Cemal Paşa*, a.g.e., s. 295.

¹²² FO 141/805, Despatch via the Foreign Office from Aaron Aaronsohn to Alexander Aaronsohn; Daha fazla bilgi için bkz. Alexander Aaronsohn, *With The Turks In Palestine*, Houghton Mifflin Company, New York, 1916. s. 29, 59, 60-86; Hasan Köni, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat”, *Avrasya Dosyası*, İstihbarat Özel, Yaz 2002, C. 8, S. 2. s. 158.

söylendiği gibi I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş esnasında Osmanlı Ordusu'nun istihbarat ya da kontrespiyonaj faaliyetlerinin ne derece yetersiz ve etkisiz olduğunu göstermektedir. Güçlü bir istihbarat ve kontrespiyonaj ağı ile belkide hem Şerif Hüseyin'in sadakatsizliği sonuca ulaşmadan çözülebilir, hem de Suriye cephesi bu kadar kolay çökmez ve Filistin elde tutulabilirdi.

Türk Ordusu'nun istihbarat alanındaki yetersizliğini çok iyi bir şekilde değerlendiren Şerif Hüseyin ve oğulları Cemal Paşa'dan daha fazla para ve mühimmat alabilmek için akla gelmedik yalanlar ve bahaneler üretiyordu.¹²³ Oysa Cemal Paşa, I. Kanal Harekâtı'ndaki başarısızlıktan sonra 4. Ordu içindeki Arap milliyetçi örgütlenmesinden haberdar olmuştu.¹²⁴ Fakat ne Hüseyin'in isyan niyeti ne de emrindeki orduda bulunan Arap subayların gizli örgütlenmesi ve düşmanla işbirliğini bir türlü deşifre edemedi. 1908 yılında kendisinin ve diğer İttihatçı arkadaşlarının Balkanlar'da II. Abdülhamit'e karşı kurdukları gizli teşkilatın benzerini kaderin bir cilvesi olarak birkaç yıl sonra emrindeki Arap subaylar Cemal Paşa'ya karşı

¹²³ *Cemal Paşa*, a.g.e., s. 295.

¹²⁴ 1914 yılında İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğinde, İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi tüm konsolosluklara yerel Arap milliyetçileri ve asiler ile yapmış oldukları görüşme tutanaklarını ve konsolosluk arşivlerini yakma emri verdi. Bu dönemde Beyrut Başkonsolosu olan François Georges Picot, emir aksine davranarak Arap milliyetçileri ile yaptığı görüşmelerin belgelerini yakmayarak konsolosluğun duvarının arkasında gizli bir bölmeye sakladı. Gizli bölme hakkında sadece konsolosluk dragomanı Maronit rahibi Zalzal bilgi sahibiydi. Savaş başladıktan birkaç gün sonra tutuklanan Zalzal, idam edileceğinden korkarak, can güvenliği karşılığında gizli bölmeyi Osmanlı askerlerine gösterdi. Gizli bölmedeki mahrem belgeler incelenerek işbirlikçi, asi Arap liderleri belirlendi ve bir kısmı Suriye'de idam edildi. Söz konusu idamlar, Şerif ve İngilizler tarafından propaganda aracına döndürülmüş ve Hicaz İsyanı'nın Suriye'ye yayılmasında büyük etkiye sahip olmuştur. Bilgi için bkz. Eliezer Tauber, *The Arab Movements in World War I*, Routledge, USA, 2013. s. 38-41.

kurmuşlardı. Daha kötüsü, Kanal Cephesi'nin batı yakasındaki düşman bu durumun farkındaydı ve asi subaylarla temas kurarak pazarlık yapmaya başlamıştı.¹²⁵

Osmanlı Ordusu'ndaki Arap subayların kurmuş olduğu örgüt büyük oranda İttihat Terakki'yi örnek almıştı ve ismi de “Genç Türkler” gibi “Genç Araplar” ya da “Fetat El Arap” idi. Arap milliyetçilerinin bir kısmı, II. Abdülhamit döneminde kendilerini gizlemek için İttihat Terakki içinde bulunmuşlar ve böylece gizli bir cemiyetin çalışma usullerini öğrenmişlerdi.¹²⁶

İngilizler'in Fetat ile iletişim araçları, Aziz Mısri, Muhammet Faruki, Atina'daki Muhtar Bey ve Mondros ile Mısır'da bulunan diğer istihbarat kaynaklarıydı. Faruki, Çanakkale'deki savaş esnasında Türk Ordusu'ndan kaçarak İngilizlere sığınmıştı. Faruki ve Mısri, “Fetat El Arap”ın merkezinin Şam olduğunu ve her üyenin Kur'an üzerine yemin ederek örgüte girdiğini söylüyorlardı. Üyeler tüm gelişmeleri Şam'a raporlamak ve belli miktar aidat ödemek zorundaydı. Üyeler arasında gizli bir haberleşme şifresi vardı ve amaç halifelğin Araplara dönmesini sağlamak, Arap Yarımadası'nda bağımsız bir imparatorluk kurmaktı.¹²⁷

Görüldüğü gibi Fetat El Arap, İttihat Terakki'nin kopyası niteliğinde bir örgüttü.¹²⁸ Kahire'deki Müstemleke İdaresi, Osmanlı

¹²⁵ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916; Cemal Paşa hatıratında, “Suriye'deki ihtilalcilerin Arap askerleri kıskırtmakta başarılı olması halinde, o dönemde Suriye'deki ordunun tamamen Araplardan oluşması nedeniyle isyanın bastırılmayacağını, ihtilalcilere yönelik idamların bu nedenle gerçekleştirildiğini” kaydetmektedir. Bkz. Cemal Paşa, a.g.e., s. 270, 301-302.

¹²⁶ Osman, a.g.m., s. 83-84.

¹²⁷ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

¹²⁸ İttihat Terakki'nin Balkanlar'daki isyan çalışmaları için bkz. Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı, 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi*, Timaş, İstanbul, 2011.

Devleti'nin ve Almanya'nın kendilerinden önce Fetat El Arap ile anlaşmasından korkuyordu. Bu nedenle Hüseyin'in toprak taleplerinin kâğıt üstünde de olsa karşılanmasına karar verildi. Faruki ile Mısır'ın Kahire'de vermiş olduğu bilgiler, Hüseyin ile İngiliz Hükümeti arasındaki işbirliğinde bir dönüm noktasıdır.¹²⁹

Her ne kadar istihbarat faaliyetlerinde zafiyet yaşansa da 1914 yılı sonunda Beyrut'taki Fransız konsolosluğunda ele geçirilen belgeler ve daha sonraki çalışmalar sayesinde Osmanlı Devleti Fetat El Arap'tan haberdar olmuştu. Fakat nasıl II. Abdülhamit Balkanlar'daki isyan hareketlerinden haberdar olmasına rağmen elinden hiçbir şey gelmemişse, Cemal Paşa da şüphelenmesine rağmen Arap subayları deşifre etmeyi başaramıyordu. Bu nedenle, 1912 yılında Balkanlar'da olduğu gibi, Hicaz ve Suriye'de de büyük bir çözülme başlamıştı ve Ortadoğu'daki Osmanlı varlığının altı her gün biraz daha boşalıyordu.

Tüm bu gelişmeler altında Şerif Hüseyin'in 14 Temmuz tarihli ilk mektubuna, Dışişleri Bakanlığı'nın görüşü ve onayı alındıktan sonra, Yüksek Komiser McMahon tarafından 30 Ağustos tarihinde, Arefan İskenderiye'ye vardıktan 12 gün sonra cevap verildi. Dışişleri Bakanlığı cevabın genel hükümler içermesine ve bağlayıcı şartlar getirmemesine karar vermişti.¹³⁰ Bu nedenle cevap mektubu, tamamen diplomatik bir dille yazıldı. Mektup ile Hüseyin'e bağlayıcı olmayan çok az şey taahhüt edilirken, onu küstürüp İngiliz etki alanından uzaklaştırmayacak şekilde kaleme alındı. Hüseyin'in mektubunun aksine, McMahon'un mektubu tarihli ve imzalı olarak gönderildi.¹³¹

¹²⁹ Isaiah, a.g.m., s. 89, 92; Arnold Tonybee, "The McMahon-Hussein Correspondence: Comments and a Replay", *Journal of Contemporary History*, C. 5, No. 4 (1970), s. 186.

¹³⁰ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

¹³¹ FO 371/2486, Sir H. McMahon to the Sheriff of Mecca, 30 August 1915; Sonyel, a.g.m., s. 238.

Mektubun başında Hüseyin'e, İngiltere'ye karşı duyduğu samimi ve içten dilekleri için teşekkür ediliyordu:

Şerif Hüseyin'e (unvanlar)

30 Ağustos 1915

... Hazretleri [Şerif Hüseyin]'in ve Arap halkının, kendi çıkarlarını İngiliz çıkarı, İngiliz çıkarlarını da Arap çıkarı olarak görmesinden büyük memnuniyet duymaktayız. Bu bağlamda, Lord Kitchener'in Ali Efendi vasıtasıyla size ulaştırılmış olan mesajındaki, bizim Arabistan'ın ve yerleşimcilerinin (*inhabitants*) bağımsızlığı (*independence*) yönündeki açık arzumuzu ve ilan edildiğinde halifelğin Araplara geçmesini onaylayacağımız şeklindeki taahhütlerimiz halen arkasında olduğumuzu bildirmek isteriz.

Bir kez daha dile getirmek isteriz ki Majesteleri Hükümeti, halifelğin Arap ırkına geri dönmesini büyük bir memnuniyetle karşılayacaktır. Sınır hatları ve hudut çizgileri ile ilgili olarak, bu konunun savaşın ateşi içerisinde şimdi ele alınmasının henüz çok erken olduğunu düşünüyoruz ve söz konusu yerlerin büyük kısmı halen Türklerin etkin işgali altındadır. Büyük bir şaşkınlık ve üzüntüyle öğrendiğimize göre bu yerlerin büyük kısmındaki Araplar bize yardım etmekten çok uzaktır ve [Türklerden kurtulmak için] ellerine geçmiş olan bu büyük fırsatı tepmekte, silahlarını yeni yağmacı Almanların ve eski baskıcı Türklerin emrine vermektedirler.

Bunlara rağmen, siz Hazretleri [Şerif]'e, nerede ve nasıl teslim alacağınızı bildirdiğiniz anda, kutsal şehirler ve soylu Araplar için Mısır'daki vakıf bağışlarını göndermeye hazırız. Ulağınızın herhangi bir seyahatinde ve ihtiyaç duyulan anda bize kolaylıkla ulaşabilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Dostane güvencelerimizle, selamlar.

/imza/ A. H. McMAHON ¹³²

¹³² FO 371/2486, Sir H. McMahon to the Sheriff of Mecca, 30 August 1915.

Şerif Hüseyin'e gönderilen mektupta, Storrs ve McMahon'un tavsiyelerinin Londra tarafından büyük oranda tutulduğu açıkça görülmektedir. 24 satırlık, yarım sayfadan daha az yer tutan cevap mektubunda İngiliz Hükümeti, Şerif Hüseyin'in en önemli ve ittifakı başlamadan bitirme potansiyeline sahip sınır taleplerini, savaş sonrasına erteleyerek keskin bir diplomatik manevra yapmıştı. Buna ek olarak, Hüseyin'in küçük talepleri bir lütuf gibi karşılanmış Hüseyin'in, şahsında kendileri ile işbirliği yapmadıkları için Araplar suçlanmıştı. Mektuptaki terminoloji de çok önemlidir. Storrs'un göndermiş olduğu rapor dikkate alınarak, mektupta "Arap Ulusu" ifadesi yerine bilinçli olarak, "Arap yerleşimcileri" ifadesi kullanılmış böylece Hüseyin'in aklı karıştırılarak kendi idaresine verilecek halkların hangi kabilelerden oluşacağı, hangi toprakların hâkimiyetinin kendisine bırakılacağı gibi hayati konular muğlak bırakılarak netleştirilmemişti. Bilindiği gibi Storrs, Osmanlı Devleti yenildikten sonra Hüseyin'in isteklerinin kaçınılmaz olarak optimal düzeye ineceği düşüncesindeydi ve sınır talepleri bu öneri de dikkate alınarak, savaş sonrasına ertelenmişti. Bu yöntem, İngiliz Hükümeti'nin sürekli takip ettiği bir müzakere şekliydi ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı, benzer muğlak ifadeleri 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanacak olan Mondros Ateşkes Antlaşması metinlerine de koyacaktır.

Halifelikle ilgili olarak ise İngiltere, Türkler hariç halifeliğin kimde olacağını çok fazla umursamıyordu. Majesteleri Hükümeti'nin önceliği Müslüman sömürgeleri için bir tehdit teşkil eden halifeliğin Türklerden alınmasıydı. Bundan sonra halifeliğin, kolaylıkla kontrol edilebilecek Hüseyin ailesine verilmesi tercih edilebilir bir durumdu. Belirtilen nedenden ötürü söz konusu teklif memnuniyetle karşılanmış ve kesin destek vaat edilmişti.

İngiliz Hükümeti, Şerif Hüseyin'e çok şey vaat etmekten kaçınmakla birlikte, Hüseyin'i küstürmek de istemiyordu. Çünkü bir an önce Irak'ın işgal edilmesine karar verilmişti. Düşmanın söz konusu girişimlerinden haberdar olan Enver Paşa, Irak Cephesi'ndeki

başarısızlıkları da dikkate alarak Cemal Paşa'ya Bağdat'a gitmesi emrini vermişti. Fakat Cemal Paşa Güney Cephesi'nden ayrılmak istememişti. Çünkü Filistin ve Suriye'deki ayaklanma teşebbüsleri ortaya çıkartılmıştı. Kanal Cephesi'ndeki durumun nazikliğini göz önüne alan Enver Paşa, Bağdat'a Müşir (Mareşal) Von Der Goltz Paşa'yı göndermişti.¹³³ Suriye ve Filistin'deki ayaklanma teşebbüslerinin ortaya çıkartılmasına rağmen Cemal Paşa'nın Şerif Hüseyin ve oğullarının İngilizlerle kurmuş olduğu haberleşme hattından ve mektup alış verişinden haberdar olmaması dikkat çekicidir. Oysa anılarında, Cemal Paşa'nın Hüseyin ve oğullarından ciddi kuşku duyduğu açıkça görülmektedir.¹³⁴ Fakat Cemal Paşa ne Hüseyin'in ne de oğullarının İngilizlerle işbirliğini ortaya koyabilecek somut kanıt elde edememiştir.

Şerif Hüseyin, elbette Irak Cephesi'ndeki durumdan ve önce McMahon, daha sonra da Storrs tarafından Londra'ya gönderilerek "İstanbul düştükten sonra Hüseyin'in sınır talepleri optimal düzeye gelecektir" şeklindeki şifre bilgi notundan haberdar değildi. Fakat yine de İngiliz Hükümeti'nin özellikle sınır konusundaki öteleme taktiğinden kuşkuya düştü. Oysa bir an önce düşmanla ittifak kurup, tabi olduğu devlete sadakatsizlik pahasına da olsa elde etmeyi planladığı ittifakın somut karşılığını almak istiyordu. Kahire Müstemleke İdaresi ile Londra arasındaki yazışmalarda görüldüğü gibi İngiltere'nin, Arap Yarımadası bir yana, Hicaz'da bile Şerif Hüseyin'e, Mekte'de anlaşıldığı biçimde bir bağımsızlık vermeye niyeti yoktu.

İttifaka giden süreçten büyük memnuniyet duymakla birlikte, İngilizlerin soğuk tavrından rahatsız olan Hüseyin vakit geçirmeden ikinci mektubunu kaleme aldı. İkinci mektuptaki serzenişlerine bakıldığında Hüseyin'in, İngilizlerin kendisini oyalama niyetini fark etmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

¹³³ *Cemal Paşa*, a.g.e., s. 195.

¹³⁴ *Cemal Paşa*, a.g.e., s. 180.

Zira kendisine gönderilen mektubun “çok soğuk ve tereddütlü bulunduğunu” belirterek ikinci mektubunda bu durumdan defalarca şikâyet etmiştir. Yine kendisinin belirttiğine göre “kendisinin mektubu oldukça içten ve samimi duygularla yazılmış, İngiliz Ulusu’na olan bağlılık birkaç kez tekrarlanmıştı.” İkinci Mektup, birinciden farklı olarak bu sefer Storrs’a değil Yüksek Komiser McMahon’a hitaben yazıldı.¹³⁵

Mektubu yine Areyfan götürdü. Cevap mektubu ile birlikte McMahon sözlü olarak Hüseyin’e iletilmek üzere Arayfan’a teminatlar verdi. Fakat Hüseyin’in güvenmediği Seyyid İdrisi’ye yapılan İngiliz yardımlarına dair ağzından söz kaçırılmaya dikkat etti.¹³⁶ McMahon’un bu kaydından bile, Arap kabilelerinin düşman tarafından nasıl birbirine karşı kullanıldığı, Hüseyin ve oğullarının resmi olmayan sözlerle nasıl İngiliz çıkarları doğrultusunda yönlendirildiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Hüseyin’in ikinci mektubu da Arapça kaleme alınmış ve yine imzasız olarak gönderilmişti. Buna ek olarak mektup bir öncekinden daha karmaşık yazılmıştı ve Mısır Bürosu mektubu İngilizceye çevirmek için yoğun bir uğraş vermek zorunda kaldı. Öyle ki Mısır’da yapılan çevirinin bazı kısımlarına birebir tercümelemler eklenerek bakanlıkta mektubun daha iyi anlaşılabilmesi amaçlandı. Mektubun çevirisinde oldukça zorlanan McMahon ve Müstemleke İdaresi, “Şerif’in [Hüseyin] bilinçli olarak müphem kelimeler ile anlaşılması zor karmaşık yapılar kullandığını” düşünüyordu.¹³⁷

McMahon tarafından 19 Ekim’de gönderilen çeviri, Dışişleri Bakanlığı’nda 3 Kasım’da işleme girdi ve çevirinin üst tarafına el yazısı ile “*Mekke Şerifi’nden Majestelerinin Kahire Yüksek Komiseri*

¹³⁵ FO 371/2486, Translation of Sheriff’s Letter of 9 September 1915.

¹³⁶ FO 371/2486, McMahon to Foreign Office, No: 644, 26 October 1915.

¹³⁷ FO 371/2486, Sir H. McMahon to Foreign Secretary, 19 October 1915.

Sir H. McMahon'a gönderilen mektubun İngilizce tercümesi, Eylül 9, 1915 {29 Şevval 1333} tarihli" şeklinde derkenar düşüldü.

Mektubun İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerindeki çevirisi şu şekildedir:

Mekke Şerifi'nden Majestelerinin Kahire Yüksek Komiseri Sir H. McMahon'a gönderilen mektubun İngilizce tercümesi, Eylül 9, 1915 {29 Şevval 1333} tarihli"

Tercüme

163827, 3 Kasım 1915

Ekselansları en Yüce, en Saygın olan –İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri'ne; benim Tanrım ona çok büyük başarı nasip etsin.

Büyük bir neşe ve keyifle bana göndermiş olduğunuz 19 Şevval 1333 (30 Ağustos 1915) tarihli mektubunuzu aldım ve bizim esas talebimizle ilgili olarak [mektuptaki] muğlaklık ve tonundaki soğukluk ile mütereddit ifadelere rağmen bu mektuba büyük bir ilgi ve saygı gösterdim.

Siz Ekselanslarına, ünü [dünyaya] yayılmış Britanya İmparatorluğu'na karşı olan samimiyetimizi ve tüm olaylar ve durumlarda ve her şart ve şekil altında onu [Britanya İmparatorluğu'nu] nasıl öncelikli olarak tercih ettiğimizi açıkça bir kez daha anlatmak istiyorum.

Buna rağmen, Siz Ekselanslarınız bir kez daha beni affetsin ve şunları açıkça söylememe izin versin: hudutlar ve sınır hatları ile ilgili olarak, bunu şuanda tartışmanın anlamı yok, bu tartışma sadece zaman kaybı olacaktır ve bu sınırlar halen onları idare etmekte olan hükümetin elindedir vb. şeklinde [mektubunuzda] göstermiş olduğunuz, soğuk ve tereddütlü tavrınız birbirinden ayrılma, birbirine soğuma ya da bu tür bir şey anlamına geliyor şeklinde anlaşılmaktadır.

Söz konusu hudutlar ve sınır hatları bizim tatmin etmeye çalıştığımız ve savaş bittikten sonra bunları kendisiyle görüşecek olduğumuz tek bir şahsın talebi değildir[.] Bizim halkımız yaşamalarının bu yeni tekliflerinin en azından bahse konu sınırlar ile hayata

geçmesine bağlı olduğunu düşünmektedir ve halkımızın sözü bu teklif üzerine bir araya gelmiştir.

Bu nedenle halkımız, güven duyduğu ve inandığı son merci olan ünü [dünyaya] yayılmış Britanya İmparatorluğu ile ilk olarak sınır konusunun görüşülmesini gerekli görmektedir.

(yukarıdaki paragrafın birebir çevirisi)

Ve bu nedenle bu görüşmenin ilk aşamada kendilerinin şuanda son güven ve inanç mercileri olan ünlü Britanya İmparatorluğu ile yapılmasını güvenlerinin [işareti] olarak göreceklerdirdir.

Onların [halkımızın] bu güven ve inancının nedeni karşılıklı çıkarlara dayanmaktadır, toprak ayrımlarının düzenlenmesi gereklidir çünkü bu topraklar üzerinde yaşayanlar ancak bu şekilde gelecekteki yaşamlarını nasıl şekillendireceklerini planlayabileceklerdir ve ne o [İngiltere] ne de İtilaf Devletleri'nden herhangi diğer bir tanesi Tanrı'nın haram kılmış olduğu aksi bir konu gündeme getirmeyecektir.

(yukarıdaki paragrafın birebir çevirisi)

Bu topraklar üzerinde yaşayanların yaşamlarını ve geleceklerini nasıl şekillendirecekleri konusundaki hissiyatları ile ilgili kararı hadiseler karşıt bir sonuçla sonuçlandığında ne o [İngiltere] ne de mütefikleri bu kararın önüne geçmeyecektir, Tanrı bunu haram kılar.

Bu amaç için saygıdeğer Elçi, oluşturulmuş olan gerçek gelecekte yaşamın kurulacak olduğu asıl temelleri oluşturan bir garantidir. Fakat bu sınırlar içinde onlar [Araplar] yabancı ırkların yerleşik olduğu toprakları talep etmemektedir. Bu unvan ve sözlerin gösterildiği bir şekildir.

Benim Tanrım halifelğe merhamet etsin ve halifelik üzerindeki Müslümanları rahat ettirsin.

İnanıyorum ki siz Ekselansları, sadece bizim ırkımızın yaşamakta olduğu bu sınırları talep edenin ben şahsım olmadığından kuşku duymamaktasınız, aksine bu talepler kısaca, ekonomik yaşamları için bunların gerekli olduğunu düşünen halkımızın isteğidir.

Bu siz Ekselansları Elçi için haklı değil midir?

Bir söz olarak, sizin yüksek Ekselanslarınıza, biz samimiyetimizde sağlam bir duruşa sahibiz ve sizi öncelikli olarak tercih ederek size bağlılığımızı, sadakatimizi bildirmiş bulunuyoruz, söylen-diği gibi bizim bu tavrımızla tatmin olmuş musunuz yoksa bize kızgın mısınız [?]

Yukarıda bahsedilen mektubunuzda belirttiğiniz, bizim halkımız bir kısmının halen Türkiye'nin çıkarlarının elde edilmesi için ellerinden geleni yaptıkları şeklindeki sözlerinizle ilgili olarak, -Sizin İyiliğiniz (birebir "Mükemmelliğiniz") bunun bizim taleplerimizle ilgili olarak [mektubunuzdaki] soğukluk ve tereddütlü ifadeler için bir bahane olarak kullanılmasına izin vermeyecektir[.] Bizim varlığımız için gerekli olan taleplerimizin, belirtmeden geçemeyeceğim, sizin gibi kanaat sahibi birisi tarafından reddedilmeyeceğini düşünüyorum. Onlar [sınır talepleri] bizim maddi ve manevi yaşamımızın asli unsurlarıdır.

Şu ana kadar ben şahsım tüm haklarım ile birlikte ülkemde her şeyi, krallığın geri kalanının faydasına olabilecek her şeyi İslam hukukuna göre yapmaktayım ve Tanrı'nın istediği farklı şekilde emredilmedikçe de böyle yapmaya devam edeceğim.

Siz Ekselanslarına tekrar güvence vermek için, tüm ülkenin, sizin Türk-Alman emirlerine teslim olduklarını söyledikleriniz dahil herkes sadece, sınırlar sorunu, ilk olarak dinlerinin ve sonra diğer haklarının güvenceye alınacağı konusunda sizin reddinize ya da kabülünüze bağlı olan bu müzakerelerin sonuçlarını beklemektedirler.

Ünü [dünyaya] yayılmış Britanya Hükümeti bu konuda kendi politikasına neyi uygun görürse bunu bize bildirin ve yapmamız gerekenleri de bize bildirin.

Her durumda yapılması gereken tek şey Tanrı'nın isteğidir ve her şeye karar veren de Tanrı'nın kendisidir.

Yerliler için Vakıf Bakanlığı'na ait olduğu bilinen hububat ve para (surras) taleplerimiz ve diğer tüm maddelerle ilgili isteklerimiz buraya hacı kervanları ile gönderilebilir. Böylece siz Yüksek Ekselansları benim amacım bu yöntem ile tüm dünyaya ve hatta özellikle Müslüman dünyasına, sizin düşmanlığınızın sadece tüm

Müslümanların mülkü olan halifelîği zorla gasp edenlere [Türklere] karşı olduğunu ilan etmek ve göstermektir.

Bununla birlikte söz konusu hububat özel vakfa aittir ve siyasetle ilgisi yoktur. Şayet uygun görürseniz, olağan olduğu şekilde iki yıllık birikmiş hububatın bir buharlı [gemi] ile resmi olarak Cidde'ye nakline izin verin ve buharlının kaptanı ya da her yıl olduğu gibi bir memur limana varınca, Cidde Valisi'nden hububat memurunu talep etsin ve imzalı belge ile teslim etsin. Kaptan bu memur tarafından kendisine verilecek imzalı belgeyi şart koşsun. Kaptan, teslimat sırasında uygunsuzluk görürse yükü ile geri döneceğini söylesin ve yerlilerin hububatından sorumlu komite yükü uygun şekilde alsın.

Lütfen en iyi dileklerimi ve selamlarımı kabul edin.

Bu [mektuba] cevap vermeye karar verirsiniz cevabı mektubu, getirenle gönderin.

29 Şevval 1333 {9 Eylül 1915}.¹³⁸

(imzasız)

Şerif Hüseyin ikinci mektubunu kaleme alırken diplomatik yazışma usullerini ve teamülleri bir kenara koyarak üç defa, “tondaki soğukluktan” ve “mütereddit” ifadelerden şikâyet etme gereği duymuştu. Ayrıca mektubunda hiçbir zaman sahip olmadığı bir şekilde tüm Arap Ulusu'nun kendisini desteklediğini birkaç defa vurgulamıştı. Şerif Hüseyin'in 14 Temmuz tarihli mektubu dahil iki mektubunda da dikkati çeken diğer önemli ayrıntı, mektubunda Osmanlı Devleti'nin ya da İttihat Terakki'nin adını kullanmaktan kaçınmış olmasıdır. Tercih edilen karmaşık dile ve cümle yapılarına rağmen mektupta ittifakın birinci şartının talep edilen sınırların garanti edilmesi olduğu açıkça yazılmıştır.

İlk mektuba İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından verilen cevap, İngiliz Hükümeti'nin savaş sonrasındaki planları ve büyük oranda Mısır Müstemleke İdaresi'nin yönlendirmesi ile Londra'nın

¹³⁸ FO 371/2486, Translation of Sheriff's Letter of 9 September 1915.

Hüseyin'in talepleri ile ilgili gelecekte uygulamaya koymayı tasarladığı planları göz önüne alındığında mektubun, Kahire'de ve Londra'da şaşkınlıkla karşılanması gerekiyordu. Oysa McMahon'un mektubu sevinçle karşıladığı görülür. Londra'ya göndermiş olduğu telgrafta, "... Kesin olarak anlaşılan şey, Mekke Şerif'i ve kendisinin temsil ettiği Arap toplulukları, ana taleplerini, özellikle Hüseyin'in daha önceki [14 Temmuz 1914] tarihli mektubunda belirttiği toprak taleplerini karşılamamız şartı ile şu an ki savaşta bizim tarafımızda olmaya hazırdır"¹³⁹ kaydını düşmüştür.

Hüseyin'den gelen mektubun birebir metnini 19 Ekim'de Londra'ya gönderen McMahon, Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e göndermiş olduğu kişisel telgrafta, birkaç hafta önce Çanakkale'de kendilerine teslim olan Muhammet Faruki'nin, "Almanların Arap milliyetçilere tüm taleplerini karşılama sözünü verdiğini ve Arap Partisi'nin dağılmak üzere olduğunu" söylediğini, Arapların kendileri [İngiltere] ile işbirliğinin Mezopotamya ve Suriye'deki amaçların gerçekleştirilmesi için hayati önemde olduğunu" bildirdi. McMahon Fetat El Arap'ın elde tutulmaması halinde, İttihat Terakki gibi İngiltere için soruna dönüşeceğini düşünüyordu. Gilbert Clayton da McMahon'un endişelerini paylaşıyordu.¹⁴⁰ Grey'e göndermiş olduğu uzun şahsi telgraftan McMahon'un Faruki'nin söylediklerinin neredeyse hemen tamamına inandığı anlaşılmaktadır.

Arap Bürosu'nun "Arap inananlar kendilerini diğer ırklardan daha üstün görürler, para ve öğüt ile Hüseyin ailesi, Alman propagandası sayesinde Yeni Turan, Neo-Türk dogması için umulmadık bir müttefik olacaktır" şeklindeki istihbarat raporları da McMahon'un Faruki'ye inanmasında etkili oldu.¹⁴¹ Faruki'nin Londra'ya gönderilen

¹³⁹ FO 371/2486, McMahon to Foreign Secretary, 19 October 1915.

¹⁴⁰ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916; Isaiah, a.g.m., s. 91.

¹⁴¹ IOR: L/P&S/10/657, Arab Bulletin, concerning nationalism and the tribes by Captain T. E. Lawrence, No. 32, November 1916.

beyanları Dışişleri Bakanlığı ve Savaş Kabinesi'nde de inandırıcı bulunmuş olmalı ki 20 Ekim'de Dışişleri Bakanlığı McMahon'u, Hüseyin'e samimi garantiler vermeye yetkilendirerek, "Arap sadakatini [işbirlikçiliğini] muhafaza edebilmek için İngiliz çıkarlarının öncelikli olacağından bahsetmemesini, Suriye'deki İngiliz emellerini gizli tutmasını, Basra ve Bağdat'taki egemenlik alanının İngiltere lehine genişletilmesini ve gönderilecek temsilciler ile sınırların tartışılmaya hazır olunduğunun Hüseyin'e bildirilmesi" talimatını verdi.¹⁴²

Hüseyin'in, hububat ve para gönderilmesi talebi ise tereddütsüz bir şekilde hemen kabul edildi. Tüm bunlara ek olarak Kahire Bürosu, Hüseyin'in "sizin düşmanlığınızın sadece tüm Müslümanların mülkü olan halifeliği zorla gasp edenlere [Türklerle] karşı olduğunu" Müslüman dünyaya gösterelim şeklindeki önerisinin de vakit geçirmeksizin savaş propagandası için kullanılmasına karar verildi. Belirtilen amaçla, Çanakkale'de Osmanlı Ordusu'ndan kaçarak İngilizlere sığınmış olan Muhammet Faruki ile Aziz el Mısıri'nin propagandaya bir an önce başlaması için gerekli talimatlar McMahon tarafından gönderildi.¹⁴³

Söz konusu yazışmaların yapıldığı esnada, Çanakkale'de kanlı bir savaş yaşanıyordu ve Hüseyin ile oğulları, her fırsatta Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini ilan edip, Cemal Paşa'dan para ve silah elde etmeye çalışıyorlardı.¹⁴⁴ Tüm imkânsızlıklara rağmen, Çanakkale'de atılacak mermi, yiyecek ekmek, ilaç, postal için kaynak ayrılmazken, Hüseyin ve oğullarının sadakatinin sarsılmaması amacıyla söz konusu talepler çoğunlukla karşılanıyordu.

Londra ile yapılan görüşmeler ve müzakereler sonrasında Hüseyin'in ikinci mektubuna cevap yazıldı. Bu cevap ittifak

¹⁴² FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

¹⁴³ FO 371/2486, McMahon to Foreign Secretary, 19 October 1915; FO 371/2486, McMahon to Foreign Office, No: 644, 26 October 1915.

¹⁴⁴ Cemal Paşa, a.g.e., s. 295-296.

ilişkisindeki dönüm noktalarından bir tanesidir. Çünkü Hüseyin ile McMahon arasında 1914 yılının temmuz ayında başlayıp 1916 yılındaki Arap isyanına kadar devam eden yazışmalarındaki en tartışmalı mektup, McMahon tarafından 25 Ekim 1915 tarihinde Hüseyin'in ikinci mektubuna verilen cevaptır. Bu mektupta McMahon İngiliz Hükümeti adına Şerif Hüseyin'in toprak taleplerinin belli kısmını kabul etti ve istediği garantilerin sağlanacağı taahhüdünde bulundu.¹⁴⁵

McMahon'un özellikle 24 Ekim tarihli ikinci mektubundan, savaşta 1915 yılının sonuna varıldığında I. Kanal Harekâtı'ndaki başarısızlığa rağmen İngilizlerin tek başına ne Hicaz'daki ne de Filistin-Suriye Cephesi'ndeki Türk birliklerini yenebilecek güçte olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle her ne kadar "abartılı oldukları" düşünülse de İngiliz Hükümeti, Hüseyin'in taleplerinin büyük kısmını kâğıt üzerinde kabul etmek eğilimindeydi. Çünkü ilk mektuba verilen cevapta hiçbir bağlayıcı yükümlülük altına girilmemiş, bundan özellikle kaçınılmıştı. Oysa ikinci mektuba verilen cevapta İngiliz Hükümeti daha sonra yerine getirmek niyetinde olmadığı ve zaten bir kısmının da yerine getirilemeyeceği açıkça belli olan bir dizi yükümlülük altına girmekte tereddüt etmemiştir. Öyle ki McMahon, Hüseyin'e cevap vermekte acele ederek, İngiltere'yi önemli yükümlülükler altına sokacağı cevap mektubu için Londra'dan ikinci bir onay almaya gerek görmedi. Fakat yine de tekliflerinin kabul edileceğinden emin değildi ve durumu Londra'ya "verilebileceklerin en azamisini teklif etmiş olmama rağmen, Hüseyin'in ve Arapların bu teklifleri kabul edeceğini umuyorum" şeklinde rapor etti.¹⁴⁶

McMahon, Hüseyin'e cevap mektubunu yazdıktan sonra, uzun bir bilgi notu kaleme alarak Londra'ya keyfiyeti bildirdi.

¹⁴⁵ FO 371/2486, McMahon to Foreign Office, No: 644, 26 October 1915.

¹⁴⁶ FO 371/2486, McMahon to Foreign Office, No: 644, 26 October 1915.

Mektupta bazı sınır kısıtlamalarına gidilmişti ve Arapça konuşulmayan Mersin, İskenderun, Suriye'nin bazı kısımları, Şam, Hama, Homs ve Halep'in batı bölgeleri Hüseyin'in talep ettiği yerlerden çıkartılmıştı. Bunlara ek olarak Fransızların çıkarlarına zarar verilmemesi şartıyla, Arapların bağımsızlığının (*independence*) garanti edileceği, kutsal yerlerin korunacağı ve kuruluş aşamasında Araplara destek verileceği belirtilmişti. Londra, Hicaz üzerinde bir tür kapitüler rejim kurmak peşindeydi. Bu amaçla, isyan sonrasında Arap Ulusu'nun kalkınması ve devlet kurması için gerekli hizmetleri sağlayacak olan danışmanların İngiliz asıllı olacağını taahhüt ediyordu. Buna karşın Araplar, İngiltere'nin Bağdat ve Basra vilayetlerini idari olarak kontrol etmesini kabul edecekti. McMahon Londra'ya böylece, "Arapların işbirliği ile Türklerin Arap topraklarından kovulabileceğine" inandığını yazdı.¹⁴⁷ Açıkça görüldüğü gibi McMahon, Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen talimat doğrultusunda ikinci mektubunda, birincideki tavır ve üslubundan vaz geçerek büyük oranda geri adım atmıştır.

İngilizler, I. Dünya Savaşı'nın başında, 6 Kasım 1914'te Fav Adası'na asker çıkartarak, 22 Kasım'da Basra'yı işgal etmişler ve 9 Aralık'ta 38. Tümen'i Kurna'da mağlup ederek 1.000 Türk askerini esir almışlardı.¹⁴⁸ Bundan sonraki hedefleri Bağdat'tı ve Basra'daki hâkimiyetlerinin tartışmasız bir şekilde tanınmasını istiyorlardı. Bu nedenle Hüseyin'e yazılan mektupta Basra ve Bağdat gündeme getirilmiştir.

McMahon cevap mektubunda ayrıca, Arap Yarımadası'nda çıkarı olabilecek tek müttefikleri olarak Fransa'dan bahsetmiş ve

¹⁴⁷ FO 371/2486, McMahon to Foreign Office, No: 644, 26 October 1915.

¹⁴⁸ Mehmet Özdemir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Propaganda ve Casusluğa Karşı Alınan Tedbirler", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Yıl: 2, S. 4, (Ağustos 2004), Ankara, 2004. s. 55.

“Müttefiklerimiz” yerine “Müttefikimiz” ifadesini kullanmıştı. Böylece Hüseyin’in kuşkulandırılması amaçlanmıştı ve Dışişleri Bakanlığı, Fransa’nın çıkarlarını devreye sokarak, usta bir manevra ile Hüseyin’e vermek zorunda kaldığı taahhütlerin altını boşaltmıştı.¹⁴⁹ Lakin bu durum “kurnaz” olarak tanınan Hüseyin tarafından fark edilemeyecektir. McMahon, Rusya ve İtalya’nın Arap Yarımadası’nda hiçbir çıkar talep etmeyeceği kanaatindeydi ve “Arap Yarımadası’nın geleceğine İngiltere’nin tek başına karar vermesi gerektiğini” söylüyordu. Fransa’ya, ya Şam, Hama, Humus, Halep üzerinde egemenlik hakkı verilebilir ya da başka bir yerden buradaki kayıpları telafi edilebilirdi.¹⁵⁰ Böylece Fransa Arap Yarımadası’ndan uzak tutulmuş olacaktı.¹⁵¹

Aslında hem Hüseyin’in taleplerini karşılayarak Arapların yardımını sağlayacak, hem de İngiliz Hükümeti’nin savaş sonrası planları için mümkün olduğu kadar az taahhütte bulunulacak bir cevap kaleme almak hem ağır bir sorumluluk hem de zor bir işti. Kahire Müstemleke İdaresi, Hüseyin’in teklifleri kabul edeceğinden emin değildi. McMahon da bu durumun farkındaydı. Ayrıca McMahon, Fransa’ya verilen sözler ve taahhütler hakkında da bilgi sahibi değildi. Buna rağmen mektubuna “Fransız çıkarlarının” korunacağı kaydını düşmeyi gerekli görmüştü.¹⁵² Bu esnada, Kahire’deki Fransız temsilcisinin de Hüseyin ile ve diğer Arap kabile liderleriyle görüştikleri öğrenilmişti. Paris’teki İngiliz temsilcisine Fransızlarla görüşerek Araplarla kurulan iletişimin hemen kesilmesi ve halifelik konusunda herhangi bir taahhütte

¹⁴⁹ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

¹⁵⁰ FO 371/2486, McMahon to Foreign Office, No: 644, 26 October 1915.

¹⁵¹ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

¹⁵² FO 371/2486, McMahon to Foreign Office, No: 644, 26 October 1915.

bulunulmamasının Fransızlara bildirilmesi talimatı verildi.¹⁵³ İngiltere, Arap Yarımadası'nda kurmakta olduğu müstemleke idaresini savaş sonrasında paylaşmaya niyetli değildi.

Bu esnada Kahire'deki Mısır Müstemleke İdaresi'ne, "Şerif'in hayatının tehlikede olduğuna" dair istihbarat raporları geliyordu ve McMahon, Hüseyin ile doğrudan yazışabilmenin uzlaşısı için çok önemli olduğunu düşünüyordu. Söz konusu yazışmaların yapıldığı esnada Majesteleri Hükümeti, diğer Arap kabile şefleri ile de Türklere karşı isyan örgütlemek maksadıyla görüşüyordu. Elbette bu görüşmelerden Hüseyin'in bilgisi yoktu.¹⁵⁴

McMahon-Hüseyin muhaberesindeki en önemli mektup, daha önce de söylendiği gibi 24 Ekim 1915 tarihinde Hüseyin'e yazılan ikinci mektuptur.¹⁵⁵ Bu mektup ile toprak konularında uzlaşma sağlanarak gelecekteki sınırlar belirlenmiştir. Yine bu mektup ile Filistin, Arap sınırlarının dışında bırakılmıştır. Başka bir deyişle, 24 Ekim mektubu ile Ortadoğu'nun kaderi tayin edilmiştir. 24 Ekimde Şerif Hüseyin'e gönderilmiş olan mektup Arapça olarak kaleme alınmıştı ve bakanlığa gönderilen nüsha Arapça mektubun tercümesidir. Bu nedenle mektubun üst tarafına Dışişleri Bakanlığı'nda el yazısı ile "*Majestelerinin Kahire Yüksek Komiseri Sir H. M. Mahon tarafından (Mekke) Şerifi'ne gönderilen mektup 16 3832, tarih 25 Eylül [sic] 1915*" şeklinde derkenar düşülmüştür.

¹⁵³ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

¹⁵⁴ FO 371/2486, McMahon to Foreign Office, No: 644, 26 October 1915.

¹⁵⁵ Tonybee, a.g.m., s. 192.

Majestelerinin Kabire Yüksek Komiseri Sir H. M. Mahon tarafından (Mekke) Şerifi'ne gönderilen mektup 16 3832, Tarih 25 Eylül [sic] 1915.

MEKKE ŞERİFİ'NE

(unvanlar ile)

Eyl, Ekim 25 [24], 1915

19 Şevval [9 Eylül] [1333] [1915] tarihli bana büyük bir tatmin veren sizin dostluk deneyimleriniz ve içtenliğinizle dolu mektubunuzu çok büyük bir keyifle aldım.

Son mektubumdan, sınır hatları ve hudutlar ile ilgili soğukluk ve tereddüt izlenimini almış olmanızdan büyük üzüntü duydum. Aslında [mektubumda] böyle bir durum söz konusu değildir fakat ben bu konunun tam olarak ele alınabilmesi için gerekli anın gelmediğini düşünmüştüm.

Bununla birlikte sizin son mektubunuzdan bu konuya hayati ve acil bir durum olarak bakmakta olduğunuzu anladım. Bu nedenle mektubunuzun içeriği hakkında Büyük Britanya Hükümeti'ni hemen bilgilendirdim ve büyük bir mutlulukla onlar [Hükümetim] adına, eminim ki sizin tatmin olacağınız aşağıdaki beyanda bulunuyorum.

Mersin ve İskenderun bölgeleri ile Suriye'nin Şam, Hama, Homs ve Halep bölgelerinin batısında kalan yerlerinin arı Arap ırkı olduğu söylenemez ve bu nedenle [tarafınızdan] teklif edilen sınır hatları içerisinde çıkartılmaları gerekmektedir.

Yukardaki düzeltme ile birlikte ve bizim Arap liderleri ile var olan anlaşmalarımızla ters düşmeyecek şekilde biz [sizin] teklif ettiğiniz sınır hattını ve hudutları kabul etmekteyiz ve bu sınırlar içerisinde Büyük Britanya müttefiki Fransa'nın çıkarlarına zarar vermeden hareket etme serbestisine sahip olduğu yerlerde, ben Büyük Britanya Hükümeti adına aşağıdaki garantileri mektubunuza cevap olarak vermeye yetkilendirilmiş bulunmaktayım:

Yukarıdaki [sınır] düzeltmeleri yapıldıktan sonra Büyük Britanya, Mekke Şerif'i tarafından teklif edilen sınırların kapsadığı toprak-

lar içerisinde Arapların bağımsızlığını (*independence*) tanımaya ve desteklemeye hazırdır.

Büyük Britanya kutsal yerleri [Mekke ve Medine] dış saldırıya karşı garanti edecektir ve bu yerlerin dokunulmazlığını ve kutsallığını tanıyacaktır.

Şartlar izin verdiğinde, bu çeşitli topraklarda kurulabilecek en uygun Hükümet şekli için Büyük Britanya Araplara danışmanlık ile yardım yapacak ve hizmetlerini Arapların faydası için yürürlüğe koyacaktır.

Anlaşıldığı kadarıyla Araplar sadece Büyük Britanya'nın rehberliğini ve danışmanlığını istemektedirler ve bu nedenle makul bir idarenin şekillenebilmesi için gerekli olan Avrupalı danışman ve görevliler İngilizler olacaktır.

Bağdat ve Basra vilayetleri ile ilgili olarak Araplar, Büyük Britanya'nın kurulu konumunun ve çıkarlarının bu bölgeleri yabancı saldırıdan koruyabilmek, buradaki halkların refahını artırmak ve bizim karşılıklı ekonomik çıkarlarımızı elde edebilmek için özel tedbirler almasının ve idari kontrol kurmasının gerekliliğini kabul edeceklerdir.

Bu beyanın sizi Büyük Britanya'nın geleneksel dostu Araplara karşı sempatisine duyulacak her türlü kuşkudan kurtaracağından ve Arap topraklarındaki Türklerin hemen, acilen kovulmasını, çok uzun süredir Arap halkının üzerinde baskı uygulayan Türklerin bozunturduğundan kurtulmasını sağlayacak sağlam ve uzun süreli bir ittifakın kurulmasını temin edeceğinden eminim.

Bu mektupta daha hayati ve önemli konuları ele almayı uygun gördüm ve şayet mektuplarınızda benim cevap vermeyi atladığım diğer konular varsa bunları gelecekte uygun bir tarihte görüşebiliriz.

Kutsal Halı'nın [Kâbe'nin Mısır'da dokutturulan örtüsü] ve sizin açık talimatlarınız sayesinde beraberindeki hediyelerin savaş ortamının tehlikelerine rağmen herhangi bir sorun yaşamaksızın güvenli bir şekilde size ulaşmasından büyük memnuniyet duydum. Tanrım en kısa zamanda tüm insanlara sonsuz barış getirsin.

Bu mektubu sizin güvenilir ve mükemmel ulaşınız Şeyh Mahmut [Muhammet?] İbni Arif Arayfan ile gönderiyorum ve kendisi sizi benim bu mektupta açıklamadığım daha az önemli çeşitli konularla ilgili olarak bilgilendirecektir.¹⁵⁶

(burada olağan komplimanlar yer almaktadır).

/imza/ A. Henry McMahon, 25.X.1915. (EK-II)

heard of the safe arrival of the Holy Carpet and the accompanying offerings which, thanks to the clearness of your directions and the excellence of your arrangements, were landed without trouble or mishap in spite of the dangers and difficulties occasioned by the present sad war - May God soon bring a lasting peace and freedom to all peoples.

I am sending this letter by the hand of your trusted and excellent messenger, Sheikh Mohammed Ibn Arif Arayfan, and he will inform you of various matters of interest but of less vital importance, which I have not mentioned in this letter.

(Here follow the usual compliments).

(Signature) A. Henry McMahon
25-X-15

McMahon tarafından Şerif Hüseyin'e yazılan ikinci mektup^[1]

Mektubun yedi ve sekizinci satırlarında McMahon, diplomatik bir dille savaş sonrasında İngiltere'nin Hüseyin'in egemenliğinin tanınacağı topraklarda kapitüler bir yönetim kurarak manda

¹⁵⁶ FO 371/2486, McMahon to Foreign Office, No: 644, 26 October 1915.

^[1] *Records of the Hashimite Dyansties; A Twentieth Century Documentary History*; ed. Alen de L. Rush; C. 7; Archive Editions, UK, 1995. s. 205.

idaresi oluşturma niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Oysa Hüseyin elde ettiğini düşündüğü garantilere kanarak bu niyeti ya sezmemiştir ya da sezmişse bile aslında hiçbir şekilde hak sahibi olmadığını bildiği halifelik ve kendi krallığı altında toprak kazanma hırslarını elde edebilmek için bunu görmezden gelmiştir. Yine mektubun tonundan McMahon'un, Hüseyin'in kafasındaki kuşkuları yok ederek ve ittifak ilişkisine hayati önem vererek, bir an önce bu ittifakı teoriden pratiğe dönüştürmeye yönelik kararlılığı açıkça görülmektedir.

Şerif Hüseyin, McMahon'un mektubuna 5 Kasım'da cevap verdi. İlk mektubun İskenderiye'ye ulaşması ve cevabın Hüseyin'e geri dönmesi yaklaşık bir buçuk ay sürmüştü. Oysa ikinci ve üçüncü mektupların hemen hemen bir hafta gibi kısa sürelerde karşılıklı olarak gidip gelmesi mümkün oluyordu. Bu durumda, Hüseyin'in ulağına İngiliz makamları tarafından düzenlenmiş olan geçiş belgelerinin sağladığı kolaylıkların etkisi büyüktü. Hüseyin'in üçüncü mektubu bir sayfadan uzundu ve bu mektupta, McMahon'un Mersin ile Adana talebinden vazgeçilmesi isteğinin kabul edildiği bildirildi. Fakat Suriye üzerindeki ısrar Halife Hz. Ömer dönemine atıf yapılarak devam ettirildi. Hüseyin üçüncü mektubunda, daha önceki toprak taleplerine Lübnan'ı da ekledi.¹⁵⁷

24 Ekim mektubunda, İngiliz Hükümeti bilinçli olarak Filistin'i Hüseyin'in egemenliğine verilecek topraklardan çıkartmıştı ve Hüseyin Filistin'in kendisine verilecek topraklardan çıkarılmasına itiraz etmedi.¹⁵⁸ Hüseyin'in, şahsi hırsları için Filistin'in Arap topraklarından ayrılmasına ses çıkartmaması ve Filistin'in terkinin kabulü, İsrail Devleti'nin kurulması aşamasında İngiliz temsilciler tarafından kullanılan temel dayanak noktalarından bir tanesi olacaktır.

¹⁵⁷ FO 371/2768, Sheriff Hussein to Sir H. McMahon, 5 November 1915; Sonyel, a.g.m., s. 239.

¹⁵⁸ Isaiah, a.g.m., s. 104, 108.

Cevap mektubunun giriş kısmında Hüseyin, daha önceki mektuplarından daha fazla abartıya kaçan bir şekilde McMahon'a sitayişte bulunuyordu. Sitayişlerin artan tonunda, elde etmeyi planladığı amaçlara yaklaşmış olduğunu düşünmesinin büyük etkisi vardı. Mektubun tonundan ve sitayişlerin vurgusundan Ciddé'deki İngiliz Konsolosu Reader Bullard'ın ve tarihçiler David Holden ile Richard James'in Hüseyin ile ilgili "kurnaz ve düzenbaz" tespitlerinin ne kadar yerinde olduğu açıkça görülmektedir. Her şeye rağmen üçüncü mektup ile Hüseyin ve İngiliz Hükümeti uzlaşmaya başka bir deyişle Hüseyin'in İngiliz Hükümeti'nin çıkarları doğrultusunda isyan etmesine oldukça yaklaşıldığı görülür. Hüseyin'in mektubu Kahire'ye ulaştığında McMahon Çanakkale Deniz Savaşları'nı yerinde görmek ve Lord Kitchener ile görüşmek üzere Limni Adası'nın Mondros limanında bulunmaktaydı.¹⁵⁹

Mekke'nin Büyük Şerif'inden Kahire'deki
Yüksek Komisere Gönderilen Mesaj
(Birebir Tercüme)

Merhametli ve şefkatli Tanrı'nın adına Ekselansları en yüce ve yüksek, en yüksek yetki ve en iyi düşünce ile donatılmış Elçi. Benim Tanrı'm onun kendi isteğini yapmasını sağlasın.

15 Zilhicce (24 Ekim 1915) tarihli mektubunuzu aldım ve müsaadenizle mektubunuza aşağıdaki şekilde cevap veriyorum:

1.) Bir anlaşma sağlamak ve İslam'a hizmet etmek ve aynı zamanda İslam için problem oluşturan ya da zorluk çıkmasına neden olan her şeyden kaçınmak için -bunlara ek olarak Büyük Britanya Hükümeti'nin ayrıcalıklı durumunu ve yaklaşımını görerek- Mersin ve Adana vilayetlerinin Arap Krallığı'na dâhil edilmesi hususundaki ısrarımızdan vazgeçmiş bulunmaktayız. Fakat Halep, Beyrut bölgeleri ve bunların sahil şeritleri ari Arap ırkı bölgeleridir ve

¹⁵⁹ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

Müslüman bir Arap ile Hristiyan Arap arasında farklılık yoktur. Her ikisi de aynı babanın soyundan gelmektedir.

Biz Müslümanlar, Müslüman inancında Müslümanların kendilerine davrandıkları gibi Hristiyanlara davranmalarını emreden Müslüman kanunlarına uyan en dürüst idarecinin –Ömer İbni Hattab- ve ondan sonra gelen diğer halifelerin izinden gideceğiz. O, [Hz.] Ömer Hristiyanlarla ilgili olarak “onlar da biz kendimiz gibi aynı haklara ve görevlere sahiptirler” beyanında bulunmuştu. Böylece onlar tüm ulusun çıkarları ile uyumlu olduğu sürece yurttaşlık haklarını elde etmişlerdi.

2.) Irak'ın şehirleri ari Arap Krallığı'nın parçaları olduğu için ve aslında Ali İbni Ebu Talip ve ondan sonra gelen halifelerin ikametgâhı olduğu için ve Arap medeniyeti buralarda başladığından ve bu şehirler Arap gücünün çok büyük hale geldiği dönemde ilk inşa edilen yerler olduklarından, uzaktaki ya da yakındaki Araplar için büyük bir öneme sahiptirler ve buralardaki gelenekler Araplar tarafından unutulamaz. Bu nedenle Arap Ulusu'nu böyle bir soyluluk unvanını terk etmeye razı edemeyiz. Fakat bir orta yol bulmak ve göndermiş olduğunuz mektubun beşinci maddesinde belirtilen garantileri göz önüne alarak, bizim bu ülkede aynı ve tek olan çıkarlarımızı muhafaza edebilmek için şu anda Britanya askerleri tarafından işgal edilmiş olan yerleri kısa bir süreliğine Britanya idaresine bırakmayı, her iki tarafın da buradaki hakları saklı kalmak üzere (özellikle çıkarları ekonomik ve hayati olan Arap Ulusu'nun) kabul ediyoruz ve işgal süresince Arap Krallığı'na tazminat olarak uygun bir miktar ödenmelidir, böylece her yeni krallığın desteklemek zorunda olduğu yeni masraflar karşılanabilecektir ve aynı zamanda sizin bu bölgelerdeki şeyhler ile özellikle etkin olanlarla yapmış olduğunuz anlaşmalara saygı gösterilecektir.

3.) Sizin hareketi hızlandırmak [bir an önce harekete geçmek] konusundaki arzunuz ile ilgili olarak sadece avantajlar değil aynı zamanda kaygı durumu da görmekteyiz.

Bu kaygı durumlarının ilki; karşı taraftaki Müslümanlardan gelecek suçlama korkusudur. (yakın geçmişte olduğu gibi) Çünkü bizim İslam'a karşı ayaklandığımızı ve İslam güçlerini tahrip ettiğimizi

söyleyeceklerdir. İkincisi, Almanya'nın tüm güçleri tarafından desteklenen Türkiye'nin karşısında yer aldığımızda, Büyük Britanya ve diğer İtilaf Devletleri barış yapmak zorunda kalırsa nasıl bir tutum takınacaklardır. Korkumuz, Arap Uluğu'nun bu durumda müttefikleri ile birlikte Türkiye karşısında yalnız bırakılacak olması ihtimaldir[.] Fakat biz Türklere karşı yalnız kalmayı umursamamaktayız. Bu nedenle tarafları ilgilendiren bir barış durumunda söz konusu noktaların dikkate alınması gerekmektedir ve bu durumda biz de taleplerimizi resmi olarak ilan etmeden savaşta yer almış muamelesi görmeliyiz.

4.) Arap Uluğu şuna inanmaktadır ki; bu savaş bittikten sonra Türkler Alman etkisi altında, soyluluklarını ve onurlarını yok etmek, onları son derece bağımlı hâle getirmek ve tamamen yok etmek için Arapları provoke etmeye ve maddi, manevi haklarını çiğnemeye başlayacaklardır. Bizim hareketlerimizdeki yavaşlığın nedenleri yukarıda açıklanmıştır.

5.) Araplar, Büyük Britanya Hükümeti'nin kendilerinin müttefiki olduğunu ve bir barış durumunda kendilerini Almanlar ile Türklerle karşı karşıya bırakmayacağını ve kendilerini etkili bir şekilde destekleyeceğini ve savunacağını öğrendikleri zaman, genel olarak Arapların çıkarları ile uyumlu olan bir savaşa girmekte tereddüt etmeyeceklerdir.

6.) Bizim 20 Şevval 1333 (9 Eylül 1915) tarihli mektubumuz fikirlerimizi tekrar belirtmemize gerek bırakmamaktadır, sizin onurlu son mektubunuzun, idare, hükümet danışmanları ve görevlileri ile ilgili tarafınızdan beyan edilen 3 ve 4. maddeleri [kapsamında] Siz, en Yüce Elçi! İç işlerine [işlerimiz] karışacaksınız anlamına gelmemektedir.

7.) Yukarıdaki taleplere açık ve net cevabın mümkün olan en erken zamanda gelmesi umulmaktadır. Biz, iki tarafı tatmin edecek bir anlaşmaya varabilmek için yapabilecek olduğumuz en son noktada tavizler verdik. Biz bu savaşta tercihimiz ile ya Arap Uluğu'na geçmiş tarihlerindeki yaşamı sağlayacak bir başarı kazanacağız ya da [Arap Uluğu] hedeflerine ulaşmak yolunda yok olacaklardır. Araplarda hedeflerine varma itidalini görmekteyim ve ben kendim

yüksek bir dağın tepesinde inzivaya çekilmek isterdim fakat Araplar bu hareketi başarıya ulaştırmam için onlara liderlik yapmam konusunda ısrar etmektedirler.

Bizim tüm kalbimizle inandığımız Tanrı'm, sizi korusun ve size başarı ihsan etsin.¹⁶⁰

(imzasız)

27 Zilhicce 1333 tarihli

(5 Kasım 1915)

Üçüncü mektupta ilk defa yazılı olarak “Arap Krallığı” da (*Arab Kingdom*) gündeme getirildi. Şerif Hüseyin öncelikli olarak İngilizlerle işbirliğine karar verdiğinde Hicaz’da bir egemenlik kurmasına ve halifeliliğin kendisine verilmesine razıydı. Üçüncü mektubundan da kolaylıkla anlaşılabileceği gibi artık hedef büyümüşü ve tüm Arap Yarımadası’nda kurulacak bir Arap Krallığı’nın Halife Kralı olmak arzusundaydı. Mektubunda İngilizleri oyalamak için, “diğer Müslümanların kendisine hain demesinden çekindiği” bahanesine başvurduğu görülmektedir. Oysa daha savaş resmen başlamadan, 1914 yılının şubat ayında mensup olduğu dine ve devlete sadakatsizlik etmek için düşmanla gizli görüşmeler yapmakta ve ittifaklar kurmakta hiçbir zaman tereddüt etmemişti. 1915 yılının kasım ayındaki endişesi, “hain” olarak suçlanmaktan daha çok savaşın gidişatını değerlendirmek ve mümkün olduğu kadar fazla kazanım elde etmek için müzakerelerin süresini uzatmaktı.

Ayrıca üçüncü mektubu ile 1915 Kasım ayında kendisine hain denilmesinden korktuğunu iddia eden Hüseyin, 1916 yılının haziran ayında dindaşı Osmanlı ordularının arkadan sarılması için Rabiğ Limanı’nı İngilizlerin emrine vermekte ya da ikmal hatlarına saldırılar düzenlemekte, Medine’deki birliklere gelen yiyeceklerle el koyarak dindaşı Türk ve Arap askerlerini ya açlıktan ölmek

¹⁶⁰ FO371/2768, Sherif Hussein to Sir H. McMahon, 5 November 1915.

ya da düşmana teslim olmak arasında seçim yapmaya zorlamakta hiçbir sakınca görmeyecektir.¹⁶¹

Hüseyin'in, McMahon'a üçüncü mektubunu yazdığı esnada, oğlu Faysal Kudüs'teki 4. Ordu Karargâhı'nda Cemal Paşa'ya ve Türk subaylarına "babasının 1.500 hecin devesinden oluşan gönüllü bir birliği kendi kumandası altında [II.] Kanal Seferi'ne katılmak üzere göndereceğini, çok sayıda mücahidin Türk Ordusu saflarına katılarak din düşmanlarına karşı savaşaacağını" söyleyerek Hz. Peygamber üzerine yeminler ediyordu. Suriye-Filistin Cephesi'ndeki en üst komutan olan Cemal Paşa, hatıratında "Faysal bunları söylerken, Hüseyin ile İngilizler arasındaki ittifak çalışmalarından hiçbir haberim yoktu" itirafında bulunmaktadır.¹⁶² Bu durum, daha önce de belirtildiği gibi I. Dünya Savaşı esnasında Türk istihbaratının içler acısı durumunu göstermektedir. Oysa İngilizler Stotzingen Misyonu'ndan, misyon Hicaz'a varmadan çok önce haberdar olmuşlardı.

Hüseyin, üç mektubunda da ısrarla tüm Arap halkını temsil ediyormuş gibi hareket etmeyi bir müzakere aracı olarak kullanmaya çalışıyordu. Oysa daha önce de söylendiği gibi Osmanlı Ordusu'nda çarpışan Filistinli ve Suriyeli Arapların büyük kısmı kendisine destek vermiyordu. Arap Yarımadası'nın Hicaz hariç diğer kısımlarında Hüseyin'in, iddia ettiği boyutta bir etkinliği yoktu. Kahire Müstemleke İdaresi ve İngiliz Hükümeti bu durumun farkındaydı. Ayrıca, para ile sadakatleri sağlanan bedevi kabilelerinin aksine, Hicaz şehirlerindeki Arap halkın büyük kısmı Şerif Hüseyin'den hoşnut değildi.¹⁶³

Bedevilerin sadakati altın ile bağlantılıydı. Altın var sadakat var, altın yok sadakat yoktu. Bu nedenle bedevilere sürekli altın

¹⁶¹ FO371/2768, Verbal Message, no date.

¹⁶² Cemal Paşa, a.g.e., s. 272.

¹⁶³ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

ödeme yapılyordu. İngiliz, istihbarat raporlarında bedevi kabilelerinin rüşvet dağıtılarak sadakatlerinin sağlandığı açıkça bellidir ve raporlara; "...[125.000 £ tutarındaki bu miktarın] tamamı onların [Şerif ve oğullarının] ordularının masrafları, kabilelere ve şeyhlere verilen rüşvetler ile ikame ödemelerden oluşmaktadır" şeklinde kaydedilmiştir.¹⁶⁴

Hüseyin'in tavrı ve yukarıda görülen talepleri dikkate alındığında, İngiliz Hükümeti'nin kendisi ile yazışmaları kesmesi ve bu ittifaktan vazgeçmesi doğal bir sonuç olarak beklenebilecek bir gelişmedir. Oysa İngiliz Hükümeti, Hüseyin'in kurnazlıklarına, yavaştan almalarına, her yeni mektupta artan ve şekil değiştiren taleplerine, hiçbir şekilde gerçeği yansıtmayan oranda güç sahibi olduğu iddialarına, gerçekleştirilemeyecek taahhütlerine ve para taleplerine büyük bir tahammül göstererek, üçüncü mektuba verilen cevap ile kendisine 20.000 £ gönderdi.¹⁶⁵ Zira McMahon, Hüseyin'in üçüncü mektubundan oldukça memnun olmuştu. Çünkü verilen sözler tutulmayacaktı ve Hüseyin işbirliğine hazırды. McMahon Londra'ya, "savaş bittiğinde İngiliz çıkarları açısından yenilmemiş bir Kuzey Mezopotamya ve Suriye ordusuna komuta edecek İttihat Terakki'nin, bu bölgede kurulacak Arap Krallığı'ndan çok daha tehlikeli" olacağını yazdı.¹⁶⁶

Akla şu soru gelmektedir. Neden İngiliz Hükümeti Hüseyin'in orantısız taleplerini sınırsız bir sabırla karşılamayı tercih eden bir politika takip ederek, iddia ettiği kadar güçlü olmayan Hüseyin'i kendi saflarına kazanmak için elinden gelen her şeyi yapmıştır ve neden kendisini savaş sonrası için önemli yükümlülüklerin altına

¹⁶⁴ FO 686/34, Colonel Wilson, Jeddah to Director of Arab Bureau, Cairo, with one of enclosures (letter from King Hussein) 28-29 March 1917.

¹⁶⁵ FO371/2768, Sir H. McMahon to Sherif of Mecca, 17 December 1915.

¹⁶⁶ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

sokmayı kabul etmiştir. Bu sorunun olası cevapları şu şekilde sıralanabilir; 1.) 1914 ve 1915 yıllarında İngiltere savaşı kendi lehine çevirebilecek güçte değildi. Avrupâ'da işler iyi gitmiyordu ve İtilaf Devletleri Çanakkale Deniz Savaşları'nda ağır bir mağlubiyet almıştı. Bu nedenle her türlü ittifakın Majesteleri Hükümeti için büyük değeri vardı. 2.) İngiltere, savaş sonrasında petrol zengini Basra Körfezi'nde ve etrafında egemenlik kurmak istiyordu. Bu nedenle Arabistan Yarımadası'nı elinde tutması elzemdi. 3.) İlk bölümde de görüldüğü gibi Siyonistler İngiliz karar alma mekanizmalarında oldukça etkindiler ve Filistin'in bir an önce işgal edilmesi için hükümete baskı yapıyorlardı. Böyle bir işgal için Hüseyin'in desteği şarttı. Ya da 4.) İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Savaş Kabinesi, savaş sonrasında Hüseyin'e verilen sözleri çeşitli bahaneler uydurarak tutmak niyetinde değildi.

McMahon'un ikinci mektubunun satır aralarında verilen sözlerin tutulmayacağı keyfiyeti açıkça bellidir. Kahire Müstemleke İdaresi ile Londra'daki Dışişleri Bakanlığı arasındaki yazışmalar da İngiltere'nin Hüseyin'e vermiş olduğu taahhütleri tutmak niyetinde olmadığını açıkça göstermektedir.¹⁶⁷ Oysa Hüseyin, her mektubunda sonsuz şükran ve sitayişler bahsettiği Majesteleri Hükümeti'nin gayri resmi sözlerine o kadar inanmıştı ki her olasılığı inceden inceye hesaplarken, İngiliz Hükümeti'nin sözlerini tutmayabileceği ihtimalini sorgulama gereği bile duymuyordu.

Hüseyin her ne kadar mümkün olan en erken zamanda cevap beklese de McMahon Hüseyin'in mektubuna yaklaşık bir ay sonra, 17 Aralık tarihinde cevap yazdı. Çünkü bu esnada Fransa ile İngiltere heyetleri arasında Ortadoğu'yu paylaşma görüşmeleri yapılıyordu. Cevap için görüşmelerin belli bir uzlaşma düzeyine ulaşması beklenmiş olmalıdır.

¹⁶⁷ FO 371/2486, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 26 August 1915.

Arap coğrafyasına yönelik Fransı-İngiliz müzakereleri Fransa'nın isteği ile mecburen başlamıştı. Çünkü İngiliz Hükümeti, bir yandan Hüseyin ile kurmuş olduğu entrika sarmalının ortaya çıkmasından korkuyordu ve diğer yandan da isyan niyetlerinin Fransızlar tarafından açığa çıkartılarak tüm girişimin fiyasko ile sonuçlanmasından çekiniyordu. Arap liderlerle görüşen Fransa'nın kendi çıkarlarına karşı oluşturulan İngiliz-Hüseyin ya da İngiliz-diğer Arap liderleri ittifakına yönelik entrikalardan haberdar olmaması imkânsızdı. Ayrıca Fransa, 1915 yılı mart ayında Osmanlı Devleti'nin paylaşımı ile ilgili görüşmelerin başlatılması için İngiltere'ye nota vermişti. Bunun üzerine İngiltere, önce kendi pozisyonunu belirleyebilmek için daha sonra "Maurice de Bunsen" adını alacak bir komite oluşturdu. Komite çalışmalarını tamamlayarak haziran ayında raporunu İngiliz Hükümeti'ne sundu.¹⁶⁸ Bu rapordan sonra artık Fransa ile görüşülebilirdi.

Böylece 1915 yılı sonunda Fransa'nın Beyrut eski başkonsolosu François Georges Picot ile İngiliz Dışişleri Bakanlığı arasında Ortadoğu'nun paylaşımı için uzlaşma arayışlarına yönelik görüşmeler başlatıldı. İlk görüşme 18 Kasım'da yapıldı. Fransa, tüm Suriye'yi, Lübnan'ı, Beyrut'u ve Filistin'i istiyordu. İngilizler mecburen Hüseyin ve Suriye halkı ile yaptıkları görüşmelerin bir kısmını Picot'a anlatmak zorunda kaldı fakat yine de uzlaşma sağlanamadı. Hatta 21 Aralık'ta yapılan görüşmede, Tarsus, Kilis, Antep, Urfa, Mardin ve Midyat'ın Fransızlara bırakılması teklif edildi. Görüşmelerde Musul da ele alındı ve İngilizler tarafından bir pazarlık kozu olarak kullanıldı.¹⁶⁹ Her ne kadar görüşmelerde uzlaşma sağlanmasa da Picot ile yapılan müzakereler sayesinde Fransa'nın

¹⁶⁸ Ünsal Sıgı, Kaan Aklar, "Diplomatik Müzakereler: Modern Orta Doğu'nun Yaratılması Sürecinde İngiliz Müzakereciliği", *Sarem Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Y. 8, S. 15 (Haziran 2010), Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 2010. s. 90-94.

¹⁶⁹ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

kontrol altında tutulabilmesi mümkün hâle geldi. Bir ay devam eden yoğun müzakere trafiğinden sonra 21 Aralık'ta varılan taslak uzlaşısı metnine göre; Fransa'ya bırakılacak bölgelerin güney sınırı, Tarsus-Kilis-Birecik-Cezire hattından oluşacaktı, bu bölgenin doğusu için Çarlık Rusya ile görüşülecekti.¹⁷⁰

Araplara ve Müslüman sömürgelerine “kendisinin Osmanlı Devleti'ne düşmanlık beslemediği” propagandasını yapan İngiltere, Filistin ve Suriye'den çıkartabilmek amacıyla Anadolu'nun büyük kısmını Fransa'ya bırakmıştı. Bu hattın güneyindeki tüm topraklarda kurulacak Arap Devleti, Fransa ile İngiltere arasında çıkar bölgelerine göre paylaşılacaktı. Lübnan'ın idaresi ve Beyrut'a kadar olan sahil Fransa'ya bırakılacaktı. Kudüs'ün durumu daha sonra ele alınacaktı. Hayfa ve Akka İngilizlerin Mezopotamya sömürgelerinden Akdeniz'e çıkış kapısı olacaktı.¹⁷¹ Söz konusu müzakere ve görüşmeler sonunda, beş ay sonra Ortadoğu'nun kaderini belirleyecek olan “Sykes-Picot Antlaşması” imzalanacaktır.

Hüseyin'e yazılan cevap mektubu, Fransa ile yapılan müzakerelerde elde edilen taslak metin üzerinde uzlaşısı sağlanabileceği anlaşılınca, nihai uzlaşıdan dört gün önce, 17 Aralık'ta gönderildi. Fransa ile varılan uzlaşısı İngiltere'nin elini rahatlatmıştı fakat halen Hüseyin'in desteğine hayati ihtiyaç vardı. Dışişleri Bakanlığı tarafından 10 Aralık'ta Kahire Müstemleke İdaresi'ne göndermiş olduğu talimatta, “Suriye'de Fransa ile tam uzlaşısı sağlanamadığı, Çanakkale ve Selanik'teki durum nedeniyle Arap Yarımadası'na asker gönderilemeyeceğinin göz önünde bulundurulması gerektiği” bildirilmişti.¹⁷² Talimattan bir hafta sonra uzlaşılan taslak ile

¹⁷⁰ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

¹⁷¹ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

¹⁷² FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

Suriye’de çözüm ümidi doğdu. Bu nedenle cevap yine diplomatik bir üslupla ve yumuşak bir tonla kaleme alındı. Mektubun orijinali Arapçadır ve arşivlerdeki nüsha Arapça metnin tercümesidir.

Yüksek Komiser’den, Kahire, Mekke Şerifi’ne

İkamet yeri
Kahire

(Geleneksel saygı ifadelerinden ve önceki mektubun alındığı-
nın bildirilmesinden sonra)

Mersin ve Adana vilayetlerinin Arap toprakları sınırlarından çıkarılmasını kabul ettiğinizi görmekten büyük memnuniyet duydum.

Ayrıca Arapların, Ömer İbni Hattab’ın ve ondan sonraki halifelerin tüm dinlerin haklarını ve imtiyazlarını koruyacak şekilde ortaya koyduğu ahlaki öğretilere uygun hareket etme niyetinde oldukları yönündeki taahhütlerinizi de büyük bir memnuniyetle not ettim.

Arapların, bizim diğer Arap liderleri ile yapmış olduğumuz tüm antlaşmaları tanıyacağı yönündeki beyanınız elbette buna Arap Krallığı toprakları içerisinde kalan tüm toprakların [topraklarla ilgili olan anlaşmaların da] dâhil olduğu şeklinde anlaşılmaktadır çünkü Büyük Britanya Hükümeti daha önceden var olan yükümlülükleri reddedemez.

Halep ve Beyrut vilayetleri ile ilgili olarak Büyük Britanya Hükümeti sizin gözlemlerinizi dikkatli bir şekilde not etmiştir fakat müttefikimiz Fransa’nın çıkarları buralara dâhil olduğu için bu sorun dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır, bu konuda daha sonra size bilgi gönderilecektir.

Sizi yukarıda bilgilendirmiş olduğum gibi Büyük Britanya Hükümeti, kendi güçleri dâhilindeki her türlü yardım ve desteği Arap Krallığı’na vermeyi taahhüt etmektedir.[.] Fakat sizin kendinizin de kabul ettiği gibi, onların [İngilizlerin] çıkarları Bağdat vilayetinde dost ve istikrarlı bir idare kurulmasını gerektirmektedir ve bu çıkarların yeterli bir şekilde korunabilmesi için bu müzakerelerin izin verdiği ortamda şüandakinden daha etkili önlemler alınması gerekmektedir.

Sizin ihtiyatlı davranma arzunuzu tamamen takdir ediyoruz ve sizi projelerinizin nihai başarısını tehlikeye atacak acele bir eyleme geçirmek yönünde bir dileğimiz yoktur[.] Fakat aynı zamanda tüm Arap halklarını bizim ortak davamıza kazanmak ve onları bizim düşmanlarımızla [Türklerle ve Almanlarla] işbirliği yapmalarını için uyarmak amacıyla elinizden gelen her şeyi yapmanız gerekmektedir.

Arapların bizim davamıza destek sağlayabilmeleri bu çalışmaların başarısına ve daha aktif tedbirlere bağlıdır böylece harekete geçme zamanı geldiğinde bizim anlaşmamızın devamlılığı ve gücü bu başarılar üzerinde yükselecektir.

Bu şartlar altında Büyük Britanya Hükümeti tarafından bana, Büyük Britanya'nın hiçbir zaman, Arap halklarının Alman ve Türk tahakkümünden kurtulmasını sağlayan temel bir şart bulunmayan bir barış antlaşması imzalamaya niyetli olmadığını size bildirmem talimatı varildi.

Niyetlerimizin bir teminatı olarak, bizim ortak davamıza yönelik çalışmalarınızda size yardım etmek için güvenilir ulaığınız ile 20.000 £ tutarında bir meblağ gönderiyorum.¹⁷³

(geleneksel sonuç cümleleri)

17 Aralık 1915

(imza) A. H. McMAHON.

Üçüncü mektuba verilen cevaptaki en dikkat çekici ilk durum, McMahon'un savaş sonrasında İngiltere'nin hareket alanını daraltmadan hatta daha da genişleterek Hüseyin'e verilecek taahhütlerin altını boşaltma yönünde takip etmiş olduğu taktiksel diplomatik dildir. McMahon bir önceki mektubunda, çok fazla bilgi sahibi olmadan hükümetinin, Fransa'nın Arap Yarımadası'ndaki çıkarlarına ters düşmeyecek şekilde hareket edeceğini yazmış, bu

¹⁷³ FO 371/2768, Sir H. McMahon to Sheriff of Mecca, 17 December 1915.

şekilde Hüseyin'in bu konudaki düşüncesini öğrenmek istemişti. Hüseyin'in cevap mektuplarında Fransa'nın imtiyaz alanlarına ve çıkarlarına itiraz edilmemesi McMahon'un elini rahatlattı ve kendisine Hüseyin'e hissettirmeden, İngiliz Hükümeti'nin taahhütlerinin altını boşaltabilecek manevra yapabilme olanağı sağladı. Oysa söz konusu tarihte, Kut'ül Amare bozgunu yaşanmamış ve Sykes-Picot Antlaşması imzalanmamıştı.

İngiltere, Fransa'nın Arap Yarımadası'ndaki çıkarlarını mümkün olan en alt düzeyde tutmak niyetindeydi. Fakat Londra ve Kahire'deki Mısır Müstemleke İdaresi, taahhütleri ile hiçbir şekilde örtüşmeyen savaş sonrası planları için Fransa'nın çıkarlarını bir bahane olarak kullanmaya kararlıydı. Son mektuplarda diğer Arap emirleri ve kabile şefleri ile yapılan anlaşmalar da bu amaca yönelik olarak gündeme getirildi. Fakat tüm bu faaliyetler esnasında "kurnaz ve düzenbaz" olarak tanınan Hüseyin'in kuşkulanmamasına azami özen gösteriliyor, parçadan bütüne giden bir yöntem takip ediliyordu.

McMahon, mektubu getiren ulaktan Hüseyin'e "aralarındaki bütün anlaşmaların gücünün ve devamlığının Arapların işbirlikçiliğine ve aktif önlemlerine bağlı olduğunu" söylemesini istedi.¹⁷⁴ İngiliz Hükümeti ilk defa 1915'in kasım ayında, isyanın örgütlenmesine destek sağlamak için Hüseyin'e doğrudan para yardımında bulunmaya başladı.

Hüseyin, McMahon'un 17 Aralık tarihli mektubuna, iki hafta sonra 1 Ocak 1916 tarihinde cevap yazdı. Hüseyin'in cevap mektubunda, istediklerini almış bir eda vardı ve uzlaşya varılmak üzere olduğu kolaylıkla anlaşılabilirdi. Hüseyin dördüncü mektubu ile nihayet İngilizlerin istemiş olduğu uzlaşma noktasına yaklaşmıştı. Mektuptaki diğer ayrıntı Hüseyin'in İngiliz Hükümeti'nin "Fransız çıkarları" aldatmacasına kolaylıkla kandığı gerçeğidir. Sabırlı ve pragmatist İngiliz diplomasisi Bullard'ın ifadesi ile "kurnaz,

¹⁷⁴ FO 371/2768, Foreign Office brief, 'The Arab Question', no date.

düzenbaz, yalancı, kuşkucu ve inatçı” Hüseyin’i alt etmeyi başarmıştı. Mektuptan, Osmanlı Ordusu’nda subay iken Çanakkale Savaşları esnasında kaçarak İngiliz Ordusu’na sığınan ve karakteri Hüseyin’ininki ile örtüşen Muhammet Farukî’nin cevap yazılmadan önce Kahire’de McMahon ile görüştüğü cevap mektubunun şekillenmesinde McMahon’u yönlendirdiği anlaşılmaktadır. Hüseyin’in dördüncü mektubu şu şekildedir:

Mekke’nin Büyük Şerif’inden Kahire’deki

Yüksek Komisere Gönderilen Mesaj

Merhametli ve Şefkatli Tanrının adına, Ekselansları mümtaz, çalışkan ve alıcnap Elçi,

Taşıyıcıdan sizin, büyük bir saygı ve onurla 9 Sefer (17 Aralık 1915) tarihli iki mektubunuzu aldım ve içeriklerinden beni endişelendiren nedenlere karşı büyük bir memnuniyet ve tatmin duydum.

Zat-ı âliniz Muhammet (Farukî) Şerif’in varmasından ve sizinle görüşmesinden sonra bizim şuana kadar takip ettiğimiz tüm yöntemlerin, bir şahsın isteklerine bağlı tamamen anlaşılabilir talepler olmadığını anlamış olmalısınız, aksine her şey bizim halkımızın kararlarının ve isteklerinin sonucudur[.] Bizler sadece, onların (halkımızın) bizden istediği şekilde bu kararların uygulayıcıları ve aktarıcılarıyız.

Bu gerçekler, benim fikrime göre çok önemlidirler zat-ı âlinizin özel dikkatini ve ilgisini hak etmektedirler.

Zat-ı âlinizin El Irak ile ilgili görüşlerinize ve işgal süresince ödenmesi gereken tazminat miktarı ile ilgili olarak, biz Büyük Britanya’nın bizim gerçek ve hakiki tavrımıza, sözlerimize ve eylemlerimize yönelik güvenini kuvvetlendirmek amacıyla ve şanlı hükümetinize karşı itimadımızı, sebatımızı ve güvenimizi göstermek için ödenecek meblağın miktarının belirlenmesini onun [Büyük Britanya’nın] adalet ve bilgeliğine bırakıyoruz.

Kuzey bölgeler ve buralara ait sahiller ile ilgili olarak, bir önceki mektubumuzda olabilecek en son düzeltmeyi açıklamıştık ve

bunların hepsi kutsal Tanrı'nın isteklerinin yerine getirilmesi için yapılmıştı. Aynı duygular bizi Büyük Britanya'nın Fransa ile ittifakına bu savaş ve felaketleri esnasında zarar verme ihtimaline karşı temkinli davranarak böyle bir eylemden alıkoymaktadır ve fakat Şanlı Elçi bununla birlikte bu savaş bittikten sonra ilk fırsatta bizim sizden isteyeceğimiz şey (bugün iddialarımızdan vazgeçmiş olduğumuz olan şey) şimdilik Fransa'ya bırakmayı kabul etmiş olduğumuz Beyrut ve buraya ait sahiller olacaktır.

Bizim en çok dikkat ettiğimiz konunun Büyük Britanya'nın çıkarlarının zarar görmemesi olduğu gerçeğini ve aksinin bizim için de doğru olduğunu tekrar söylememe gerek yoktur ve ne olursa olsun bu durum böyle olacaktır[.] Büyük Britanya buradaki halklar için şuanda olduğu gibi esenlik ve refah sağlayıcı idareyi oluştururken; özellikle onun [Büyük Britanya'nın] müttefiklerinin [diğer Arap kabile liderleri] bizim komşularımız olduklarından dolayı bunların ileride sorunlara neden olabileceğini ve barışı engelleyebileceğini dikkate almalıdır. Ayrıca, Beyrut halkı bu tür bir izolasyonu kabul etmeyecek ve bizden Büyük Britanya'nın şu anda uğraştığından daha fazla soruna neden olacak tedbirler almamızı isteyeceklerdir, bizim düşüncemiz çıkarlarımızdaki müteakabiliyet ilkesi doğrultusunda başka hiçbir büyük devletle değil sizinle müzakere etmekteyiz. Sonuç olarak, Fransa ya da başka hiçbir büyük devlete buradaki mevcudiyetini uzatacak bir istisna kabul edilebilir değildir.

Zat-ı âlinizin mektubunun sonunda belirttiği gibi bunu beyan ediyorum ve inanıyorum ki yaşam ölüden miras alınır. Böylece Şanlı Elçi, Büyük Britanya ile birlikte emin olunuz ki Bay [Ronald] Storrs'un iki yıl önce bizden öğrenmiş olduğu, [isyan için] durumumuza uygun bir fırsat gözlediğimiz şeklindeki sözlerimize sadıgız ve şu anda harekete geçme zamanı yaklaşmıştır[.] Kaderimiz büyük bir hız ve berraklıkla bizi ona doğru yönlendirmektedir öyle ki biz ve bizim fikrimizde olanlar, gelecekte bizim üzerimize yüklenebilecek her tür sorumluluk ya da eleştiriye karşı bu tür bir hareket tarzı için gerekçelere sahibiz.

Sizin "sizi projelerinizin nihai başarısını tehlikeye atacak acele bir eyleme geçirmek yönünde bir dileğimiz yoktur" şeklindeki

ifadenizin bundan başka açıklamaya ihtiyacı yoktur ve zamanı geldiğinde sizden gerekli silah, mühimmat, cephane vb. gibi ihtiyaçları isteyeceğiz.

Bu kadarını zat-ı âlinizin değerli zamanını işgal etmek için yeterli görüyorum. Büyük saygı ve hürmetlerimi kabul etmeniz dileğiyle.¹⁷⁵

/İmzasız/

25 Sefer 1334 tarihli

1 Ocak 1916.

Şerif Hüseyin'in dördüncü mektubunda göze çarpan en bariz özellik amaçlarını elde etmiş olmanın verdiği rahatlık durumudur. Fakat mektubunun sonunda halen dindaşlarına ve bağlı olduğu devlete karşı yapmak üzere olduğu sadakatsizliğinin olası sonuçlarının kendisini rahatsız ettiğini görmek de mümkündür. Hüseyin, sadakatsizlik teşebbüslerinin ve uygun anı kolladığı isyan planlarının anlaşılmasında için McMahon ile mektuplaştığı esnada, Cemal Paşa ile de mektuplaşmaktaydı ve oğlu Faysal halen Cemal Paşa'nın karargâhında bulunuyordu.¹⁷⁶

Meclis-i Mebusan'da mebus olan Faysal, babası tarafından 1915 yılında ve 1916 yılının başında Türk Ordusu'nun tam gücünü tespit edebilmek ve kuzeydeki Arapça konuşan halklar arasında bir isyan örgütleyebilmek için İstanbul'a buradan da Suriye'ye gönderilmişti. Hâl ve tavırlarının kuşku uyandırması üzerine, şubat ayında Enver Paşa ve Cemal Paşa ile birlikte Medine'ye gelmiş ve sonra yine Suriye'ye dönerek mayıs ayına kadar buradaki isyan örgütleme çalışmalarını devam ettirmişti. Faysal isyanın, susuzluğun etkili bir silaha dönüşeceği ağustos ayında başlatılmasını öneriyordu.¹⁷⁷ Enver Paşa Medine ziyareti esnasında Hüseyin'in oğlu Faysal'a babasına iletilmek üzere bir altın kılıç ve altın madalya vermişti. Madalya

¹⁷⁵ FO 371/2768, Sheriff Hussein to Sir H. McMahon, 1 January 1916.

¹⁷⁶ Cemal Paşa, a.g.e., s. 196.

¹⁷⁷ FO, 371/2781, detailing Sheriffal Ministry, 26 October 1916.

ve kılıç Halife Sultan V. Mehmet Reşat'ın Hüseyin'e hediyesiydi.¹⁷⁸ Abdullah hatıratında, V. Mehmet Reşat tarafından babasına hediye edilen kılıçtan bahsetmez fakat babasının Enver ve Cemal Paşalara birer murassa kılıç hediye ettiğini kaydeder.¹⁷⁹

Son yazışmalardan sonra Londra, üçüncü mektup ile Hüseyin'in "sınırlar veya bağımsız bir Arap bölgesi oluşturulması şartının tamamen bir kenara bırakıldığını ve müteakip muhaberenin sadece Hüseyin tarafından Türkleri [Arabistan'dan] kovmaya yönelik çalışmalar [isyana] yönelik olduğunu" düşünüyordu. Londra'daki bu düşünceden haberdar olmayan ve McMahon'un altı boş vaatlerine gözü kapalı inanan Hüseyin ise, McMahon'a "mayıs ayı başında isyan edeceği" sözünü verdi.¹⁸⁰

Hüseyin'in mektubunun Kahire'ye ulaştığı esnada Osmanlı Ordusu'nun II. Kanal Harekâtı'nın hazırlıkları devam ediyordu. Hazırlıklar için en önemli gerekliliklerden bir tanesi de çölde nakliye sağlayacak olan develerdi. Cemal Paşa 1915 senesinin II. Kanal Harekâtı hazırlıkları ile geçtiğini kaydetmektedir. Fakat 1915 yılı yaz aylarında Çanakkale Kara Savaşları'ndaki ölüm kalım mücadelesi en şiddetli evresindeydi ve Osmanlı Genelkurmayı Çanakkale Cephesi'ndeki kayıplarını Cemal Paşa'nın başında bulunduğu Kanal Cephesi'nden tamamlama cihetine gitmişti. Bu nedenle, her ne kadar Cemal Paşa 1915 yılının II. Kanal Harekâtı hazırlıkları ile geçmiş olduğunu kaydetse de harekâta hazırlanan ordu mevcutları, Adana, Halep, Suriye, Lübnan ve Filistin bölgeleri ile çöl bölgesindeki 12 tabur gibi küçük bir kuvvetten oluşuyordu. Mühimmat, top, batarya gibi araçların büyük kısmı da Çanakkale'ye gönderilmişti. Taburlar sadece Suriye ile Filistin Araplarından oluşan askerlerden müteşekkildi ve Türk birliği olarak sadece Şam'daki gönüllü Mevlevi takımı ile Dobruca gönüllülerinden oluşan piyade

¹⁷⁸ Kandemir, a.g.e., s. 26.

¹⁷⁹ Kral Abdullah, a.g.e., s. 99.

¹⁸⁰ FO 371/2768, Foreign Office brief, 'The Arab Question', no date.

bölüğü vardı. Askeri anlamda büyük zafiyet yaratan kuvvet yapısı eksikliği yine Suriye, Halep, Filistin ile Adana'dan toplanan ve eğitilden geçirilen askerlerle takviye edilmişti.¹⁸¹

Görüldüğü gibi sadece 4. Ordu'da 12 tabur gücünde Arap asker vardı ve düşmana karşı savaşıyorlardı. Oysa Şerif Hüseyin McMahon'a yazdığı her mektubunda "bütün Arap halkını temsil ettiği" gibi gerçek olması imkânsız iddialarda bulunuyordu. Ayrıca, Hüseyin ile benzer olarak McMahon'un hemen her mektubunda şikâyet ettiği "Arapların Türklerle işbirliği yaptığı" şeklindeki suçlaması, Hüseyin ve oğullarının aksine Osmanlı ordularında sadakatle düşmana karşı mücadele eden, Suriyeli ve Filistinli askerlerden kaynaklanıyordu. I. Dünya Savaşı'nın ilerleyen günlerinde Osmanlı Ordusu'ndaki Arap asıllı askerlerin sayısı 1/10 oranına ulaşacaktır.¹⁸²

1916 yılına varıldığında İngilizler ve Fransızlar, Çanakkale deniz mağlubiyetinden sonra I. Dünya Savaşı'ndaki ikinci büyük mağlubiyetlerini Çanakkale Kara Savaşları'nda alarak istihkâmlarını boşaltmaya karar verdiler. Böylece 8 Ocak 1916 tarihinde, yani Hüseyin'in dördüncü mektubu McMahon'a ulaştıktan bir hafta sonra, Çanakkale'deki İngiliz ve Fransız askerlerinin tamamı geri çekildi. Bu durum II. Kanal Harekâtı için gerekli mühimmat ile savaşabilecek durumdaki askerlerin tekrar Cemal Paşa'nın komutasına dönebilmesine olanak sağladı.

Cemal ve Enver Paşalar, I. Kanal Harekâtı'ndaki başarısızlıktan sonra, Süveyş Kanalı'nın geçilerek İngiliz güçlerinin Mısır'dan sökülüp atılmasının mevcut şartlarda mümkün olmadığını anlamışlardı. Bu nedenle II. Kanal Harekâtı'nın öncelikli amacı Süveyş'in doğu yakasına kuvvetler konuşlandırarak buraya uzun menzilli top-

¹⁸¹ *Cemal Paşa*, a.g.e., s. 194.

¹⁸² Özdemir, a.g.m., s. 60.

ların yerleştirilmesine imkân sağlamak ve böylece Süveyş'teki İngiliz seyrüsefayinini engellemektir.¹⁸³

Söz konusu tarihlere ait arşiv belgelerinde, Şerif Hüseyin tarafından gönderildiği anlaşılan imzasız ve tarihsiz bir mesaj dikkati çeker. Mesajda, “İngiliz karşıtı dedikodulara kesinlikle inanılmadığı, Muhammet Faruki’nin Mısır’da tutulmaya devam edilmesinin iyi olacağı, İngilizler tarafından gönderilen paranın alındığı” bildiriliyordu.¹⁸⁴ Mesaja göre [Şerif?], Yemen Zeydileri ile Somali Mollası’nın İngilizlerin tarafına geçmesi için de yoğun olarak çalışıldığı yazılıdır. Mesajda, II. Kanal Harekâtı hazırlıkları ile ilgili istihbarat bilgileri de bulunmaktadır ve “Türlere, hiçbir devenin dahi verilmeyeceği fakat Kosseim ve İbni Suud’un bölgesinden deve tedarik edildiği” yazılıdır.¹⁸⁵

Mesajda belirtilen Yemen Zeydileri ile Somali Mollası’nın yanında Hüseyin, El İdrisi vasıtasıyla, Trablusgarp bölgesine hâkim olan ve dört yıl önce, 18 Ekim 1912 tarihinde Uşi Antlaşması ile İtalya’ya bırakılan Trablusgarp bölgesindeki gerilla savaşlarına komuta eden Seyyid Ahmed Senusi’nin de İngilizler tarafına kazanılmasına çalışmış fakat Senusi, tabi olduğu devlete ve dindaşlarına sadakatsizliği kabul etmeyerek Hüseyin’in teklifini reddetmişti. Bunun üzerine Hüseyin, Senusi’nin Mekke’deki vakfına el koydu.¹⁸⁶

Şerif Hüseyin, 1916 yılı başına kadar, İbni Suud’un da kendisi gibi İngilizlerle işbirliği içerisinde olduğundan haberdar değildi. Tarihsiz ve imzasız mesaj kaleme alındığı esnada İbni Suud ile İngilizlerin dostluğunun öğrenilmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁷ Fakat düşman Suudlarla İngilizlerin işbirliği yapıyor olmasından kuşkulanılmayarak, “kendisine emredilirse, Türk Ordusu’nun

¹⁸³ *Cemal Paşa*, a.g.e., s. 196.

¹⁸⁴ FO 371/2768, undated verbal message.

¹⁸⁵ FO 371/2768, undated verbal message.

¹⁸⁶ FO 371/2768, undated verbal message.

¹⁸⁷ FO 371/2768, undated verbal message.

buradan sağladığı develerin naklini engelleyebileceği” söyleniyordu. Aynı tarihlerde Hüseyin’in oğlu Abdullah ise, Ronald Storrs’a göndermiş olduğu mektupta, kendisine duymuş olduğu derin sevgi, saygı, bağlılık ve muhabbeti tekrarladıktan sonra, isyan için “nasıl [Ronald] Storrs Mısır’da hazırlık yapıyorsa kendisinin de aynı şekilde büyük bir şevkle çalıştığını” bildirdi.¹⁸⁸ Abdullah’ın mektubu da tarihsizdi fakat isyan planlamasının en başından beri babasından daha pervasız hareket eden Abdullah, Storrs’a göndermiş olduğu mektubu imzalamıştı.

Arap Yarımadası’nda söz konusu gelişmelerin yaşandığı esnada McMahon, ocak ayının sonunda Şerif Hüseyin’in dördüncü mektubuna cevap yazdı. Cevap mektubu şu şekildeydi:

Yüksek Komiser’den, Kahire, Mekke Şerifi’ne

İkamet yeri

Kahire

(Geleneksel saygı ifadelerinden sonra)

25 Safer [1334] [1 Ocak 1916] tarihli bana büyük bir tatmin veren sizin dostluk deneyimleriniz ve içtenliğinizle dolu mektubunuzu ve göndermiş olduğunuz sözlü mesajları güvenilir ulağınızdan çok büyük bir keyifle aldım.

Bu önemli konuda size rehberlik eden tüm saikleri tamamen anlayışla karşılamakta ve takdir etmekteyiz[.] Sizin, tamamen Arap halkının çıkarı için çalıştığınızı ve onların iyilik ve refahı ötesinde hiçbir düşünce ya da beklentinizin olmadığını çok iyi biliyoruz.

Bağdat vilayeti ile ilgili açıklamalarınızı not ediyoruz ve düşman [Türkler] yenilerek barışçıl çözüm zamanı geldiğinde bu konuya özel itina göstereceğiz.

[Suriye topraklarındaki] Kuzey kısımlarla ilgili olarak, Büyük Britanya ile Fransa’nın çıkarlarına olası zarar verebilecek girişimlerden kaçınmanızı takdirle karşılıyoruz. Bildiğiniz gibi, sizin ve bizim

¹⁸⁸ FO 371/2768, Private from Sheriff Abdullah to Mr. Storrs.

birlikte bu savaşı büyük bir zafere ulaştırmamıza engel olabilecek en küçük bir durumun ortaya çıkmamasına kararlıyız. Bununla birlikte zafer kazanıldığında, Büyük Britanya ve Fransa'nın dostluğu, hak ve özgürlük davası için yan yana savaşırken ölen İngiliz ve Fransızların kanından oluşan çimento ile daha sabit ve kalıcı olacaktır.

Bu büyük davaya şimdi Arabistan da katılmıştır ve tanrı, karşılıklı çalışma, uğraş ve işbirliğimiz sonucunda bizi, hepimizin ortak refah ve mutluluğu yolunda uzun sürecek bir dostluğa kavuşturacak ve bizi ödüllendirecektir!

Sizin tüm Arapları bizim ortak davamızın tarafına kazanmak ve düşmanlarımızla işbirliği yapmamaları amacıyla ikna etmek ve kararlarından döndürmek için yapmakta olduğunuz çalışmaları öğrenmekten büyük memnuniyet duydum[.] Daha katı ve kararlı tedbirlerin uygulanması için uygun zamanın belirlenmesini sizin inisiyatifinize bırakıyoruz.

Hiç şüphe etmeden, bu mektubu taşıyan kişi ile size yardım edebileceğimiz her konuda [bizi] bilgilendirebilirsiniz, sizin istekleriniz tarafımızdan daima büyük bir itina ile ele alınacaktır.

El Seyid Ahmet el Şerif el Senusi'nin nasıl bahtsız bir tavsiyeye uyarak düşmanca tavrı aldığını öğrenmiş olacaksınız ve kendisinin tercihini bizim düşmanlarımızla yaparak Arapların büyük çıkarlarını nasıl tehlikeye attığını göreceksiniz. Kötü talih şimdi onun zavallı taraftarlarını ve kendisini ele geçirmiştir.

Bu mektubu sizin iyi ulaştığınız gönderiyoruz ve kendisi [sözlü olarak] bizim tüm haberlerimizi de size iletacaktır.¹⁸⁹

Selamla

25 Rabiulevvel [1334]

[31 Ocak 1916]

A. H. McMAHON

¹⁸⁹ FO 371/2768, Sir H. McMahon to the Sheriff of Mecca, 25 Rabi al Awwal (31 January 1916).

Şerif Hüseyin'in, Hicaz İsyanı'na yönelik ilk resmi mektubu 14 Temmuz 1915 tarihinde Kahire Müstemleke İdaresi Doğu İşleri Sorumlusu Ronald Storrs'a yazılmıştı. İkinci mektup, 9 Eylül 1915 tarihinde Yüksek Komiser Henry McMahon'a, üçüncü mektup 3 Kasım 1915, dördüncü mektup 1 Ocak 1916 tarihlerinde yine McMahon'a yazılmıştı. Önceki sayfalarda da görüldüğü gibi 1914 yılının temmuz ayında başlayıp 1916 yılının haziran ayına kadar sürecek olan bu mektuplaşma trafiği öncesinde, Şerif ile İngiliz Hükümeti'nin Mısır'daki görevlileri arasında çok sayıda temas ve haberleşme de gerçekleşmiştir. Tüm bu mektuplaşma trafiği içerisinde 1 Ocak 1916 tarihli dördüncü mektup ile McMahon'un aynı yılın ocak ayı sonunda göndermiş olduğu cevap mektubu özel bir yere sahiptir.

Birebir tercümeleri önceki sayfalarda görülen ve 1916 yılının ilk mektupları olma özelliğini taşıyan her iki yazışmada Hüseyin ile İngiliz Hükümeti'nin işbirliğinin hazırlık evresini tamamlayarak eylem aşamasına geldiği görülmektedir. Önceki mektuplarda müzakere ve pazarlığa ayrılan bölümler uzun yer tutarken, dördüncü mektupta isyanın örgütlenmesinin detaylarına yönelik çalışmalara öncelik verilmiştir. Dördüncü mektuba kadar, işbirlikçilik ve isyan için pazarlık yapılırken, dördüncü mektup ile birlikte, Türk Ordusu'nu zorda bırakabilecek en uygun anda yapılması kararlaştırılan isyanın detayları üzerinde müzakereye başlanmıştır. En uygun fırsatı oluşturacak şartlar elbette, uzun süredir hazırlıkları devam eden II. Kanal Harekâtı'nın icrası anında ortaya çıkacaktı.

Bu durum McMahon'un 24 Ocak'ta Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu mesajında açıkça görülür. McMahon Dışişleri Bakanlığı'na dördüncü mektup ile Hüseyin'in ve Fetat El Arap'ın İngilizler tarafına kazanılmasının başarılıldığını böylece Mezopotamya sorununun çözümü için yeni bir plan uygulamanın zamanının geldiğini, Almanlar tarafından Araplar arasında yapılan İngiliz karşıtı propagandanın etkisizleştirildiğini ve Arapların Fransa tara-

findan idare edilmek istemediğini bu nedenle de gelecekte Fransa ile ilişkilerde sorun çıkabileceğini yazdı.¹⁹⁰

Beşinci mektup ile Hüseyin İngilizlerden, isyan için cephane, silah, para ve gerekli malzemeleri talep etmeye başlayacaktır ve aynı zamanda hatların arkasındaki bir düşman casusu gibi hareket ederek, Türk Ordusu'nun mahrem bilgilerini McMahon'a yazılı olarak raporlayacaktır. Daha önce sözlü olarak mektubu taşıyan ulaklar vasıtasıyla gönderilen istihbarat bilgileri artık yazılı ve daha detaylı bir şekilde karşı tarafa bildirilecektir.

Hüseyin'in, McMahon'a 18 Şubat'ta yazmış olduğu cevap mektubunda, yüklü miktarda cephane ve Sterlin karşılığı altın istediği görülür. Bu durum büyük oranda Hüseyin'i kendi tarafında tutmak için cömert davranmaya karar veren İngiliz Hükümeti'nin kararından kaynaklanmıştır ve McMahon tarafından gönderilen mektubun son satırlarında yer alan "Hiç şüphe etmeden, bu mektubu taşıyan kişi ile bizi size yardım edebileceğimiz her konuda bilgilendirebilirsiniz ve sizin istekleriniz tarafımızdan daima büyük bir itina ile ele alınacaktır" şeklindeki ifadesi Hüseyin'in taleplerini şekillendirmesinde etkili olmuştur.¹⁹¹

Hüseyin dördüncü mektubunda Sudan'da İngiliz ve Fransızlara karşı Osmanlı Devleti tarafında mücadele eden Şeyh Ahmet Senusi'yi İngilizlere şikâyet etmişti. Hüseyin'in şikâyetini dikkate alan Mısır Genel Valisi Sir Reginald Wingate komutasındaki bir ordu, Hüseyin'in mektubundan iki ay sonra 11 Mart 1916 günü Darfur'u kuşatarak binlerce Müslümanı katletti. 6 Kasım'da da Senusilerin bölgedeki lideri ve Osmanlı Devleti'ne sadık Ali Dinar'ı öldürdü. Ahmet Senusi'nin güçleri de 1915 yılında Bingazi'de gerçekleşen çatışmalarda eridiği için Wingate'in Darfur katliamından

¹⁹⁰ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

¹⁹¹ FO 371/2486, Grand Sheriff of Mecca to the High Commissioner, 18 February 1916.

sonra Sudan'daki İngiliz hâkimiyeti pekişti.¹⁹² Hüseyin ise İngilizler vasıtasıyla dindaşı bir Arap muhaliften kurtulmuş oldu.

McMahon'un Hüseyin'e gönderilecek cevap mektubunu kaleme almasından birkaç hafta sonra, 1916 yılının Şubat ayında Enver Paşa hem II. Kanal Harekâtı hazırlıklarını yerinde görmek hem de durum tespiti yapmak için, Cemal Paşa ile birlikte Suriye, Filistin ve Sina Çölü'nde uzun bir keşif seyahati yaparak en son Mekke ile Medine'yi ziyaret etti. Tüm bu keşif seyahati esnasında Enver ile Cemal Paşaların yanında Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal da bulunmaktaydı.¹⁹³

Faysal, en başından beri babasının İngilizlerle işbirliğinden ve mektuplaşmalarından haberdardı. Çünkü Hüseyin, McMahon'a yazmış olduğu ilk mektubunda "dört oğlunun da yanında hazır bulunduğunu" belirtmişti.¹⁹⁴ Enver Paşa Hicaz'da bulunduğu esnada McMahon'a beşinci mektubunu gönderen Hüseyin, Türk Ordusu'nun stratejisini, kuvvet yapısını, savaş ve harekât planını, eksiklikleri, zayıf kısımları ve kendisinin isyan yönteminin detaylarını da düşmana bildirecektir. Hüseyin, beşinci mektubunda Enver Paşa'dan bahsetmemektedir. Fakat İngilizlere sağladığı diğer stratejik ve mahrem bilgiler, Türk Ordusu'nun hatlarının arkasına geçmeyi başarmış bir İngiliz casusunun elde edebileceklerinden çok daha kapsamlıydı.¹⁹⁵ Ayrıca Hüseyin ve oğulları Enver Paşa'dan hoşlanmıyorlardı. Babasından sonra hatların arkasındaki sadakatsizlik zinciriyle başlayan isyanın ikinci en etkin planlayıcısı olan ve daha sonra İngiliz casusu Lawrence'in yönlendirmesi ile hareket edecek olan Abdullah, 1914 yılı sonunda Mısır'daki İngiliz Yüksek

¹⁹² Ünalp, a.g.m., s. 74-75.

¹⁹³ *Cemal Paşa*, a.g.e., s. 195.

¹⁹⁴ FO 371/2486, Sir H. McMahon, Alexandria to Foreign Office, 26 August 1915.

¹⁹⁵ FO 371/2486, Grand Sheriff of Mecca to the High Commissioner, 18 February 1916.

Komiser Vekili C. Cheetham'a göndermiş olduğu tarihsiz ve imzasız uzun mektupta "Türk Hükümeti'nin Enver Paşa'nın kliğinden daha fazlası olmadığını ve bu nedenle kendilerinin bu hükümet ile hiçbir bağlarının bulunmadığını" yazmıştı.¹⁹⁶

Tüm bu bilgiler bizi, Hüseyin'in, İngilizleri Enver Paşa'nın Hicaz'daki inceleme ve seyahati hakkında bilgilendirmemiş olmasının ihtimal dâhilinde bulunmadığı gerçeği ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bununla birlikte şubat ayı mektubunda Enver Paşa ile ilgili bilgi yoktur ve büyük olasılıkla Enver Paşa hakkındaki tüm istihbarat bilgileri McMahon'a mektupları taşıyan ulak tarafından sözlü olarak iletilmiştir. Zaten McMahon da cevap mektubunda, "Şerif'in ulağının mektuplarla birlikte [çok değerli] sözlü mesajlar da getirdiğini" belirterek, Şerif'e teşekkür etmektedir.¹⁹⁷ Şerif'in beşinci mektubu şu şekildedir:

Mekke'nin Büyük Şerif'inden Kahire'deki
Yüksek Komisere Gönderilen Mesaj

Merhametli ve şefkatli Tanrı'nın adına, Ekselansları mümtaz, çalışkan ve alicenap Yüksek Komiser, Tanrı'm sizi korusun.

(Kompliman ve saygı ifadelerinden sonra) Zat-ı âlinizin 25 Rabiulevvel tarihli mektubunu aldım ve [aramızdaki] gerekli anlayışın ve istenilen sıkı dostluğun elde edildiğini gösteren mektubunuzun içeriği bizi en yüksek keyif ve tatminle doldurdu. Tanrı'ya, amaçlarımıza ve girişimlerimize ulaşmamız yolunda işleri kolaylaştırması için dua ediyorum. Zat-ı âliniz yapılması gereken işleri ve bu yolda takip edilmesi gereken gerekçeleri anlayacaktır. Şöyle ki:

İlk olarak; Zat-ı âlinize, oğullarımızdan bir tanesini [Faysal] oradaki yapılması gereken operasyonlara komuta etmesi için Suriye'ye gönderdiğimi bildirmiştim. Kendisinden hükümetin tiranlıkları

¹⁹⁶ FO 371/2768, Handwriting of Sheriff Abdalla, unsigned and undated.

¹⁹⁷ FO 371/2768, Sir H. McMahon to the Sheriff of Mecca, 25 Rabi al Awwal (31 January 1916).

neticesinde, kendilerinin güvenebileceği ve birlikte çalışabileceği hiç kimseyi, ne herhangi bir rütbede bir askeri ne de subayı bırakmadığı, kalanların ikinci düzeyde öneme sahip olduğunu, kendisinin farklı yerlerden geleceği söylenen, özellikle bu halkın ülkesinden [Suriye'den] ve etrafındaki Halep, Musul'un güneyi gibi Arap bölgelerinden gelecek olan ve toplam sayılarının yaklaşık 100.000'den az olmayacağı hesaplanan askerleri beklediğini bildiren detaylı bir rapor aldım[.] Şayet toplanan güçlerin çoğunluğu Arap olursa, harekete [isyana] onlarla başlanacak ve şayet durum bunun tersi, çoğunluk Türk ya da başkalarından oluşuyorsa, kendisi onların kanala doğru hareketlerini izleyerek, savaş başladığı anda, onların [Türklerin] beklediğinin aksi bir harekatta bulunacaktır [Türk Ordusu'na arkadan saldıracaktır].

İkinci olarak; En büyük oğlumuzu [Ali] (şu anda) Suriye'de bulunan kardeşinin durumunu güçlendirmesi amacıyla ve demiryolu hattını işgal edebilmek yolunda tüm imkânları kullanmak ve şartların elvereceği benzer operasyonları yapması için yeterli güçle Medine'ye gönderdik. Bu ilk ve esaslı hareketin [isyanın] başlangıcıdır ve biz bu başlangıç ile ülkenin [Hicaz ?] huzuru için görevlendirmiş olduğumuz güçlerin durumundan tatmin olmuş bulunuyoruz[.] Sadece Hicaz halkı, burada yazılması oldukça uzun sürecek çok sayıda nedenden ötürü, özellikle ihtiyaçlarını gizlilik içinde ve hızlı bir şekilde (bu uyarının yapılmasına gerek olmamasına rağmen) ve gerektiğinde takviye güçlerin naklini sağlayabilmek için büyük güçlüklerle karşı karşıyadır ve sizden bu durumu anlamınızı bekliyoruz. Benim fikrime göre bu girişim [isyan] başlangıçtan sonra değişiklikler ile öngörülemeyen durumların ortaya çıkması halinde bizim üstlenecek olduğumuz hareketimiz ile niyetimizi göstermek için yeterlidir. Şu andaki ihtiyaçlarımız size bildirmek istiyoruz;

İlk olarak; görevlendirilen askerlerin aylık ödemeleri ve açıklanmasına gerek görülmeyen diğer şeyler için 50.000 £ altın. Bu miktari mümkün olan en çabuk zamanda göndermenizi rica ediyoruz.

İkinci olarak; 20.000 çuval pirinç, 150.000 çuval un, 3.000 çuval arpa, 150 çuval kahve, 150 çuval şeker, 5.000 adet modern üretim piyade tüfeği ve gerekli cephane ve 100 kutu iki çeşit fişek (ekte)

ve Henry Martini fişekleri ve bizim kabilelerimizin kullanması için Aza, Fransa'daki St. Etienne fabrikasının ürettiği iki tür piyade tüfeği, her iki türden 500 kutu göndermeniz fena olmayacaktır.

Üçüncü olarak; tüm bu şeylerin teslim yerinin Port Sudan olmasının daha uygun olacağını düşünmekteyiz.

Dördüncü olarak; yukarıdaki malzeme ve mühimmata (bizim sizi resmi olarak bilgilendireceğimiz) hareketin [isyanın] başlangıcına kadar ihtiyaç duyulmayacağı için, bunlar yukarıdaki yerde bekletilmelidir ve bunlara ihtiyaç duyduğumuzda valiyi gönderilecekleri yer hakkında ve gönderileri kimlerin teslim almak için emir taşıyacağı konusunda bilgilendireceğiz.

Beşinci olarak; ihtiyaç duyulan para ilk başta Port Sudan valisine gönderilmelidir ve güvenilir bir ajan parayı bir sefer de ya da yapılabirlik durumuna göre iki taksit halinde alacaktır ve bu [mektupta Şerif Hüseyin tarafından işaret olarak gönderilen kısım tam olarak okunamamaktadır] (gizli) işaret parayı alacak kişinin tanınması için kullanılacaktır.

Altıncı olarak; bizim parayı alacak olan elçimiz Port Sudan'a üç haftalık zaman içinde gönderilecektir, bunun anlamı kendisinin, bizim tarafımızdan Al Khawaga Elias Efendi'ye bizim tarafımızdan yazılmış (Elias) ona ödeyecek diyen mektup ile 5 Cemaziyelevvel'de (9 Mart) orada bulunacak olmasıdır ve mektupta bizim mülklerimizin kirası, imzamız adımız ile açıkça belli olacaktır ve biz elçimize bu yerin valisinin kim olduğunu sorması talimatını vereceğiz böylece siz de kişinin oraya ulaştığını anlamış olacaksınız. Mektubun dikkatle incelenmesinden sonra para elçimize bizimle ilgili kendisi ile hiçbir konuşma yapılmaması şartıyla verilecektir. Sizden ricamız elçiye, [bizimle sizin aranızdaki ilişki ile ilgili] hiçbir bilgi verilmemesidir ve bunun gizli tutulmasıdır[.] Elçiye olağan bir şekilde davranılmalıdır.

Bu mektubu taşıyandan başka bir adam görevlendirmemizin taşıyıcıya güvensizlikten kaynaklandığı düşünülebilir fakat bu sadece zaman kaybı olmasından kaçınmak içindir çünkü kendisini [Areyfan'ı] başka bir yerde görevlendirmiş bulunmaktayız. Sizden ri-

camız kendisini gemiye bindirmemeniz ya da gemi ile ya da resmen göndermemenizdir, kendisine sağlanan ulaşım araçları yeterlidir.

Yedinci olarak; bizim temsilcimiz, şuan ki mektubu taşıyan kişiye, bunun [mektubun] kesinlikle güvenli bir şekilde ulaştırılması talimatı verilmiştir ve sanırım onun [ulağın] görevi şimdilik sona ermiştir çünkü şartlar genel ve detaylı olarak iki tarafça da bilinmektedir ve başka birisinin [size] gönderilmesine gerek yoktur. Bilgi gönderme ihtiyacı doğması durumunda, bilgi bizden gelecektir; bizim bir sonraki temsilcimiz üç hafta sonra sizinle görüşeceği için, bize iletilmesi gereken talimatları ona vererek gönderebilirsiniz. Fakat kendisine görünüşte olağan davranmaya dikkat edin.

Sekizinci olarak; İngiliz Hükümeti bu askeri masrafı, kendisine gönderilecek olan ve paranın nasıl harcanacağını açıklayan kayıtlardan takip edebilir.

Sonuç olarak, olabileceğin ötesinde benim en iyi sayısız selamlarımla.¹⁹⁸

(imzasız)

14 Rabiulahir
(18 Şubat 1916)

Beşinci mektuptan kolaylıkla görüldüğü gibi Enver ve Cemal Paşalar beraberlerinde Hüseyin'in oğlu Faysal ile Sina ve Hicaz'da keşif gezisi yaparken, Şerif Hüseyin yanı başlarında İngilizler ile anlaşmış ve isyan etmek için Kanal Harekâtı esnasında Türk Ordusu'nu zora düşürecek en hassas anı beklemeye başlamıştı. Hüseyin'in mektubunda "Suriye'deki işleri örgütlemek için buraya gönderdiğini" söylediği oğlu Enver ve Cemal Paşalar ile birlikte bulunan Faysal'dı. Mektupta da açıkça görüldüğü gibi Faysal, cepheye bitenleri babasına raporluyordu. Diğer bir deyişle, Enver ve Cemal Paşalar farkında olmadan Hüseyin'in ve dolayısıyla

¹⁹⁸ FO 371/2486, Grand Sheriff of Mecca to the High Commissioner in Cairo, 18 February 1916.

İngilizlerin casusu olarak çalışan Faysal'a ordunun tüm mahrem bilgilerine ulaşma imkânı tanımışlardı. Düşman adına çalışan casus, hemen yanı başlarındaydı ve bunun farkında değillerdi.

Cemal Paşa'nın, savaşın başında büyük bir istihbarat zafiyetiyle Nili Örgütü üyesi Alexander Aaronson'u çekirge istilasına karşı çalışmalar yapmak üzere ordu cephe hatlarının gerisinde görevlendirerek, bilmeden Aaronson'un İngiliz Hükümeti için ordu kuvvet durumlarının haritasını çıkartmasına yardımcı ettiği hadiseye benzer olarak bu sefer Hüseyin, oğlunu yine Cemal Paşa'nın istihbarat zafiyetinden yararlanarak Türk Ordusu'nun ana karargâhına yerleştirmeyi başarmıştı. Karargâhtaki tüm mahrem bilgiler Hüseyin vasıtasıyla McMahan'a ve Storrs'a ulaştırılıyordu.

Hüseyin'in McMahan'dan talep ettiği para, yiyecek ve harp mühimmatı uzun süre hemen hemen bir tümenlik güce yetecek nitelikteydi ve Hüseyin, Suriyeli, Filistinli, Iraklı Arapların hemen hemen tamamının kendisini desteklediğini söylüyordu. Yiyecekler, isyan için satın alınacak olan kabilelere dağıtılacaktı. Hüseyin, Arap kabilelerinin tümünü tarafına çekeceğine inanıyordu. Oysa Cemal Paşa'nın hatıratında da görüldüğü gibi Suriyeli, Filistinli, Iraklı Arapların büyük kısmı Hüseyin'e destek vermiyordu ve savaş sonuna kadar da Hüseyin'i desteklemeyeceklerdir. Hüseyin, İngilizlerden daha fazla para ve mühimmat kopartabilmek için gücünü ve etkinliğini sahip olduğunun birkaç kat fazlası şeklinde karşı tarafa bildiriyordu. Bu nedenle de McMahan üzerinde sanki tüm Arapların kendisine tabi olduğu ve isyan ettiğinde çok büyük bir askeri güce sahip olacağı gibi bir algı yaratmaya çalışmaktaydı. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bu amacında kısmen başarılı olmuştur.

Tüm bu isyana giden sadakatsizlik sürecinde, kendisinden kuşkulandırılmasına rağmen Hüseyin'in İngilizlerle yaklaşık iki yıl süren haberleşmesinin tespit edilememiş ve buna karşı tedbir alınamamış olması Cemal Paşa ve dolayısıyla Kanal Cephesi'ndeki Türk Ordusu açısından büyük bir zafiyettir.

Hüseyin'in mektubunun ekinde ikinci bir mektupta, Türk Ordusu ve Almanlarla ilgili istihbarat bilgileri yer almaktaydı. Hüseyin böylece, İngilizlere olan güvenini ve bağlılığını ispat etmek istemişti. Hüseyin'in bildirdiğine göre, "Türk İdareciler [Enver ve Cemal Paşalar] kendisinden bir grup Alman'ın Afrika sahillerine, büyük ihtimalle Kızıldeniz'e [Yenbo Limanı'na buradan da Yemen'e] gitmelerine yardımcı olmalarını istemişlerdi". Hüseyin bu talebe olumlu cevap vermişti ve "Almanlar Hicaz'a varınca Hüseyin gizli araçlarla İngilizleri, takip edilecek güzergâh ile seyahatleri esnasında istedikleri araçlar hakkında bilgilendirecekti".¹⁹⁹ Hüseyin bilmeden Stotzingen Misyonu'ndan bahsediyordu ve bu bilgi düşman için çok değerliydi. Hüseyin'in vermiş olduğu bilgileri de kullanarak İngilizler Stotzingen Misyonu'nu kısmen deşifre etmeyi başararak isyan tarihinin planlanandan erkene alınarak misyonun başarısız olmasını sağlayacaklardır.

Sırf bu istihbarat bilgisi bile, Hüseyin'in karakterini ve Cidde'deki İngiliz Konsolosu Reader Bullard'ın Hüseyin ile ilgili olarak dile getirdiği ve Hüseyin'in hangi boyutta "yalancı, kurnaz, düzenbaz, inatçı, cahil, arsız ve gaddar" bir insan olduğu şeklindeki tespitinin haklılığını ve bazı İslam âlimlerinin ise Hüseyin'i "İngiliz komplolarına alet olarak dinine sadakatsizlik etmiş bir hain" olarak nitelerken ne kadar doğru bir yargıda bulunduklarını açıkça göstermektedir.²⁰⁰ Öyle ki Hüseyin halen maaş aldığı Türk Hükümeti tarafından kendisine emanet edilecek olan Alman birliğini ve beraberindeki Türk subay ya da saha görevlilerini düşmanın ele geçirebilmesi için gerekli şartları hazır hâle getirecekti ve onursuz bir işbirlikçi karakteriyle kendisine emanet edilen birlikleri düşmanın tuzağına düşürerek İngilizlere yaranacaktı.

¹⁹⁹ FO 371/2486, Grand Sheriff of Mecca to the High Commissioner in Cairo, 18 February 1916.

²⁰⁰ Sonyel, a.g.m., s. 231-232.

Hüseyin'in vermiş olduğu ikinci istihbarat haberi, "Mısır'ın Şarkiya bölgesindeki İsna el Cebel olarak bilinen yerden Türkler ile haberleşildiği ve burasının gözlem altına alınması gerektiği şeklindeki" kayıdır. Benzer istihbarat, "Türklerle işbirliği" yaptığı söylenen bedevi kabilelerinin adları verilerek Hüseyin'in oğlu Abdullah tarafından 26 Şubat'ta Ronald Storrs'a da bildirildi.²⁰¹ Üçüncü istihbarat haberi ise, "Türklerin kendisinden taşımacılık için 45 gün içinde en az 10.000 deve talep etmiş olması ve bu talebi reddettiği" şeklindeki bilgidir. Kolaylıkla anlaşılacağı gibi develer II. Kanak Harekâtı için talep edilmişti ve Hüseyin harekâtın başarısız olması için yardıma yanaşmamıştı. Bu durumu da biraz daha fazla para koparmak ve İngiliz Hükümeti'ne yaranmak için McMahon'a bildiriyordu.²⁰² Tüm bu tertip ve komploları kuran Hüseyin, aslında bir Osmanlı memuruydu ve 1908 tarihinde bu göreve atanırken devletine sadakat yemini etmişti.

Hüseyin'in mektubundan birkaç gün sonra Abdullah, Storrs'a, Mekke'deki Türk askerleri ile Osmanlı Devleti'ne sadık Rabiğ Şeyhi Hüseyin Mübarig'e erzak götüren 1.200 develik bir kervanın Harb kabilesi tarafından yağmalandığını bildirecektir.²⁰³ Hatırlanacağı gibi Hüseyin ile McMahon arasındaki ilk mektup alış-verişini sağlayan Areyfan Harb kabilesine mensuptu.

Hüseyin'in dördüncü istihbaratı, kendisi ve dolayısıyla İngilizlerle işbirliği yapmaya ikna edemediği Yemen'le ilgiliydi. Hüseyin, McMahon'dan "Yemen sahillerinin Leith'ten başlayarak dikkatli bir şekilde kontrol altında tutulmasını" istiyordu. Çünkü Yemen'in ayakta kalmasını sağlayan para buraya Haia yoluyla gönderiliyordu.

²⁰¹ FO 371/2486, Grand Sheriff of Mecca to the High Commissioner in Cairo, On Separate Sheet, 18 February 1916; FO 371/2768, minute on tribal activities, 26 February 1916.

²⁰² FO 371/2486, Grand Sheriff of Mecca to the High Commissioner in Cairo, On Separate Sheet, 18 February 1916.

²⁰³ FO 371/2768, minute on tribal activities, 26 February 1916.

Hüseyin, “para ulaşmazsa Yemenlilerin zorda kalacağına ve güçlerini kaybedeceğine” inanıyordu.”²⁰⁴ Hüseyin’in diğer Arap emirleri ile ilgili İngilizlere sürekli istihbarat aktarmasının iki temel nedeni vardı: 1.) Bu sayede efendilerine yaranmış olacaktı. 2.) Düşmanlarını İngilizlere yok ettirerek, daha sonra rakibi olabilecek Arap emirlerinden de kurtulmuş olacaktı.

Hüseyin’in mektubu ile aynı tarihli diğer bir bağlılık ve tabiiyet mesajı da oğlu Abdullah tarafından Ronald Storrs’a gönderilmişti. Abdullah mesajında, “en erken tarihte Storrs ile bir araya gelmek istediğini” bildiriyordu.²⁰⁵ Bu yazışmadan kısa süre sonra sözlü bir mesajla Ronald Storrs’a, “babasının Arap ileri gelenleri ve İslam uluları ile gizli konsey toplantıları yaptığını ve sonuçların kısa sürede alınacağını” bildirdi. Söz konusu isyan örgütleme toplantıları, Mekke’de biat bahanesi ile Mekke Vali Vekili Binbaşı Mehmet Ziya Bey’in gözünün önünde yapılıyordu. Binbaşı Mehmet Ziya Bey’in tedbir alma girişimleri ise Hicaz Valisi ve Komutanı Galip Paşa [Korgeneral Pasinler] tarafından engelleniyordu.

Abdullah, göndermiş olduğu mesajda ayrıca, babası için detaylarını açıklamadığı belli miktarda ihtiyaç malzemesi ile kendisi için 3.000 £ tutarında altın istiyordu.²⁰⁶ Abdullah’ın mesajına göre Hüseyin, McMahon’dan gelen talimatlar doğrultusunda isyanı daha geniş bir tabana yayabilmek için diğer Arap kabile liderlerini de Osmanlı Devleti’ne sadakatsizliğe razı etmeye çalışıyordu. Bu yolda belli oranda başarı elde etmişti. Bunlara ek olarak Abdullah, güçlü Arap ülkelerinin bir İslam Komitesi oluşturmasını sağlayarak halifelğin babası Şerif Hüseyin’e geçmesine çalışıyordu.²⁰⁷

²⁰⁴ FO 371/2486, Grand Sheriff of Mecca to the High Commissioner in Cairo, On Separate Sheet, 18 February 1916.

²⁰⁵ FO 371/2768, Sheriff Abdalla to Ronald Storrs, 18 February 1916.

²⁰⁶ FO 371/2768, Verbal Message from the Sheriff Abdalla to Ronald Storrs, no date.

²⁰⁷ FO 371/2768, verbal messages from Sherif Abdullah, no date.

Şerif Hüseyin'in isyanı, İngiliz Ordusu için hayati önemdeydi. Çünkü II. Kanal Harekâtı'nın uzun süredir devam eden hazırlıklarından ve Hüseyin ile oğullarının casusluk faaliyetleri neticesinde de harekâtın hemen hemen tüm detaylarından haberdar olan düşman, isyandan emin olmadan Süveyş Kanalı'nın doğu sahiline geçmeye niyetli değildi. Böyle bir girişimin Hüseyin'in desteği bulunmaksızın başarıya ulaşması mümkün değildi. Oysa İngiliz Hükümeti'nin Siyonistlere verdiği söz kapsamında Filistin'in işgal edilebilmesi için İngiliz Ordusu'nun Süveyş Kanalı'nın doğusuna geçmesi gerekiyordu.²⁰⁸

Cemal Paşa daha sonra kaleme aldığı hatıratında, "İngilizlerin 1916 Ocak ayı sonunda Süveyş Kanalı'nın doğu sahilinde köprübaşı tahkimatı yaptıklarını ve buna Hüseyin'in son mektubundan sonra teşebbüs edebildiklerini" kaydetmektedir.²⁰⁹ Hüseyin'in dördüncü mektubu 1 Ocak 1916 tarihli ve bu tarih Cemal Paşa'nın hatıratındaki bilgi ile uyumludur. Fakat 1 Ocak tarihli mektuptan sonra Hüseyin, önceki sayfalarda tam tercümesi yer alan 18 Şubat tarihli beşinci mektubunu kaleme almış ve bu mektupta yapmayı planladığı isyanın tüm detaylarını, Osmanlı Ordusu'nun istihbarat bilgilerini, menzil hatlarını ve Osmanlı taraftarı Arap liderleri ile ilgili bilgileri McMahon'a bildirmiştir. Cemal Paşa'nın kaydı, kendisinin Hüseyin'in, 18 Şubat tarihli beşinci mektubundan haberdar olmadığını göstermektedir. McMahon mart ayının başında, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf ile Hüseyin'in son mektubu hakkında detaylı bilgi vererek, Hüseyin'in artık isyana hazır olduğunu bildirdi. Hüseyin'in son mektubu, Erzurum Ruslar tarafından işgal edilmeden önce yazılmıştı ve McMahon'a göre bu durum "Arapların Türklerle karşı isyan edeceğini gösteren önemli bir işaretti."²¹⁰

²⁰⁸ FO371/2817, Mr. Lucien Wolf to L. Oliphant, 13 October 1916, Jews in the Russian Army.

²⁰⁹ Cemal Paşa, a.g.e., s. 198.

²¹⁰ FO 371/2768, Sir H. McMaho, Cairo to Foreign Office, 1 March 1916, on early mobilization.

Bu esnada 1916 yılının başına gelindiğinde, Avrupa Cephesi'nde, İtilaf Devletleri'nin mağlubiyetleri ile sonuçlanan çatışmalar yaşıyordu. Yıpratma savaşlarında Almanların, Fransız Ordusu'nun gücünü yok etmek amacıyla yapmış olduğu harekât, Fransız ve İngiliz ordularının, Almanlar karşısında savaşı daha geniş bir cepheye yaymak için çok geç kaldıkları girişim beklenen faydayı sağlamamıştı. Savaşın bir türlü lehe döndürülemeyen gidişatını değiştirebilmek için İtilaf Devletleri temsilcileri 1915 yılının aralık ayında Chantilly'de bir konferans toplamışlar ve Batı Cephesi'nde, İtalyan Cephesi'nde ve Rus Cephesi'nde karşı saldırıya geçilmesine karar verilmişti. Fakat Chantilly'de alınan bu kararların icrası için hiçbir devlet yeterli savaş kabiliyetine sahip değildi.²¹¹ Mevcut şartlar altında İngilizlerin Hüseyin'den yardım almadan Süveyş Kanalı'nın doğusuna geçmesi ve hatta Filistin'i işgale kalkışması imkânsızdı.

Ayrıca Hüseyin'in beşinci mektubu McMahon'a ulaştığında Almanlar, İngilizlerin kıta Avrupa'sındaki güçlerini kırmak için Fransa'yı devre dışı bırakmak amacıyla Verdun'da büyük bir yıpratma savaşı başlatmıştı. Bu savaş aynı zamanda İngilizlerin kıta Avrupa'sından kovulmasına yönelikti ve II. Wilhem'in idaresindeki Alman Genelkurmay'ının bir sonraki hedefi denizaltılar vasıtasıyla doğrudan İngiltere'ye saldırmaktı.²¹² Söz konusu şartlar altında İngiltere'nin kuvvetlerini Süveyş Kanalı'nın doğusuna geçirmesi intihar olacaktı. Bunun tek yolu Hüseyin ve mümkün olduğu kadar fazla sayıda Arap kabile şefinin isyanıydı.

Beşinci mektup ile Hüseyin, McMahon'a bundan sonra mektup gönderilmesine gerek olmadığını bildirmişti. McMahon'un cevabı kendisine ulaşmadan önce, 6 Mart'ta yeni bir mektup ya-

²¹¹ Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, Çev. Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, 2004. s. 407.

²¹² Renouvin, a.g.e., s. 410-411.

zarak Türk Ordusu'nun son harekât bilgilerini McMahon'a ilettili.²¹³ 6 Mart'taki mektubu ile Hüseyin, "en büyük oğlu Ali'nin Port Sudan'a gittiğini, isyan başladığında Suriye'deki ve Kızıldeniz'deki düşman [Türk] liman ve istihkâmlarının bombalanması gerektiğini, isyan ile çok sayıda Arap'ın askere alınacağından dolayı daha fazla para ve silaha ihtiyaç olduğunu" bildiriyordu. Hüseyin'in planı, isyanı tüm Kuzey Arabistan'a yayarak Suriye'de Faysal'ın eşzamanlı olarak başlatacağı isyan ile birleştirmekti.²¹⁴

Bilindiği gibi Faysal Suriye'de Cemal Paşa'nın karargâhında bulunuyordu ve babasının talimatı doğrultusunda gizlice bir isyan örgütlemeye çalışıyordu. Gerekli örgütlenmeyi yapınca II. Kanal Harekâtı esnasında beraberindeki asilerle birlikte arkadan Türk ordusuna saldıracaktı.²¹⁵ Faysal isyan örgütlenme çalışmalarının yanında, Türk ordugâhında bulunduğu süre içerisinde, Türk Ordusu'na ait mahrem bilgileri babasına, babası da McMahon'a raporluyordu. Faysal, 1916 yılı başında II. Kanal Harekâtı için köprü inşa edecek mühendis ve topçulardan oluşan 4.000 Alman ve 2.000 kişilik Avusturya kuvvetinin Suriye'ye varmasından sonra harekâtın başlayacağını bildirdi. Bu haber 6 Mart'taki mektubunda Hüseyin tarafından ivedilikle McMahon'a iletildi.²¹⁶

Önceden uzlaşıldığı üzere Hüseyin'in temsilcisi 9 Mart tarihinde Port Sudan'da İngiliz temsilciler ile görüşecekti. Bu esnada düşman, Hüseyin'in işbirlikçiliğinden emin olduktan sonra II. Kanal Harekâtı'nı engellemek için çalışmalara hız verdi. Belirtilen amaçla İngiliz Ordusu Süveyş Kanalı'nın doğusunda köprübaşı tahkimatına başladı ve McMahon acil olarak Hüseyin'in yardı-

²¹³ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916

²¹⁴ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

²¹⁵ Isaiah, a.g.m., s. 95.

²¹⁶ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

mına ihtiyaç duydu. Belirtilen amaçla, 10 Mart tarihinde göndermiş olduğu mektupta Hüseyin'e "Majesteleri Hükümeti'nin kendisinin [Hüseyin'in] isteklerini onayladığını ve karşılayacağını, tüm istenilen malzeme ve paranın vakit geçirilmeksizin gönderileceğini" bildirdi. Bunlara ek olarak, Port Sudan valisine Hüseyin'in tüm isteklerini yerine getirmesi talimatı verildi.²¹⁷

McMahon'un son cümleleri Hüseyin'i memnun etmeye yönelikti. Aslında İngilizler, Türk Ordusu'nun Arabistan sahilinin Hüseyin'in aksine İngiliz işbirlikçisi olmayan çeşitli bölgelerinde bulunan menzil tesislerinden ve bu bölgedeki küçük Türk garnizonlarının varlığından rahatsızdılar ve bu bölgeleri denizden bombalamaya karar vermişlerdi. Fakat bombalama esnasında söz konusu bölgelerde yaşayan sivil Arapların da zarar göreceği açıktı ve İngiliz Hükümeti böyle bir nedenden ötürü Hüseyin ile kurmuş olduğu ittifakın zarar görmesini istemiyordu. Bu amaçla Hüseyin'e yazılan mektupta, "kendilerine Arap sahillerindeki Türk bölgelerinden İngilizlerin Kızıldeniz'deki donanmasına saldırı yapılacağı şeklinde haberler ulaştığı" iddia ediliyordu ve "Hüseyin'in, İngiliz bombardımanı esnasında masum Arap halkın zarar gördüğü şeklindeki haberlere itibar etmemesi" isteniyordu.²¹⁸ McMahon'un diğer isteği Hüseyin tarafından, Türk Ordusu'nun Kızıldeniz'deki gemi inşa çalışmaları ile mayın döşeme faaliyetleri hakkında detaylı bir rapor hazırlanarak Mısır'a gönderilmesi ve bu yöndeki söylentilerin teyit edilmesi idi.²¹⁹

McMahon'un talebi, İngilizlerin Türk Ordusu'nun Kızıldeniz'deki faaliyetleri hakkında yeterli istihbarat bilgisine sahip olmadığını gösterir. Maalesef söz konusu istihbarat açığı Şerif Hüseyin ve adamları tarafından sağlanmıştır. İngilizleri rahatsız eden diğer durum, "İbni Reşit'in Türk Ordusu'na büyük miktarlarda deve satıyor"

²¹⁷ FO371/2768, Sir H. McMahon to Sheriff of Mecca, 10 March 1916.

²¹⁸ FO371/2768, Sir H. McMahon to Sheriff of Mecca, 10 March 1916.

²¹⁹ FO371/2768, Sir H. McMahon to Sheriff of Mecca, 10 March 1916.

olmasıydı. İngilizler, II. Kanal Harekâtı'nda kullanılacak olan "develerin Türk Ordusu'na satışının Hüseyin tarafından engellenmesini, bu mümkün olmazsa develer Suriye'ye götürülürken buradaki işbirlikçi Araplar tarafından bunların ele geçirilmesini" istiyordu.²²⁰

McMahon'un mektubunda, Seyyid Ahmed Senusi emrindeki Araplar'ın da İngilizlerin tarafına geçmeye razı edildiği bildirilmekteydi.²²¹ Söz konusu Araplar büyük olasılıkla para verilerek kandırılmıştı. McMahon son olarak, Rusların Doğu Anadolu'daki zaferlerini ve Erzurum'un düşüşünü müjdeliyordu ve Rusların başarılarını "Erzurum'un ele geçirilmesi ve Türklerin Kafkaslar'daki yenilgisi bizim davamıza büyük katkı sağlamıştır" şeklinde ifade etmekteydi. McMahon'un mektubunda dikkati çeken diğer bir ayrıntı da mektubun sonundaki tarihin hicri takvime göre yazılmış olmasıdır.²²²

McMahon'un Hüseyin'e müjdelediği gibi 1916 yılı başında Türk Ordusu Kafkaslar'da Ruslara karşı ağır bir yenilgi alarak; Erzurum, Erzincan, Gümüşhane ve Trabzon'u kaybetmişti. Rus Ordusu yedi günde yaklaşık 150 km. kat ederek beklenmedik bir hızla Erzurum'u işgal etmiş ve yürüyüşünü Sivas'a çevirmişti. Rusların Anadolu içlerine doğru bir hançer gibi devam eden hızlı ilerleyişi savaşın dengelerini değiştirecek nitelikteydi.²²³ Bu esnada Faysal Suriye'de bulunuyordu ve babası vasıtasıyla McMahon'a ulaştırılan mektubunda, Türk Ordusu'nun II. Kanal Harekâtı'nı ikinci plana alarak Rus ilerleyişini durdurmak için Suriye'deki asker mevcudunun büyük kısmını Anadolu'ya sevk ettiğini bildirdi. Faysal ayrıca, Hicaz'da mücadilin güçleri oluşturulmaya çalışıldığı ve bu amaçla Hicaz'a 5.000 £ gönderildiğini rapor etti.²²⁴ Bu güçlerin

²²⁰ FO371/2768, Sir H. McMahon to Sheriff of Mecca, 10 March 1916.

²²¹ FO371/2768, Sir H. McMahon to Sheriff of Mecca, 10 March 1916.

²²² FO371/2768, Sir H. McMahon to Sheriff of Mecca, 10 March 1916.

²²³ *Washington Post*, 100 Miles in 7 Days, 28 July 1916. s. 1.

²²⁴ FO 371/2778, Cairo to Foreign Office, 18 April 1916.

isyan esnasında Türk Ordusu'na karşı kullanılması planlanıyordu ve geline durum aynı zamanda isyan için uygun zamanın yaklaştığını gösteriyordu.

McMahon'un son talepleri üzerine Hüseyin, Suriye'deki karargâhtan ayrılarak Mekke'ye gelen oğlu Faysal'ı Medine'ye göndererek Türk Ordusu'nun bu bölgeden II. Kanal Harekâtı için acil ihtiyaç duyulan deve tedarikinin engellenmesini sağlaması emrini verdi. Ulaşabildiği tüm Arap kabilelerine ise "İngiliz aleyhtarı propagandalara inanmamalarını" bildirdi. Hüseyin'in McMahon tarafından kendisinin yapması istenilen diğer ivedi görevlerinden bir tanesi de Yemen'de El İdrisi ile İmam Yahya [?] arasında barış yapılmasını temin ederek Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki hâkimiyetinin de sona ermesini sağlamaktı. İsyan başlamadan üç ay önce, 21 Mart'ta İmam Yahya'ya, ekinde Şam gazetelerinden küpürler bulunan ve Türklerin Arap karşıtlığını gösteren bir mektup gönderildi. Mektupta "Türklerin Yemen'den kovulması" isteniyordu.²²⁵ Oysa İmam Yahya Osmanlı Devleti'ne olan sadakatini korumaya devam ediyordu.²²⁶

Bu tedbirlere ek olarak Hüseyin tüm Hicaz'daki Türk etkinliğini sona erdirmek için yoğun olarak çalışıyordu ve Yafa'da, Medine'deki Türk birliği için satın alınan 11.000 çuval unun 10.300 çuvalına el koyarak, unu satın alan tüccarları da hapsedtirdi. Tüm bu bilgiler Hüseyin'in ulaşı tarafından sözlü olarak McMahon'a iletili. McMahon'a iletilen diğer bilgi, Hüseyin'in Ronald Storrs'a 14 Temmuz 1915 tarihinde göndermiş olduğu ilk mektubu taşıyan ulak Areyfan'ın Mekke'deki Türk gizli polisi tarafından fark edildiği fakat kendisinin Areyfan'ı sakladığı haberi idi.²²⁷ "Areyfan'ın Türk gizli polisi tarafından fark edildiği" şeklindeki bilginin teyit

²²⁵ FO 371/2778, Cairo to Foreign Office, 18 April 1916.

²²⁶ Isaiah, a.g.m., s. 96-97.

²²⁷ FO 371/2768, Memorandum on information from a Hijazi Messenger as to growing tensions, no date.

edilebilmesi mümkün değildir. Çünkü daha sonraki aylardaki istihbarat zafiyetleri Mekke'deki Türk gizli polisinin çok etkin olmadığını gösterecektir.

Hüseyin'in son mektubu Kahire Müstemleke İdaresi'ne ulaştığında II. Kanal Harekâtı hazırlıkları tamamlanmak üzereydi. Fakat bu esnada Kafkas Cephesi'ndeki erken mağlubiyet, Rusların Doğu Anadolu'nun müstahkem mevki Erzurum önlerine ulaşan hızlı ilerleyişi ve Erzurum'un işgali Kahire Müstemleke İdaresi'ne rahat bir nefes aldırdı. McMahon, Londra'ya "Kafkaslar'da yenilen Türk Ordusu'nun artık Süveyş Kanalı'na etkili bir saldırı düzenleyemeyeceğini, söz konusu tehlikenin hemen hemen ortadan kalktığını" yazdı.²²⁸

Bu durumda, özellikle son isteklerinden sonra İngiliz Hükümeti'nin Hüseyin ile kurmuş olduğu ittifaktan vazgeçmesi beklenebilirdi. Fakat İngilizlerin Süveyş Kanalı'nı savunan güçlerinin sayısı büyük oranda azaltılmıştı ve Kahire Müstemleke İdaresi, Hüseyin ile diğer Arapların işbirliğinin değerinin Rusların Kafkas Cephesi'ndeki başarıları öncesinden daha az olmadığını düşünüyordu. Hüseyin ve diğer bazı Arap kabile liderlerinin işbirlikçiliği sayesinde Mezopotamya'daki işgale yönelik operasyonların da başarı şansı artacaktı. Bu nedenle McMahon, Hüseyin'in tüm para ve cephane taleplerini karşılamaya karar verdi. Abdullah'ın istemekte olduğu 3.000 £ altın da gönderilecekti.²²⁹

Londra ise Hüseyin her ne kadar iddia ettiği gibi tüm Arap Ulusu'nu temsil etmese de onunla ve Riyad Emiri El İdrisi, Hail Emiri, Anazeh kabilesi şefleri, Yemen İmam'ı [Yahya ?] gibi diğer Arap emirleri ve kabile şefleri ile kurulan işbirliğinin bölgedeki Osmanlı karşıtı propagandayı güçlendirdiğini düşünüyordu ve elde

²²⁸ FO 371/2768, Sir H. McMahon, Cairo to Foreign Office, 1 March 1916, no early mobilization.

²²⁹ FO 371/2768, Sir H. McMahon, Cairo to Foreign Office, 1 March 1916, no early mobilization.

ettiği kazanımlardan memnundu. Bu durum Dışişleri Bakanlığı'nın bilgi notunda açıkça görülmektedir;

Bizim Şerif [Hüseyin] ile müzakerelerimiz sonucunda umulan düzeyde Osmanlı karşıtı hareket sağlanamamış olsa da bu propagandanın kazanımlarının çok önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bu propagandalar sayesinde, savaşın en kritik yılında çok güçlü Müslüman etkisinin sadece tarafsızlığını sağlamadık, aynı zamanda düşmanımıza [Osmanlı Devleti] ciddi oranda zarar da verdik[.] Böylece, Doğu'daki durumuzu şu andakinden daha kötü hâle getirmek için bize yöneltilebilecek Müslüman düşmanlığı planlarını da engelledik ya da yok ettik.²³⁰

Bakanlık bilgi notunda da belirtildiği gibi Hüseyin ve diğer Arap emirleri ile kabile şeflerinin İngilizlerin Arap Yarımadası'ndaki planlarını gerçekleştirmesinde ve savaşın gidişatını lehlerine döndürerek, Müslüman dünyadaki bölünmüşlüğü devam ettirebilmelerinde büyük katkısı vardı. İşbirlikçiliğin başını Şerif Hüseyin çekiyordu ve İngilizler Hüseyin'i istedikleri doğrultuda yönlendirmeyi başarmışlardı ya da Hüseyin hırslarının kurbanı olmuştu. Hüseyin, İngilizlere mayıs ayı başında isyan edeceği sözünü vermişti fakat isyan hazırlıkları haziran ayı başında tamamlanabildi. İsyan hazırlıklarının son aşamasında Hüseyin'in planları birkaç defa ortaya çıkma tehlikesi geçirdi fakat "kurnaz" Hüseyin bu tehlikeleri bertaraf etmeyi başardı.

Şerif Hüseyin 18 Nisan'da Kahire'ye göndermiş olduğu mektupta, Türk kıtaları ile Suriye arasındaki demiryolunun tahrip edileceğini bildirerek, İngiliz Hükümeti'nin gerektiğinde müdahalede bulunabilmek için Anadolu ile Suriye arasındaki demiryolunun yakınına asker çıkartmasını tavsiye etti. Hüseyin'in planı isyanı, susuzluğun etkin bir silah olacağı yaz aylarında Mekke'den başlatmak, isyan ile eş zamanlı olarak Medine ile iletişim ve ulaşımı

²³⁰ FO 371/2768, Foreign Office brief, 'The Arab Question', no date.

kesmekti. Bundan sonraki hedef Suriye olacaktı. Hüseyin, Suriye'yi ele geçirdikten sonra Anadolu'ya doğru ilerlemeyi düşünüyordu ve Erzinan'a kadar ilerlemiş Rus Ordusu ile karşı karşıya gelmemek için İngilizlerin Anadolu ile Suriye arasındaki İskenderun'u işgal etmesini önerdi. Bu esnada, Port Sudan'a gemiler göndererek buradaki cephane ve silahları da Hicaz'a nakletmeye karar vermişti.²³¹

İskenderun Körfezi'ne çıkarma yapılarak, Anadolu ile Suriye dâhil Arap Yarımadası'nın bağlantısının kesilmesi fikri Savaş Bakanı Lord Kitchener tarafından ilk olarak Çanakkale Savaşları öncesinde gündeme getirilmişti. Kitchener, Halep civarında Suriye ve Hicaz Demiryolları ile birleşen Bağdat Demiryolu'nun yakınında, İskenderun Körfezi'ne çıkartma yapmayı planlıyordu.²³² Kitchener, Suriye'de bulunan 4. Ordu'nun gücünden çekinerek ve Suriye halkının İngilizlere destek vermeyeceğini düşünerek bu plandan vazgeçmiş, donanmasına güvenerek Çanakkale'yi zorlamaya karar vermişti.

Söz konusu mektubun yazıldığı esnada Sykes-Picot Antlaşması henüz imzalanmamıştı ve Suriye Fransızlara bırakılmamıştı. Lakin görüşmeler devam ediyordu. Bu nedenle McMahon, Hüseyin'e Suriye ile ilgili planların macera olacağını, diğer tüm taleplerin ise karşılanacağını bildirdi. İskenderun'un işgaline yönelik teklif de düşman tarafından uygun görülmedi.²³³

Oğlu Ali ise, 22 Mart'ta Kahire'ye göndermiş olduğu imzasız mektupta, "Türklerin [Hicaz'da] bir kuvvet oluşturulmasına yönelik yardım teklifi kabul edilerek bu kuvvetin Türklere karşı kullanılmasını" önerdi. Ali buna ek olarak "İstanbul'daki hükümetin dağılmak ve Rus ilerleyişi karşısında Osmanlı Devleti'nin yıkılmak üzere olduğunu" da İngilizlere bildirdi.²³⁴

²³¹ FO 371/2768, Sir H. McMahon to Foreign Secretary, 10 May 1916.

²³² Arthur, a.g.e., s. 165.

²³³ FO 371/2768, Sir H. McMahon to Foreign Secretary, 24 May 1916.

²³⁴ FO 371/2778, Cairo to Foreign Office, 18 April 1916.

Hicaz'da bu gelişmeler yaşanırken, İngiliz General Townshend, Türk birlikleri tarafından Kut'ül Amare'de kuşatıldı. İngilizler, Çanakkale'den sonra Bağdat yolunda da büyük bir bozgun yaşamak üzereydi. Hüseyin ise isyan için İngilizlerin askeri yardımına ihtiyaç duyduğunu bildirmişti. Aksi hâlde isyanın Hicaz ve Suriye'de eşzamanlı olarak başlatılması mümkün olmayacaktı. General Clayton, Kut'ül Amare bozgunundan bir hafta önce 22 Nisan'da, "Faysal'ın Enver Paşa'nın yakın dostu olduğunu ve Enver Paşa'nın Faysal'dan Suriye'de bir ordu oluşturmasını istediğini fakat Faysal'ın General Townshend'e yardım edemeyeceğini ve mevcut şartlar altında isyanın eş zamanlı olarak Suriye'de başlamasının imkânsız olduğunu" bildiren bir telgraf gönderdi.²³⁵

Faysal'ın Suriye'de harekete geçmek istediği bölge Fransa'ya söz verilen topraklar arasındaydı ve bu nedenle İngiltere Faysal'ın Suriye'de etkinlik kurmasını istemiyordu. Bu esnada, François Georges Picot ile Sir Mark Sykes arasında aralık ayında uzlaşılan metin üzerinde devam eden müzakereler sonuçlanmıştı ve Toroslar'ın güneyinden aşağısı Fransa'ya bırakılmıştı. İngiltere, Siyonistlere verdiği sözlere bağlı kalarak Filistin'i kendisi için istiyordu ve bu nedenle Filistin'in uluslararası hâle getirilmesi kararlaştırıldı. Nisan sonunda Picot ile Sykes, uzlaşılan metne Rusya'nın taleplerini ve rızasını eklemek için Petrograd'a gittiler.²³⁶ Fransa, İngiltere ve Rusya arasında Sykes-Picot Antlaşması görüşmeleri yapılırken, Hicaz İsyanı için her şey hazır hâle getirilmişti. Şerif Hüseyin efendilerine söz verdiği gibi isyan için planlanan tarihin gelmesini bekliyordu.

Oysa Medine Muhafızı Basri Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Kuşçu Başı Eşref [Sencer] dâhil, pek çok kaynak hem

²³⁵ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

²³⁶ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

Cemal Paşa'ya hem de Mekke Valisi Galip Paşa'ya sürekli olarak Hüseyin'in güvenilmez bir kişi olduğunu ve ilk fırsatta isyan edeceğini bildirmektedirler.²³⁷ Fakat ne Cemal Paşa ne de Galip Paşa bu istihbaratları dikkate almıyor, Hüseyin'e inanmayı tercih ediyorlardı. İstihbarat kaynaklarının Hüseyin'in İngiliz işbirlikçiliğine yönelik somut delil elde edememiş olması Türk subaylarının elini kolunu bağlamıştı.

Mayıs ayı sonunda Cemal Paşa, Hüseyin ve oğullarının sözlerine kanarak, 1.500 gönüllü hecinsüvarisi ile I. Kanal ve Mısır seferine katılmaları için kendilerine 60.000 Osmanlı altını vermişti. Oysa McMahon ile Hüseyin arasındaki mektuplaşmaların yapıldığı esnada, Hüseyin kolaylıkla azledilebilir ve Hicaz'dan uzaklaştırılabilirdi.²³⁸ Tüm şümanlıklarına ve devlet otoritesini hiçe sayan davranışlarına rağmen Hüseyin görevde tutulmakta ve başına buyruk hareketleri görmezden gelinmekteydi. Hüseyin ve oğullarına gösterilen toleransta Cemal Paşa'nın etkisi büyüktü. Hüseyin, McMahon ile yaptığı pazarlıkları neticelendirebilmek için bu birliklerin başında kendi gitmeyerek oğlu Ali'yi görevlendirmişti. Osmanlı altınları ile oluşturulan hecinsüvarileri 5 Haziran 1916 tarihinde ansızın Medine'ye saldırarak, demiryolunu tahrip ederek Türk kıtalarının ikmal yollarını kesmeye çalışacaktır.

İsyan Öncesinde Mekke'deki Gelişmeler ile Birlik Komutanı ve Vali Vekili Binbaşı Mehmet Ziya Bey

Şerif Hüseyin, isyana hazırlanırken hem Mekke'deki birliklerin komutanı hem de Mekke Vali Vekilliği görevini Binbaşı Mehmet Ziya Bey yürütüyordu. Önceki yılların aksine Hüseyin Taife gitmeyerek Mekke'de ikamete devam ederken Hicaz Bağımsız 22. Tümen Komutanı ve Genel Valisi Galip Paşa [Korgeneral Pasin-

²³⁷ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 156-158.

²³⁸ Kıcıman, a.g.e., s. 26-27.

ler] daha rahat olduğu için tüm Tümen Kurmay Heyeti ile sayfiye yeri Taife gitmişti.

Mehmet Ziya Bey mart ayında 128. Alay emrinde iken Mekke’de görevlendirilmiş, 15 Nisan’da Mekke Vali Vekilliği de kendisine verilmişti.²³⁹ Hicaz İsyanı ile ilgili İngiliz Dışişleri Bakanlığı (FO) arşiv kayıtları içerisinde, Mekke Birlikleri Komutanı ve Vali Vekili Binbaşı Mehmet Ziya Bey’in görevi esnasında tutmuş olduğu ceridelerin İngilizce tercümesi yer almaktadır. Tabur ceridelerinin İngilizler tarafından nasıl elde edildiği belirtilmemiş olmakla birlikte büyük olasılıkla Hüseyin, Hamidiye Hükümet Konağı’nı işgal ettiğinde bu kayıtları İngiliz Ordusu’na teslim etmiştir. Çünkü Binbaşı Ziya Bey, isyanın amacının öncekiler gibi hükümetten taviz koparmak olduğunu düşünerek tuttuğu raporları ve diğer yazışmaları yaktırmamıştı. Söz konusu cerideler; 1916 yılı mart ayı ile isyanın ikinci günü olan 11 Haziran arasındaki döneme aittir. Tabur ceridelerinden belirtilen zaman dilimi içinde Mekke’deki tüm gelişmeleri ve isyana yönelik çalışmaları takip etmek mümkündür.²⁴⁰

Binbaşı Mehmet Ziya Bey tarafından tutulan ceridelerden ya da günlük raporlardan, 1 Ocak ve 18 Şubat tarihli mektupları ile İngilizlerle işbirliği içerisinde Türk Ordusu’nun mağlubiyeti için aktif olarak çalışan Hüseyin’in, mart ayında Mekke’de Osmanlı idaresi yanlısı ve hatta halkı yatıştırıcı bir tarzda dav-

²³⁹ Genel Kurmay Başkanlığı’nın üç cilt halinde yayınlamış olduğu “*Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daba Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2009”, adlı eserde Binbaşı Mehmet Ziya Bey hakkında bilgi bulunmamaktadır.

²⁴⁰ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia; Binbaşı Mehmet Ziya Bey’in notları, raporları ve diğer belgeler İngilizlerin eline geçtiği için Genelkurmay Başkanlığı arşivlerinde bulunmamaktadırlar. Bkz. *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 218-219.

ranarak rol yaptığı anlaşılmaktadır.²⁴¹ Oysa önceki sayfalarda da açıkça görüldüğü gibi halkı kışkırtan ve İngilizlerle işbirliği yapmaya zorlayanlar, Hüseyin'in kendisi, oğulları ve maaşları İngilizler tarafından ödenen ve büyük kısmı urban bedevilerden oluşan adamlarıydı.

Binbaşı Ziya Bey görevine başladığında Hüseyin'in düşmanla işbirliği kurmaya yönelik çalışmaları el altından sürdürülüyordu. Mekke, Medine, Taif ve Cidde'de isyan örgütleme çalışmaları devam ettirildiği esnada, İngiliz Hükümeti Kızıldeniz'de yeniden abluka uygulamaya karar verdi ve karar Kızıldeniz'de bulunan Suva zırhlısının komutanı tarafından Hüseyin dâhil, işbirlikçi Arap şeyhlerine bildirildi. İlanda ablukanın "Araplara karşı değil Arabistan'da bulunan Türklere karşı uygulandığı, Majesteleri Hükümeti'nin kendisine sadık olan [işbirlikçi] tüm Arapları koruyacağı" özellikle belirtildi. Söz konusu abluka, karşıt kabileleri yanına çekebilmek ve halkı Osmanlı İdaresi'ne karşı kışkırtabilmek için Hüseyin'in isteği üzerine ilan edilmişti. Abluka 15 Mayıs tarihinde başlayacaktı. Düşmanın abluka ilanı, Taif'teki 22. Tümen Komutanlığı tarafından şifre telgraf ile Binbaşı Ziya Bey'e gönderildi. Binbaşı Ziya Bey, emir üzerine şifre çözümünün bir kopyasını Hüseyin'e de ilettili.²⁴²

Oysa Hüseyin, McMahon ile mektuplaşmaları neticesinde İngilizlerin Kızıldeniz'de abluka uygulayacağından haberdardı. Ablukayı kendisi istemiş ve hatta son mektubunda Ahmed Senusi kontrolündeki Yemen sahillerine de abluka uygulanması için McMahon'a tavsiyede bulunmuştu. Benzer talep, daha sonra şubat ayında kendileri için ticari avantaj yaratabilmek ve kabileleri kış-

²⁴¹ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

²⁴² *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

kırtabilmek amacıyla Abdullah tarafından Storrs'a da iletilmişti.²⁴³ Böylece Kızıldeniz'e uygulanacağı söylenen ablukanın en önemli amacı, Hüseyin'e ve dolayısıyla İngilizlere destek vermeyen Arap kabilelerine bu tercihlerinin bedelini ödettirerek zorda kalan kabilelerin kendi taraflarına kazanılmalarına sağlamaktı.²⁴⁴

Binbaşı Ziya Bey birkaç gün sonra, kendisi Hüseyin'e şifre çözümünü vermeden önce Mekke halkının ablukadan ve İngiliz beyanından haberdar olduğunu fark etti. Abluka beyanı ise, Hüseyin tarafından kıskırtılmış olan Mekke halkı üzerinde beklenen etkiyi gösterdi. Ablukanın yürürlüğe gireceğinin ilan edildiği tarihten üç gün önce, geleneksel olarak Hicaz bölgesinin tüm ileri gelenleri Cuma namazından sonra, emir makamını işgal eden Şerif Hüseyin'i ziyarete gitti. Mekke'de toplanan ve büyük kısmı ya kabile şeyhi, ya dini lider ya da bölgesinin sözü geçer kişilerinden oluşan kalabalık 400 ile 500 kişi arasında bir sayıdan oluşuyordu. Böyle bir kalabalığın Mekke'de toplanmış olması Hüseyin için bulunmaz fırsattı. Daha önce İngilizlerle anlaştığı şekilde abluka beyanını kalabalığa okutturdu ve Hanefi Mezhebinin Müftüsü Abdullah Seraj Efendi ayağa kalkarak;

Şayet iki yıldır göğüs germekte olduğumuz yokluk ve acıların nedeni şuan ki savaşa, Kızıldeniz'e konulacak bir İngiliz ablukasının getirecek olduğu felaket eklendiğinde bu durum tüm Hicaz halkının aç kalması anlamına gelecektir. Hükümetimizin böyle bir felaketi engellemesi için artık beklememesi gerekir ve [Hükümetimiz] hemen ya İngiltere ile barış yapmaya ya da bizi topyekün yok etmeye karar vermelidir.²⁴⁵

²⁴³ FO 371/2768, minute on tribal activities, 26 February 1916.

²⁴⁴ FO 371/2768, notes of a meeting of 31 March 1916 held in HMS Northbrook, 4 April 1916.

²⁴⁵ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

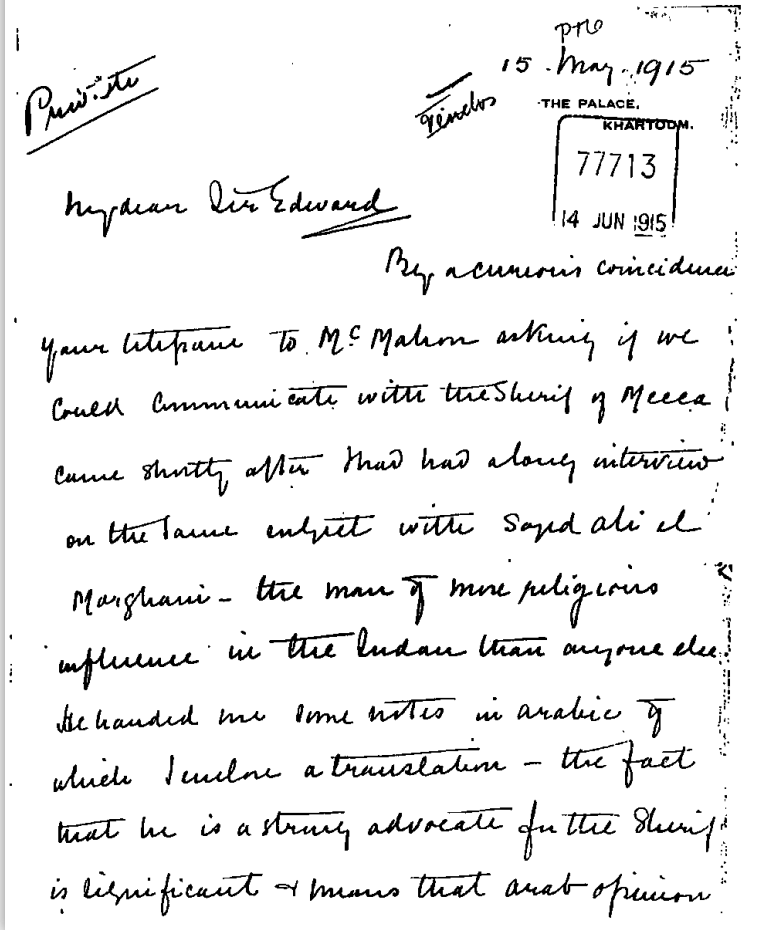
Dedi. Müftü'nün konuşması kalabalığın galeyana gelmesine neden oldu. Bu durum Hüseyin'in isyan çalışmalarının istenilen sonucu vermek üzere olduğunu gösteriyordu. Kalabalığın galeyana gelmesi Hüseyin'i mutlu etmiş olmasına rağmen, kalabalığı kendi etki alanında tutabilmek amacıyla "sorunun hemen ele alınacağını, endişeye gerek olmadığını ve ertesi gün yeni bir toplantı yapılacağını" söyleyerek halkı yatıştırdı.²⁴⁶

Hüseyin'in, Hicaz eşrafını el altından kışkırtırken, görünürde rol yaparak sorumlu bir idareci gibi davranması Binbaşı Ziya Bey dâhil bölgedeki Osmanlı askeri ve idari yetkililerinin kendisi üzerindeki kuşkularının yok edilmesini ya da en azından sorgulanmamasını sağlıyordu. Öyle ki isyan başladığında bile Binbaşı Ziya Bey Hüseyin'den yardım isteyecek ve Hüseyin "Bedevi kabileleri hükümete karşı isyan başlattı, kenti terk etmekten başka çareniz yok" diyecektir.²⁴⁷

Ertesi günkü toplantı, Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın başkanlığında, müftüler, bölgenin ileri gelenleri, mahalle şeyhleri ile esnaf loncası idarecilerinin davet edilmesiyle daha geniş katılımlı olarak yapıldı ve evvelki günkü abluka sorunu tekrar ele alındı. Hüseyin ve oğullarının asıl amacı, isyana kalkıştıklarında Hicaz bölgesi halkının kendilerine tam destek vermesini sağlamaktı. Zira Hüseyin, McMahon'a yazmış olduğu mektuplarda sürekli dile getirdiği Arap desteğine aslında hiçbir şekilde sahip değildi.

²⁴⁶ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

²⁴⁷ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

Kahire Müstemleke İdaresi'nin Hicaz'a yönelik faaliyetleri^[1]

Abluka bahanesi ile bölgenin dini liderlerinin, esnaf temsilcilerinin ve eşrafın bir araya getirilmesinin amacı bu insanları İngiliz ablukası ile korkutarak kendilerinden biat almaktı. İslam inancında bir tür bağlılık yemini olan ve Hz. Muhammed döneminde ve

[1] *Records of the Hedjaz; 1798-1925*; ed. A. L. P. Burdett; C.7: 1910-1918; Archive Editions, UK, 1996. s. 165.

sonrasındaki halife seçimlerinde de uygulanan biat ile isyan esnasında istenilen birlik sağlanmış olacaktı. Böylece toplantıya katılanların büyük kısmı kesin amacın ne olduğunu bilmeden, biat ettiği için Hüseyin'in İngilizlerle planlandığı isyana destek verecekti. Bu amaçla, 14-16 Mayıs tarihleri arasındaki üç gün boyunca toplantı katılımcılarından biat alındı, fakat asıl amaç gizli tutularak halka açıklanmadı. Fakirlere dağıtılmak bahanesi ile mahalle şeyhlerine 50 ile 200£ arasında değişen miktarlarda altınlar verildi.²⁴⁸ Hüseyin tarafından dağıtılan altınlar Kahire Müstemleke İdaresi tarafından gönderilmişti.

Hüseyin'in Mekke'de isyan için biat aldığı esnada oğlu Ali de Medine'de Osmanlı Devleti'nden gelen altınları kabilelere dağıtarak isyan için hazırlıyor, Basri Paşa'nın gözünün önünde güç gösterisi yapıyordu.²⁴⁹

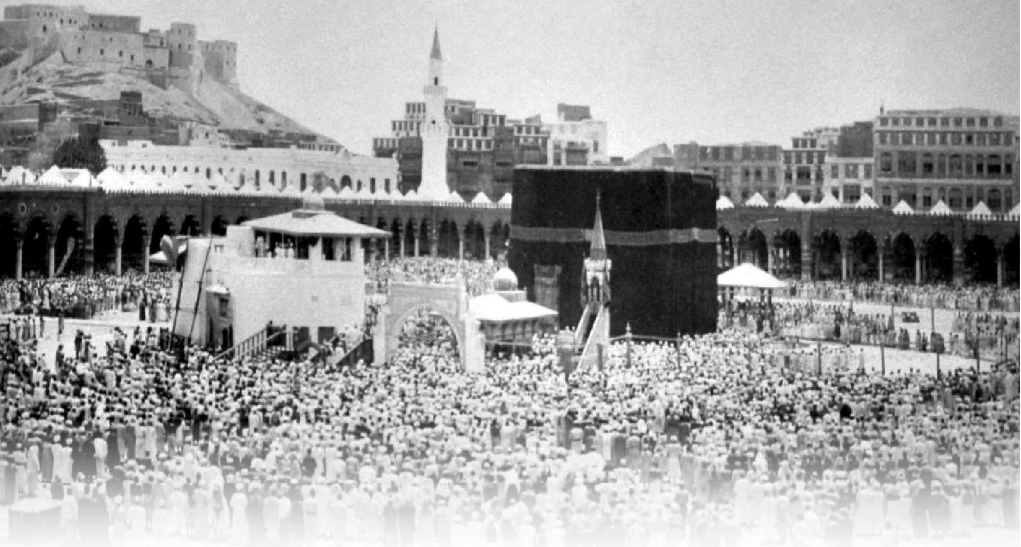
15 Mayıs tarihinde yürürlüğe gireceği ilan edilen İngiliz ablukasının iki esaslı amacı vardı: 1.) II. Kanal Harekâtı'na destek veren ve İngiliz işbirlikçisi olmayan Arap kabileleri üzerinde baskı yaratmak ve böylece taraf değiştirmelerini sağlamak. 2.) Ablukadan en çok etkilenecek Hicaz bölgesinde halkın yaşamsal imkânlarını kısıtlayarak Osmanlı Devleti'ne isyan için Hüseyin'in yanında yer almalarını sağlamak.

Osmanlı İdaresinin baskıcı olduğundan şikâyet eden Hüseyin, birinci amacın elde edilmesi için çoktan çalışmaya başlamıştı ve bu uğurda her tedbiri meşru sayıyordu. Öyle ki Abdullah'ın 26 Şubat tarihinde Storrs'a iletmış olduğu bilgilerden, Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne sadık kabilelere baskı uygulayarak, tehdit ederek kendisi gibi İngilizlerle işbirliği yapmalarına çalıştığı anlaşılmaktadır.²⁵⁰

²⁴⁸ *Arab Bulletin, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia; BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 159.*

²⁴⁹ *BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 158.*

²⁵⁰ *FO 371/2768, minute on tribal activities, 26 February 1916.*

Kâbe ve Ecyad Kalesi-1890'lar^[]*

Abluka uygulamasını bildiren beyandan sonraki iki gün boyunca süren toplantılar, toplantıların hemen akabindeki üç gün süreyle alınan biat uygulaması ve dağıtılan altınlar tamamen isyana yönelik çalışmalardı. Bu işlemlerin tamamı Mekke Vali Vekili ve Birlik Komutanı Binbaşı Ziya Bey'in gözlerinin önünde gerçekleştiriliyordu. Özellikle biat toplantıları esnasında toplananların arasına karışmış bazı casuslar halkı Osmanlı Hükümeti'ne karşı kıskırtıyordu ve bazıları da "haydi İngiliz askerlerini buraya çağıralım", "Haydi bağımsızlığımızı ilan edelim", "bütün Türkleri Hicaz'dan kovalım" şeklinde sloganlar atıyorlardı.²⁵¹

Tüm bu sloganlar İngiliz abluka beyanı ile uyumluydu ve dikkatle incelendiğinde bu eylemlerin tek elden, Kahire'deki Müstemleke İdaresi ile işbirlikçileri Hüseyin tarafından idare edildiği

[*] II. Abdülhamit Yıldız Albümleri Mekke-Medine, Haz. Mehmet Bahadır Dördüncü, İstanbul, 2006.

²⁵¹ Arab Bulletin, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

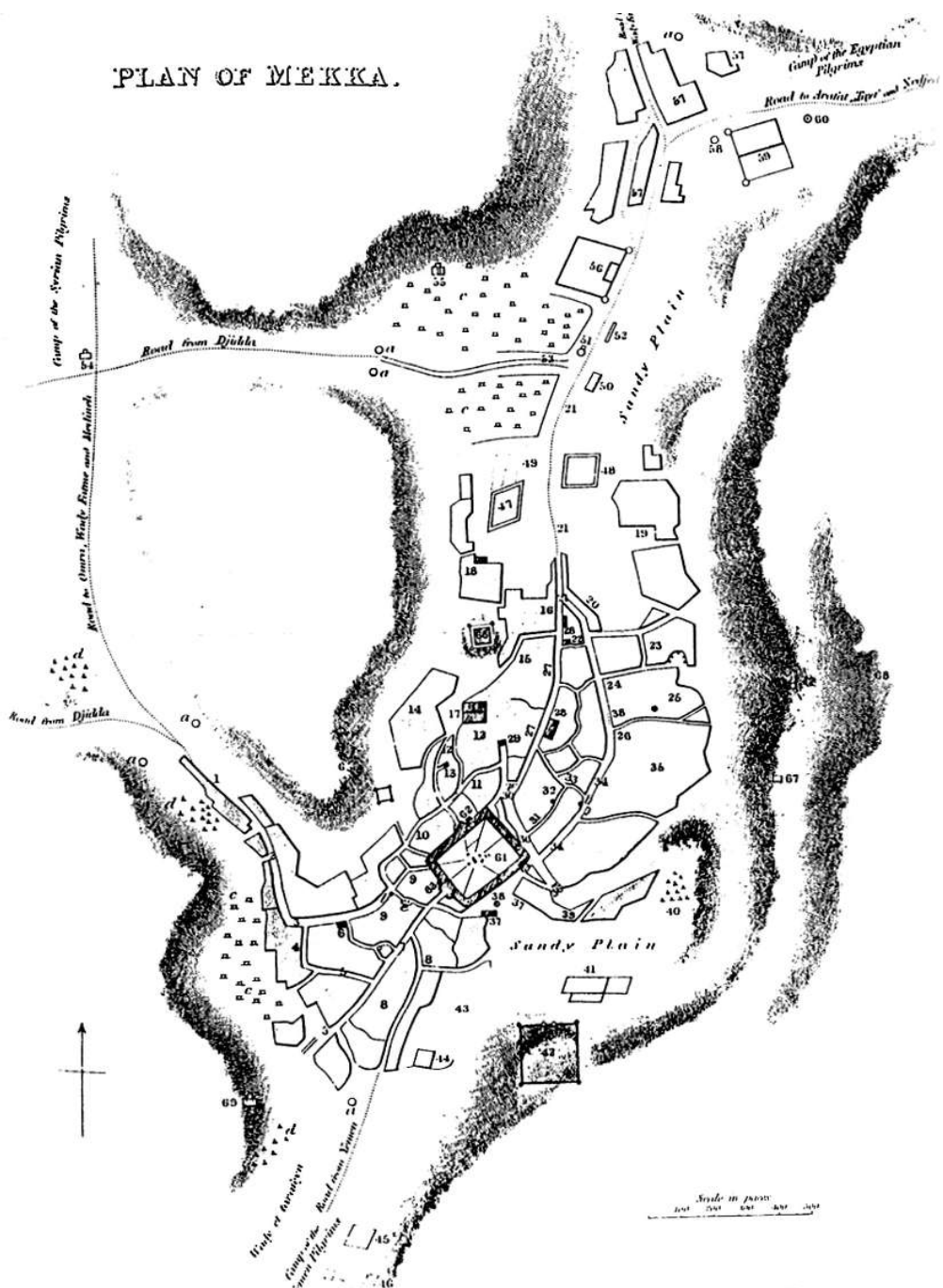
belliydi. İngilizlerin planlı olarak ilan ettikleri Kızıldeniz ablukası böylece umulandan daha hızlı bir şekilde amacına ulaşarak Hicaz ileri gelenlerinin ve din adamlarının bir kısmının Hüseyin tarafından isyana teşvik edilmesini sağladı. Mekke’de bu gelişmelerin yaşandığı esnada Birlik Komutanı Binbaşı Ziya Bey’e, 128. Makineli Tüfek Mangası’nın Cidde’ye gitmek için yola çıkması emri verildi. 2. Tabur ile 130. Fırka’nın sevki ise geçici olarak ertelendi. Manganın Cidde’ye intikali esnasında gerekli yük develeri ile katırlar sağlanacak ve yük hayvanlarının Mekke’ye geri dönüşü Merkez Karargâh’a raporlanacaktı.²⁵² Aslında bu manganın Cidde’ye gitmesi çok acil bir gereklilik değildi. Birliğin Cidde’ye kaydırılması, ne Merkez Karargâh’ın ne de Binbaşı Ziya Bey’in artık Mekke’deki tüm hazırlıkları tamamlanan ve patlak vermesi an meselesi olan isyandan halen haberdar olmadığını göstermektedir. Fakat Makineli Tüfek Birliği’nin yola çıkmasından sonra Binbaşı Ziya Bey Mekke halkının Osmanlı askerlerine yönelik tutumlarından isyan çıkabileceğini ilk defa göz önünde bulundurarak, Mekke’deki askerleri şehrin 30 dakika uzağındaki Cirval kışlasından çıkartıp olası isyana müdahale edebilecek şekilde istihkâm ve mevzilere yerleştirmeye karar verdi.²⁵³

Belirtilen amaçla, 128. Alay, 2. Tabur’un 5. Bölüğü gece 03.00’te kışladan hareketle Mekke Birlik Komutanı Binbaşı Ziya Bey’in karargâhına intikal etti. Bölüğün bir kısmı Hamidiye Hükümet Konağı’na ve diğer kısmına yerleştirildi. Tüm bu olaylar 17 Mayıs gecesi, yani Şerif Hüseyin önderliğindeki isyanın başlamasından 24 gün önce gerçekleşiyordu ve Binbaşı Ziya Bey Mekke’deki gidişatın farkına vararak kendi inisiyatifi ile tedbir alma cihetine gitmişti. Gerekli tedbirler alındıktan sonra durum aynı gece, şifre

²⁵² *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

²⁵³ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

PLAN OF MEKKA.

İngiliz Arşiv Belgeleri'nde Mekke'nin 1829 [?] tarihindeki krokisi.
Records of the Hajj, A Documentary History of the Pilgrimage to Mecca,
 C. I, Archive Editions, UK 1993. s. 702-703.

telgrafla Taif'teki 22. Tümen Fırka [Alay] Komutanı Albay Ahmet Bey'e, "her ne kadar gençlerden alınan biatlar iyi niyetli ise de şehirdeki huzursuzluk ve peş peşe yapılan toplantılar sonrasındaki söylentiler neticesinde tedbir olarak Ecyad Kalesi'ne [ve Hamidiye Hükümet Konağı'na] bir bölük asker yerleştirildiği" şeklinde rapor edildi.²⁵⁴

Mekke'de bu gelişmeler yaşanırken, Medine Muhafızı ve Kumandanı Basri Paşa, Hüseyin'in propaganda casuslarından bir tanesini ele geçirdi. Casustan öğrenilen isyan planları Dâhiliye Nezareti'ne yazıldı. Dâhiliye Nezareti, bu işte bir yanlışlık olmaması için Basri Paşa'ya 4. Ordu Komutanlığı ve dolayısıyla Cemal Paşa ile muhabere edilmesi talimatını verdi. Karşılıklı yazışmalar tamamlanıp herhangi bir tahkikat yürütülemeden isyan günü gelecektir.²⁵⁵

Her biri komitacılıktan ve gizli örgütçülükten gelen İttihat Terakki liderlerinin Şerif Hüseyin'in isyan edeceğine inanmamakta göstermiş olduğu direnç ve Hüseyin'in kendi üstüne otorite tanımayan tavırlarını görmezden gelmekteki sabrını anlamak mümkün değildir. Şayet iddia edildiği gibi Hüseyin, gerçekten II. Abdülhamit tarafından atanmış olsaydı, İttihat Terakki tarafından birkaç defa azledilmeyi hak edecek çokça davranışta bulunmuştu. Kaderin cilvesi, Selanik'teki sevmeyenleri ile işbirliği içinde II. Abülhamit'e karşı gözünün önünde tertip kuranları, sekiz yıl sonra düşmanları ile işbirliği içinde gözlerinin önünde kendilerine karşı tertip kuran yine kendilerinin göreve atadığı Şerif Hüseyin ile karşı karşıya bırakmıştı.

Bu esnada Kahire'de Gilbert Clayton idaresindeki İngiliz İstihbarat Bürosu, birlikler arasında gerçekleştirilen telgraf muhaberesinin

²⁵⁴ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

²⁵⁵ Naci Kâşif Kıcıman, *Medine Müdafası Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?*, Sebül Yayınları, İstanbul, 1971. s. 38-39.

büyük kısmını elde ederek çözüyordu.²⁵⁶ Böylece İngilizler, Binbaşı Ziya Bey ile 22. Tümen Karargâh'ı arasındaki yazışmaların içeriğinden büyük oranda haberdar olabilmekteydi.

Binbaşı Ziya Bey'in şifre telgrafında da açıkça görüldüğü gibi, Hüseyin ve oğulları mart ayı başından mayıs ayı ortalarına kadar Hicaz'daki ve özellikle Mekke'deki Türk idarecileri aldatarak geniş katılımlı bir isyan örgütlemeyi başarmıştı ve son biat kumpasında bile Binbaşı Ziya Bey'i bunun iyi niyetli bir davranış olduğuna inandırabilmişlerdi. Ertesi gün, 18 Mayıs'ta Binbaşı Ziya Bey, askerlere isyan çıkması halinde nasıl hareket edeceklerine dair gerekli emirleri verdi. Ziya Bey'in Mekke'deki isyandan kışkırtılması 128. Alay, 1. Tabur, 1. Bölük Komutanı Yüzbaşı Feridun Bey'in kendisine vermiş olduğu bilgiler sayesinde mümkün olmuştu. Mekke'deki gelişmeleri ve Hüseyin'in gerçek niyetini geç de olsa fark etmiş olan Yüzbaşı Feridun Bey'in ödüllendirilmesi gerekirken kendisi vazifesini hakkıyla yapmanın ve vatanseverliğinin bedelini pahalı ödeyecektir.

Taif Fırka [Alay] Komutanı Albay Ahmet Bey, Binbaşı Ziya Bey'den gece gelen şifre telgrafi ertesi sabah Galip Paşa'ya bildirdi ve Galip Paşa Binbaşı Ziya Bey'i telefonla arayarak, "bu tür söylenilerin Emir [Şerif Hüseyin] ile [Osmanlı] Hükümet[i] arasında güvensizlik yaratmaya yönelik olduğunu söyleyerek, bilgi kaynağı Bölük Komutanı [Yüzbaşı] Feridun Bey'in ivedilikle kurulacak özel divan-ı harpte yargılanmasını" emretti. Binbaşı Ziya Bey, emre direnmenin anlamsız olacağını bildiği için aynı gün divan-ı harp kurulması talimatını vererek Bölük Komutanı Yüzbaşı Feridun Bey'in yargılanmasına başladı.²⁵⁷

²⁵⁶ FO 371/2979, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916.

²⁵⁷ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia; *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 162-163.

Hüseyin, Mekke’de gece alınan askeri tedbirlerden ve ertesi günkü gelişmelerden isyan planlarının açığa çıkmak üzere olduğunu fark etmiş olmalı ki Yüzbaşı Feridun Bey’in divan-ı harbe çıkartılmasının emredildiği saatlerde temsilcisini Binbaşı Mehmet Ziya Bey’e gönderdi. Bu esnada sanki hiçbir şeyden habersizmiş gibi göndermiş olduğu metnin şifrelenerek Hicaz’daki üst komutanlığa iletilmesini de talep etti.²⁵⁸ Görüldüğü gibi Hüseyin, vakti gelmeden isyan niyetlerinin anlaşılmaması ve asıl maksadının gizlenebilmesi için yeni bir tiyatro oynamaya karar vermişti. Galip Paşa komutasındaki 22. Tümen Karargâhı’ndaki ve Cemal Paşa komutasındaki 4. Ordu’daki akıl tutulması Hüseyin’in en büyük yardımcısı idi.

Şifre telgrafta, “Binbaşı Ziya Bey’in almış olduğu askeri tedbirler şikâyet ediliyor ve Hüseyin ailesinin Osmanlı Devleti’ne bağlılığı” tekrarlanıyordu. Hüseyin’in beyanlarına tereddüt göstermeden inanan Galip Paşa tarafından, 19 Mayıs’ta Hüseyin’e gönderilen şifre telgrafta, “Binbaşı Ziya Bey’in yanlış bilgi ve dedikodulara inanarak askeri tedbir aldığı, söz konusu tedbirlerin kaldırılması emrinin verildiği ve Ziya Bey’in bu eyleminden dolayı bir seferlik olmak üzere affedildiği, yanlış anlamaların önüne geçilmesi için biat uygulamasından vaz geçilmesinin uygun olacağı” bildirildi. Benzer şekilde Taif Fırka Komutanı Albay Ahmet Bey de 18 Mayıs’ta Binbaşı Ziya Bey’i tenkit eden ve bu tür eylemlerden kaçınmasını emreden bir şifre telgraf gönderdi.²⁵⁹

Burada akla şu ihtimal gelir; Galip Paşa emrindeki 22. Bağımsız Tümen Komutanlığı, Osmanlı Devleti’nin özellikle savaş dönemlerindeki isyanlar esnasındaki bir uygulaması olan yatıştırma yöntemi ile Hüseyin’i kendi tarafında tutmak istemiş olabilir mi?

²⁵⁸ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

²⁵⁹ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

Bu durumda Binbaşı Ziya Bey'in tedbir aldığı için azarlanmaması ve Yüzbaşı Feridun Bey'in divan-ı harpte yargılanmaması gerekirdi. Oysa Karargâh Hüseyin'in tiyatrosuna inanmıştı ve aksi ihtimalleri değerlendirmeye almak niyetinde değildi. Maalesef Galip Paşa komutasındaki 22. Tümen Karargâh'ı bir akıl tutulması yaşıyordu ve Hüseyin bir yandan Osmanlı Devleti'ne bağlılık telgraf-ları gönderirken; diğer yandan İngilizlerle işbirliği içinde başlatacak olduğu isyanın hazırlıklarını devam ettiriyordu.

Ertesi gün, 19 Mayıs'ta bizzat Galip Paşadan gelen emirle Mekke'ye konuşlandırılan askerlerin geri çekilerek kışalarına dönmesi talimatı verildi. Binbaşı Ziya Bey bu emre ilk başta direndi fakat bizzat telefonla emrin Galip Paşadan geldiği söylenince emre uymak zorunda kalarak, 17 Mayıs gecesi olası isyanı bastırmak üzere gerekli yerlere ve Ecyad Kalesi'ne yerleştirilen 1. Bölük, iki gün sonra şehri boşaltarak Mekke dışındaki Cirval Kışlası'na geri döndürüldü.²⁶⁰ Böylece Hüseyin, isyanını açığa çıkartacak büyük bir riski daha bertaraf etmeyi başardı. Fakat 22. Tümen Karargâhı'na istediklerini kolaylıkla yaptırabildiği son olaydan bulduğu cesaretle bu sefer Binbaşı Ziya Bey'in görevden alınması için çalışmaya başladı. Belirtilen amaçla daha önce Hicaz Valisi Vehip Bey'e yaptığı gibi Ziya Bey'in askeri ve sivil görev alanına müdahale ederek çatışma çıkartmaya uğraşıyordu. 22. Tümen Komutanlığı ise savaşın ortasında sorun istemiyor bu nedenle Hüseyin'in isteklerini karşı-lama cihetine gitmeyi tercih ediyordu.

Hüseyin elbette isyanını az kalsın açık edecek ve tüm plan-larını işlemez hâle getirecek olan istihbaratı verenin 1. Bölük Komutanı Yüzbaşı Feridun Bey olduğunu bilmiyordu ve bu ne-denle başına gelenlerden sorumlu tuttuğu ve tüm düzenbazlığını az kalsın deşifre edecek olan Ziya Bey'in görevden alınması için uğraşıyordu. Askerler kışlaya döndükten sonra, halkın tutumu değişmiş ve sokaklardaki insanlar "Osmanlı Devleti ne isterse

²⁶⁰ BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 163.

yapacaklarını” söylemeye başlamışlardı.²⁶¹ Askerler çekildikten sonra halkın tutumundaki değişiklik tamamen Hüseyin’in organize ettiği bir tiyatroydu ve Türk askerlerinin duyabileceği yerlerde Osmanlı Devleti lehinde konuşan kişilerin hemen hepsi Hüseyin tarafından görevlendirilmiş casuslardı. İsyan tüm işaretlemleri ile kendisini göstere göstere geliyordu fakat Mekke’deki birlik komutanı ve subaylar elleri kolları bağlı gelişmeleri izlemekle yetinmek zorundaydı.

Bu esnada 22. Tümen Karargâhı’nın anlaşılamaz şekilde Hüseyin’e inanma eğilimini fark eden ve görevini hakkıyla yaptığı için divan-ı harpte yargılanmakta olan Yüzbaşı Feridun Bey, hayatları tehlikeye gireceği için yerel bilgi kaynaklarının isimlerini açıklamayı ve hatta mahkemede konuşmayı reddetti. Yüzbaşının başına gelenleri gören diğer subaylar ve düşük rütbeli askerler de aynı şekilde davranarak bilgi kaynaklarını vermediler. Daha kötüsü, subaylara ve askerlere bilgi kaynaklarından isyan ile alakalı bilgi gelse bile artık Binbaşı Ziya Bey’e ayaklanmayla alakalı herhangi bir bilgi iletmiyorlardı. Binbaşı Ziya Bey belirtilen nedenden ötürü isyan söylentilerinin doğruluğunu anlamak için yapmış olduğu soruşturmadan hiçbir neticede elde edemedi. Yüzbaşı Feridun Bey’in bilgi vermeyi reddetmesi üzerine Taif Alay Komutanı Miralay [Albay] Ahmet Bey 26 Mayıs’ta, ayaklanma ile ilgili bilgi getirenlerin bu iddialarını kanıtlayamazlarsa cezalandırılmalarını emreden bir şifre telgraf daha gönderdi.²⁶² Mekke’deki 130. Alay 2. Tabur Komutanı Yüzbaşı Mümtaz Bey’in Genelkurmay arşivlerindeki notlarında bulunan şu tespit dikkat çekicidir: “Hicaz’da vuku bulan bir ihtilal ve fenalığa karşı hiçbir tertibat alınmamıştı ve Hicaz Emiri [Şerif Hüseyin] hakkında tahkikat ve urban ile

²⁶¹ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

²⁶² *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

temas yasaklanmıştı.”²⁶³ Tüm bu emirler 22. Tümen Komutanı Galip Paşa [Korgeneral Pasinler] tarafından verilmekteydi.

Mayıs ayının son günlerine varıldığında Binbaşı Ziya Bey de Mekke’deki gelişmelerle ilgili olarak raporuna “Komutan [Galip] Paşa’nın telefonla bizzat bildirilen emrinden ve Taif Alay Komutanlığı’ndan gelen telgraftan sonra hiç kimse söylentilerle ilgili bilgi verme cesaretine sahip değildir ve bu yüzden hadiseleri dikkatle izlemeye çalışıyoruz” kaydını düştü.²⁶⁴

Galip Paşa ve Albay Ahmet Bey, bilmeyerek tüm Hüseyin muhaliflerini ve isyanı açığa çıkartabilecek bilgi kaynaklarını susturmuştu. Bu durum Hüseyin’in işlerini kolaylaştırırken Mekke’deki birliğin etrafındaki sadakatsizlik çemberinin geri döndürülemez bir şekilde her gün daha da daralmasının yolunu açmıştı.

Türk Karargâhı’nda bu gelişmelerin yaşandığı esnada Hüseyin büyük bir rahatlık içinde İngilizlerle haberleşmeye ve isyanın son hazırlıklarını tamamlamaya devam ediyordu. 23 Mayıs’ta oğlu Abdullah’ı, isyan için gerekli 60.000 £ tutarında altını teslim almak için Port Sudan’da Ronald Storrs ile görüşmeye göndermeyi planlıyordu. İsyân gerekli para teslim alındıktan ve Fay-sal Mekke’ye ulaştıktan sonra başlayacaktı. Hüseyin’in 23 Mayıs ayında isyana kesin niyetli olduğu şeklindeki mesajı Kahire Müstemleke İdaresi’nde ve Londra’da şaşkınlık yarattı. Çünkü Kut’ül Amare’deki mağlubiyetten sonra İngilizler Hüseyin’in isyandan vazgeçeceğinden korkuyorlardı. Oysa Hüseyin vazgeçme yönünde bir eğilim göstermemişti.²⁶⁵ Bu durum, Kut’ül Amare bozgunu ile demoralize olan düşman için yeni bir moral kaynağı olabilecek nitelikteydi.

²⁶³ *BDHTH-ATASE IV*, 1979, s. 164.

²⁶⁴ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

²⁶⁵ *FO 371/6237*, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

İsyan öncesi son hazırlıklar için McMahon, Dufferin savaş gemisi ile Storrs, Kıdemli Yüzbaşı Hogarth ve Yüzbaşı Cornwallis'i Abdullah ile görüşmek ve istenilen 60.000 £ tutarında altını teslim etmek üzere Port Sudan'a gönderdi. Heyete, isyan edileceğinden emin olunmadan altınları teslim etmemesi talimatı verilmişti.²⁶⁶ Storrs başkanlığındaki heyete verilen talimattan da açıkça anlaşıldığı gibi İngilizler isyanın başlayacağından kuşkulunmaya başlamıştı.

Abdullah'ın Taif'i kuşatması planlandığı için Hüseyin son dakikada Abdullah'ı görüşmeye göndermekten vazgeçti ve Şeyh Oreyfan [Areyfan ?] Abdullah ile İngiliz heyeti arasındaki mesaj alışverişini gerçekleştirdi. Abdullah'ın Taif'i kuşatmaya gönderilmesinin nedeni Hicaz Valisi ve 22. Bağımsız Hicaz Tümeni Komutanı Galip Paşa'nın burada bulunması ve Mekke'ye yakın etkili kuvvetlerin Taif'te konuşlu olmasıydı.²⁶⁷ Galip Paşa'nın zamanında gerekli kararları almakta tereddüt etmesi nedeniyle bu etkili kuvvetler fırsat varken isyanı bastırmayarak, Taif Kalesi'ni savunmayı tercih edecektir.

Karşılıklı haberleşme sonucu İngiliz Heyeti'nin 6 Haziran'da Hüseyin'in en genç oğlu Zeyd ile Cidde'nin 21 km. güneyindeki sahil kasabası Sameimah'ta buluşması kararlaştırıldı.²⁶⁸ Tüm bu mesajlaşma trafiği Mekke'deki birliklerin gözünün önünde gerçekleşiyordu ve açıkça görüldüğü gibi şayet varsa şehirdeki istihbarat teşkilatı hiçbir fonksiyona sahip değildi.²⁶⁹

Planlandığı gibi, Zeyd ile İngiliz heyeti, isyanın Mekke'de resmen başlamasından dört gün önce sahil kasabası Sameimah'ta buluştu. Buluşmanın gerçekleştiği 6 Haziran'dan bir gün önce isyan

²⁶⁶ Kral Abdullah, a.g.e., s. 104-105.

²⁶⁷ Kral Abdullah, a.g.e., s. 104-105.

²⁶⁸ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

²⁶⁹ FO 141/461/1198, Telegram from R. Storrs to High Commissioner for Egypt, Ramleh, 8 June 1916.

Medine’de başlamıştı. Lakin bölgedeki Türk birlikleri henüz karşı karşıya oldukları komplonun ciddiyetinin farkında değillerdi. Öyle ki Mekke’de halen isyana yönelik herhangi bir tedbir alınmamıştı. Görüşmede, Hüseyin’in isyanı, daha önce kararlaştırılan tarih olan 16 Haziran Cuma günü yerine 10 Haziran Cumartesi günü başlatmak yönündeki kararı İngiliz heyetine iletildi.

Zeyd görüşmede, “Taif’te 12.000, Mekke’de 1.000 ve Cidde’de 800 Türk askeri bulunduğunu, askerlerin teslim olmaya ikna edilmeye çalışılacağını, teslim olmazlarsa öldürüleceklerini” söyledi. Görüşmede isyanın genel planlaması son bir kez gözden geçirildi. Zeyd, Medine ile Medain Salih arasındaki demiryolunun kontrolünün de kendilerinin elinde olduğunu iddia ediyordu. Elbette bu rakamlar abartılıydı ve demiryolu henüz asilerin eline geçmemişti. Fakat asilerin teslim olmayan Türk askerlerini katletme kararlılığının abartı olmadığı isyanın ilerleyen günlerinde acı bir şekilde tecrübe edilecektir.

Bunlara ek olarak, daha fazla para, silah, cephane ve dağ topu isteniyordu. Medine’yi kuşatmaya çalışan Ali ile Faysal acilen 20.000 £ tutarında altın talep ediyordu. Ayrıca eski bir Osmanlı subayı olan işbirlikçi Faruki’nin de acilen Hicaz’a gönderilmesi isteniyordu. Abdullah, Storrs’a göndermiş olduğu mesajda Cidde açığındaki savaş gemisinde bekleyerek isyanın nasıl başarılı olacağını gözlemlemesini de istemişti. Görüşme esnasında Storrs Zeyd’e altın bir saat hediye etti. Hüseyin, Şam’daki 4. Ordu’nun isyanı bastırmak üzere Hicaz’a gönderilmesinden korkuyordu. Storrs, böyle bir gelişme olması durumunda Sina’daki İngiliz güçlerinin Türk birliklerini arkadan kuşatacağını söyledi. Bu haber Zeyd’i çok mutlu etti.²⁷⁰

Bu esnada Mekke’de, Cidde’de, Medine’de ve civar bölgelerde hırsızlık ve yağma olaylarında önlenemez bir yükseliş yaşanıyordu. Ayrıca her ne kadar 22. Tümen Karargâh Komutanlığı

²⁷⁰ FO 141/461/1198, Telegram from R. Storrs to High Commissioner for Egypt, Ramleh, 8 June 1916.

farkında olmasa da bölgedeki devlet otoritesi'nin altı yavaş yavaş boşaltılmıştı. Son yağma ve talanlar bu durumun neticesiydi. Öyle ki Kunfida Kaymakamı'na Hüseyin vasıtasıyla gönderilen 10.000 Türk Lirası yerine ulaşmamış, satıcılar erzak tedarikini reddetmeye başlamıştı. Gecikmeden deve sürücülerini sorumlu tutuluyordu. Deve sürücülerine görevleri hatırlatıldığında “Şerif'e şikâyet edecekleri” tehdidinde bulunuyorlardı.²⁷¹

Tüm bunlar daha önce yaşanan bir durum değildi. Hırsızlıklar, soygunlar ve tehditler gelmekte olan isyanın öncü işaretleriydi ve son durum aslında Mekke'deki hükümet otoritesinin artık tanınmadığının açık kanıtıydı. Kunfida Kaymakamı'na gönderilen paranın Hüseyin tarafından teslim edilmeyerek elde tutulduğu açıkça belliydi. Çünkü isyan ettikten sonra paranın hesabını Hüseyin'e soracak herhangi bir otorite olmayacaktı ya da isyan başarısız olursa İngilizler kendisine yardım edecekti. İsyanın başarısız olması ve ele geçirilmesi durumunda ise zaten düşmanla işbirliği ve vatana sadakatsizlikten idamla yargılanacaktı. Bu nedenle hükümet otoritesi artık Hüseyin ve adamları için bir anlam ifade etmiyordu. Fakat 22. Tümen Komutanlığı ve Mekke Birliği anlaşılabilir bir şekilde ne gözlerinin önündeki isyanı ne de Hüseyin'in kurmuş olduğu sadakatsizlik organizasyonunu fark edememekteydi.

Yine de Binbaşı Ziya Bey ve isyandan birkaç gün önce Mekke'ye gelen 22. Tümen Alay Kurmay Başkanı Binbaşı Derviş Bey, 7-8 Haziran tarihinde, Ecyad Kalesi'nde kurutulmakta olan askeri erzakın yük hayvanları ile taşınmasına, kışladan dönen hayvanlar ile un çuvallarının Cerol Değirmeni'ne ve buradan kışlaya aktarılmasına, depo bekçisi Celil Efendi'ye yeteri kadar işçi verilerek depoların temizlenip hazır hale getirilmesine, kışlalardaki sarnıçların daima dolu bırakılarak suyun israf edilmemesine ve 22. Tümen Komutanlığı'ndan telefonla alınan izinle her bir tabura

²⁷¹ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

10 çuval pirinç teslimine karar verdi.²⁷² İsyanın arifesinde alınan bu tedbirler için artık çok geçti ve Mekke'deki birlik halen isyandan emin değildi.

Mekke'deki birliklerin, emin olmamakla birlikte olası bir isyan durumunda hazırlıksız yakalanmamak için 22. Tümen Karargâhı'ndan gelen emirlere muhalif olmasına rağmen yukarıda belirtilen sınırlı sayıdaki tedbirleri uygulamaya koymaya çalıştığı esnada, Şerif Hüseyin'in 1914 yılı başında, oğlu Abdullah'ı, işbirliği için Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener ile görüşmeye gönderdiği şubat ayından, 1916 yılının haziran ayına kadar devam eden, işbirlikçilik ve tabiiyetinde bulunduğu devlete sadakatsizlik pazarlıkları nihayet sona ermişti. Şerif Hüseyin, İngilizlerin istediği şekilde II. Kanal Harekâtı'nı sabote edecek şekilde isyan edecek ve böylece İngiliz Ordusu'nun Süveyş Kanalı'nın doğusuna geçerek Filistin ile Suriye'nin işgalinin yolunu açabilecekti.

Tüm bunların karşılığında Şerif Hüseyin'e "Halifelik", "Kral" unvanı ve "Arap Yarımadası'nda kurulacak Arap Krallığı'nın idaresi" verilecekti. En azından Kahire Müstemleke İdaresi Hüseyin'in bu parlak sözlere inanmasını sağlamıştı. İsyan teşebbüsünün açığa çıkmadan başarıya ulaşmasında Cemal Paşa, Hicaz'daki Genel Komutanlık ve Mekke'deki birlik bilmeyerek Hüseyin'e yardım etmişti. İngilizlerin deyimiyle "kurnaz ve düzenbaz" Hüseyin büyük bir ustalıkla isyan ve sadakatsizlik teşebbüslerini saklamayı başarmış, Mekke'deki birliklerin dışarı çıkartılmasını sağlamış ve bedevilerden oluşan ordusunu şehrin stratejik yerlerine yerleştirmiş, McMahon tarafından Port Sudan'a gönderilen para ve silahları büyük bir maharetle gizlilik içinde isyan bölgelerine sevk etmişti.

1914 yılı başında başlayan, 1915 yılı temmuz ayındaki mektuplarla resmi hale gelen isyan çalışmaları 8 Haziran 1916 tarihine ulaşıldığında tamamlandı. İsyan için her şey hazır. 9 Haziran'da

²⁷² *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

Mekke'nin dış mahallelerinde başlayan isyan, 10 Haziran'da Mekke'nin içine yayılarak tüm Hicaz bölgesinde etkin hâle gelecektir. İsyanı birkaç gün kala, Hüseyin, II. Kanal Harekâtı için sevk edilecek mücahitlerin masraflarına harcanmak üzere Cemal Paşa'dan kendisine birkaç bin [7.000] altın daha ve 500 tüfek gönderilmesini istedi. Cemal Paşa, Medine'ye, Hüseyin'in istemiş olduğu altınların oğlu Ali'ye teslimini emreden bir telgraf gönderdi ve miktarın yarısı olan 3.500 altın Ali'ye teslim edildi. Altınlarla birlikte Ali'ye, mücahitlerin kullanımı için 500 deve yükü erzak da verilmişti.²⁷³ Tüfekler ise teslim edilmedi ve daha sora Yemen Müfrezesi'ne dağıtıldı.²⁷⁴ Hüseyin bu altınları Hicaz'daki Türk askerlerini katletmek için asilere dağıtmıştır.

Hüseyin tarafından McMahon'a yazılan beşinci mektupta da görüldüğü gibi Ali'nin ve mayıs ayı başında Medine'ye gelerek Ali'ye katılan Faysal'ın burada bulunma nedeni isyan başladığında Medine'yi ele geçirmek ve demiryolunu tahrip etmektir. Bu iş için de Cemal Paşa'dan para ve silah elde etmeye çalışıyorlardı ve Medine'de bulunan Yemen Müfrezesi'nin bir an önce yola çıkmasını talep ediyorlardı. Söz konusu Müfreme Stotzingen Misyonu ile görevliydi ve Kunfida'da Binbaşı Von Stotzingen ile buluşacaktı. Hüseyin beşinci mektubunun ekinde göndermiş olduğu notta bilmeyerek Misyonu deşifre etmiş, gidilecek yolları ve harekât planlarını İngilizlere bildireceğini söylemişti: "Almanlar Hicaz'a varınca gizli araçlarla sizi takip edilecek güzergâh ile seyahatleri esnasında istedikleri araçlar hakkında bilgilendireceğim."²⁷⁵

Hüseyin'in McMahon'a açıkladığı mahrem bilgilerden, Stotzingen Misyonu ve Misyon ile hareket edecek Türk Müfrezesi'nden

²⁷³ Kandemir, a.g.e., s. 393; Cemal Paşa, a.g.e., s. 295; Kıcıman, a.g.e., s. 39.

²⁷⁴ Kandemir, a.g.e., s. 392.

²⁷⁵ FO 371/2486, Grand Sheriff of Mecca to the High Commissioner in Cairo, 18 February 1916.

haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Medine'deki karargâhtan yapılan yazışmalarda Stotzingen'in adının hiç geçmemesi, Misyon'un çok az kişi tarafından bilindiğini göstermektedir. Fakat Kahire Müstemleke İdaresi Londra ile işbirliği halinde Misyon'u deşifre etmeye çalışıyordu. Stotzingen hakkında ciddi bulgular elde edilmişti. Stotzingen Misyonu ile bağlantılı olarak 3.500 askerden oluşan müfrezenin Yemen'e gitmek üzere Medine'ye ulaşması hem Hüseyin'in hem de İngilizlerin kuşkularını artırdı. Hüseyin, isyan planlarının engellenmesinden korkarken, İngiliz Hükümeti Arap Yarımadası ile Afrika'da kurmuş olduğu etkinliğin altının Almanlar tarafından boşaltılmasından endişe ediyordu. İsyan planlarının akamete uğramaması ve Kahire Müstemleke İdaresi'nden gelen ısrarlı talep nedeniyle, Ali ve Faysal Müfreze'nin Medine'den yola çıkarak Kunfida'ya gitmesi için sürekli girişimde bulunuyorlardı. Ali, Müfreze'nin subaylarına vermiş olduğu yemekte, "Paşa babam sizleri müreffeh bir surette Yemen'e kadar götürecektir. Yolda istirahatleriniz için lüzumlu olan her şey temin edilmiştir" diyerek, Müfreze'nin yola çıkmasını teşvik etmeye çalışıyordu.²⁷⁶

Ali ve Faysal'ın Müfreze'yi Medine'den çıkartarak Yemen'e gitmek üzere yola koyulmalarını sağlamakta bu kadar ısrarcı olmalarının iki temel nedeni vardı; 1.) İsyan başlar başlamaz ele geçirmeye niyetli oldukları Medine'de mümkün olduğu kadar az Türk askeri kalmasını istiyorlardı. 2.) Babalarının 18 Şubat'taki beşinci mektubu ile McMahon'a bildirdiği üzere, Kunfida'da Stotzingen başkanlığındaki Alman heyetle buluşacak Müfreze'nin takip edecek olduğu yolu İngilizlere haber vererek hem Almanların hem de Türklerin İngilizler tarafından tuzağa düşürülmesini sağlamak, böylece efendilerinin takdirini kazanacaklardı.

Medine Muhafız Komutanı Basri Paşa, Ali ve Faysal'ın davranış ve ısrarlarından şüphelenerek Müfreze'yi Medine'de tutmaya

²⁷⁶ Kıcıman, a.g.e., s. 40.

karar verdi.²⁷⁷ Mevcut durumu değerlendirerek, isyandan önce Ali ve Faysal'ı tevkif edip isyanı engellemek için 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'dan izin istedi ve Taif'te bulunan Vali Galip Paşa'yı gelişmeler hakkında bilgilendirdi. Cemal Paşa izin talebine herhangi bir cevap vermedi. Galip Paşa ise, "Emir [Şerif Hüseyin] Hazretlerinden hiçbir veçhile şüphe edilmemesi, böyle bir isyan hareketinin vukuu ihtimali bulunmadığı" cevabını verdi.²⁷⁸ Benzer emir Mekke'deki birliklerin komutanı Binbaşı Mehmet Ziya Bey'e de verilmişti.

İsyandan bir gün önce Taif'i kuşatmaya gelen Abdullah, Valilik Konağı'nda Galip Paşa ile görüştü. Abdullah'ı valiliğe Galip Paşa çağırmıştı. Görüşme esnasında Taif Fırka Kumandanı Miralay Ahmet Bey ve Binbaşı Süleyman Bey makama gelerek Galip Paşa'ya gizlice "Abdullah'ın isyan edeceğini ve tutuklanması gerektiğini" söylediler. Binbaşı Süleyman Bey uzun süredir Hicaz'da idi ve kabilelerle kurmuş olduğu samimi ilişkileri neticesinde isyandan haberdar olmuştu. Daha önce Mekke Vali Vekili Binbaşı Mehmet Ziya Bey'i azarlayan Galip Paşa bu sefer iki subayı Abdullah'ın önünde azarlayarak dışarı çıkmalarını istedi ve bu açık istihbaratı da dikkate almayarak, Abdullah ile sohbete devam etti. Elini kolunu sallayarak Vilayet Konağı'ndan çıkan Abdullah ertesi gün şehri kuşatacaktır.²⁷⁹

Galip Paşa'nın bu kadar kolay kandırılabilmesi, isyandan sonra Mekke üzerine bir taarruza kesinlikle niyetlenmeyerek teslim olması asilerin lideri Abdullah'ı bile şaşırtmıştı.²⁸⁰

Galip Paşa'yı isyan hakkında bilgilendirenler sadece Mekke, Medine ve Taif'teki Türk subayları değildi. Osmanlı Devleti'ne sadık Rabiğ Şeyhi Hüseyin Mübarig, daha önce, "Hüseyin'in

²⁷⁷ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 171.

²⁷⁸ Kıcman, a.g.e., s. 41.

²⁷⁹ Kral Abdullah, a.g.e., s. 105-107.

²⁸⁰ Kral Abdullah, a.g.e., s. 113-118.

oğlu Ali vasıtasıyla kendisinden isyana katılmasını istediğini, isyanın 5 Haziran'da Medine'de, Cidde'de, Taif'te ve Mekke'de eş zamanlı olarak başlayacağını haber vererek tüm detayları Galip Paşa'ya bildirmişti.²⁸¹ Galip Paşa'nın bu istihbaratı da dikkate almadığı görülmektedir. Galip Paşa'nın bu kadar yoğun istihbarata rağmen Hüseyin'e güveninin sarsılmamış olmasını anlamlandırmak mümkün değildir. Anlaşılamaz bir şekilde bu kadar istihbarata ve kuşkuya rağmen Hicaz'daki Türk kuvvetleri elleri kolları bağlı bir şekilde Hüseyin ve oğullarının isyan ederek kendilerini muhasara etmesini beklemekteydi. Mekke'de küçük bir birlik vardı ve 22. Tümen Taif'te bulunuyordu. Galip Paşa'nın en azından 22. Tümen'i ve Kurmay Heyeti'ni Mekke'ye kaydırması gerekiyordu. Bu bile yapılmamıştır. İsyân öncesinde Hicaz'daki kuvvetlerin komutasının Galip Paşa gibi müteredit ve kurmay heyetinden kopuk bir komutanın emrinde olması Türk birlikleri için büyük bir talihsizlikti.

Ne Cemal Paşa'yı ne de Galip Paşa'yı ikna edemeyen Basri Paşa, Ali ile Faysal'dan kuşkulandığı için daha önce karar verdiği şekilde Yemen'e gidecek olan Müfreze'yi yola çıkartmadı ve istenilen altınların da son kısmını Ali'ye teslim etmedi. Basri Paşa'nın bu yerinde kararı ile Yemen Müfrezesi isyandan sonra diğer birliklere dağıtılarak kuvvet eksikliği giderilmeye çalışılacaktır. Basri Paşa'nın yerinde hareketi ile 3.500 Türk askerinin Yemen çöllerinde, geri dönmemek üzere ölümcül bir İngiliz tuzağına doğru gitmesi engellenmiştir. Binbaşı Von Stotzingen başkanlığında Kunfida'ya gitmeye çalışan Alman heyet ise Türk Müfrezesi kadar şanslı olmayacaktır.

²⁸¹ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 160-161, 232.

bölüm

III İsyan

Kaynak: Lowell Thomas, *With Lawrence in Arabia*, Sixteenth Edition, Hutchinson & Co. Ltd., London, b.t.y.

Mekke’de isyan hazırlıkları son şeklini almış ve saatler isyan tarihine doğru hızla ilerlerken şehirdeki durum şu şekildeydi. Mekke ile Cidde arasındaki mesafe 87 km. idi ve ulaşım ilkel imkânlarla sağlanıyordu. 1916 yılında Mekke Cidde’nin on katı büyüklüğündeydi ve 150.000 kişilik nüfusun büyük kısmı Arap, Hintli, Cavalı, Yemenli ve diğer Müslümanlardan oluşuyordu. Nüfusun büyük kısmı Araplara aitti. Şehirde üretilen ürünler; kılıç, hançer ve terlikti. Şehir 13 mahalleden oluşmaktaydı ve dört tarafında dört yüksek tepe ile çevrelenmişti. Jandarma Kışlası olarak da adlandırılan Hamidiye, 1885 yılında Abdülhamit döneminde inşa edilmiş olan iki katlı büyük bir yapıydı. Alt katı kışla, üst katı Hükümet Konağı olan bina, Kâbe’nin kapılarından bir tanesinin karşısında yer alıyordu. İsyan başladığında Hamidiye’nin alt katındaki kışlada az sayıda jandarma gücü vardı ve üst kat Hükümet Konağı olarak kullanılmaktaydı.¹ Hüseyin’in kullanmakta olduğu emaret binası ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından inşa edilmişti.² Hüseyin isyandan sonra Hamidiye’yi bakanlık binası olarak kullanacaktır.

¹ II. Abdülhamit Yıldız Albümleri Mekke-Medine, Haz. Mehmet Bahadır Dördüncü, İstanbul, 2006. s. 58.

² FO 141/817, detailed report by Hussein Ruhi Efendi on Mecca; David Fromkin Mekke’nin nüfusunu 60.000 olarak, Hicaz’ın toplam nüfusunu da 300.000 kişi şeklinde kaydetmektedir. Bkz. Fromkin, a.g.e., s. 95.

Şehirde üç kale vardı ve bunların en büyüğü olan Ecyad Kalesi güneydoğu yönündeki bir tepenin üzerinde yer alıyordu. Kale, Kâbe'ye hâkim bir konumdaydı. Kalede toplar ve Türk birlikleri vardı. Hindi Kalesi batıda, Sülsül Kalesi ise Hüseyin'in evinin karışında kuzeyde yer alıyordu.³ Kalelerin üçü de Osmanlı Devleti tarafından Kâbe'yi korumak amacıyla inşa edilmişti. Şehirde iki tane kışla vardı. Ecyad Kışlası, Ecyad Kalesi'nin doğusunda dağın eteğinde, Ecyad Kalesi gibi tüm şehre hâkim bir konumdaydı. Cirval Kışlaları şehrin batısında, yarım saat mesafede bulunuyordu. Burası müstahkem mevki konumundaydı ve en önemli yeri.⁴

Mekke'yi korumakla görevli birliklerin büyük kısmı Cirval Kışlaları'nda bulunuyordu. Kışlalarda, iki tabur ile Sudanlılardan kurulmuş olan Sultani Bölüğü konuşlanmıştı.⁵ Hüseyin, isyan öncesinde şehrin içindeki birliklerin Cirval Kışlaları'na konuşlandırılmasını sağlamıştı ve isyan esnasında şehir tepelerden kuşatıldığı için Cirval'dan Hamidiye'ye yardım gidemeyecekti.

I. Dünya Savaşı başladığında Hicaz'da bulunan 22. Tümen'in durumunda bazı değişikliklere gidilerek, Hicaz Valisi ve Komutanı Albay Vehip Bey komutasındaki Hicaz Kuvvei Seferiyesi için birlikler ayrılmıştı. (128 ve 129. Alaylar, 2. Tabur ve Alay Makinelî Tüfek Bölüğü, topçu bataryaları, muhabere, telgraf bölükleri gibi) Seferi kuvvetlere ait mevcutların önemli bir kısım I. Kanal Harekâtı için 28 Aralık'ta Medine'ye buradan da 8 Ocak 1915'te Maan'a intikal ederek Hicaz'dan ayrılmıştı. I. Kanal Harekâtı'ndan sonra Hicaz'daki taburların mevcudu savaş boyunca 400-500 askeri geçememiştir. Normal şartlarda bu sayıdaki kuvvetler bir ya da iki bölük oluşturabilirlerdi.

³ II. Abdülhamit Yıldız Albümleri Mekke-Medine, Haz. Mehmet Bahadır Dördüncü, İstanbul, 2006. s. 22, 28, 88.

⁴ FO 141/817, detailed report by Hussein Ruhi Efendi on Mecca.

⁵ BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 221.

I. Dünya Savaşı başladığında Şerif Hüseyin toplayacağı gönüllüler ile birlikte I. Kanal Harekâtı'na katılacağına, seferberlik ve askere alma işlemlerini yerine getireceğine söz vermiş, gönüllü birliklerini oluşturmak için 60.000 altın almıştı. Hüseyin'in taahhüt ve sözleri tamamen oyalama amaçlı bir taktikti. Zira Hüseyin, I. Dünya Savaşı başlamadan beş ay önce Kahire Müstemleke İdaresi'ne başvurarak isyan için yardım istemiş ve I. Kanal Harekâtı öncesine kadar İngilizlerle pazarlıkları sürdürmüştü. Kanal Harekâtı için gönüllülerin başında Maan'a intikal etmesi istendiğinde Asir'deki karışıklıkları bahane edip sefere gitmeyerek Mekke'de kalmıştı.⁶ Hüseyin'in parasını almasına rağmen bir türlü sağlamadığı gönüllülerin orduya katılmaması nedeniyle eksiklik Hicaz 22. Tümeni'nden karşılanmıştı. Bu nedenle 22. Tümen'e bağlı kuvvet mevcutları önemli miktarda azalmıştı. 22. Tümen'in bu durumundan isyan için fırsat kollayan Şerif Hüseyin de haberdardı ve sahilleri kendi güçleri ile koruyacağını söyleyerek yeni bir oyalama taktiği başlatmıştı.

I. Kanal Harekâtı öncesinde ve sonrasında Hicaz'daki birliklerin durumu şu şekildeydi: Mekke'de; 129. Alay 1. Taburu ile 128. Alay Makineli Tüfek Bölüğü bulunuyordu. Taif'te; 130. Alay 2. Taburu ile 4. Dağ Bataryası Bölüğü bulunuyordu. Cidde'de; 129. Alay 3. Taburu ile 3. Dağ Bataryası Bölüğü, 10 mantelli top ve mevki Jandarma Taburu bulunuyordu.⁷ I. Dünya Savaşı başladığında 22. Bağımsız Hicaz Tümeni'ne ait herhangi bir harekât ya da seferberlik planı yoktu ve daha sonra da böyle bir plan oluşturulmamıştır.⁸ Bu durum, İttihat Terakkî'nin hiçbir zaman Hicaz savunmasına gerekli önemi vermediği yönündeki savı doğrulamaktadır.

⁶ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 85, 132.

⁷ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 85. Hicaz'daki kıtaların kuvvet yapısı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 85-103.

⁸ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 131, 142, 152.

Hicaz'daki Osmanlı kuvvetlerinin bu zayıf yapısından yararlanmaya karar veren Hüseyin, isyanın Suriye'ye sıçramasını sağlayarak tüm Kuzey Arabistan'a yaymak niyetindeydi. Bu planını McMahon ile paylaşmıştı ve böyle bir girişim isyanın kolaylıkla bastırılmasına olanak sağlayacaktı. İsyân için tüm hazırlıkların tamamlanmak üzere olduğu esnada McMahon Hüseyin'e, "güçlerini Suriye'ye uzanan geniş bir alana yayması halinde isyanın başarıya ulaşamayacağını, bu nedenle isyanın Hicaz üzerine yoğunlaşmasının gerekli olduğunu" bildirdi.⁹

McMahon'un bu uyarıyı yapmasının nedeni hem isyanın başarısızlığından korkması hem de Hüseyin'in Fransız imtiyaz bölgesi Suriye'ye yayılmasını istememesiydi. McMahon, isyanın başarıya ulaşabilmesi için diğer gerekliliğin Yemen Şeyhi İdrisi'nin Hüseyin ile işbirliği yapmasının sağlayabilmesine bağlı olduğunu düşünüyordu.¹⁰ Hüseyin, McMahon'un tavsiyesine uyararak isyanı, Hicaz bölgesinin merkez şehirlerinde eş zamanlı olarak başlatmaya karar verdi ve harekât planı hakkında McMahon'u bilgilendirdi. İsyânın komuta merkezi ve en önemli başarısı İslamiyet'in en kutsal yeri kabul edilen ve Kâbe'ye ev sahipliği yapan Mekke'nin ele geçirilmesi olacaktı. Bu nedenle Mekke'deki isyana Hüseyin kendisi bizzat komuta edecekti.

7-8 Haziran günlerindeki yoğun hareketlilikten sonra, 9 Haziran sabahı Mekke sokaklarında olağan dışı bir sessizlik vardı. İki gün önce Cidde'ye doğru yola çıkan 2. Tabur'a Şemis ve Bahra arasında soyguncular tarafından saldırılmıştı.¹¹ Tabur Bahra'ya ulaşabilmişti fakat yollar güvensizdi. İsyandan bir gün önce, 9 Haziran günü, Mekke'deki bütün hecin devesi sürücülerı Mülazım

⁹ FO 371/2782, Cairo to War Office, 20 June 1916, Regarding Leadership of Arap Campaign.

¹⁰ FO 371/2782, Cairo to War Office, 20 June 1916, Regarding Leadership of Arap Campaign.

¹¹ BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 160.

Hamidiye Hükümet Konağı^[*]

Abdulsamet Efendi komutasında 77.225 Türk Lirası tutarındaki parayı almak için Cidde'ye doğru yola çıktı. Aynı gece Cidde-Mekke yolunun haydutlar tarafından kesildiği haberi Mekke'deki birliğe ulaştı.¹² Tüm bu eylemleri yapanlar Hüseyin'e bağlı urban bedevi asilerdi.

Cidde'de isyan bir gün önce başlamıştı ve İngiliz savaş gemileri Cidde'yi bombalıyordu. Hüseyin, Cidde bombalanırken, Mekke'deki isyandan bir gün önce, 9 Haziran günü Cemal Paşa'ya bir telgraf göndererek, "Mekke emirliğinin kendisine ve oğullarına bahşedilerek kalıtsal hâle getirilmesini ve isteklerinin 24 saat içinde karşılanmasını" talep etti.¹³ "İsteği karşılanırsa [II.] Kanal

[*] II. Abdülhamit Yıldız Albümleri *Mekke-Medine*, Haz. Mehmet Bahadır Dördüncü, İstanbul, 2006.

¹² *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

¹³ Kıcıman, a.g.e., s. 38.

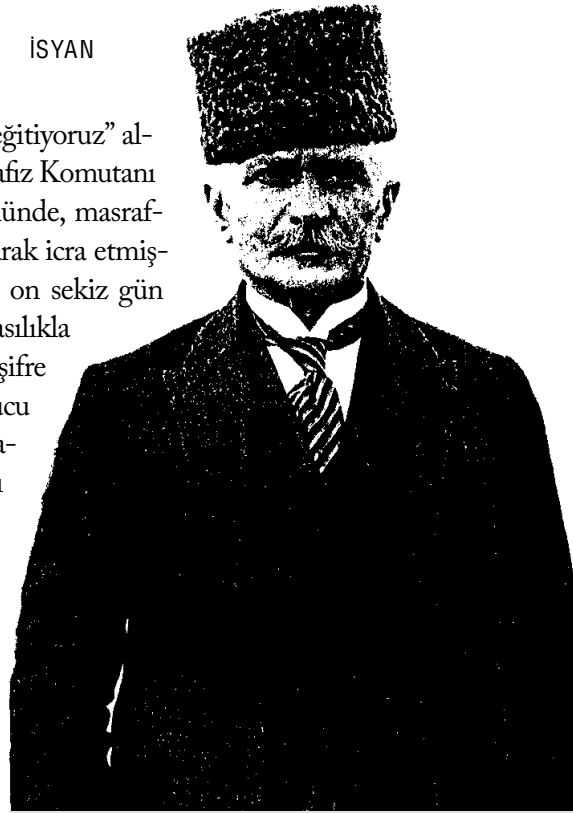
Harekâtı'na destek vereceğini ve Kızıldeniz'in İngilizlere karşı korunmasına yardım edeceğini" bildirdi. Bu isteklerin karşılanmayacağını Hüseyin de biliyordu. Cevap beklemeden ve verdiği süre dolmadan aynı günün gece yarısı McMahon ile anlaştığı şekilde Mekke'deki isyanı başlattı.¹⁴

Mekke'deki tabur Cidde'ye intikal için yola çıktığı esnada, 7 Haziran günü Ronald Storrs ve İngiliz Arap Bürosu görevlileri birlikte Cidde yakınlarında bir yerde Hüseyin'in en küçük oğlu Zeyd ile bir görüşme yapmışlardı. Aslında, önceki yazışmalardan da görüldüğü gibi Storrs'un yakın dostu Abdullah'tı ve Cidde yakınlarındaki görüşmenin de Abdullah ile yapılması planlanmıştı. Fakat Abdullah, isyan başladığında Taif'e saldırma için hazırlıklarını tamamlamakla meşgul olduğu için, görüşmeye Zeyd gitmişti. Toplantının amacı, isyan öncesinde son bir planlama oluşturarak durum değerlendirmesi yapmaktı. Zeyd, Storrs ve beraberindeki Arap Bürosu görevlilerine Hüseyin'in, isyan planını detaylı bir şekilde aktararak, "üç gün önce abileri Ali ve Faysal'ın Medine'ye giden demiryoluna saldırdıklarını ve bu eylemin amacının Medain Salih'e kadar Hicaz demiryollarının tahrip edilmesi olduğunu" söylemişti.

Ali ile Faysal, 1916 yılı mayıs ayı boyunca Medine'ye ve demiryoluna saldıracak asilerin eğitim ve talimlerini, "II. Kanal

¹⁴ FO 686/14, Statement Released Ottoman Legation, Berne, Switzerland, 2 September 1916, Arab Bulletin NO. 25; Kral Abdullah, a.g.e., s. 101-102; Kandemir, a.g.e., s. 23; Hilali Ahmer temsilcisi Feridun Kandemir, söz konusu eserinde Hüseyin'in 20 Aralık 1916 günü göndermiş olduğu telgraf ile "emirliğin kendisine ve oğullarına bırakılmasını ve kendisine muhtariyet verilmesini" istediğini kaydetmektedir. Hicaz İsyanı'nın 10 Haziran 1916 tarihinde başladığı göz önüne alındığında, F. Kandemir'in telgraf tarihini hatalı kaydettiği anlaşılır. İsyan esnasında Medine'de bulunan İstihbarat Subayı Naci Kaşif Kıcıman, Hüseyin'in söz konusu telgrafının tarihini 1916 mayıs ayı sonu olarak kaydetmektedir. Bkz. Kıcıman, a.g.e., s. 38.

Harekâtı için mücahitleri eğitiyoruz” aldatmacası ile Medine Muhafız Komutanı Basri Paşa’nın gözünün önünde, masraflarını 4. Ordu’ya karşılatırarak icra etmişlerdi. Mekke’deki isyandan on sekiz gün önce, 22 Mayıs’ta büyük olasılıkla Stotzingen Misyonu’nu deşifre eden İngilizlerin talebi sonucu babalarından gelen emirle talimleri biten birlikleri farklı cihetlerde, isyan anında demiryoluna saldırabilecek biçimde talimgâhlardan saldırı noktalarına intikal ettirmişler, Fahrettin Paşa’ya da “mücahitlerin Mekke’ye götürülmesine karar verildiğini” bildiren bir mektup bırakmışlardı. Fahrettin Paşa, Osmanlı Devleti’ne sadık Medine ileri gelenlerinin verdiği, “Ali ve Faysal’ın demiryolu ile Medine’ye saldıracakları” şeklindeki bilgileri göz önüne alarak, aynı gün Beyrut’ta bulunan Cemal Paşa’yı telgraf makinesi başına çağırarak keyfiyeti Paşa’ya bildirmişti. Hüseyin ise Cemal Paşa ile Sadrazam’a göndermiş olduğu şifre telgraflarda, göndereceği mücahitler için binlerce altın istemiş, Hicaz’daki egemenliğinin kısıtlanmasından ve Basri Paşa’dan şikâyet etmişti.¹⁵

Medine Müdafisi Fahrettin Paşa’nın İngiliz Arşivleri’ndeki resmi, İngilizler Fahrettin Paşa’ya “Türk Kapları” ismini takmışlardı. [9]

[9] *Records of the Hashimite Dyansties; A Twentieth Century Documentary History*; ed. Alen de L. Rush; C. 5; Archive Editions, UK, 1995. s. 437.

¹⁵ Cemal Paşa, a.g.e., s. 296-297; *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 173.

Bunun üzerine Cemal Paşa, demiryollarındaki güvenliğin ve iâşenin artırılmasını, Hüseyin tarafından bir harekette bulunulmadıkça herhangi bir askeri tedbirin icra edilmemesini emretmişti. Böylece 22 Mayıs'taki hadiselerle rağmen, 9 Haziran gecesine kadar Mekke'deki birliklerin isyana karşı tedbir alması mümkün olmamıştı. Hicaz kuvvetlerine komuta eden Galip Paşa'nın emri doğrultusunda, 9 Haziran'da Taif Alayı tarafından, Mekke'deki birliğe "isyan söylentilerine kulak asmayın, işinizi yapın" şeklinde bir talimat gönderilmişti. Bu telgraf Alay ile Mekke'deki birliğin son muhaberesidir.

5 Haziran'da Faysal ve Ali emrindeki asiler Medine'ye saldırdılar. İki gün sonra Hüseyin'in küçük oğlu Zeyd, isyanın son planlamaları için Storrs ile görüştüğünde Storrs'a, "Mekke ile Medine arasındaki iletişim kesildiği için Ali ile Faysal'ın saldırısının neticesini" bilmediğini söyledi.¹⁶ Demiryolunun ve iletişim hatlarının kesilmesi ile Türk birliklerinin destek alması engellenebilecek ve Hicaz'daki şehirler ele geçirebilecekti.

Bunlara ek olarak Zeyd Storrs'a, 7 Haziran'da, "üç gün sonra tüm Hicaz'da genel bir isyanın başlayacağını" söyledi. Plana göre; "Hüseyin, bizzat kendisi Mekke'deki Türklere [Birliklere], Abdullah, Taif'teki Türklere, Hüseyin'in yeğeni Naip Abdul Muhsin El Berakati Cidde'deki Türklere saldıracaktı."¹⁷ İsyân başladığında diğer Arap kabileleri de Hüseyin'e destek verecekti. Hüseyin, "Türkler kendisine teslim olurlarsa onları öldürmeyeceğini [çünkü] daha sonra kendisine gönderilecek tüm Arap görevlilere ihtiyaç duyduğunu" da söylemişti.¹⁸ Zeyd'in açıkladığı isyan planı Storrs'un, hâlâ

¹⁶ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

¹⁷ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

¹⁸ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

yeterli hazırlıkların yapılmadığına ve asilerin modern savaş tekniklerinden haberdar olmadığına inanmasına neden oldu. Buna rağmen Hüseyin'in isyan tasarısı kurnazca planlanmıştı ve özellikle Güney Hicaz'daki sayısal üstünlüğün başarı sağlaması bekleniyordu.¹⁹

Zeyd ile yapılan görüşmeden sonra İngilizler, Müslüman subaylar komutasında iki dağ bataryası, bir makineli tüfek bölüğü ve 3.000 tüfek ile bol miktarda cephane ile yiyecekten oluşan üç gemi dolusu yardımı Cidde Liman'ına gönderdiler. İsyanı İngilizlerden daha geç destek vermeye başlamakla birlikte Fransızlar da eylül ayında Albay Edouard Brémond komutasındaki iki Fransız ve dört Müslüman subaydan oluşan bir heyeti Cidde'ye göndererek, dağ topçuları ile makineli tüfeklerle teçhiz edilmiş bir müfrezeyi Cidde'ye çıkartacaklardır.²⁰

İsyan başladığında Hicaz'daki Türk kıtalarının kuvvet yapısı şu şekildeydi: Bağımsız 22. Hicaz Tümeni'ne bağlı, Medine'de bir Muhafız Taburu, iki sabit jandarma ve iki Maan Seyyar Jandarma Bölüğü, 4. Dağ Bataryası'ndan bir top takımı, 6 adet 8,7'lik mantelli top, demiryolunu koruyan birlikler ve hac yolunu koruyan birlikler. İsyan başladıktan sonra Şam'daki 4. Ordu'dan Hicaz'daki birliklere takviye yapılacaktır. Stotzingen Misyonu için Yemen'e gönderilmeyerek Medine'de bırakılan Yemen Müfrezesi'ndeki subay ve askerlerin yarısından fazlası silahsızdı. Silah verilerek asker ve subaylar ihtiyaca göre Hicaz'daki birliklere dağıtılacaktır.²¹

Mekke'de Sabah Ezanı ve İsyanın Başlaması

İsyanın 5 Haziran'da Medine'de başlamış olmasına rağmen, Cidde, Taif ve Mekke, Medine'deki çarpışmalardan haberdar değildi. Çünkü isyan başlamadan önce Ali ve Faysal telgraf direklerini

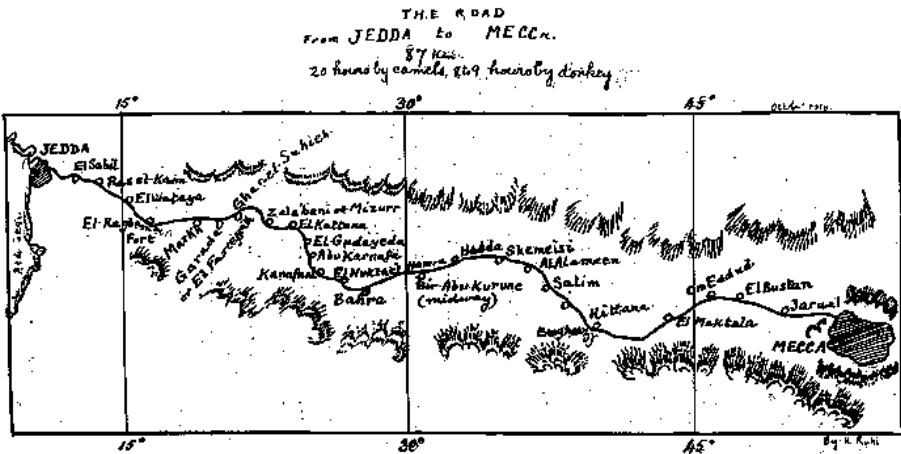
¹⁹ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

²⁰ Çopur, a.g.m., s. 203.

²¹ BDHHTH-ATASE IV, 1979. s. 178-179.

tahrip ederek Medine ile diğer birliklerin bağlantısını kesmişti. Bu nedenle, Medine'den sonra Taif, Cidde ve Mekke de isyana hazırlıklı yakalandı.

Mekke'deki taburun 7 Haziran'da Cidde'ye gönderilmesi, hecin develerinin para almakla görevlendirilmesi, isyanın Medine'de başlamış olmasına rağmen Mekke birliğinin halen Hüseyin'in isyanı hakkında bilgi sahibi olmadığını göstermektedir. Daha düşündürücü olanı ise 9 Haziran akşamı Mekke-Cidde yolunun kesildiği haberi Mekke'ye ulaştıktan birkaç saat sonra, Taif'teki Alay Komutanı Mirliya [Albay] Ahmet Bey'in Binbaşı Ziya Bey'e göndermiş olduğu şifre telgrafta, "Cidde ve Taif'te yanlış olduğundan emin bulduğumuz, tamamen asılsız [isyan] dedikoduları yeniden yayılmaya başlamıştır... Kamuoyunun güvenini sarsacak bu tür dedikodulara itibar etmeyin ve işinize bakın" şeklinde vermiş olduğu emirdir.²²

*İngilizler adına çalışan Arap casuslar tarafından çizilen
Mekke-Cidde yolu haritası^[*]*

²² *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

[¹] *Records of the Hashimite Dyansties; A Twentieth Century Documentary History*; ed. Alen de L. Rush; C. 5; Archive Editions, UK, 1995. s. 470.

Oysa 9 Haziran'a kadar bütün uyarı ve istihbarata kulak tıyarak tüm birliklerin hazırlıksız bir şekilde organize ve iyi planlanmış bir isyanla karşı karşıya kalmasına neden olan Galip Paşa, Albay Ahmet Bey'e söz konusu telgrafi yazdırdığı esnada isyan çoktan başlamıştı. Albay Ahmet Bey telgrafi istemeyerek Galip Paşa'nın emri ile yazmıştı. Bu esnada Abdullah komutasındaki asiler Cidde'de mevzi kazmakta olan Türk birliğini kuşatmaya çalışıyordu. Taif Alay Komutanlığı'ndan gelen telgraf aynı zamanda Mekke ile 22. Tümen Karagâhı'nın bulunduğu Taif'in son muhaberesiydi. Zira birkaç saat sonra telgraf hatları Hüseyin'in emrindeki asiler tarafından kesildi.

Söz konusu kesin emre rağmen, telgrafta "Cidde ve Taif'te" isyan duyumu alındığı şeklindeki sözler ile son gelişmeler Binbaşı Ziya Bey'in kuşkularını artırdı ve gece 03.30'da [11.30] olup biteni öğrenmek için raporunda "güvendiğini" söylediği ve "[S] Y" olarak tanımladığı Şeyh'e haber gönderdi. Binbaşı Ziya Bey'in, dostu şeyhin adını tam olarak açıklamaması, Yüzbaşı Feridun Bey'in ve diğer subayların bilgi kaynaklarını açıklamayı reddetmesi büyük bir öneme sahiptir. Çünkü isyanın ilk günlerinde Ziya Bey'in karargâhını ele geçirecek olan Hüseyin ve adamları buradaki tüm yazışmaları İngilizlere teslim edeceklerdir. Böylece, açık yazılımları ya da adları raporlarda yer alması halinde Mekke'deki tüm bilgi kaynakları ile Osmanlı'ya sadık kişiler deşifre olacak, konuşturulmak için Hüseyin tarafından türlü eziyetlere uğratılacaklardı.

Gelişmeler Binbaşı Ziya Bey'in, Mekke'ye para getirmek için önceki gün sabah Cidde'ye doğru yola çıkan hecin deve kervanının da Cidde'ye ulaşıp ulaşmadığı konusunda endişelenmesine neden oldu. Bu nedenle kervan hakkında bilgi alabilmek için Cidde Jandarma Komutanlığı'na bir telgraf çekilmesini istedi. Fakat Cidde-Mekke ve Mekke-Taif telgraf hatları asiler tarafından kesilmişti. Bu durumdan haberdar olmayan Ziya Bey, havanın fırtınalı olmaması nedeniyle arızanın küçük olduğu düşüncesiyle hatların vakit geçirilmeden tamir edilmesini emretti. Ziya Bey'i bekleyen diğer

sorun, telgraf tellerini tamir edecek memurları koruyacak yeterli jandarma erinin yokluğuyla. Bu durum üzerine, Hüseyin'in idaresindeki emirlikten telgraf görevlilerine korumalık yapmak üzere jandarma görevlendirilmesi talep edildi. Gece 04.00'te [12.00] bu talebe, "telgraf memurlarının emirliğe gelerek korumaları buradan [Emirlikten] almaları şartıyla" olumlu yanıt verildi.²³ Kolaylıkla anlaşılacağı gibi, Hüseyin kendi denetim alanına getirtmeye çalıştığı telgraf memurlarını alıkoyarak hatların tamirini engellemeyi amaçlıyordu. Böylece sabah Şafi Ezanı^[*] ile birlikte konağının penceresinden bir el ateş ederek başlatacak olduğu isyanın başarısı şansının önünde engel kalmamış olacaktı.

Telgraf memurlarının Hüseyin'in idaresindeki Emaret'e çağırılması Binbaşı Ziya Bey'in kuşkularının daha da artmasına neden oldu. Bunun üzerine tekrar Şeyh "S.Y." ye haber gönderdi ve Şeyh,

²³ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

[*] Binbaşı Ziya Bey Tabur ceridesini 1916 yılında tüm Osmanlı Devleti topraklarında kullanılmakta olan Alaturka Saat sistemine göre düzenlemiştir. Bu nedenle Binbaşı Ziya Bey'in vermiş olduğu Alaturka Saat ile bugün kullanılmakta olan Alafranga saat arasında yaklaşık 4 saatlik bir sapma vardır ve Alafranga Saat daha geriden gelmektedir. Örneğin, raporda geçen gece 04.00 bugünkü saat sistemiyle yaklaşık olarak gece yarısı 12.00'a denk gelmektedir. Osmanlı Devleti Hanefi Hukuku'na göre idare ediliyordu ve Binbaşı Ziya Bey'in raporunda "Şafi Ezanı" şeklinde yer alan kayıt aslında, Mekke'de bir gelenek olarak sabah ezanı saatinde 45 dakika önce okunan Teheccüd Namazı ezanı olmalıdır. Çünkü Şafi Mezhebi'nin Sabah Ezanı ile diğer üç mezhebin Sabah Ezanı saatleri aynıdır. Farklılık sadece Asr-ı Evvel ve Asr-ı Ahir şeklinde İkinci Ezanın saatindedir. Tüm bu bilgiler göz önüne alındığında 10 Haziran 1916 tarihinde Şafi Ezanı ya da Binbaşı Ziya Bey'in kastı farklı değilse Teheccüd Namazı Ezanı ile başlayan isyanın yaklaşık olarak sabah 03.30 ile 04.30 arasında başlamış olması gerekir. Binbaşı Ziya Bey'in raporunda, isyan başladığı esnada "halen karanlık" şeklindeki ifade de Şafi Ezanı ile Teheccüd Namazı Ezanı'nın kastedildiği görüşünü desteklemektedir. Bilgi için bkz. <http://www2.diyaret.gov.tr> [02/05/2014].

“olağan dışı çok sayıda silahlı adam sokaklarda dolaşırken, bazıları-
nın da geleneklere aykırı olarak Mesfele Mahallesi’ne su taşıdığını”
bildirdi. Ziya Bey, büyük olasılıkla gece Albay Ahmet Bey’den ge-
len emri de dikkate alarak Hüseyin’e telefon etti ve bu durumun ne
anlama geldiğini sordu. Hüseyin ise büyük bir soğukkanlılıkla, “su
kıtlığı nedeniyle Molla Mahallesi’ne gündüz, Mesfele Mahallesi’ne
de gece su verilmesinin kararlaştırıldığını, silahlı kişilerin de mahal-
lenin güvenliğini sağlayan gençler olduğu” cevabını verdi. Hüseyin
her ne kadar son yıllarda doğruları söylememe ve rol yapmakta us-
talassa da verdiği cevap Ziya Bey tarafından inandırıcı bulunmadı.
Kuşkuları daha da artan Ziya Bey, Cirval Kışlaları’na telefon ede-
rek, Taif Alay Kurmay Başkanı Binbaşı Derviş Bey’in uyandırılma-
sını istedi ve keyfiyeti Binbaşı’ya bildirdi. Mekke Komutanı Binbaşı
Ziya Bey tüm aksi ve kati emirlere rağmen mayıs ayında olduğu
gibi yeniden askeri tedbirler almaya karar vermişti. Fakat bizzat
Galip Paşadan geldiği söylenerek telefonla bildirilen emir nedeniyle
temkinli hareket etmeye çalışıyor ve Şeyh “S.Y.” ile haberleşiyordu.

Ziya Bey, Binbaşı Derviş Bey’den kışlaların etrafında gerekli
tedbirleri almasını istedi ve on iki maddelik bir emirname kaleme
alarak gerekli birliklere gönderdi. Emirlerle göre; 1.) İsyan halinde
Ecyad Kalesi’ndeki birlik üç pare kurusıkı top atışı yaparak, 130.
Alay, 2. Taburu’nun Hamidiye Hükümet Konağı’na doğru yola
çıkması için gerekli işareti verecekti. 2.) Fırın ve tahıl ambarın-
daki silahsız görevlilere silahları ile gerekli cephane teslim edile-
cekti. 3.) Emir çoğaltılarak orijinali geri gönderilecekti. Emir, 128.
Fırka Komutan Vekilliği’ni de yürüten, 1. Tabur Komutanı Yüz-
başı Abdullah Bey’e gönderildi.²⁴ Bu emirname ve tabur ceride-
leri İngilizlerin eline geçtiği için Genelkurmay Başkanlığı arşivle-
rinde yer almamaktadırlar.²⁵

²⁴ *Arab Bulletin, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Tur-
kish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.*

²⁵ *BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 218-219.*

Tüm bu gelişmeler gece karanlığında yaşanıyor ve diğer tarafta Hüseyin ve İngiliz altınları ile satın aldığı urban bedeviler isyanı başlatmak için günün ışımasını bekliyordu. İsyân, sabah Şâfi [Teheccüd ?] Ezanı ile birlikte başlayacaktı. İngiliz işbirlikçisi Hüseyin halen, 1915 yılı kasım ayında McMahon'a yazmış olduğu üçüncü mektubunda da açıkça belirttiği gibi; “diğer Müslümanlar bizim İslâm’a karşı ayaklandığımızı ve İslâm güçlerini tahrip ettiğimizi düşüneceklerdir”²⁶ korkusunu taşıyordu ve meşruluğundan kendisinin de emin olmadığı isyanını halk nezdinde kabul edilebilir hâle getirebilmek için, bilinçli olarak sabah ilk okunacak ezan olan Teheccüd Ezanı saatini isyanın başlama anı olarak belirlemişti. Böylece isyana kutsiyet de yüklenmiş olacaktı.

Bu esnada Binbaşı Derviş Bey, “Kışlalara gönderilen keşif birliklerinin Mekke’nin etrafındaki tepelere yerleştirilmiş adamlar gördüklerini bu nedenle gece 07.00’da [03.00] kışlaların etrafındaki devriye sayısının iki katına çıkartıldığını” rapor etti. Bu rapordan hemen sonra Şeyh “S.Y.”, Kasis Tepesi’nin, Ecyad Kalesi’nin ve Cirval Kışlaları’nın Arapların [asilerin] eline geçtiğini bildirdi.²⁷ Açıkça görüldüğü gibi isyan başlamıştı ve bedeviler Mekke’yi işgal ediyorlardı. Fakat telgraf hatları kesik olduğundan, Binbaşı Ziya Bey Taif’teki 22. Tümen ile ya da Alay ile muhabere kuramadığı için ve birkaç saat önce gelen kesin emirler karşısında elleri kolları bağlı bir hâlde durumu kurtarmaya, halen isyan başlamamış gibi tedbirler almaya çalışıyordu. Bu amaçla tekrar Binbaşı Derviş Bey’in uyandırılmasını isteyerek, Topçu Komutanı Kamil Bey’in gece 08.00’da [04.00] Ecyad Kalesi’ne gitmesini ve isyan durumunda önceki emir uyarınca üç pare gülsiz kurusıkı top attırmasını ve bundan sonra durumun gerektirdiği gibi davranmasını

²⁶ FO371/2768, Sherif Hussein to Sir H. McMahon, 5 November 1915.

²⁷ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

emretti.²⁸ Topçu Yüzbaşı Kamil Bey, Hamidiye düştükten sonra da Ecyad Kalesi'nde direnmeye devam edecek, kale toprakları yıkılıp teslim alındığında vahşi bir şekilde katledilerek, cesedi Mekke sokaklarında sürüklenecek ve Hüseyin tarafından cesedine tükürülecektir. Yüzbaşı Kamil, kendisini bekleyen kaderden habersiz bir şekilde emir üzerine Ecyad Kalesi'ne intikal etmek için hemen yola çıktı.

Tüm bu karmaşa ve çatışma içerisinde gün ışımaya başladı ve minarelerde Şafi [Teheccüd] Ezanı'nın duyulması ile asiler harekete geçti. Böylece Hicaz İsyanı 10 Haziran sabahı başlamış oldu. Murat Bardakçı "isyanın Şerif Hüseyin tarafından konağının penceresinden atılan bir el silah ateşi ile başladığını" kaydetmektedir.²⁹ Fakat Binbaşı Ziya Bey'in Tabur ceridelerinde bu tür bir bilgi yoktur ve isyanın ezan ile başladığı kaydı yer almaktadır. Bununla birlikte Teheccüd [?] Ezanı ile başlayan yoğun bedevi ateşi altında Binbaşı Ziya Bey'in, Hüseyin tarafından yapılan isyanın başlama işareti atışını diğerlerinden ayırt etmesi de olanaksızdır.

İsyan başladığında Hamidiye Hükümet Konağı sekiz ya da dokuz jandarma eri tarafından korunuyordu. Binbaşı Mehmet Ziya Bey Hamidiye'de bulunduğu için Cirval Kışlası'na giderek komutayı ele almasına imkân yoktu. Hamidiye'de toplam 30, Ecyad Kalesi'nde ise 15 er ile iki subay vardı. Bir tabur asker üç gün önce Cidde'ye gönderildiği için tüm Mekke'deki toplam asker mevcudu subaylar dâhil 1.000 kişi civarındaydı.³⁰

Kışlada, hububat ambarını korumak için hemen Ecyad Kalesi yakınında konuşlu bir manga asker vardı. Bu manga, kışla

²⁸ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia; *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 220-221.

²⁹ Murat Bardakçı, "Yakında Yıkılacak olan Mekke'deki Türk Kışlası Kurtarıcısını Bekliyor", *Haber Türk Gazetesi*, 15 Mart 2010.

³⁰ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 218.

parmaklıklarının arkasına çekilerek, Hamidiye'nin doğu tarafındaki ekmek fırını ve hububat ambarının korunması ile görevlendirildi. Söz konusu tedbirlerden sonra bile Ziya Bey, halen isyandan emin olamıyordu ve yanlış anlaşılardan kaynaklı bir durumla karşılaşmamak için Şerif Hüseyin'i telefonla arayarak "tüm bu karmaşanın ne anlama geldiğini" sordu. Hüseyin büyük bir yüzüstlük ile bu zamana kadar oynadığı tiyatro rolünü bir kenara bırakarak, "Bedeviler [Osmanlı] Hükümeti'ne karşı ayaklandılar. Kaçmak için kendinize bir yol bulun" ifadesinden sonra neşeli ve alaylı bir ses tonuyla "elbette [isyân] edeceğiz" diyerek telefonu Binbaşı'nın yüzüne kapattı.³¹

Hüseyin'in alaylı ve küstah konuşma şeklinden sonra artık Binbaşı Ziya Bey, uzun süredir kuşkulandığı fakat Merkez Karargâh ile Taif'teki Fırka Komutanlığı'nı bir türlü inandıramadığı isyandan ve isyana Hüseyin'in liderlik yaptığından emin oldu. Bu gelişmelerin yaşandığı esnada gün halen tamamen ışımamıştı ve karanlıktı. İsyandan emin olduktan sonra Ziya Bey, stratejik üstünlüğü ele geçirebilmek için hemen, daha önce Ecyad Kalesi'ne gitmesi emredilen taburun intikalinden sonra Ecyad Kalesi'nin merkez olarak kullanılmasını, bir birliğin bir top ile Kasis Tepesi'ne yerleşmesini ve diğer birliğin Ecyad Kalesi ile Hamidiye Hükümet Konağı arasındaki bağlantı hattını koruyarak, Ecyad Kışlaları ve su kuyularının denetimini ele geçirmesini emretti.³² Söz konusu tedbirler zamanında alınabilseydi, hiçbir ordu disiplinine riayet etmeden dört kat kalabalık bir sayıyla düzensiz bir şekilde Mekke'ye saldıran ve son gelişmeler ile Hüseyin'in kurnazlıkları sayesinde Türk birliklerini hazırlıksız yakalayan büyük kısmı urbandan oluşan asilerin başarıya ulaşması engellenebilecekti. Fakat Binbaşı Ziya Bey'in emirleri yerine getirilemedi. Stratejik noktalar ile Ecyad Kalesi ve Kışlalar

³¹ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

³² *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

arasındaki hat bedevilerin eline geçti. Böylece, Binbaşı Ziya Bey ve komutasındaki küçük birlik Hamidiye Hükümet Konağı'nda, Hüseyin'in bizzat idare ettiği asilerin oluşturmuş olduğu ateş çemberinin ortasında kaldı.

Bu esnada, gece yarısı verilen emir doğrultusunda, isyanın başladığının işareti olarak Ecyad Kalesi'nden üç pare kurusıkı top atışı yapıldı. Top atışından sonra Ziya Bey kışlalara telefon ederek, taburun kaleye intikal edip etmediğini sordu. Tabur emredildiği gibi yola çıkmış ve yollar kesildiği için kışlaya geri dönmek zorunda kalmıştı. Taburun, verilen emrin aksine davranarak sırf yollar kesik olduğu bahanesiyle kaleye ulaşmak için hiçbir çaba harcamadan kışlaya geri dönmesi, isyanın boyutunun kışla komutanı Binbaşı Derviş Bey tarafından halen idrak edilemediğini göstermektedir. Bu haber Ziya Bey'i çaresiz bıraktı. Zira taburun yokluğunda şehrin içindeki ateş üstünlüğü Hüseyin idaresindeki asilerin eline geçti.³³

Taburun yokluğunda Mekke'nin içindeki askeri durum şu şekildedeydi; Ecyad Kalesi'nde toplam 22 topçu vardı ve Kale'de yeterli su ile yiyecek yoktu. Kale'de cephane olarak sadece 325 top güllesi mevcuttu. Jandarma güçleri tamamen Araplardan oluşuyordu ve bu güçlere artık güvenilemezdi. Hamidiye Hükümet Konağı'na bağlı su kaynakları gece Hüseyin'in adamları tarafından kesilmişti ve mevcut sarnıçta sadece on teneke su vardı. Silahsız fırın ve hububat ambarı işçileri Hamidiye'deki birliğe katıldığında kışladaki suyun bir günden fazla süredeki ihtiyaç için yetmeyeceği açıkça belliydi. Askerler tarafından kullanılanlara ek olarak depoda birkaç kullanışsız piyade tüfeği ile iki kutu cephane vardı.³⁴ Durum çaresizdi ve asiler dört bir yandan ateş ederek kışlanın etrafındaki

³³ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

³⁴ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

muhasara çemberini her geçen dakika biraz daha daraltıyorlardı. Mevcut şartlar altında değil Kutsal Şehir, Hamidiye Hükümet Konağı'nın bile savunulması imkânsızdı.

Hamidiye muhasara edilirken gün ışıdı ve Binbaşı Ziya Bey durumun çaresizliğini ve Hüseyin tarafından büyük bir ustalıklı içine düşürülmüş olduğu tuzağı görerek son bir ümitte tekrar Cirval Kışlaları'na telefon etti. Ziya Bey en azından güçlü bir manganın, ilk baştaki planı uygulamak amacıyla Hamidiye'ye gönderilmesini istiyordu. Bunun imkânsız olduğu fakat Sultani Birliği'nden bir müfreze askerin kılık değiştirerek yola çıktığı söylendi. Bu haber şehrin ve Hamidiye Hükümet Konağı'nın savunulması için ümitleri artırabilirdi fakat söz konusu birlik de Hamidiye'ye intikal edemeyecektir. Bunun üzerine Ziya Bey, telgrafla muhabere mümkün olmadığı için Taif'teki Alay Komutanı Ahmet Bey'e bir mektup yazarak, Arap müstahdemine teslim etti ve müstahdemin yanına bir de koruma vererek gizlice Taif'e ulaşp mektubu Alay'a teslim etmelerini emretti.³⁵

Arap müstahdeme bu hizmeti karşılığında 25 mecidiye ödendi. Taif'teki Alay'a Mekke'deki durumu açıklayan bir mektup ulaşmıştır. Fakat mektubun Cirval Kışlaları'na komuta eden Binbaşı Derviş Bey tarafından mı yoksa Hamidiye'ye komuta eden Binbaşı Ziya Bey tarafından mı gönderildiğini tespit etmek olası değildir. Bu nedenle müstahdem ile beraberindeki korumanın akıbeti kesin olarak bilinmemektedir. Belki Hüseyin'in saflarına geçmişlerdir, belki de yolda yakalanarak asiler tarafından öldürülmüşlerdir. Bu konuda elimizde kesin bilgi yoktur.

Açıkça görüldüğü gibi her şey Hüseyin'in planladığı şekilde ve Hüseyin'in lehine geliyordu. Medine ve Cidde'deki birlikler gibi Mekke birliği de gafil avlanmıştı ve emrindeki birlikleri içine düşürülmüş olduğu tuzaktan kurtarmak için çareler arayan Ziya

³⁵ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

Bey, birkaç gün önce Yüzbaşı Feridun Bey'in vermiş olduğu isyan istihbaratı nedeniyle kendisini divan-ı harpte yargılatıldığını hatırlayınca derin bir vicdan azabı duymuş olmalıdır.

Bu esnada Hüseyin'in bizzat komuta ettiği asiler tüm güçlerini Hamidiye Hükümet Konağı'na yöneltmişlerdi ve Hamidiye'yi o kadar yoğun ateş altına almışlardı ki pencerelerden savunma yapmak bile artık mümkün değildi. Asiler şehir dışındaki kışlalar ile Hamidiye'nin muhaberesini sağlayan telefon hattını da kestiler. Ziya Bey mevcut durum üzerine son bir ümitle Ecyad Kalesi ile iletişim kurmaya karar verdi. Bu amaçla görevlendirdiği er kışla kapısından çıkar çıkmaz asiler tarafından vurularak öldürüldü. Kale ile de muhabere edilemeyeceğinin anlaşılmasından sonra depodaki kullanışsız piyade tüfekleri ile iki kutu cephane, kışlaya çekilen silahsız fırın ve hububat ambarı görevlilerine dağıtıldı. Günün bu anına kadar her yönden Hamidiye'ye yöneltilen ateş şiddetini artırarak devam etmişti. Bu esnada Ecyad Kalesi'ndeki erzak bitiyordu ve kaleye acilen yiyecek gönderilmesi gerekiyordu.³⁶ Yoğun ateşe rağmen ilk gün Hamidiye teslim olmadı ve 30 kişilik mevcudu ile sayıları binleri aşan asilere karşı koymayı başardı. Hüseyin, ilk gün Cirval Kışlaları'nı da hile ile ele geçirmeye çalışmıştı fakat kışladaki subayların dikkati ile bu tertip başarılı olmamıştı.³⁷

Ecyad Kalesi'ndeki erzak kıtlığını gidermek için saat gece 21.00'de [17.00] dokuz asker tarafından beş torba ekmek Ecyad Kalesi'ne gönderilmeye çalışıldı fakat yoğun ateş nedeniyle bu girişimden netice alınamadı. Hamidiye tamamen kuşatılmıştı ve şehrin dışındaki kışlalara gönderilen haberci kuşatmayı aşamayarak geri dönmek zorunda kaldı.³⁸ Sivil halka ve kutsal mekânlara zarar verilmemesi için

³⁶ FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia] Appendix, The Sherif's Proclamation, 15 July 1916.

³⁷ BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 223.

³⁸ Arab Bulletin, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

son ana kadar Ecyad Kalesi'nin bedevileri topa tutması emri verilemiyordu. Oysa Hüseyin ve işbirlikçisi İngilizler daha sonra, hiçbir şekilde meşru olmayan ve İslam dünyasında nefret uyandıran isyana meşruiyet kazandırmak için; "Türklerin bizzat hedef alarak Ecyad Kalesi'nden Kâbe, Makam-ı İbrahim ve Hacer'ül Esved taşına top atışı yaptıkları" iddiasında bulunacaklardır.³⁹

İsyanın ikinci gününe varıldığında, Mekke Vali Vekili ve Birlik Komutanı Mehmet Ziya Bey komutasındaki Hamidiye, dört bir taraftan kuşatılmış olarak 24 saatten fazla süren kesintisiz ve yoğun ateş altında tüm imkânsızlıklara rağmen direnmeyi başarmıştı ve halen ayakta idi. Fakat kışladaki cephaneye bitmek üzereydi ve yapılan son sayıma göre; her askerde ortalama sekiz ile on arasında değişen sayılarda fişek kalmıştı. Bu nedenle pencerelere ateş edilmemesi ve cephanenin sadece kapıları korumak için kullanılması emredildi. Mevcut şartlar altında tek çare kaleden top atışı yapılarak ya kuşatmanın yarılmasını sağlamak ya da asilerin dikkatini ele geçirmeleri olanaksız olan kaleye yöneltmekti. Bu amaçla, gece 21.00'da [17.00] kaleye işaret gönderilerek kuşatma hatlarının yoğun top ateşine tutulması istendi.⁴⁰

Mekke'deki birliğin elinde asilere karşı üstünlük kurulabilecek tek seçenek kaledeki toplardı. Fakat bedevilerin Kâbe'nin etrafına, Kâbe'nin yanındaki revaklara ve minareler ile sivil halkın yaşadığı mahallelere saklanarak saldırılarını buralardan icra etmeleri, bu bölgelerin hedef alınamaması nedeniyle toplarla elde edilebilecek ateş üstünlüğünü ya da Hamidiye'yi rahatlatabilecek bir baraj ateşini imkânsız hâle getirmişti.

Bu esnada cephanenin bitmek üzere olması nedeniyle Hamidiye'den artık kendilerine çok fazla karşılık gelmemesi asilerin cesaretini ve

³⁹ FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia] Appendix, The Sherif's Proclamation, 15 July 1916.

⁴⁰ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

cüretini artırdı. Fakat kapıya yaklaşmaya cesaret eden bunu hayatıyla ödüyordu. İsyanın ikinci günü gece olmadan önce Hamidiye Hükümet Konağı'nda üç şehit ile beş yaralı vardı. Dışarıda ise çok sayıda asi öldürülmüştü. Fakat asiler bir kum denizi gibi her yandan geliyordu ve mevcut şartlar altında Hamidiye'nin çok fazla direnmesi artık olası değildi. İki gün süren çatışmalar neticesinde iki düzine askerin, su ve cephane olmadan savunduğu Hamidiye'nin ele geçirilememesi Hüseyin'in kontrolünü kaybetmesine neden oldu. Gözü dönmüş asiler ise karakterlerindeki kabile asabiyetine bağlı çöl vahşiliğini uygulamaya koymak için fırsat kolluyorlardı.⁴¹

Hüseyin'in emri ile asilerin bir kısmı Türk askerlerinin ne top ne de tüfek ateşine hedef yapmayacaklarını bildikleri Kâbe-i Şerif'e ve Mescid-i Haram'a sığınarak, buradan Hamidiye Hükümet Konağı'na ateş etmeye başladılar. Ne Ecyad Kalesi'nden ne de Hamidiye Hükümet Konağı'ndan Kâbe-i Şerif ve Mescid-i Haram'a mevzilenmiş olan asilere ateş edilmedi. Bu durum zaten asilerin elinde olan ateş üstünlüğünün tartışmasız baş edilemez bir hâle gelmesine neden oldu. Fakat ne kaleye ne de kışlaya Kâbe-i Şerif ve Mescid-i Haram'a ateş etme emri verilmedi. Daha önce de söylendiği gibi Hüseyin, sadakatsizliğini örtmek için isyanın ilerleyen günlerinde Türklerin Kâbe-i Şerif'i bombardıman ettikleri propagandasını yapacaktır.⁴²

Diğer bir kısım asi ise, Hüseyin'in idaresindeki emaret binasına girerek burayı bir sığına tahtası olarak kullanıp, hemen bitişikteki Hamidiye Hükümet Konağı'nın pencerelerinden içeri sızmaya çalışıyordu. Daha vahim ve insanlık dışı olan vahşet ise üçüncü isyancı gurubunun Hamidiye'ye gazyağı pompalayarak Konağı ateşe verip içerdeki Türk askerlerini diri diri yakma teşebbüsüydü. Kışlayı

⁴¹ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

⁴² Murat Bardakçı, "Kutsal Emanetler'deki Hazineler Bugün Fahreddin Paşa'nın Sayesinde Bizdedir", *Haber Türk*, 25/03/2012.

kanlarının son damlasına kadar savunmaya kararlı olan askerler, birkaç kez asilerin çıkartmış olduğu yangını söndürmeye muvafak oldular. Fakat zaten az olan ve eldeki miktar da yangının söndürülmesi için harcanan su ile pencerelerden içeri sızmaya çalışan asilere karşı mecburen kullanılan cephaneye tükenmişti. Yangınlar artık elle ve ayaklarla söndürülmeye çalışılıyordu.⁴³

Büyük uğraşlara ve mücadeleye rağmen Hicaz İsyanı'nın işaret fişegi olan bu mücadele kazanılamayacak bir savaştı. Mekke'de 399 yıl süren Osmanlı hâkimiyeti sona ermek üzereydi. Kutsal şehir Mekke düşüyordu ve bir zamanlar Hz. Peygamberin gezdiği sokaklarda peygamber soyundan geldiğini iddia eden Hüseyin ve İngiliz altınları ile satın aldığı urban, İngilizlerle işbirliği içerisinde adil bir savaşta yenemedikleri iki düzine dindaşları Türk askerini yakarak, "savaşın bile bir hukuku vardır" kuralını akıllarına getirmeden onursuz bir yolla Mekke'deki savaşı kazanmaya çalışıyordu. Akla şu soru gelir; kışlayı yakarak dindaşlarını yok etmek gibi insanlık dışı bir uygulama nasıl bir nefrete dayanıyordu? Büyük oranda Hüseyin'in şahsi hırsları ve İttihat Terakki'nin yanlış politikaları ile İngilizlerin kışkırtma siyasetleri sonucu oluşan bu nefrette bedevi asilerin karakterlerinde barındırdıkları asabiyete dayalı vahşetin de büyük etkisi vardı.

Suyun ve cephanenin tükenmesinden sonra asilerin emirliğin pencerelerinden Hamidiye Hükümet Konağı'na atlamalarının önünde artık bir engel kalmadı ve kışla içerisinde boğaz boğaza bir mücadele başladı. Son mücadele, kontrolsüz şekilde bir kum fırtınası gibi her taraftan gelen asilere karşı sayıları artık iki düzineden de az olan, cephanesi bitmiş askerin kazanabilmesi olası olmayan bir mücadeleydi. Kışla düşmüştü, Binbaşı Ziya Bey dumandan boğulmak üzereydi ve esir düşmeden önce günlük raporuna;

⁴³ *Arab Bulletin, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia; BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 224.*

...Dumandan boğulmak üzereydim ve tam kendimden geçmek üzere iken Emir'i [Şerif Hüseyin] gördüm[.] Kendisi bana tehlike olmadığına dair itimat verici sözler söylüyordu. Bu anda, teslim antlaşmasının [?] Hamidiye'yi boşaltmaları ve binaya hiçbir zarar veremeyerek yağmalamamaları şartıyla yapıldığını anladım. Bir dakika sonra asiler tarafından esir olarak emirliğe götürüldüm⁴⁴

Şeklinde kaydetti. Binbaşı Ziya Bey'in, "...o anda teslim antlaşmasının Hamidiye'yi boşaltmaları ve binaya hiçbir zarar veremeyerek yağmalamamaları şartıyla yapıldığını anladım" şeklindeki ifadesi ile kastettiği teslim antlaşmasının kimler arasında yapıldığı belirsizdir. Teslim antlaşması Mekke dışındaki Kışla Komutanı Binbaşı Derviş Bey ile Hüseyin arasında mı? ya da başkasıyla mı yapılmıştır veya böyle bir antlaşma var mıdır? Genelkurmay cerideleri dâhil hiçbir kaynakta böyle bir bilgi yoktur. Kesin bildiğimiz hadise, Hamidiye'deki askerlerin Hükümet Konağı'nı son ana kadar kahramanca savunduğu ve teslim olmadığıdır.

Hamidiye düşerken Binbaşı Ziya Bey'in yapması gereken ilk işlerden bir tanesi düşmanın eline geçmemesi için eldeki tüm evrakın yakılmasıydı. Fakat kendisi esir düşmeden önceki son raporuna, "bu tür isyanlar genellikle hükümete belli şartları kabul ettirmek için yapıldı ve biz de bu isyanın aynı amaçla yapıldığını düşünerek on yıllardır biriktirilmiş resmi vesikayı yakmaya kıyamadık" kaydını düşmüştür. Şayet Binbaşı Ziya Bey'in, esir düştüğü son ana kadar yazmaktan vazgeçmediği cerideler yakılsaydı, isyan hakkında bu kadar detaylı bilgi edinilmesi mümkün olmayacaktı. Fakat Hüseyin tarafından İngilizlere teslim edilen mahrem belgeler büyük olasılıkla Mısır'da incelenerek, belli kısmı İngilizce'ye çevrilmiştir ve belgelerde adı geçen Osmanlı'ya sadık kişilerin başına ne gelmiştir, diğer birliklerin durumu ile ilgili bilgi varsa bu bilgiler İngilizler tarafından nasıl kullanılmıştır, Türk Ordusu'na ait şifre

⁴⁴ *Arab Bulletin*, No. 24, 15 September 1916, Summary Translation of a Turkish Account of the Events leading to the Revolution in Arabia.

anahtarları İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirilen telgraf çözümleri için hangi oranda kullanılmıştır? Kestirmek imkânsızdır.

Mekke dışındaki kışlalarda bulunan tabur, Binbaşı Ziya Bey'in emrettiği gibi zamanında Hamidiye Hükümet Konağı'na ve Ecyad Kalesi'ne intikal edebilseydi isyan bastırılabilir miydi? Ya da Yüzbaşı Feridun Bey'in istihbaratı dikkate alınarak Mekke'deki stratejik yerlere konuşlandırılan askerler, 22. Tümen Komutanı Galip Paşa'dan bizzat gelen emirlere uyularak geri çekilmeseydi Hüseyin isyan etmeye cesaret edebilir miydi? İngiliz Hükümeti'nin sağladığı altınlarla satın alınmış ve büyük ihtimalle ne için savaştıklarını dahi bilmeyen urban asiler kabile asabiyetlerine uygun olarak vahşi bir içgüdü ile fakat düzen ve intizamdan yoksun bir şekilde Türk birliklerine saldırmaktaydılar. Bu nedenle taburun Hamidiye'ye intikali isyanın seyrini değiştirebilirdi. Hüseyin ise, türlü kurnazlıklarla askerlerin geri çekilmesini sağlayabilir ya da isyan için bir süre daha bekleyebilirdi. Sonuçta Hicaz İsyanı'nın komuta merkezi Mekke idi ve isyan Hüseyin ile oğulları tarafından idare ediliyordu. Mekke'deki isyanın başarısızlığı ve Hüseyin'in ele geçirilmesi çok şeyi değiştirebilecekti.

Ayrıca Mekke, yeterli süre direnebilseydi belkide demiryolundan Medine'ye intikal ettirebilecek olan güçlerin Mekke'nin yardımına ulaşması sağlanabilecekti. Böylece Hüseyin liderliğindeki isyan bastırılmış olacaktı. İngilizler, istihbarat raporlarında öngörülen bu ihtimali göz önüne alarak Mekke'nin bir an evvel Hüseyin tarafından işgal edilmesi için her türlü desteği sağlamaktaydı.⁴⁵

Sıkı muhasara ve kalabalık sayıdaki asilerin yoğun ateş gücüne rağmen Ecyad Kalesi ile Cirval Kışlası'nı ele geçiremeyen Hüseyin, kalelere karşı kullanabilmek için İngilizlerden acilen toplar ile bu topları kullanacak topçular talep ederek, Mısırlılardan ziyade Sudanlı topçuların kendisine gönderilmesini istedi. Bunun

⁴⁵ FO 371/2979, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916.

üzerine McMahon Sudan'da etkin olan İstihbarat Subayı Gilbert Clayton'dan yardım isteyerek Sudan'daki Serdar üzerinde etkinliğini kullanarak Hüseyin'in talebinin karşılanmasını istedi. Serdar, Hüseyin'in talebini karşılayarak gerekli sahra topraklarını ve topçuları hemen gönderdi.⁴⁶ Port Sudan'dan Hüseyin'e gönderilen mühimmatın sevkini de Sudan Serdarı'nın yardımı ve desteği ile gerçekleştirildiği unutulmamalıdır.

Hamidiye düştükten sonra, 15 Haziran'da Medine'de Fahrettin Paşa komutasında bulunan birliklerin Mekke üzerine bir harekât icra etmesine karar verildi.⁴⁷ Fakat taşı, toprağı, güneşi, urbanı düşman bir arazide bu kadar uzun bir yolun menzil hatlarının güvenliği sağlanmadan aşılması imkânsızdı. Söz konusu görev için bir tümenlik güç lazımdı. Bu nedenle harekâttan vazgeçildi ve isyanın başlamadan bitirilebilme fırsatı da elden kaçırıldı.

Cirval Kışlaları'na ek olarak Mekke'ye en yakın Türk birliği, Taif'teki 22. Tümen ve Asır Bölgesi olan Kunfida'da bulunuyordu. Taif'teki 22. Tümen Galip Paşa'nın mütereddit hareketleri ve komuta zafiyeti nedeniyle kullanılamadı. Kunfida'da bulunan ve yaklaşık 4.000 kişilik kuvvete sahip birliğin ise Mekke'nin yardımına gelmesine olanak yoktu. Çünkü Hüseyin'den daha önce İngilizlerle anlaşmış olan İdrisi böyle bir durumda Kunfida'yı işgal edecekti. Zira birkaç gün önce İdrisi Kunfida'yı işgal edebilmek için İngilizlerden silah ve cephane talep etmişti.⁴⁸ Buna ek olarak, isyan başladıktan beş gün sonra Necd Emiri İbni Suud, yakınındaki Türk birliklerine saldırabilmek için İngilizlerden silah ve cephane talep etti. İbni Suud İngilizlere ayrıca "Türklerin Arabistan'dan kovulmasından duyulacağı memnuniyeti" de bildirdi.⁴⁹ İbni Suud iki

⁴⁶ FO 371/2779, From Sir McMahon to Sir Archibald, 20 June 1916.

⁴⁷ Kıcıman, a.g.e., s. 53.

⁴⁸ FO 141/461/1198, Arab Bulletin, No. 5 of 18 June 1916.

⁴⁹ IOR: L/P&S/10/657, İbni Saud and the Sheriff, Arab Bulletin, No. 25, June-July 1916.

tarafı bir politikayla bu esnada İstanbul'a bağlılık mesajları gönderiyordu.

Hamidiye Kışlası işgal edilmesine rağmen Ecyad Kalesi'nde ve şehrin dışındaki kışlalarda direniş devam ediyordu. Direnişi bir türlü kıramayan Hüseyin İngilizlerden çeşitli miktarda silah ile dağ topları talep etmiş, talep edilen mühimmat yola çıkartılmıştı. İngilizlerin göndermiş olduğu dağ topları Mekke'ye isyan başladıktan yaklaşık üç hafta sonra ulaştı. Topları kullanmak üzere Kahire Müstemleke İdaresi tarafından gönderilen Mısırlı topçular 3 Temmuz'da Harem-i Şerif'in güneybatısındaki bir tepe üzerine yerleştirdikleri toplar ile Ecyad Kalesi'ni topa tutmaya başladılar. İlk hedef olarak kalenin topları seçilmişti ve bir müddet sonra kalenin top mevzileri tahrip edilerek toplar susturuldu. Bundan sonraki hedef kalenin tepesinde Türk bayrağı dalgalanan burçtu. Burca yöneltilen yoğun ateş ile burcun da yıkılması sağlandı ve gönderdeki Türk bayrağı yanarak aşağı düştü. Bundan sonra kale duvarları aralıksız top ateşine tutuldu.⁵⁰

İlk gün, kaledeki toplar susturulmuş, burç yıkılmış ve kale surlarında büyük gedikler açılmıştı. İkinci gün olan 4 Temmuz'da, top atışı yoğunlaştırılarak surun tepe kısmından su basmanına kadar yarılması sağlandı. Kaleden atışa devam eden dört topun da bulundukları mevziler top atışına tutularak tahrip edildi. Surda büyük bir yarığın açılması üzerine, topçuların örtü ateşi korumasındaki asiler kaleye girmek için hücum başlattılar fakat kaleden gelen yoğun ateş üzerine bu hücum ilk seferde sonuç vermedi. Yoğunlaştırılan top ateşi ve asilerin saldırıları sonucunda 4 Temmuz günü akşam olmadan önce Ecyad Kalesi teslim olmak zorunda kaldı. İngiliz durum raporları, Kale Komutanı Yüzbaşı Kamil Bey dâhil çok sayıda askerin savunma esnasında hayatını kaybederken, 35 Türk askerinin asilere esir düştüğünü bildirmektedir. Mısırlı topçuların

⁵⁰ FO 141/461/1198, Commandant of Special Egyptian Force, Mecca to Colonel Wilson, Jedda, 4 July 1916.

komutanı Seyid Ali raporunda Ecyad Kalesi'ne 180 gülle attıklarını kaydetmiştir.⁵¹

Oysa Topçu Komutanı Yüzbaşı Kamil Bey kalenin savunulması esnasında hayatını kaybetmemiş, esir düşmüş ve Hüseyin'in hazinedarı tarafından vahşi bir şekilde öldürülmüştür. Kalede esir düşen Türk askerlerine türlü eziyetler yapılmış, Yüzbaşı Kamil'in cesedi Mekke sokaklarında sürüklendikten sonra Hüseyin'in önüne getirilmiş, Hüseyin de Yüzbaşı'nın cesedine tükürmüştür.⁵² Topçu Komutanı Yüzbaşı Kamil'e yöneltilen suçlama Kâbe'yi top atışına tutması idi. Oysa kazara isabet eden şarapnel dışında Kâbe'ye ya da Mescid-i Haram'a ne top ne de tek mermi atılmamıştı.

İsyanın ilk on günü dolarken Hüseyin'in sadakatsizliği İslam dünyasında tepki toplamaya başladı. Söz konusu olumsuzluğun önüne geçmek isteyen Hüseyin ve İngiliz Hükümeti "Ecyad Kalesi'nden Kâbe'nin bombalandığı hatta Kâbe örtüsünün bu bombalamada zarar gördüğü" propagandasını yaymaya başladılar.⁵³ Oysa isyanın ilk gününde bile Kâbe'ye sığınan bedevi asiler kaleden topa tutulmamış ve Kâbe'ye zarar verilmesinden kaçınılmıştı. İlerleyen günlerde Ecyad Kalesi'nden asiler üzerine top atışı yapılırken, bir şarapnel parçası Kâbe'nin örtüsüne isabet etmişti. Kesinlikle kasıtlı olmayan bu durum Hüseyin tarafından abartılarak propagandaya dönüştürülüyordu. Oysa Ecyad Kalesi'ndeki birlik gerçekten Kâbe'yi hedef almak isteseydi, hem Kâbe-i Şerif'i hem de Mescid-i Haram'ı kolaylıkla topa tutabilir bu kısma sığınan asileri etkisiz hâle getirebilirdi. Asiler tarafından gazyağıyla yakılmak pahasına birlikler Kâbe-i Şerif ve Mescid-i Haram'ı hedef almayı kesinlikle düşünmemişlerdi.

⁵¹ FO 141/461/1198, Commandant of Special Egyptian Force, Mecca to Colonel Wilson, Jedda, 4 July 1916.

⁵² BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 229.

⁵³ FO 371/2779, Hijaz Operations, particularly Medina, and comments on Arap troops.

Ecyad Kalesi'nin düşmesine rağmen Mekke dışındaki Cirval Kışlaları, isyanın 24. gününde kendilerine hiçbir yardım ulaşmadan direnmeye devam ediyordu. Kışlaları savaşıarak ele geçirmenin zorluğunun farkına varan Hüseyin, Türk askerlerini ikna ederek kışlaların teslim olmasını sağlamaya çalıştı. Teslim olmayan Türk askerlerinin ise “Kâfir” olduğu ilan edildi.⁵⁴

Cidde dâhil işgal edilen yerlerdeki birliklerde bulunan Arap askerlerin büyük kısmı Hüseyin tarafından isyancı güçler arasına katılmıştı ve Mekke'deki kışlalara Türk Ordusu'nda eğitilmiş Arap askerler kullanılarak saldırılıyordu. Kışlaları bir türlü ele geçirmeyi başaramayan Hüseyin, Mekke'ye üç dağ topu ile iki sahra topu ve bol miktarda cephane getirtti. Toplar ile kışlalara kesintisiz baraj atışı yapılıyordu ve asi hücumlarından önce kışlalar üzerindeki örtü ateşi yoğunlaştırılıyordu. Kışlalardaki askerler ateş aralarında pencerelerden topları kullanan ve birkaç gün önce aynı orduda omuz omuza savaştıkları asi Arap askerlere ateş ediyordu. Kışladan Türk askerleri tarafından yapılabilecek karşı taarruz harekâtları ise İngilizlerin Fox savaş gemisinden getirtilen makineli tüfek ateşi ile engelleniyordu.⁵⁵

Mekke'deki son kışlaların ele geçirilmesi esnasında Osmanlı Ordusu'nda subay olan ve Çanakkale'de ordu saflarından kaçarak İngilizlere sığınan Muhammet Faruki de Mekke'deydi. Faruki, 2 Temmuz'da Hüseyin tarafından Mısır temsilcisi olarak atanmıştı ve İngilizlerle irtibat görevlisi vazifesi görüyordu.⁵⁶ Faruki, temsilci olarak atandıktan sonra temmuz ayı başında General Clayton'a göndermiş olduğu mesajda, “Türklerden nefret ettiğini, Mekke'deki

⁵⁴ FO 371/2779, Appendix II, Faruki's report to His Excellency General Clayton, 8 July 1916.

⁵⁵ FO 371/2779, Hijaz Operations, particularly Medina, and comments on Arap troops.

⁵⁶ FO 371/6237, Part 3 of extended report prepared by Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

Türk askerlerini öldürmekten büyük keyif aldığını ve Ronald Storrs ile karşılıklı şampanya içerek Türkler'den kurtulmalarını kutlayacaklarını" yazmıştı. Faruki, daha önce General Clayton ile isyan sonrasında nasıl bir hükümet yapılanması oluşturulacağını kararlaştırmıştı ve Hüseyin de bu planları onaylamıştı.⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin sağladığı imkânlarla eğitim görerek, subaylığa kadar yükselmiş olan Faruki'nin, Clayton'a gönderdiği mektuptan alınan aşağıdaki satırlar durumun vahametini açıkça ortaya koymaktadır:

Türlere gerçek bir şekilde zarar verebildiğim için bir kupa mutluluk içmiş gibiyim. Türklerin silahlarını Cidde'de ele geçirerek Mekke'de onları kendi silahları ile vurmaktan büyük keyif aldım. ... Efendim, [Türlere karşı] ateşlediğim her silah kalbimde büyük bir mutluluk ve keyif olarak yankılanıyor. ... Ne Türkler tamamen yenildikten sonra Bay R. Storrs'un birlikte içmeye söz verdiği şampanya ne de dünyadaki başka hiçbir şey beni Türklerin [Mekke'deki] kışılarını yıkmaktan ve [Türk] askerlerini kendi silahları ile öldürmekten daha fazla mutlu edemez.⁵⁸

Eski bir Osmanlı subayının ve Hüseyin'in en yakınındaki kişinin İngilizler tarafından nasıl aldatıldığı ve nasıl bir düşünce yapısına sahip olduğu yukardaki satırlarda görüldüğü gibiydi. Faruki ayrıca Clayton'a "Arapların İngiliz Hükümeti için İtalyanlardan daha kullanışlı (*usefull*) olduğunu" söyleyerek, Arapları kullanmasını tavsiye etmişti.⁵⁹

Tüm bunlara rağmen Mekke halen tamamen düşmemişti ve Cirval Kışları'ndaki az sayıda Türk birliği tüm imkânsızlıklara

⁵⁷ FO 371/2779, Appendix II, Faruki's report to His Excellency General Clayton, 8 July 1916.

⁵⁸ FO 371/2779, Appendix II, Faruki's report to His Excellency General Clayton, 8 July 1916.

⁵⁹ FO 371/2779, Appendix II, Faruki's report to His Excellency General Clayton, 8 July 1916.

rağmen asilere karşı koymaya devam ediyordu. Fakat bu ümitsiz bir direnişti. Çünkü tüm ikmal hatları kesilmiş olan ve dört bir taraftan kuşatılan Türk kıtaları ya aç kalarak, ya susuz kalarak ya da cephaneleri biterek savaşamayacak duruma gelecekti. Bu durumun Hüseyin de farkındaydı. Ecyad Kalesi düştükten birkaç gün sonra artık direnme imkânı kalmayan kışlalar da ele geçirildi. 800 Türk askeri esir edildi ve artık Mekke’de hiçbir Türk birliği kalmadı.⁶⁰ Böylece isyanın ilk bir ayı dolmadan tüm Mekke Hüseyin’in dolayısıyla İngilizlerin işgali altına girdi.

İsyan başladıktan sonra, Enver Paşa, Cemal Paşa’ya danışarak, Mekke’nin kurtarılması için bir harekâtın mümkün olup olmadığını sormuştu. Bu amaçla, Suriye’ye iki uzman gönderilmişti. Uzmanlardan bir tanesi Alman’dı. Uzmanların raporu ve değerlendirmeler sonucunda isyanı bastırmak için Mekke’ye karşı icra edilecek bir taarruz için II. Kanal Harekâtı’ndan vazgeçilmesi gerektiği anlaşıldı. Kızıldeniz’deki tartışmasız İngiliz üstünlüğü Mekke’ye karşı icra edilecek harekâtın önündeki en büyük engeldi.⁶¹ Ayrıca Mekke’ye karşı icra edilecek taarruz için daha önce de söylendiği gibi bir tümenlik güce ihtiyaç duyuluyordu ve mevcut şartlarda böyle bir gücün toplanarak Hicaz’a gönderilmesi olası değildi. Hicaz Demiryolu’ndan günlük bir tren gidebiliyordu ve bir tümenlik gücün Medine’de toplanabilmesi için en az 70 güne ihtiyaç vardı.⁶²

Tüm bu gerekçeler göz önünde bulundurularak ve yapılan son değerlendirmelerden sonra düşmana büyük darbe vurulacağına inanılan II. Kanal Harekâtı çalışmalarının devam ettirilebilmesi için Mekke üzerine icra edilecek taarruzdan vazgeçildi. Mekke üzerine harekâttan vazgeçildiği ve düşman kuvvetlerini teyakkuz halinde tutarak bulundukları yerde kalmalarını sağlamak için sanki

⁶⁰ FO 371/2729, *Arab Bulletin*, Arabian Report No. XXIIA[Asia], 14 July 1916.

⁶¹ Kandemir, a.g.e., s. 50.

⁶² *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 187.

Mekke'ye karşı bir harekât yapılacaktı gibi hazırlıklara devam edilmesi emri Cemal Paşa tarafından şifre telgraf ile 10 Aralık 1916 tarihinde Fahrettin Paşa'ya bildirildi.⁶³

İsyanın Hicaz'ın Diğer Bölgelerindeki Seyri ve Cidde'nin İngiliz Savaş Gemileri Tarafından Bombalanması

İsyan başladıktan sonra, asilerin ilk başarısı Mekke'de kazanıldı. Lakin bu başarı, umulanın aksine Hicaz'daki Türk kuvvetlerinin mukavemetini kırmak için yeterli değildi. İsyanın koordinatörü McMahon ise, en baştan itibaren Cidde açıklarındaki İngiliz savaş gemilerinden gelen telsiz mesajları vasıtasıyla gidişatı takip etmeye çalışıyordu. Bu amaçla Hüseyin, isyan başladıktan bir hafta sonra küçük oğlu Zeyd'i Cidde'ye göndererek İngilizlerden, para, cephane, silah ve diğer tedarik malzemeleri talep etti. McMahon, para isteğini kendisi karşılarken, cephane, silah ve diğer askeri ihtiyaçların İngilizlerin Mısır Seferi Kuvvetleri Komutanı General Archibald tarafından acilen karşılanması için gerekli yazışmaları yaptı.⁶⁴ Hüseyin oğlu Zeyd ile göndermiş olduğu haberde, 10.000 tüfek, 4.000.000 mermilik cephane, altı makineli tüfek ve beraberinde 150.000 mermi, dağ topları, gülle ve topları kullanacak Müslüman personel istemişti.⁶⁵

Açıkça görüldüğü gibi, sayısal üstünlüğüne rağmen Hicaz'daki Türk kuvvetlerinin direnişini kıramayan Hüseyin, isyanın başarısına yönelik İngiliz istekliliğini fark ederek bunu sonuna kadar kullanmaya ve Türk birliklerini aç, susuz bırakarak müstahkem mevkilere çıkartıp katliam uygulamaya karar vermişti. Dağ toplarını kalelerdeki istihkâmları yıkmak için istiyordu. Makineli

⁶³ Kandemir, a.g.e., s. 51.

⁶⁴ FO 371/2779, From Sir McMahon to Sir Archibald, 20 June 1916.

⁶⁵ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

tüfekler ise kale ya da şehirlerden yapılacak bir karşı hücumun püs-kürtülmesinde kullanılacaktı.

Söz konusu isteklerle ilgili olarak ise, İngiliz Hükümeti isyan başarıya ulaşınca kadar Hüseyin'in tüm taleplerini karşılamaya karar vermişti. Bu amaçla en geç 17 Haziran'da Hüseyin'in Medine'deki oğulları Ali ve Faysal'a teslim edilmek üzere, makineli tüfekler ile dağ toplarının, 1.500 ton erzak, mühimmat [?] ile birlikte Hüseyin'e ulaştırılması için gerekli düzenlemeler yapıldı. Ayrıca, 13 Haziran'da gönderilen 50.000 £ tutarında altına ek olarak 20.000 £ tutarında altının daha gönderilmesi için gerekli çalışmalar yapılıyordu. Fakat Hüseyin'in taleplerinin fazlalığı nedeniyle dağ topları ile makineli tüfeklerin gönderilmesi gecikti.⁶⁶

Bu durum Türk birlikleri için olumlu bir gelişmeydi çünkü dağ toplarının gecikmesi kaleler ile müstahkem mevkiilerin daha uzun süre dayanmasına olanak sağlayabilirdi. Bu sürede demiryolu tamir edilerek destek kuvvetler bölgeye intikal edebilir ve isyanın seyri değiştirilebilirdi. Hüseyin'in makineli tüfeğe sahip olmaması ise yapmayı planladığı katliam planlarını şimdilik erteletmişti. Elbette, zor şartlarda direnmeye çalışan Türk kuvvetleri bu durumdan haberdar değildi ve ellerindeki cephaneye su ve yiyecek miktarı kritik eşiğe yaklaşmıştı. Asiler ise her türlü ihtiyaçlarını kendileri için bir ordu donatım bürosu gibi çalışan İngilizler sayesinde fazlasıyla ele geçirebiliyordu ve bu adil bir savaş değildi.

Bu esnada Taif'teki birlikler Hüseyin'in oğlu Abdullah'a karşı direnmeye devam ediyordu.⁶⁷ İsyân bölgelerinden gelen haberler genelde, asilerin umulduğu şekilde başarılı olamayacağı yönündeydi. Zira Hicaz'daki Türk birlikleri beklenmedik bir mukavemet ve direniş göstermekteydi. Ayrıca asilerin tahrip ettiği demiryolu da hızlı bir şekilde tamir edilmişti. İsyanın başarıya ulaşabilmesi

⁶⁶ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

⁶⁷ FO 371/2779, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916.

için Kahire Müstemleke İdaresi, demiryolunun daha etkin tahrip edilmesi amacıyla yeni planlar üzerinde çalışmaya başladı.⁶⁸

Hüseyin'in taleplerini karşılamak üzere McMahon, İsyan başladıktan on gün sonra, 20 Haziran'da Yüzbaşı K. Cornwallis'i Hüseyin ile kendi arasındaki iletişimi daha sağlıklı yürütmekle ve isyanın gidişatı hakkında bilgi toplamakla görevlendirerek Cidde'ye gönderdi. Cornwallis bir süreliğine Hüseyin ile McMahon arasında irtibat subayı olarak da görev yapacaktı. Buna karşın Hüseyin de Faruki'yi kendi temsilcisi olarak Mısır'a gönderdi. Faruki'nin birinci görevi Hüseyin'in İtilaf Devletleri tarafından tanınmasını sağlamaktı. Cornwallis, Mekke'deki Türk kıtalarını bombalamak için gönderilen Mısırlı topçuların komutanı Mir Said Bey Ali ile birlikte yola çıktı. Yüzbaşı Cornwallis, 20.000 £ tutarında altına ek olarak beraberinde;

3.000 tüfek
1.200.000 mermi
1 düzine kuru falya barutu
15 düzine ıslak top mühimmatı
525 ateşleyici kapsül
504 emniyet fûnyesi
6 makineli tüfek ve gerekli cephanes
6 dağ topu
3.375 çuval (120 ton) arpa
135 çuval (6 ton) şeker
225 çuval kahve
2.845 çuval (101 ton) pirinç
5.736 çuval (358 ton) un

getiriyordu.⁶⁹ Yüzbaşı Cornwallis, beraberindeki malzemeler ile birlikte, yola çıktıktan bir hafta sonra, Kızıldeniz'deki İngiliz savaş

⁶⁸ FO 371/2979, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916.

⁶⁹ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

gemilerinden bir tanesi ile 28 Haziran'da Cidde'ye ulaşabildi. Daha sonra hem Hüseyin'e askeri müşavirlik yapmak hem de Hicaz'daki koordinasyonu sağlamak görevi Yarbay Wilson'a [görevde iken albaylığa terfi etmiştir] verildi. Wilson'un görevi, isyanı koordine etmek, Arap kabile şefleri arasındaki anlaşmazlıkların çatışmaya dönüşmesini engellemek ve saldırıları organize etmektir.⁷⁰

Yarbay Wilson'un Hicaz'a gelmesinden sonra Cornwallis ise irtibat görevine devam edecek ve Hicaz'da bulunduğu sürede Wilson'un emrinde çalışacaktı. Wilson'un en büyük yardımcısı elbette sahadaki İngiliz istihbarat subaylarıydı. Yüzbaşı Lawrence Kahire'de bulunuyordu ve henüz Hicaz'da görevlendirilmemişti. Eylül ayında Hicaz'da görevlendirilecek olan Lawrence'in en önemli görevi Türk karşıtı propaganda yapmak ve Araplar ile Türkler arasındaki anlaşmazlıkları nefrete dönüştürebilecek ortam hazırlamak olacaktır. Zira Türk birliklerine saldırı düzenleyen asi bedevilerle ilgili tutmuş olduğu günlüklerde sıkça, "Türk askerlerin Arap köylerini yağmaladığını, hamile kadınların karınlarını kamalarla yardığını, kadın ve kızlara tecavüz ettiğini, yaşlılara işkence yaptığını" iddia edecektir.⁷¹ Oysa Lawrence'in dışındaki İngiliz subayları, Lawrence'in iddialarının aksine "Türklerin merhametli, insan-cıl ve savaş hukukuna uyan askerler olduklarını" rapor etmişlerdir. Lawrence'in bahsetmiş olduğu manzara ile karşılaşan bedeviler ellerine geçirdikleri Türk askerlerine ve sivillere vahşi bir asabiyetle saldırarak işkence yapacak ve katliam uygulayacaklardır.⁷²

Türk askerlerinin bedevilerle çarpışırken fırsat buldukça masum kadınlara tecavüz etmesi, çocukları ve ihtiyarları katletmesi I. Dünya Savaşı'nın hiçbir cephesinde yaşanmış bir durum değildir.

⁷⁰ FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

⁷¹ Arab Bulletin, Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 653 and 64, Hedjaz, Intelligence, May-September 1917.

⁷² Arab Bulletin, Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 653 and 64, Hedjaz, Intelligence, May-September 1917.

Ermenilerle ilgili “katliam” hikâyelerinin de tek taraflı ve kurgu olduğu daha sonra Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol’un günlüklerinde açıkça ortaya çıkmıştır.⁷³

Lawrence’in raporlarına bakıldığında, sanki bedevilerin vahşet asabiyetlerini harekete geçirecek insanlık dışı manzaralarla özellikle karşılaşmalarının sağlandığı görülür. Tüm bu hadiselerin sadece Lawrence’in raporlarında yer alması, büyük oranda Lawrence’in içinde bulunduğu bedevi güçlerinin bu tür vahşet görüntüleri ile karşılaşması, Lawrence’in söz konusu sahneleri bilinçli olarak önceden hazırlattığını akla getirmektedir. Bu konuda ne İngiliz arşivlerinde ne de diğer kaynaklarda açık bilgi yoktur. Olması da beklenemez. Fakat söz konusu vahşi sahneleri hazırlayan bizzat kendisi ise, -tüm kanıtlar bu doğrultudadır- Lawrence’in amacına fazlasıyla ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. “...Ben ve Şerif Nasır tarafından alınan esirlerin sayısı 160’a ulaştı (üç subay), çünkü Araplar Maan’da Türklere karşı büyük bir öfke duyuyorlardı ve yapabildikleri kadar fazla Türkü öldürüyorlardı.”⁷⁴ Lawrence’in raporundaki bu satırlar, nasıl bir kurgu oluşturduğunu ve karşılığında elde ettiği kazanımdan duyduğu memnuniyeti açıkça göstermektedir.

Birbirine düşman bedevi kabilelerine para vererek birini diğerine saldırtmak ya da vahşet uygulatıp suçun Türk askerlerine atılmasını sağlamak, Arap kıyafetleri ile heybesi altın dolu bir şekilde çölü karış karış gezen Lawrence için çok kolay bir işti. Katliamdan kurtulup esir düşen Türk askerlerinin büyük kısmı, 1917 yılında Akabe yolunda açlıktan ve susuzluktan, ağır yaralılar ise yedek deve bulunmadığı bahanesi ile kaderlerine terkedilerek savaş alanında hayatlarını kaybedeceklerdir.⁷⁵

⁷³ İsmail Köse, *Türk-Amerikan Diplomatik İlişkilerinin Yüksek Komiser Amiral Bristol’un Günlük ve Raporlarına Yansıması (1917-1927)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon, 2013.

⁷⁴ Arab Bulletin, Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 653 and 64, Hedjaz, Intelligence, May-September 1917.

⁷⁵ Arab Bulletin, Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 653 and 64, Hedjaz, Intelligence, May-September 1917.

“The Turks Fight Like Gentlemen,” Say French and British Officers

(United Press.)

Salonki, Jan. 22.—The Turks fight like gentlemen. This is the testimony of every English officer and soldier who knows anything about the Dardanelles and Gallipoli fighting. The British camp here contains large numbers of men who have fought against the Turks in this war.

“The Turks are devilish fighters, but always gentlemen,” said one Irish captain. “The Germans never grant a truce to bury the dead or pick up the wounded; but the Turks never refused our offer of a truce.”

“One day,” spoke up another officer,

“we unwittingly placed one of our batteries too near a hospital through a mistake in orders. The Turks were the first to notice it, and signaled us by heliograph: ‘We’ll be forced to fire very close to your hospital if you do not move your battery from the neighborhood.’ Of course, we saw the mistake and signaled back that we would move the battery.”

“I saw them do an interesting thing one day,” said a third officer. “During a truce to bury the dead the Turks flashed us a heliograph message in French. It read: ‘Honor to all soldiers. Confusion to all politicians.’”

Washington Post’ta Türk askerleri ile ilgili çıkan haberlere örnek^[1]

Oysa Türk askerlerinin savaş hukukuna saygısı I. Dünya Savaşı’na katılan tüm düşmanlar tarafından takdir edilmiş bir durumdur. Örneğin Lawrence’in “Türkler Arap ihtiyarları, kadınları zorla öldürüyor, tecavüz ediyor” derken Çanakkale’deki meslektaşları tam zıddı ifadeleri dile getiriyordu. Zira Çanakkale Kara Savaşları esnasında Avrupa ve Amerika basınına konuşan subaylar şunları söylemekteydiler; “Türkler centilmenler gibi savaşır. Bu, Çanakkale ve Gelibolu Savaşları hakkında bilgi sahibi olan her İngiliz subayın ve askerin tanık olduğu bir durumdur. Buradaki İngiliz askerleri “Türkler pervasız savaşçılardır fakat daima centilmendirler” demektedir.”⁷⁶

Açıkça görüldüğü gibi Çanakkale’de kahramanca savaşan ve centilmenliği düşmanı tarafından da itiraf edilen Türk askerlerinin

[1] *Washington Post*, “The Turks Fight Like Gentlemen, “Say French and British Officers”, January 23, 1916. s. R5.

⁷⁶ *Washington Post*, “The Turks Fight Like Gentlemen, “Say French and British Officers”, January 23, 1916. s. R5.

Arabistan'daki masum Müslüman kadınlara, çocuklara ya da ihtiyaçlara zarar vermesi olası bir durum değildir. Böyle bir vahşet ancak Lawrence gibi, “amaca ulaşmak için her araç meşrudur” mantalitesi ile hareket eden bir istihbarat görevlisinin kurgu komplosu ile ortaya çıkabilecek bir durumdur.

Lawrence, her ne kadar henüz Hicaz'da görevlendirilmiş olmasına rağmen, 29 Haziran'da Yenbo Limanı'nda Hüseyin'in oğulları Zeyd ve Abdullah ile görüştü. Bu görüşmede, Kızıldeniz'deki güçlerin komutanı Yarbey Wilson, Yüzbaşı Warren, Yüzbaşı Cornwallis, Binbaşı Pearson, Mısırlı topçuların komutanı Said Bey Ali, Faruki ve tercüman Hüseyin Bey Ruhi de vardı. Buluşmada Kahire Müstemleke İdaresi tarafından gönderilen mühimmatın teslimatı da yapılacaktı. Şerif Hüseyin, mühimmatın bir kısmının Rabiğ'e gönderilmesini istiyordu ve Yarbey Wilson dâhil İngiliz subaylar bu talebe karşı çıkıyordu. Daha sonra Zeyd ve Faruki ile yapılan görüşmede Hüseyin'in isteği kabul edildi.⁷⁷

Heyette bulunan Cornwallis'e gidişat hakkında detaylı bir rapor hazırlaması emri verilmişti. Cornwallis'in raporundan, İngiliz heyetinin Cidde'de çok sıcak karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum aslında isyanın ilk günlerde Türk birliklerinin lehine çevrilebilmesi için uygun fırsatın ortaya çıktığını göstermektedir. Oysa ne bu fırsat ne de daha sonraki anlaşmazlıklar hiçbir şekilde değerlendirilememiştir.

Heyette bulunan Cornwallis'in diğer görevi, isyanın gidişatı hakkında bilgi toplamak, McMahon'un mesajlarını Hüseyin'e iletme ve Lord Kitchener'in öldüğünü bildirmektir.⁷⁸ Hüseyin'in oğlu Abdullah, I. Dünya Savaşı başlamadan önce 1914 yılı şubat ayında, Mısır'da dönemin İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener

⁷⁷ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

⁷⁸ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

ile görüşmüştü. Bu görüşme, I. Dünya Savaşı arifesinde Hicaz İsyanı'nın ilk resmi temasıydı. Fasih derecede Arapça konuşabilen Lord Kitchener, isyan başlamadan önce 5 Haziran'da hayatını kaybetmişti.

Yüzbaşı Cornwallis'in hazırlayacak olduğu rapora ek olarak, McMahon'un isyanın gelişimi hakkında bilgi aldığı diğer haber kaynağı ise, Türk birlikleri arasındaki telgraf ve telsiz muhaberesinin Kahire'deki İstihbarat Bürosu tarafından ele geçirilerek çözülebilen metinleriydi. İstihbarat Bürosu, isyandan iki hafta sonra Cemal Paşa'nın durumun ciddiyetini fark ederek Fahrettin Paşa [Korgeneral Türkkan]⁷⁹ komutasında bir gücü güney Hicaz'a gönderdiğini, Abdurrahman Yusuf'un da Fahrettin Paşa ile birlikte olduğunu ve asiler tarafından tahrip edilen tren hattının acilen tamir

⁷⁹ Medine'deki kahramanca direniş ile ünlenen Fahrettin Paşa, 1868 yılında Rusçuk'ta doğmuştur. Tam adı Ömer Fahrettin'dir ve cumhuriyetle birlikte Türkkan soyadını almıştır. Medine'deki direnişi idare ettiği esnada 48 yaşındaydı. 1891 tarihinde Kurmay Yüzbaşı olarak başladığı askerlik hayatında, 23 Temmuz 1916'da Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanı olarak atanmadan iki yıl önce, 1914 yılında tümgeneral olmuştu. Medine savunması devam ederken, 28 Temmuz 1918 tarihinde korgeneralliğe yükseltilmiştir. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. 1919 yılının ocak ayında İngilizlere esir düşmüş, İngiliz subayları tarafından sorgulandıktan sonra 27 Ocak'ta Yenbo'dan bir İngiliz destroyesine bindirilerek Mısır'daki esir kampına götürülmüştür. Kahire'deki Kasır-el-Nil kışlasında hapsedilmiş, 5 Ağustos 1919'da düzmece bir Ermeni katliamı suçlaması ile harp suçlusu olarak Malta'ya götürülmüş burada Fort Salvador kışlasında hapsedilmiştir. 30 Nisan 1921 tarihinde Malta'dan tahliye edilerek, İstanbul ve Anadolu'nun büyük kısmı İtilaf Devletleri işgali altında olduğu için İtalya, Almanya, Rusya, Batum yolu ile 2 Ağustos 1921 yılında Kars'tan Anadolu'ya girmiş, Milli Mücadele'de yer almıştır. 1921-1923 yılları arasında Kabil büyükelçiliği görevinde bulunmuştur. 1948 yılında, 80 yaşında vefat etmiştir. Bilgi için bkz. *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daba Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C I, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2009. s. 72-74; Kandemir, a.g.e., s. 299-309; Kıcıman, a.g.e., s. 29-30.

edilmesine çalıştığını, bu esnada Fahrettin Paşa'nın Medine'ye ulaştığını öğrenmişti.⁸⁰ Fakat Kahire Müstemleke İdaresi halen, isyanın gidişatı hakkında kesin bilgiye sahip değildi ve bu durum İngiliz istihbaratının Türk birlikleri arasındaki muhabereyi tamamen çözmeyi başaramadığını göstermektedir.

Kahire Müstemleke İdaresi ve dolayısıyla Mısır'daki İngiliz Karargâhı Hüseyin'in tam olarak ne kadar güce sahip olduğunu da bilmiyordu. Fakat eldeki bilgilere göre Hüseyin; Harb, Ateiba, Billi ve Maaza kabilelerinin güçlerini komutası altında toplamıştı. Cidde'yi kuşatmış olan asiler Abdullah komutasındaydı ve sayıları 4.000 civarındaydı. Cidde'yi kuşatan bedevi asilerin topu ya da makineli tüfeği yoktu ve kendilerine tatmin edici ücret ödenmediğinde savaş alanını terk ediyorlardı.⁸¹ Hatırlanacağı gibi bu açığı kapatmak için McMahon'un isteği ile Sudan Serdarı, Hüseyine hem makineli tüfek hem de top birliği göndermişti.

İngilizlerin tespit edebildiklerine göre Türk birlikleri ise; 22. Bağımsız Tümen emrindeki birliklerdi ve orduda jandarma görevinde bulunan Arap erler ile subaylar hariç Medine'de 3.000, Taif'te 1.200, Mekke'de 1.000 ve Cidde'de 1.000 olmak üzere tüm Hicaz'daki Türk gücü toplam 5.000 ile 6.000 arasındaki askerden oluşan bir kuvvetten müteşekkildi.⁸² İngiliz istihbaratı Türk birliklerinin sayılarını hemen hemen kesin rakamlara yakın bir sapma ile tespit etmişti. Örneğin, Taif'te 129. Alay bulunuyordu ve toplam kuvvet yaklaşık 1.000 kişiydi.⁸³

⁸⁰ FO 371/2979, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916.

⁸¹ FO 371/2979, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916.

⁸² FO 371/2979, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916.

⁸³ Hicaz'daki Türk birliklerinin kuvvet yapısı ve asilere karşı icra edilen harekâtların detayları için bkz. *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 131-394.

Hicaz'ın coğrafi konumu ve topografyası göz önüne alındığında birbirlerinden çok uzakta konuşlanmış birliklerin arasındaki can damarının telgraf hatları ile demiryolu olduğu kolaylıkla anlaşılır. Bu nedenle isyan başladığında ilk olarak telgraf hatları kesilmiş ve demiryolu tahrip edilmişti. Hatırlanacağı gibi isyanın üçüncü gününde Hamidiye Hükümet Konağı Hüseyin tarafından ele geçirilmiş ve Birlik Komutanı Binbaşı Ziya Bey esir düşmüştü. Hüseyin, kurnazlığı sayesinde kazandığı bu erken başarıdan büyük bir memnuniyet duymuş ve Mekke'yi ele geçirdiğine inanmıştı. Oysa isyan başladıktan iki hafta sonra Mekke'deki Türk birlikleri direnmeye devam etmiş ve Ecyad Kalesi işgal edilememişti. İsyanın ilk iki haftasında Hüseyin'in tek başarısı Cidde'nin muhasara edilmesidir. Bu başarı da Hüseyin'e ait değildi. Çünkü Cidde'deki Türk birliği İngiliz savaş gemileri, deniz uçakları ve karadan saldıran asilerin ateşi arasında kalmıştı ve kuşatmayı yarma imkânından yoksundu.

İngilizler ve Hüseyin, Kızıldeniz kıyısında bulunan Cidde şehrini ve limanını Hicaz'a ikmal sağlayan önemli bir üs olduğu için bir an önce ele geçirmek istiyordu.⁸⁴ Cidde Kızıldeniz kıyısında Mekke'nin en önemli iskelelerinden biriydi. Şerif Hüseyin, İngilizlerden gelecek yardımları ancak Cidde Limanı sayesinde alarak Hicaz'ın diğer bölgelerindeki asilere dağıtabilecekti.⁸⁵

Hindistan Müstemleke İdaresi, Hindistan'daki İngiliz prestiji için bir an önce hac ibadetine izin verilmesini istiyordu. Oysa Cidde ele geçirilmeden hac ibadetine izin verilmesi mümkün değildi. Bu esnada İngiltere Savaş Bakanlığı, gizli bir yazı ile Bakanlar Kurulu'na "Arap halkının Hüseyin'in liderliğini kabullenmediğini" bildirdi.⁸⁶ İsyanın ilk haftasında bu durum açıkça görülmüştü. Bakanlıktan gelen uyarı üzerine Londra, Arap Yarımadası'ndaki diğer

⁸⁴ Çopur, a.g.m., s. 204-205.

⁸⁵ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 214.

⁸⁶ Fromkin, a.g.e., s. 182.

emirleri ve kabile şeflerini küstürmemeye daha fazla özen gösteren bir politika uygulamaya koydu. Hüseyin'e yardım edilirken diğer emirler ile kabile şefleri de hoş tutulacaktı. Hoş tutulacakların başında Hüseyin'in iki ezeli düşmanı İbni Suud ile İdrisi bulunuyordu.

Bu esnada Cidde kuşatması devam ediyordu. Cidde'de, Mekke ve Taif'te 22. Bağımsız Tümen'e bağlı tabur ve alaylar bulunuyordu. Tümen karargâhı Taif'teydi. İngiliz donanması dört kruvazör ile Cidde Limanı'nı abluka altına aldığı ve Kızıldeniz'de tartışmasız bir üstünlüğe sahip olduğu için kente denizden yardım gelmesi olası değildi.

Cidde'deki isyan planlanandan bir gün önce başlamıştır. Çünkü 9 Haziran'da yaklaşık 2.000 kişilik bir Türk birliği Cidde'nin kuze-yine mevzi kazarken, bu durumu fırsata çevirmek isteyen yaklaşık 4.000 asi, birliğe saldırmıştı. İsyandan bir gün önce gerçekleştirilen saldırı başarısız olunca, aynı gece İngiliz savaş gemileri *Fox* ve *Harding* Cidde'deki Türk birliklerini bombalamıştı. Çünkü ilk saldırının başarısız olması bedevi asilerin moralini bozmuştu ve İngilizler yardıma gitmek zorunda kalmıştı. Hüseyin'in mektup ulaşığı Areyfan, İngilizlere "moral bozulan bedevilerin, kendilerine para, cephane ve yardım gönderilmezse isyandan vazgeçme tehdidinde" bulunduklarını rapor etmiştir.⁸⁷

Cidde'deki gelişmeler isyanın yarıda kesilmesi gibi beklenmedik bir durum ortaya çıkarttı. Şayet şehirdeki Türk birliği bir karşı saldırı başlatabilecek ya da şehirden çıkarak ani bir hücum icra edebilecek kapasitede olsaydı belkide isyanın seyrı değişebilirdi. Bu durumun İngilizler de farkındaydı ve ertesi gün, Mekke'deki isyanın başladığı saatlerde, Cidde'deki Türk mevzileri tekrar İngiliz savaş gemileri tarafından baraj bombardımanına tutuldu.⁸⁸

⁸⁷ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

⁸⁸ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

İngilizler, Çanakkale'deki taktiği uyguluyorlardı ve son bombardıman asilerin Türk birliğine karşı hücumla geçmesini sağlamak için yapılmış bir örtü ateşiydi. Areyfan'ın raporunun İngilizler üzerinde etkili olduğu görülür. Çünkü mevzilerin ikinci defa bombalandığı gün Kahire Müstemleke İdaresi Hüseyin'e iletmek üzere Faruki ile 50.000 £ tutarında altın gönderdi. Paranın özellikle Faruki ile gönderilmesini Hüseyin istemişti. Kahire de Faruki'nin Mekke'ye gitmesini arzuluyordu. Çünkü bu sayede isyanın gidişatı hakkında güvenilir bilgi edinilebileceği düşünülüyordu.⁸⁹

İngilizler, ellerindeki istihbarat raporlarından Taif ve Mekke'deki birliklerin asi muhasarasını yarabilecek güçte olmadığını biliyorlardı. Fakat Hüseyin komutasındaki asilere karşı her iki yerdeki kıtalar da büyük bir kahramanlıkla direnmeye devam etmekteydi. Bunun üzerine Mekke ile Taif'in ancak aç ya da susuz bırakılarak ele geçirebileceğine karar verildi.⁹⁰

İngiliz istihbaratı, ele geçirilmesi en zor kentin Medine olacağını rapor etmişti. Çünkü Medine'de dört tane kale vardı ve şehrin etrafı sağlam surlarla çevrilmişti. Aslında Hicaz'daki diğer şehirlere yapıldığı gibi Medine'nin de buradaki Türk kuvvetleri aç ve susuz bırakılarak düşmesini sağlamak mümkündü. Fakat Hüseyin ile İngilizleri düşündüren ve henüz emin olamadıkları asıl sorun geçmişte Medine halkının Osmanlı Devleti'ne olan sadakati ve Hüseyin'e karşı Osmanlı yanlısı tutumuydu. Medine halkının Hüseyin liderliğindeki isyana destek verip vermeyeceği henüz tam olarak bilinmiyordu ve halk geçmişte olduğu gibi Osmanlı yanlısı bir tutum takınırsa, buradaki kuvvetler yeterli yiyecek ile suya uzun süre sahip olarak direnmeye devam edebilecekti. Bu

⁸⁹ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

⁹⁰ FO 371/2797, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916.

durumda Medine'nin işgali için demiryolunun işlemez hâle getirilmesi gerekiyordu.⁹¹

Hız. Muhammed ve ilk Müslümanlar, Ebu Süfyan ile Ebu Cehil liderliğindeki Mekke Araplarının zulmünden kaçarak 622 yılında Medine'ye sığınmıştı. Kaderin bir tecellisi olarak on üç asır sonra Hicaz'daki Türk birliklerinin sığınabileceği tek güvenli yerin yine Medine şehri olabileceği düşünülüyordu.

Suriye'deki 4. Ordu'dan Medine ve Mekke'ye kalabalık sayıda bir birlik ile yardıma gidilmesi, çöldeki lojistik yoksunluk nedeniyle yaz şartlarında mümkün değildi. İngilizler, Güney Suriye'deki tek Türk kuvvetinin 3. Tümen'e bağlı birlikler olduğundan haberdardılar. Bu birlik de Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz kuvvetlerinin tehdidine karşı, yerinde çakılı kalmak mecburiyetindeydi. Durumun farkında olan düşman, güçlerini Süveyş Kanalı yanında tutarak Türk birliğinin Hicaz'a yardıma gitmesini engelliyordu. Bu nedenle de ne Mekke'ye ne de Medine'ye yardıma gidilmesi olası değildi.⁹² Oysa Medine ve diğer bölgelerdeki birliklerin acilen takviyeye ihtiyacı vardı. Çünkü özellikle Güney Hicaz'da Hüseyin'in güçleri bariz sayısal üstünlüğe sahipti ve zorda kaldıklarında çöl şartlarına alışık olan asiler vur kaç taktığıyla Hicaz'a dağılmış Türk birlikleri ile demiryoluna karşı yıpratma saldırıları icra ediyorlardı.

İsyan başladıktan sonra, Kuzey Hicaz'daki asilerin morallesinin bozulmasını engellemek ve asilere yeterli miktarda yiyecek sağlamak için 18 Haziran'da Cidde ve Kuzey Hicaz'daki diğer limanların tekrar açılmasına karar verildi.⁹³ Görüldüğü gibi İngiliz

⁹¹ FO 371/2979, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916; Hicaz Demiryolu'na İngilizlerin ve Arap asilerin yapmış oldukları saldırıların detaylı dökümü için bkz. *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 845, Ek-6.

⁹² FO 371/2979, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916.

⁹³ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

Hükümeti isyanın başarıya ulaşması için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamaya karar vermişti.

İsyan, 10 Haziran'da resmen Mekke'de başladıktan sonra, Hüseyin'in oğulları Ali ve Faysal Mekke'dekine benzer şekilde Medine'de de ilk başta önemsiz bir başarı sağlamış, sanki Medine'yi ele geçirmiş gibi propaganda yapmışlardı. Bu başarı İngilizlerin ümitlerinin ötesinde olarak Londra ile Kahire'de büyük memnuniyet yaratmıştı. Bu esnada Cidde'de işler iyi gitmemekteydi. İsyanın başlamadan sönmesini engellemek için İngilizler, Cidde'de asilerden talep geldikçe Türk birliklerini bombalayarak isyanı desteklemeye devam ediyorlardı. Fakat isyanın ilk iki günü sonunda beklenen başarı elde edilemedi. En kolay işgal edilebileceği düşünülen yerlerden bir tanesi olan Cidde'de isyan yön değiştirmek üzereydi. Cidde'nin bir an önce ele geçirilmesini gerekli gören düşman bu durum üzerine yeni taktikler uygulamaya karar verdi.⁹⁴

İsyanın iki gün sonrasında asilerde görülen moral bozukluğu ve isyandan vazgeçme eğilimi Hicaz'daki birliklere yardım ulaştırılabileseydi lehe döndürülebilir ve isyan başlamadan bitebilirdi. Fakat önceki sayfalarda da açıkça belirtildiği gibi Suriye'de durum hassastı ve Hicaz'a gereken oranda kapsamlı bir yardım gönderilmesi olası değildi. Bu planlama eksikliği ve yetersizlik düşmanın ve asilerin işini kolaylaştırmaktaydı. Zira düşman Kızıldeniz'den her türlü nakliyyeyi yaparak asilerin tüm ihtiyaçlarını karşılıyor, gerektiğinde aktif olarak çatışmalara katılıyordu.

Fakat Hüseyin'e tüm istedikleri gönderilmesine rağmen Mekke'deki Türk kuvvetleri de direnmeye devam ediyordu. 22. Hicaz Tümeni Karargâhı'nın bulunduğu Taif ele geçirilememişti. İsyan başladıktan iki gün sonra, Abdullah komutasındaki 5.000 kişilik asi kuvvet, etraftaki tepelerden Taif kent merkezine doğru kum fırtınasını andıran bir akın başlattı. Dokuz saat süren çatışma

⁹⁴ FO 371/2979, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916.

sonucunda, asiler mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldı.⁹⁵ Asilerin mağlubiyetinde kentteki topların çok büyük yararlılığı görülmüştü. Kurşunları umursamayan urban asiler, top ve uçak sesinden büyük bir korkuya kapılıyorlardı. İkinci gün zaferinden sonra ne asiler üzerine taarruz edilmesi ne de Mekke'ye karşı bir hareket düzenlenmemiş olması büyük bir fırsatın daha kaçırılmasına neden oldu. Taif'teki birliklere komuta eden Galip Paşa isyan öncesinde olduğu gibi isyan esnasında da mütereddit komuta usulü ile inisiyatif almaktan kaçınıyordu.

Bu esnada yoğun İngiliz bombardımanına ve örtü ateşine rağmen Cidde'deki Türk kuvvetleri kenti savunmaya devam ediyordu. Bu nedenle hem bölgedeki İngiliz kuvvetlerine komuta eden General Archibald hem de isyanın koordinatörlüğünü yapan McMahon ile yardımcısı Ronald Storrs acilen harekete geçilmesinin hayati bir gereklilik olduğuna karar verdiler. Hüseyin'in talep etmiş olduğu altınlar Faruki ile gönderildi. Buna ek olarak Kahire Müstemleke İdaresi, Cidde'deki asiler ile şehri bombardıman eden İngiliz savaş gemileri arasında daha etkili irtibat sağlamak amacıyla, isyandan iki gün sonra Mısırlı bir Müslüman görevliyi Cidde'ye gönderdi.⁹⁶

Kolaylıkla anlaşıldığı gibi İngilizlerin iki ve bazen dört kruvazörü sürekli Cidde açıklarındaydı ve Çanakkale'de olduğu gibi, asiler Türk siperlerine saldırmadan önce yoğun bir örtü bombardımanı yapıyorlardı. Fakat bu bombardımanın koordineli yapılması gerekiyordu. Çünkü saldırıları başarısızlıkla sonuçlanan bedeviler bir defa daha sardırmaya isteksiz davranıyorlardı. Kahire, urbanın geleneklerine ve hareket tarzına vakıf Müslüman bir irtibat görevlisini bu nedenle Cidde'ye göndermişti. Cidde Limanı'nda tam hâkimiyet sağlayabilmek ve hac ibadetini serbest bırakarak

⁹⁵ Çopur, a.g.m., s. 206.

⁹⁶ FO 371/2979, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916; BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 216-217.

Müslüman dünyada, özellikle Hindistan'da propaganda yapabilmek için İngilizler şehrin ele geçirilmesine özel önem vermeye başladı. Cidde önünde yoğun çatışmalar devam ederken, 13 Haziran sabahı Faruki Hüseyin'e gönderilen 50.000 £ tutarındaki altın ile birlikte Cidde'ye ulaştı. Faruki'nin Cidde'ye vardığı esnada asiler, İngiliz savaş gemilerine haber vermeden ve örtü ateşi olmaksızın Türk siperlerine bir saldırı daha düzenlemişler fakat sayısal üstünlüklerine rağmen ağır bir şekilde mağlup olarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı.⁹⁷

İsyan üçüncü gününe girdiğinde Mekke, Taif, Medine ve Cidde'deki Türk kuvvetlerinin kanlarının son damlasına kadar direnmeye kararlı olduğu görüldü. Zafer ne Hüseyin'in ne de İngilizlerin umduğu kadar kolay elde edilemeyecekti. Hatta demiryolu tamir edilmiş ve Suriye'den Medine'ye az da olsa yardım ulaştırılabiliyordu. Bu yardım çok sınırlı olduğu için asilerin mağlup edilmesine yetecek düzeyde değildi.

Gidişatın farkında olan Hüseyin ile oğulları, Mekke, Medine, Taif ve Cidde'yi kuşatmışlardı. Kuşatmanın amacı Türk kuvvetlerini aç susuz bırakarak ve ikmal hatlarını keserek mağlup etmektir. Hüseyin ve oğulları ele geçirdikleri yerlerde Türklere karşı katliam yapmaktan çekinmiyorlardı. Şu satırlar isyan başladıktan bir ay sonrasına ait İngiliz savaş raporlarında yer almaktadır; "Şerif [Hüseyin] tüm kuşatmalarında [Türk] garnizonları[nı] susuz bırakarak yavaşça güçlerini kaybetmelerini sağlamak ve böylece katliam yapacak gerekliliği ortaya çıkartmak şeklinde bir yöntem tercih ediyordu."⁹⁸ Arşivlerdeki bu kaydın propaganda amaçlı olabilmesi mümkündür. Fakat Hüseyin'in daha sonraki günlerde gerek Türklere gerekse kendine muhalif olan Araplara karşı gerçekleştirdiği gaddar uygulamalar söz konusu kaydın haklılık payının yüksek olduğunu göstermiştir.

⁹⁷ FO 371/2979, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916.

⁹⁸ FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia] of 15 July 1916.

Tüm bu karmaşa içerisinde Hicaz'daki Türk kuvvetleri asilerle savaşmanın yanında susuzluk ve muhabere yoksunluğu ile de mücadele etmek zorundaydı. Her geçen saat durum daha da kötüleşiyordu. Arap Yarımadası'nın her iki yanındaki denizlerin, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin kontrolünü elinde tutan İngilizler isyanın başarılı olması için ellerinden geleni yapıyorlar ve asilere her türlü desteği sağlıyorlardı. Türk kuvvetlerinin ise can damarı daha önce de söylendiği gibi su kuyuları ile demiryoluydu. Her ikisinin de muhafazası çok zordu ve asiler demiryolunu sürekli tahrip ediyorlardı.

Taif'e yapılan ilk başarısız saldırıdan bir ay sonra asiler 16 Temmuz'dan itibaren bir kez daha kentin işgal edilmesi için geniş çaplı yeni bir denemede bulunmaya karar verdiler. Asiler, özellikle kale, kışla ve Mekke'den Taif'e gelmiş olan Bağımsız 22. Tümen Karargâhı ile Hicaz Valiliği ve komutanlığına ait konağı İngilizlerin sağladığı toplar ve makineli tüfeklerle yoğun ateş altına aldılar. İsyan başladıktan sonra Taif'e yardım ulaştırılması mümkün olmamıştı. Ateş gücü yüksek son saldırılardan sonra kenti savunan 129. Alayı'n durumu zorlaşmıştı. Fakat savunma için henüz yiyecek, cephane ve personel sıkıntısı yoktu. Mısırlı topçuların Taif'i bombalamaya başlamasından üç saat sonra Galip Paşa, teslim olmaya karar verdi. 22 Eylül 1916 tarihinde Abdullah ile yaptığı teslim antlaşması ile Taif'i asilere bıraktı.⁹⁹ Halen direnme imkânı varken Galip Paşa'nın bu kadar kolay pes etmiş olması anlaşılabilir bir durum değildir. Taif'in bu kadar kolay teslim edilmesi Hicaz müdafilerinin konumunu zorlaştırarak asilerin cesaretini artırıcı etkide bulunacaktır.

Teslim antlaşmasında Türk askerlerinin İngilizlere teslim edilmeyeceği taahhüt edilmişti. Oysa askerler ve sivil Türk esirler önce Mekke'ye sonra da İngilizlere teslim edilerek Kahire'deki esir kamplarına gönderildi. Abdullah böylece en az babası kadar

⁹⁹ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 236-2358; Kıcıman, a.g.e., s. 93.

sözüne güvenilmez bir kişi olduğunu da göstermiş oldu. Taif savunmasında 138 Türk askeri hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁰ Taif'in düşmesi ile Hicaz Genel Valisi ve Komutanı Ferik Galip Paşa [Korgeneral Pasinler] dâhil, 83 subay, 1.982 her rütbeden asker ile 72 sivil görevli esir düştü. 1.700 tüfek, 10 top ile çok miktarda mühimmat da düşmanın eline geçti.¹⁰¹

İsyanın başlamasında, başarıya ulaşmasında ve Taif'in bu kadar kolay düşmesinde Galip Paşa'nın hatalar ve ihmaller zincirinin büyük etkisi vardı. Şöyle ki; 1.) Şerif Hüseyin her yıl sayfiye yeri Taif'e giderken, 1916 yılında Mekke'de kalmıştı. İsyanı haber veren raporlara ve istihbarata rağmen Hicaz Valisi ve 22. Tümen Komutanı Galip Paşa, daha rahat olduğu bahanesiyle mart ayı başında Taif'e giderek, Mekke'yi Hüseyin'in idaresine terk etmiştir. 2.) Mayıs ayı sonunda ve Haziran ayının ilk dokuz gününde emrindeki subayların ve Binbaşı Mehmet Ziya Bey'in sürekli isyan çıkacağı yönündeki telkin ve istihbaratlarını dikkate almamış, binbaşını azarlamış, Yüzbaşı Feridun Bey'i isyanı haber verdiği için divan-ı harbe sevk ettirmiştir. 3.) Elinde fırsat varken, Abdullah'ı tutuklamamış, kendisine istihbarat getiren subayları azarlamıştır. 4.) İsyanın birinci ve ikinci gününde, topçu ateşi karşısında dağılan asileri takip etmemiş ve imkân varken Mekke'deki isyanı bastırmayıp müstahkem mevki arkasına sığınarak Taif'in kuşatılmasını seyretmiştir. Oysa Medine'de Fahrettin Paşa, ilk gün çok daha kalabalık ve güçlü asilere karşı saldırı başlatarak asileri Medine'nin 50 km. uzağına sürmüştür. 5.) Elinde yeteri miktarda cephane ve yiyecek varken, üç saatlik top atışı sonrası şehri teslim ederek Hicaz İsyanı'nın başarısına bilerek ya da bilmeyerek hatırı sayılır katkı yapmıştır.

Galip Paşa'nın söz konusu komuta yetersizliğine karşın, Medine'yi savunan Fahrettin Paşa ve diğer yüksek rütbeli subaylar asilerle

¹⁰⁰ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 251; Çopur, a.g.m., s. 206; Kral Abdullah, a.g.e., s. 113-117.

¹⁰¹ *FO, 371/2781*, detailing the Sherifal Ministry, 26 October 1916.

çatışmalar esnasında bizzat ön hatlara kadar girerek askerlerle birlikte çarpışmalara katılıyorlardı. Komuta açısından riskli bir durum yaratmakla birlikte bu davranış Medine müdafilerinin daha şevk ve cesaretle savaşmalarını sağlamıştır.¹⁰²

İsyanın özellikle Taif'teki ilk gününde büyük bir fırsat elde edilmişti. Başıbozuk bir şekilde şehre saldıran asiler yoğun bir top ateşine tutulmuş ve büyük bir korkuya kapılarak dağıtılmıştı ve hatta asilerin bir kısmı evlerine dönmüştü. Yapılacak bir karşı saldırının önünde Mekke'ye ulaşmak için hiçbir engel yoktu. Galip Paşa, bu fırsatı değerlendirememiş ve şehri kolayca teslim etmiştir. İlk gün elde edilen fırsat o kadar önemliydi ve şartlar o kadar müsaitti ki asilerin lideri Abdullah bile "topçu ateşinden sonra dağılan güçlerine Taif'ten bir saldırı başlatılarak Mekke'ye gidilmemiş olmasının nedenini anlayamadığını" kaydetmektedir. Topçu ateşinin karşı saldırı ile desteklenmemesi asilerin cesaretini artırmıştır.¹⁰³

Bu esnada Ali ve Faysal Medine müstahkem mevkilleri ile ileri karakollarına saldırmanın bedelinin ağır olduğunu fark ederek taktik değiştirdiler. Medine'de, Türk kuvvetleri karşısında tutunamayan Ali ve Faysal komutasındaki asiler demiryolu hattının son

1916 yılında Emirliğe atanan Şerif Ali Haydar'ın İngiliz Arşivlerindeki Resmi ^[*]

¹⁰² BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 265.

^[*] *Records of the Hashimite Dynasties; A Twentieth Century Documentary History*; ed. Alen de L. Rush; C. 5; Archive Editions, UK, 1995. s. 180.

¹⁰³ Kral Abdullah, a.g.e., s. 109-110.

20 km.'lik kısmını tahrip ettiler ve ikmal hatlarını kestikten sonra şehre fazla yaklaşmadan şehirdeki Türk birliklerini muhasara etmeye karar verdiler. Ali ve Faysal demiryolunun 150 km.'lik kısmını tahrip ettiklerini söylemişlerdi ve bu bilgi doğru değildi. Demiryoluna saldırılar Kahire Müstemleke İdaresi'nden gelen telkinler ile yoğunlaştırıldı. Bu esnada, 1 Temmuz'da Sultan Mehmet Reşat imzalı bir irade ile Şerif Hüseyin Mekke Emirliği'nden azledilerek yerine, kendisine "Paşalık" unvanı verilen Şerif Ali Haydar Bey atandı. Yeni Emir Şerif Ali Haydar Paşa İstanbul'dan yola çıkarak, 26 Temmuz'da Medine'ye ulaştı.¹⁰⁴ Emir Ali Haydar, Ayan Azalığı'na kadar yükselmişti ve Emirlik görevine Hüseyin'den daha layıktı.¹⁰⁵ Fakat böyle bir azil için çok geç kalınmıştı.

Şerif Ali Haydar, Medine'ye ulaştıktan sonra, Hicaz Müslümanlarına ve etraftaki bedevilere yönelik iki buçuk sayfalık bir beyanname yayınlarak, İngilizlerin Arap Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'ne karşı kurdukları komploları dile getirdi ve gizli entrikaların bir gün açığa çıkacağını belirtti. Beyannamede ayrıca, İngilizlerle işbirliği yapan Hüseyin'in İngiliz idaresine girmesinin kaçınılmaz olduğu, İslam'ın geleceği için Halife ordularına sadakat gösterilmesi gerektiği belirtiliyordu. Beyanname Kahire Müstemleke İdaresi tarafından İngilizceye çevrilerek Londra'ya, Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e ve Hindistan'a gönderildi.¹⁰⁶ Şerif Ali Haydar, İbni Suud'a da 14 Şevval 1334 [14 Ağustos 1916] tarihli bir mektup yazarak birlik çağrısında bulundu. İbni Suud, mektubu vakit geçirmeksizin İngilizlere ilettili.¹⁰⁷

İbni Suud, bir yanda Osmanlı Devleti ile ilişkilerini iyi tutuyor ve tabiiyet mesajları veriyordu. Diğer yanda ise, hareket tarzını

¹⁰⁴ *FO, 371/2781*, detailing the Sherifal Ministry, 26 October 1916.

¹⁰⁵ Kandemir, a.g.e., s. 59.

¹⁰⁶ *FO 371/2776*, Sir H. McMahon, Ramleh to Lord Grey of Fallodon enclosing translation of Sharif Ali Haidar's proclamation. 12 September 1916.

¹⁰⁷ *IOR: L/P&S/10/387*, Ibn Saud to Sir Percy Cox, 12 September 1916.

İngilizlerden gelen talimat ve emirlere göre şekillendiriyordu. İsyan başladıktan sonra İstanbul'a "kendisine bir padişah iradesi gönderilmesi durumunda derhal Hüseyin üzerine giderek isyanı bastıracağına" dair telgraf çekmişti.¹⁰⁸ İngilizlere ise, "Türklerin Arap topraklarından kovulması gerektiğini" söylüyordu.

Yeni Emir Ali Haydar, 14 Mart 1917 tarihine kadar Medine'de ikamet etti. Şerif'in oğlu Abdullah'ın Emir'i kaçırma planının deşifre edilmesi üzerine Emir Medine'den ayrılarak Lübnan'a gitti. Emir'in Medine'de bulunduğu süre içerisinde istenilen etkinlik sağlanamamıştı.¹⁰⁹ Abdullah, Medine dışına çıkarak dolaşan Emir Ali Haydar'ı kaçırmak için plan kurmuştu.¹¹⁰ Abdullah'ın tertibinin öğrenilmesi üzerine gerekli tedbirler alınmıştı. Emir Ali Haydar'ın Lübnan'a gitmesinde bu tertibin de etkisi vardı. Şerif Ali Haydar'ın Cidde'deki temsilcisinin evi, şehir işgal edildikten sonra Hüseyin'in adamları tarafından yağmalanacaktır.¹¹¹ Şerif Ali Haydar, 18 Kasım 1916 ve 8 Kasım 1917 tarihlerinde Meclis-i Mebusan'ın açılışı vesilesiyle, "Mekke-i Mükerrerme Emiri Şerif Ali Haydar Paşa" imzası ile Meclise iki tebrik mesajı göndermiştir.¹¹²

Bu esnada Cidde ile Mekke arasındaki iki kale asilerin eline geçmişti ve böylece asiler her ne kadar bariz başarı elde edememişlerse de Türk kuvvetlerini hazırlıksız yakalayarak isyanın ilk haftasının sonuna yaklaşılırken muhabere ve ulaşım açısından önemli avantajlar kazanmayı başarmışlardı.¹¹³

¹⁰⁸ Kandemir, a.g.e., s. 55.

¹⁰⁹ Kandemir, a.g.e., s. 74.

¹¹⁰ Kral Abdullah, a.g.e., s. 130.

¹¹¹ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

¹¹² *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 3, C. 1, İ: 1, 5 Teşrinisani 1332 [18 Kasım 1916]. s. 17; *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 3, C. 1, İ: 4, 8 Teşrinisani 1333 [8 Kasım 1917]. s. 11.

¹¹³ FO 371/2979, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916.

Cidde kuşatması devam ederken Hüseyin, oğlu Zeyd'i İngilizlere göndererek "hac ibadetinin abluka ve savaştan etkilenmemesi için tedbir alınmasını" istedi.¹¹⁴ Görünürde Hüseyin'in her şeye rağmen Müslümanların hac ibadetine saygı duyduğu düşünülebilir. Oysa Hüseyin, Mekke'ye hac için gelip kendisine para kazandıracak Müslümanların derdine düşmüştü. Çünkü Mekke'ye atandığı tarihten itibaren hac bahanesi ile Hicaz'a gelen Müslümanlardan biraz daha fazla para kazanmak için türlü entrikalar çevirmişti. İsyan esnasında paraya daha fazla ihtiyacı vardı ve İngilizlerden gelen altınların Hüseyin'i tatmin etmediği anlaşılmaktadır.

Zeyd'in getirmiş olduğu diğer mesaj, Mekke'de bulunun yaklaşık 1.100 Türk savaş esirinin McMahon tarafından teslim alınması isteğiydi. Hüseyin'in isteği ile Türk savaş esirleri önce Süveyş'e daha sonra da Mısır'daki esir kamplarına nakledildi. Kaderin acı bir cilvesi olarak, 10 gün önce kendilerine sadakat sözü veren ve düşmana karşı birlikte savaşan Türk askerleri, 10 gün sonra Hüseyin ve adamları tarafından esir alınarak düşmana teslim edilmişti.¹¹⁵

İngiliz Hükümeti ise Cidde işgal edilmeden hac ibadetine izin verilmesinin problemlere neden olacağını düşünüyordu. Çünkü hacılar İngiliz gemileri ile Cidde limanı'na indirilip buradan itibaren sorumluluk kabul edilmese de özellikle Hintli Müslümanların karşılaşacağı sorunlar Hindistan'daki İngiliz prestijine zarar verecekti. Hintli Müslümanların bir kısmı Hüseyin'in isyanından ve isyanın arkasındaki İngiliz desteğinden hoşnut olmamıştı, bu algının yayılmasının engellenmesi gerekiyordu. Hindistan'daki hoşnutsuzluğu dikkate alan Donanma Komutanlığı Müslümanlara şirin görünebilmek için bir gemi yiyeceğin Arabistan sahillerine gönderilmesini istemişti. Hüseyin geçmişte hac ibadeti için

¹¹⁴ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

¹¹⁵ FO 141/461/1198, telegram from High Commissioner for Egypt to Foreign Office, 20 June 1916.

Hicaz'a gelen Müslümanlar üzerinde sömürü düzeni kurmuş ve hacıları bir gelir kaynağı haline getirmişti. Bu sefer de aynı uygulamayı yapacağı belliydi. Hüseyin, Osmanlı Hükümeti'nin kutsal şehirlerin bakımı için kendisine ödemekte olduğu hibelerin şimdi İngiltere tarafından ödenmesini istiyordu.¹¹⁶

Uygulamaları nedeniyle kendisine karşı oluşan hoşnutsuzluğun ve isyanının Müslümanlar arasındaki meşruiyet yoksunluğunun farkında olan Hüseyin, Müslümanlara şirin görünmek ve sadakatsizliğini perdeleyebilmek için, isyan sonrasındaki ilk hac ibadeti esnasında altı yıldır hacılardan zorla aldığı harçları kaldırdığını ilan edecektir.¹¹⁷

Yukarıda belirtilen çekinceleri dikkate alan İngiliz Hükümeti, Cidde düşmeden hac ibadetine izin vermemeyi kararlaştırdı. Bu esnada Cidde'deki Türk kuvvetleri susuzluk, sonu gelmeyen İngiliz örtü ateşi ve nereden nasıl saldıracağı belli olmayan bedevi asilere karşı her geçen gün biraz daha zayıf düşmekteydi. Söz konusu şartlar altında yardım gelmezse Cidde'nin düşmesi an meselesiydi ve yardımın gelmesi sürekli tahrip edilen demiryolu hatları nedeniyle uzun bir süre daha olası değildi.

Tüm bu gelişmeler içinde Kahire Müstemleke İdaresi'nin başa çıkmak zorunda olduğu asıl sorun, Hüseyin'in bitmek tükenmek bilmeyen sınır tanımaz talepleri ile Hindistan Sömürge Bakanlığı'nın hassasiyetleriydi. İsyân başladıktan birkaç gün sonra Hüseyin, İngilizlerden sürekli para istemeye başlamıştı. İsyandan birkaç hafta sonra ise, büyük bir orduya yetecek düzeyde silah, cephane ve mühimmat talep edecektir. Diğer sorun ise üstesinden gelinmesi daha güç bir konuydu. Çünkü İngilizler Hicaz'da, Hüseyin önderliğinde Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan çıkartmaya

¹¹⁶ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

¹¹⁷ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

çalışırken, 1876 yılından itibaren sömürge idaresine karşı organize hâlde mücadele eden Hindistan'daki Kongre Hareketi savaş başladıktan sonra sömürge idaresine (*British Raj*) karşı hoşnutsuzluğunu belli etmeye başlamıştı. İngiliz Hükümeti savaşı devam ettirebilmek için Hindistan'ı asker kaynağı olarak kullanmaktaydı ve Hindistan'da uzun süredir isyana dönüşebilecek bir huzursuzluk vardı.¹¹⁸

Söz konusu nedenden ötürü Hindistan'da Hicaz'daki gelişmelerle alakalı yayın yapılmaması için sıkı bir sansür uygulanıyordu. İngiltere Hindistan'daki Müslümanların hassasiyetini dikkate alarak Halife Sultan'a karşı isyana teşvik ettiği Hüseyin ile yapılan mektuplaşmaları ve pazarlıkları da uzun süre kamuoyundan saklamayı tercih etmiştir.¹¹⁹

Hindistan Sömürge Genel Valiliği isyan başlamadan sekiz gün önce, 2 Haziran'da göndermiş olduğu gizli telgrafta, "Bombay Hükümeti'nin hac ibadetinin durdurulmasının Müslümanlar üzerinde olumsuz etki yaptığını, Majesteleri Hükümeti'nin savaş başlarken kutsal yerlere saldırmayacağı sözünü vermesine rağmen şimdi Cidde'deki durumun [telgraf gönderildiğinde Cidde henüz bombalanmamıştı] tüm bu iyi etkiyi ortadan kaldıracaklarını" bildirmişti. Bombay Hükümeti en azından bir geminin yeterli yiyecek ile Hintli hacıları Cidde'ye götürmesini istiyordu.¹²⁰

Hindistan'daki Genel Valilik'ten gelen telgraftan sonra Hicaz'da durum değişmişti ve İngiliz savaş gemileri sık aralıklarla Cidde'yi bombalıyorlardı. Oysa Hindistan'daki Müslümanları temsil eden *Muslim League*'un hissiyatına dikkat edilmesi gerekiyordu. Söz konusu nedenden ötürü İngiliz Hükümeti savaş başladıktan sonra

¹¹⁸ Antony Best vd., *International History of The Twentieth Century And Beyond*, 2. Baskı, Routledge, Londra ve Newyork, 2008. s. 84, 945-96.

¹¹⁹ Isaiah, a.g.m., s. 83-84.

¹²⁰ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

Hindistan Sömürge Bakanlığı'ndan gelen talepleri ve uyarıları mutlaka dikkate almaya karar vermişti. Bu amaçla savaş başladığında Hindistan Müslümanlarının hassasiyeti dikkate alınarak "Hicaz'daki kutsal mekânların savaş sahnesi yapılmayacağı" İngiliz Hükümeti tarafından ilan edilmişti. Hatta Hindistan Genel Valiliği, Kızıldeniz'deki ablukanın hac ibadetini engelleyecek olmasına şiddetle karşı çıkmış, fakat Mısır Müstemleke İdaresi abluka uygulamasına Londra'yı ikna etmişti. İngiliz Hükümeti'nin bir diğer sorunu müttefikleriydi. Çünkü Rusya ve Fransa da İngiltere boyutunda olmasa da kutsal yerlerle ilgileniyordu ve Cidde Arap Yarımadası'na hâkim anahtar konumu ile *prima facie* statüsündeydi. Hem Cidde hem de Hicaz üzerindeki bir İngiliz oldubittisi İtilaf Devletleri arasında anlaşmazlığa neden olacaktı. Bu nedenle İngiliz Hükümeti isyan başladıktan sonra gelişmeler hakkında gizlice hem Fransa'yı hem de Rusya'yı düzenli olarak bilgilendirmektedir.¹²¹

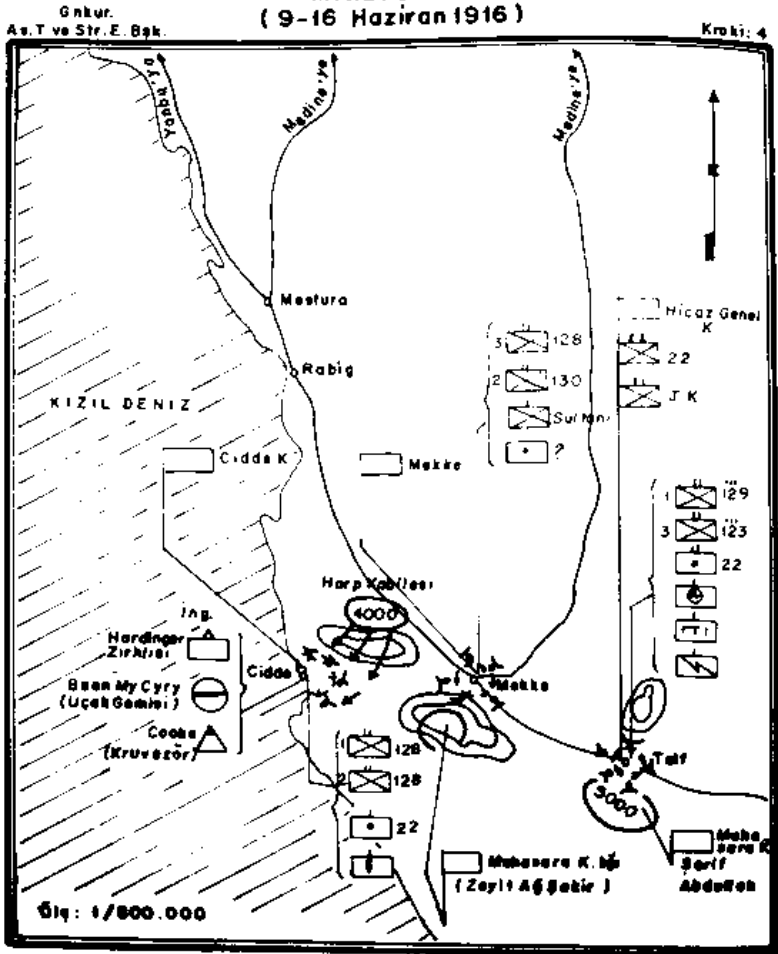
Bahse konu gerekçeler, İngiliz Hükümeti'nin Hüseyin'e vermiş olduğu desteğin nedenini de açıkça göstermektedir. Çünkü mevcut şartlar altında Hüseyin'in isyanı olmasa İngiliz Hükümeti'nin Hicaz'da operasyon yapması ya da herhangi bir kenti bombalaması olası değildi. İngiliz işgal güçlerinin Hicaz'a yerleşmesi Hüseyin'in sadakatsizliği sayesinde mümkün olmuştur. İttihat Terakki'nin 1908 yılı kasım ayında Hüseyin'e Paşalık unvanı vererek kendisini Mekke'ye göndermesi aslında Hicaz'daki Osmanlı varlığı için sonun başlangıcıydı.

Denizden İngiliz kruvazörlerinin, karadan Arap asilerin ve havadan İngiliz uçaklarının yaptığı bombardıman ile su kuyularının asilerin eline geçmiş olması Cidde'deki birlikler için hiçbir ümidin kalmadığı anlamına geliyordu. Tüm imkânsızlıklara rağmen birlikler bir hafta dayandıktan sonra, 16 Haziran'da Cidde işgal edildi.

¹²¹ FO 371/2779, Arabian Report No. XIXA[Asia], on operational aspects.

45 subay, 140 er esir düşerken, 16 top ve makineli tüfek de asilerin eline geçti. Cidde, Hicaz isyanında ilk işgal edilen şehirdir.¹²²

**Cidde'nin Düşürülmesi , Mekke ve Taif'in
Muhaserası
(9-16 Haziran 1916)**

Cidde'nin İşgali ve Mekke ile Taif'in kuşatılması^[*]

¹²² Çopur, a.g.m., s. 205.

[*] *BDHTH-ATASE IV*, 1979.

Cidde'deki birliğin de Mekke'deki birlikler gibi karadan gelen bedevi saldırılarına hazırlıksız yakalandığı ortadadır. Çünkü birliğin su ihtiyacını sağlayan kuyular büyük oranda şehrin dışındaydı ve birlik susuz bırakılarak teslim alınmıştı. Birliğin dışarı çıkarak bir karşı hücum harekâtı icra edebilme kapasitesi de yoktu.¹²³ Suyla ilgili tedbir alınmış olması durumunda Cidde'nin bu kadar erken düşmesi olası değildi. Mekke ile Cidde arasındaki iki gözetleme istasyonu da aynı şekilde susuz bırakılarak ele geçirildi. Esir Türk askerleri ise daha sonra şehrin düşmesinin asıl nedeninin “İngiliz savaş gemilerinden ve uçaklardan yapılan bombardıman olduğunu” söyleyeceklerdir.¹²⁴ Açıkça görüldüğü gibi, Cidde'yi kahramanca savunan birlikler, düşmanın havadan ve denizden yaptığı bombardıman olmasaydı, susuzluğa ve imkânsızlıklara rağmen teslim olmayarak şehri tutmaya devam edeceklerdi.

Hicaz'ın İşgali ve İsyanı Suriye'ye Yayma Çabaları

Tüm direnişe rağmen isyan hızlı bir şekilde bütün Hicaz'a yayılmaktaydı. Cidde düştükten sonra İngiliz Hükümeti vakit geçirmeden Kızıldeniz'de uygulamakta olduğu ablukayı kaldırdı. Ablukanın kaldırılması Hüseyin'i memnun etmek ve urbanın bağlılığını kazanmak için alınmış bir karardı. Çünkü Hüseyin ve urban sürekli, abluka dolayısıyla hac gelirlerinin büyük oranda düştüğünden şikâyet ediyordu.¹²⁵

Aslında isyanın ilk heyecanı geçtikten sonra, Hüseyin'i desteklemiş olan Hicaz halkı Hüseyin'in iktidara gelmesinin kendileri için oluşturacağı tehlikeyi sezerek ve olası ekonomik kayıplarını göz önüne alarak Hüseyin karşıtı bir tavır belirlemişti.

¹²³ FO 371/2979, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916.

¹²⁴ Fromkin, a.g.e., s. 181.

¹²⁵ FO 371/2779, Hijaz Operations, particularly Medina, and comments on Arap troops.

Hüseyin ise İngiliz altınları ve tehdit ile halkı yanında tutmayı başarmaktaydı.¹²⁶

Cidde düştükten sonra, Mekke ile Cidde arasındaki telefon ve telgraf hatları da asiler tarafından kullanılmak üzere hemen tamir edildi. İngilizlerin amacı bir an önce telgraf ve telefon hatlarının Suakin'e kadar tekrar işler hâle getirilmesiydi. İsyanın başlamasından 20 gün sonra Hicaz'ın büyük kısmını ele geçirmeyi başaran Hüseyin, elde ettiği bu beklenmedik zaferden oldukça şırmarmıştı. Öyle ki 29 Haziran'da Lith düştüğünde burayı savunmakta olan Türk askerlerini kendisi esir tutmaya karar verdi ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a bir mesaj gönderek, "Enver, Cemal ve Talat Paşaların İstanbul'daki Kardeşi Hüseyin Nasır'a zarar vermesi ya da onunla ilgili herhangi bir kişinin kötü muamele görmesi durumunda elinde tutmakta olduğu sivil ve asker [Türk] esirlere misilleme yapacağını [Türklere] bildirilmesini" istedi.¹²⁷ Hüseyin'in elinde 2.500 asker ve 150 sivil savaş esiri bulunuyordu.¹²⁸

İstanbul'da Hüseyin'in kardeşi Nasır'a ya da diğer kişilere zarar verilmesi gibi bir durum söz konusu değildi. Hicaz'daki zaferleri sonucu büyük bir başarı elde ettiğine inanan Hüseyin'in amacı aslında bir güç gösterisi yapmaktı ve henüz savaşın tarafı olmayan ABD Başkanı Wilson'a mesaj gönderilmesinin nedeni Hüseyin'in gücünün tüm dünyaya ilan edilmesiydi. Amaç gerçekten, İstanbul'daki akrabaların korunması olsaydı söz konusu mesajın Medine'deki Fahrettin Paşa'ya iletilmesinin önünde herhangi bir engel yoktu. Hüseyin'in asıl niyetinin şov yapmak olduğu, Haziran

¹²⁶ FO 371/2779, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917.

¹²⁷ FO 371/2779, Hijaz Operations, particularly Medina, and comments on Arap troops.

¹²⁸ FO 141/461/1198, Hejaz News from Intelligence Summary, Arab Bureau, Cairo 9 July and 17 July 1916.

ayı sonunda Faruki'yi "tüm devletlere telgraf çekerek kendisini tanımalarını sağlaması" talimatını verip Kahire'ye göndermesinden de kolaylıkla anlaşılmaktadır.¹²⁹

Haziran ayı sonuna varıldığında Hüseyin, kendisini "Arapların Kralı", ve "Müslümanların Halifesi" olarak ilan etme zamanının geldiğine inanıyordu.¹³⁰ Fakat bunun için güçlü bir orduya ve İngilizlerin desteğine ihtiyaç vardı. Bu esnada Eski Hicaz halen Türk Ordusu'nun elindeydi ve kendisine bağlı asilerin sayısı ancak 15.000 kişiye ulaşabilmisti. Bu sayısal üstünlük ve mühimmat bolluğu Türk kıtaları karşısında mücadele etmek veya krallık ya da halifelik ilanı için yeterli değildi.¹³¹

Hüseyin, Türk Ordusu'ndaki Arap askerleri ve subayları kendi yanına çekerek düzenli bir ordu kurmaya karar verdi ve bu ordu ile Suriye'yi de işgal etmeyi planlıyordu. Oysa Hüseyin'i kullanarak Hicaz'da istedikleri sonucu elde etmiş olan İngiliz Hükümeti artık Hüseyin'in kurnazlık ve şımarıklığına tahammül etmek niyetinde değildi ve düzenli ordu fikri Kahire Müstemleke İdaresi'nin hoşuna gitmedi.¹³² Hüseyin'in hızlı başarılarından cesaret alan Yemen Emiri El İdrisi ise, 30 Temmuz'da Kunfida ve Mahail'deki Türk kuvvetlerine saldırmak istediğini İngilizlere bildirdi.¹³³

Kunfida ve Mahail'in işgali ile Türk kuvvetlerinin kuzey ile bağlantısı kesilecek ve İdrisi'nin güçleri Hüseyin ile birleşebilecekti.

¹²⁹ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

¹³⁰ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

¹³¹ FO 371/2779, Hijaz Operations, particularly Medina, and comments on Arap troops; FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

¹³² FO 371/2779, Hijaz Operations, particularly Medina, and comments on Arap troops.

¹³³ FO 371/2779, Hijaz Operations, particularly Medina, and comments on Arap troops.

Bu amaçla İdrisi, eski düşmanı Hüseyin'e bir mektup yazarak "kendisinin hizmetkârı olduğunu" belirtti ve "kendilerine komuta etmek üzere Faysal'ın gönderilmesini" istedi. Fakat İmam Yahya'nın çabaları sonucu Yemen'deki kabilelerin büyük kısmı destek vermediği için İdrisi'nin Kunfida ile Mahail'e saldırı planları gerçekleştirilemedi. Kunfida, Hüseyin ile İdrisi arasındaki esas anlaşmazlık noktalarından bir tanesi idi ve isyanın ortasında İdrisi ile Hüseyin'in çatışmasını planlarına uygun görmeyen İngilizler Kunfida'yı kendileri işgal ettiler. Kunfida'daki 8 subayı ile 190 Türk askeri İngilizlere esir düştü.¹³⁴

İngilizler İdrisi'ye, "Türkler Arabistan'dan çıkartıldıktan sonra" Hüseyin ile arasındaki anlaşmazlıkları çözme sözü vermişti. İngilizler ayrıca, İdrisi'ye bölgedeki Türk birliklerine saldırabilmesi için silah ve cephane de gönderiyorlardı ve hâkim olduğu bölgenin sahillerindeki savaş gemileri vasıtasıyla İdrisi'yi kontrol altında tutuyorlardı.¹³⁵ Temmuz ayı sonunda Kunfida düşmandan geri alındı fakat denizden kolaylıkla bombalanabilecek bir konumda olduğu için şehrin uzun süre elde tutulması mümkün değildi. Buna rağmen Kunfida'nın geri alınması Taif'e güneyden saldırılmasını bir süreliğine engelledi. Bu durumu göz önüne alan genel karargâh açık arazideki birlikleri belli noktalarda toplanmak üzere geri çağırdı.¹³⁶ Kunfida, ekim ayı başında düşman tarafından tekrar işgal edilecektir.

İngiliz istihbarat raporları, İstanbul ve 4. Ordu ile Hicaz arasındaki telgraf çözümlerinden elde ettiği bilgilere dayanarak isyan çıktıktan hemen sonra Ali Haydar Bey'in Hüseyin'in yerine atandığını, İstanbul'dan Hicaz'a bir uçak filosu gönderileceğini rapor

¹³⁴ FO 371/2779, Hijaz Operations, particularly Medina, and comments on Arap troops.

¹³⁵ FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia] of 15 July 1916.

¹³⁶ FO, 371/2781, Extracts from Arab Bulletin No. 23 of 26 September 1916.

etmişti. Bu nedenle İngilizler isyanı bastırmak üzere Hicaz'a büyük bir güç gönderilmesinden endişe ediyorlardı ve Hicaz Demiryolu'nun tahrip edilmesine özel önem veriyorlardı. Her ne kadar başarılı görünse de büyük kısmı altınla satın alınan urbandan oluşan asiler arasında eğitilmiş asker yoktu ve açık, işgal edilen yerlerdeki Arap askerlerden karşılanmaya çalışılıyordu. Buna ek olarak İngilizler Mısır'daki savaş esiri Arap subayları da Hüseyin'in hizmetine göndereceklerdi. Faruki ise, Aziz Mısri'nin Hüseyin güçlerinin başkomutanı olmasını tavsiye etmişti. Bu esnada isyanın başarılı seyrine üzerine ezeli düşmanları İdrisi ile İbni Suud da Hüseyin'e bağlılık mesajları gönderdiler.¹³⁷

İngilizler isyan başlamadan önce, 1916 yılı başında Türk birliklerine karşı savaşabilecek bir Arap gücü oluşturma ve bu güce talim yaptırarak savaşa hazır hâle getirmeyi planlamışlardı. Söz konusu plan için toplanan bedevilerin talim ve eğitim çalışmaları 1916 yılı sonuna varıldığında başarısızlıkla sonuçlandı. Bedevilerden düzenli bir ordu oluşturmak mümkün değildi. Durum şifre telgrafla Londra'ya bildirildi. "Türkleri karşılama [açık arazide Türklerle karşı savaşma] kabiliyeti olan bir Arap gücü oluşturma ve bu gücü eğitime çalışmalarımız tamamıyla başarısız olmuştur."¹³⁸

Bunun üzerine düşman tekrar demiryolunun tahrip edilmesine yoğunlaşmak zorunda kaldı. Hicaz Demiryolu, Şam'dan güneye doğru, Amman'a iniyordu ve Amman'a inmeden önce Hayfa Limanı'na ve Nablus'a birer kol gidiyordu. Demiryolu Amman'dan Katran'a gidiyordu ve buradan Amman'dan sonraki en önemli ana istasyon olan Maan'a ulaşıyordu. Maan'dan sonra Akabe Körfezi'ne bir kol ayrılıyordu ve ana hat bir sonraki istasyon olan Tebük'e ulaşıyordu. Tebük'ten sonraki istasyonlar kuzeyden güneye doğru

¹³⁷ FO 371/2729, *Arab Bulletin*, Arabian Report No. XXIIA[Asia], 14 July 1916.

¹³⁸ FO 371/2776, Sirdar Sir R. Wingate, Khartoum to Foreign Office, London, 15 December 1916.

sırasıyla, El Achdar, El Muadhem, Dar al Hamra idi ve buradaki ana istasyon Medain Salih'ti. Medain Salih'ten aşağı güneye doğru, bir sonraki istasyon El Ula, Hedja idi ve demiryolu Medine'de sona eriyordu. Demiryolu'nun denizden tehdit edilmesi olası değildi çünkü iç bölgelerden geçiyordu ve Kızıldeniz sahiline ortalama 160 km. uzaklıkta olduğu için savaş gemilerinin menzilinin dışında kalıyordu. Ayrıca demiryolu güzergâhı planlanırken maliyetleri kısılabilmek amacıyla köprüye ihtiyaç duymayacak şekilde inşa edilmişti. Bu nedenle demiryolu üzerinde uçurulduğunda trafiği aksatabilecek sadece birkaç köprü vardı.¹³⁹

Kahire Müstemleke İdaresi hem demiryolunun tahrip edilebilmesi için bir harekât planı oluşturmak hem de Medine'yi bir an önce ele geçirmek için Hüseyin tarafından kendisine teslim edilen esir Türk askerlerini Yenbo'da çapraz sorguya tabi tuttu. Sorgu tutanaklarının arşivlerde yer alan tercümelerinde, 1916 yılının ağustos ayında demiryolunun halen küçük aksaklıklara rağmen çalıştığı, Medine'de bol miktarda su, yiyecek, yakacak odun ve yük devesi bulunduğu bununla birlikte tıbbi imkânların yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Savaş esiri Türk askerleri sorgu esnasında ayrıca Mekke üzerine bir harekât planlandığını ifade ettiler. Son beyan düşmanın ciddi biçimde endişelenmesine neden oldu.¹⁴⁰

İsyan esnasında Kahire'deki İngiliz Müstemleke İdaresi Hüseyin'e kesintisiz bir şekilde; para, silah, cephane ve mühimmat sağlamaktaydı. Fakat beklenmedik baskınların getirmiş olduğu kolay kazanılan zaferler sonucunda hızını alamayan Hüseyin'in talepleri Müstemleke İdaresi'nin keyfini kaçırdı. Öyle ki Hüseyin temmuz ayının başında Medine'deki asiler için 1.000 tüfek, 1.000.000 mermi, tren yollarını uçurmak için dinamit, 500 bomba, 200 çadır ve yiyecek maddeleri istedi. Kahire'nin yapmış olduğu hesaplara

¹³⁹ FO 371/2779, extract from Arabian report No. XXA.

¹⁴⁰ *Arab Bulletin No. 22*, summary of information acquired from Turkish prisoners, 12 August 1916.

göre “Hüseyin’in son iki ay içindeki istekleri 2.000.000 asker mevcuttu bir ordu kurmaya yetecek miktardaydı”.¹⁴¹

Hüseyin’in temsilcisi Faruki, 9 Temmuz’da Kahire Müstemleke İdaresi’ne iletmış olduğu mesajda, Hüseyin’in oluşturduğu 40.000 kişilik ordunun İtilaf Devletleri tarafından tanınmasını istedi. Hüseyin yeni ordusu için; obüs topları, makineli tüfekler, ambulanslar ve uçak istiyordu. Hüseyin’in ordusu Hindistan’daki savaş esiri Arap askerler ile bedevilerden oluşacaktı ve orduya eski bir Osmanlı subayı olan Aziz Mısri komuta edecekti.¹⁴²

Temmuz ayı başında Hüseyin’e 50.000 £ tutarında altın gönderilmişti. Fakat Hüseyin, 1 Temmuz’dan başlamak üzere her ay 125.000 £ tutarında altının düzenli olarak kendisine ödenmesini istiyordu. İngiliz Hükümeti bu miktarın her ay ödenmesini kabul edilebilir bulmuyordu fakat isyanın başarısı için bir süreliğine paranın ödenmesi kabul edildi.¹⁴³ Kahire Müstemleke İdaresi, Hüseyin’in mühimmat taleplerini “saçmalık” olarak değerlendiriyordu. Hindistan’daki Arap savaş esirleri ile Müslüman doktorların Hicaz’a nakli için hazırlık yapılmaktaydı.¹⁴⁴ Arap esirler eğitildikten sonra kasım ayı ortalarında asilere katılmışlardır.¹⁴⁵

Kahire Müstemleke İdaresi’ni hoşnut etmeyen ölçüsüz ve mantık dışı taleplerine rağmen İngiliz Hükümeti isyan tamamen başarıya ulaşınca kadar Hüseyin’in tüm isteklerini karşılamaya karar verdi. Zira isyanın başarısız olması İngiliz Hükümeti’nin Ortadoğu’daki tüm planlarını altüst edecekti. Mısır’daki İngiliz sömürge varlığı

¹⁴¹ FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia], of 15 July 1916.

¹⁴² FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

¹⁴³ FO 371/6237, Part 3 of extended report prepared by Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

¹⁴⁴ FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia], of 15 July 1916.

¹⁴⁵ FO 371/2781, Arabian Report No. XVII, reporting on Rabegh operations mainly.

tehlkeye girecek ve Filistin'in işgal edilmesi imkânsız hâle gelecekti. Bunlara ek olarak, İngiliz Hükümeti isyanın kendi teşviki, kıskırtması ve yardımı ile çıktığının Hindistan Müslümanları tarafından öğrenilmesinden tedirgin olmaktaydı. "Başarısızlık hem isyandaki İngiliz elini ortaya çıkartacak hem de Hindistan'daki İngiliz prestijini sarsacaktı." Bu nedenle, Hüseyin'in talepleri miktarları büyük oranda azaltılarak karşılanırken, her ay istemekte olduğu 125.000 £ tutarındaki altının ise kasım ayına kadar karşılanmasına karar verildi.¹⁴⁶

Taleplerin karşılanması için Kahire Müstemleke İdaresi'nin Londra'ya; "Şerif'i isyana kendilerinin [İngilizler'in] teşvik ettikleri" şeklindeki mesajı etkili olmuştu. Ayrıca İngiliz Hükümeti, Müslüman dünyasında sarsılan imajını düzeltebilmek için hac ibadetinin bir an önce ve sorunsuz bir şekilde yürütülmesini istiyordu. Kahire'nin göndermiş olduğu mesajda Hüseyin'in İngilizler tarafından nasıl aldatıldığı da açıkça ortaya çıkmaktadır. Haziran ayı sonunda Yüzbaşı Cornwallis, Hüseyin'in temsilcisi Faruki ile yaptığı görüşmede "hac ibadetinin sorunsuz bir şekilde yerine getirilmesinin Hüseyin'in meşruiyetini sağlamak için büyük bir fırsat olduğunu" söyledi.¹⁴⁷ Hüseyin ise meşruiyetini sağlamak ve sadakatsizliğini örtmek için El-Ezher ulemasının kendi lehine bir basın kampanyası başlatmasını istiyordu.¹⁴⁸

İngiliz Hükümeti almış olduğu bu tedbirleri yeterli görmemiş olacak ki Hüseyin'in isyanına meşruiyet kazandırmak için yeni çareler aramaya başladı. Çünkü Hindistan dâhil, Hüseyin'in İngiliz işbirlikçiliği ve Halife ordularına karşı sadakatsizliğine yönelik Müslüman dünyasındaki eleştiriler artmaya başlamıştı. Ayrıca her geçen gün Halife ordularına karşı yapılan eylemler daha fazla kişi

¹⁴⁶ FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia], of 15 July 1916.

¹⁴⁷ FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia], of 15 July 1916.

¹⁴⁸ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

tarafından öğreniliyordu ve İngilizlerin Hindistan'daki sansür faaliyetleri de beklenen neticeyi vermemişti. Tüm bu gelişmeler göz önüne alınarak Hüseyin'in Müslüman dünyasına bir beyanatta bulunmasına karar verildi. Beyanat Hüseyin tarafından kaleme alındı ve onay için Kahire Müstemleke İdaresi'ne gönderildi. Kahire'deki düzeltmelerden sonra ise İngilizlerin yardımı ile Müslüman kamuoyuna duyuruldu.¹⁴⁹

Hüseyin'in beyannamesi "Mekke Emiri ve Şerifi El Hüseyin İbni Ali" şeklinde imzalandı ve beyannameye "25 Şaban 1334 [27 Haziran 1916]" tarihi atıldı. Beyannamede ayrıca mühür de vardı ve beyanname "Tüm Müslüman kardeşlerimize" şeklinde başlıyordu.¹⁵⁰ İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerindeki nüshası iki buçuk sayfa olan beyannamede, Hüseyin'in Türk devletine hizmetleri anlatılarak, İttihat Terakki'nin Hicaz'ı tiranlık tarzı bir idare ile yönettiğinin altı çizilmişti. Ayrıca, Hüseyin 1338 tarihinde Yemen'deki Araplara karşı harekât yaparak buradaki Apha kuşatmasını kaldırıp Osmanlı Devleti'nin onurunu koruduğunu kaydetmişti.¹⁵¹

1338 [1328?] tarihi miladi olarak 1919 yılına denk gelmektedir, ya beyannamenin tercümesinde bu tarih yanlış yazılmıştır ya da Hüseyin kendi etkinlik alanını genişletmek için 1910 yılında, I. Dünya Savaşı öncesinde yapmış olduğu Yemen harekâtını sanki Osmanlı Devleti'nin iyiliği için yapmış gibi naklederken bu ayrıntıyı gözden kaçırmıştır.

Beyannamede, İttihat Terakki öncesindeki Osmanlı sultanlarından övgüyle bahsedilerek tüm suçlamaların İttihat Terakki'ye yöneltilmesi tercih edilmişti. Bu yöntemin takip edilmesinden,

¹⁴⁹ FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia], of 15 July 1916.

¹⁵⁰ FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia] Appendix, The Sherif's Proclamation, 15 July 1916.

¹⁵¹ FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia] Appendix, The Sherif's Proclamation, 15 July 1916.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

هَذَا مَذْهُبُ رَأْيِ الْعَامِ إِلَى كَافَّةِ إِخْوَانِنَا الْمُسْلِمِينَ

وَبِنَا أَتَقَرُّ بِنَا وَيُنْ قَوْمَا بِنَا وَأَتَقَرُّ بِنَا

كل يوم بأن أول من استقر بالدولة العلية من حكام المسلمين وأمرهم إياه كالحكمة رغبة منهم في جمع السنين ونكاحها تفرق حشمتهم لحسب سلاطينها من (ك) فإن السليم
 وبصر بالمرء الخشوع ، وبجلد الرجل الغرور ، وبإحدى أقرصته سورة مولات الله عليه وآله طاهر ، ونسبته القليلة العلية (د) فإلّا يزال الأمر استلزامه فائتلف
 عليها حتى يفتح السليم بالذات في سنة ١٢٧٧ هـ ، وكلاهما وتضمنت في حصار (أ) ، والسنين لشرف الدولة ، وبالسنة التي أجرت جن من ماضيه كحفت
 بقادة أجداب أهل الخير ذكها هو في هذا السليم كاح وهو وسهرى وأن في الدولة حبة الأعداء وتواتر على السليم ، وكانه توارى بها كآية انتقامها من
 الملك طعن عليها ، فإن إسماعيل الحليم وصموا بخرمهم فإلّا الحرب الحاضرة وإلّا المايون وبسوق السليم وقسط السليم لا يمتنع أن يكون
 كما نحن إيلاموسه في إسماعيل الحليم ، وقصدته تنطوق فوسل السليم السورة وإلّا وحزنا على ما بين السليم وإلّا يفرق بين السليم وفهم
 فريخ مصلح وأول الأعداء والأخر بإجلاله من وقته وهو تنطوق فوسل السليم السورة وإلّا وحزنا على ما بين السليم وإلّا يفرق بين السليم وفهم
 كالأرض للتمسك بالسلطان على من عزمه على الرضوخ إلى السليم الثانية من الحلال على أن يربط دورهم وبأهلها وأخشايتها يديهم لكانوا في السورة
 قد فسد السليم على السليم ، كان هذا أن جبال الأعداء في كل ما كلفها بها كإيلان من غزوهم في الحلال السيرة العلية الثانية وبالسنة السيرة العلية
 الأولى حكامه بكتابك والسليم وقد عنت منها السليم الموسومة بإلّا المايون دار السليم السيرة العلية العلية العلية العلية العلية العلية (د) الله العلية (ع) الله
 برأى مصلح من وزير الدولة الأظم وشيخ أسلها وسأطها ووزراء وأولياها رجلا ونشئت حصارها بقبولته تعالى في كل من حظه الأشين في دنواها في المرات
 ووزراء وأهل السيرة العلية
 على أن يفرق بين السليم وفهم ، فإن إسماعيل الحليم وصموا بخرمهم فإلّا الحرب الحاضرة وإلّا المايون وبسوق السليم وقسط السليم لا يمتنع أن يكون
 المتصور صراحه حاكمه كنيكها بعد أن عزم من عزمه كنيكها العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية
 الضيق على أول السليم وصرح إحداهما في هذا من أفعالهم استروا العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية
 حصارا عسمة حصارها من حصارا من لبنة التفرقة العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية العلية
 بكمون على ما بين السليم وفهم ، فإن إسماعيل الحليم وصموا بخرمهم فإلّا الحرب الحاضرة وإلّا المايون وبسوق السليم وقسط السليم لا يمتنع أن يكون

[illegible]

Kabire Müstemleke İdaresi tarafından 1916 yılı Temmuz ayında Şerif Hüseyin'e yayınlattırılan Beyannamenin İngiliz Arşivlerinde bulunan Arapça Orijinali ^[1]

[¹] *Records of the Hashimite Dynasties; A Twentieth Century Documentary History*; ed. Alen de L. Rush; C. 5; Archive Editions, UK, 1995. s. 576-577.

beyanname yazılırken Kahire Müsternleke İdaresi'nin Hindistan'daki Müslümanlar arasında bulunan Osmanlı sempatisini dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Hüseyin'in iddiasına göre; "İttihat Terakki döneminde Hicaz'da o kadar büyük boyutta açlık çekilmişti ki Araplar evlerinin kapıları dâhil tüm eşyalarını satmak zorunda kalmışlardı." Ayrıca İttihat Terakki; "kadınlarla, erkeklere eşit haklar vererek, Hz. Peygamberin mezarına saygısızlık yaparak, Hicaz ve Suriye'deki askerlere [savaş esnasında] oruç tutmamalarını emredererek, kutsal hanedanın geleneklerini değiştirerek, sultanı ikincil konuma düşürerek, Müslüman entelektüellerini öldürerek ve ailelerini sürerek, Abdülkadir [Cezayir]'in mezarına saygısızlık yaparak ve Kâbe'ye üç top mermisi atarak İslam'a sadakatsizlik etmişti." Hüseyin, "Kâbe'ye atılan üç toptan bir tanesinin Hacer'ül Esved taşına zarar verirken, diğerinin Makam-ı İbrahim'e zarar verdiğini ve üçüncü topun da Kâbe'ye isabet ederek, örtüsünün yırtılmasına neden olduğunu" iddia ediyordu.¹⁵²

Hüseyin ayrıca, İstanbul'daki bir gazetenin Hz. Peygamberi aşağılayan bir biyografi yayınladığını, miras hukukunda erkek ve kadına eşit hak getiren son düzenlemenin Kur'an-ı Kerim'e aykırı olduğunu ve Sultan'ın [V. Mehmet Reşat] haklarının elinden alınarak İslam halifesinin çalışamaz duruma getirildiğini" iddia ediyordu.¹⁵³

Beyannamenin hiçbir yerinde "Halifelik" ile ilgili başka bir bilgi, halifeliğin Türklerden alınarak Haşimoğulları soyu olduğunu ileri süren Hüseyin ailesine verilmesi gerektiği şeklinde bir cümle yoktu. Bilindiği gibi Hüseyin, Mekke'ye atanmasından kısa bir süre sonra, "Halifeliğin Haşimoğulları soyundan gelen Araplara" ait olduğu şeklindeki söylemini ara vermeden devam ettirmiş ve

¹⁵² FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia], of 15 July 1916; Beyannamenin tam Türkçe metni için bkz. Kıçman, a.g.e., s. 55-59.

¹⁵³ FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia] Appendix, The Sherif's Proclamation, 15 July 1916.

isyan öncesinde “Halifelik” için İngilizlerden destek sözü almıştı. Oysa beyannamesinde İslam dünyasını kızdırmamak ve asıl niyetini zamansız açıklamamak için böyle bir talebi gündeme getirmemeyi uygun görmüş, sadece kurnazca bir yaklaşımla halifeliğin etkinliğini kaybettiğini söyleyerek gelecekteki planları için Müslüman kamuoyunu hazırlamayı tercih etmişti.

Hüseyin’in İttihat Terakki ile ilgili iddialarının tümü bir yana, Haremi Şerif’in Ecyad Kalesi’nden topa tutulduğu şeklindeki iddiası İngiliz yönlendirmesinde kurgulanmış bir propagandaydı. Binbaşı Mehmet Ziya Bey’in İngilizler tarafından tercüme edilen tabur ceridelerinde de açıkça görüldüğü gibi isyanın ilk günlerinde bedeviler Haremi Şerif’e sığınarak Hamdiye’ye ateş etmiş ve kendilerine karşılık verilmemişti. Ayrıca Hüseyin’in top isabet ettiğini iddia ettiği yerler, Haremi Şerif’in içindeki üç kutsal kısımdır ve birbirinden uzak oldukları için ancak nişan alınarak kasten vurulabilirlerdi. Hüseyin ve İngilizler, isyanı ve sadakatsizliği meşrulaştırırken hızlarını alamayarak, sanki özellikle hedef alınmış gibi üç kutsal yerin Türk topçusu tarafından vurulduğu propagandasını yapmışlar fakat iddialarındaki mantık hatasını gözden kaçırmışlardı.

Beyannamenin hemen her satırında Hz. Peygamber’in hadisleri ile Kur’an-ı Kerim’e yapılmış bir atıf olmasına rağmen hiçbir yerinde Hüseyin ile İngilizler arasındaki gizli görüşmelerden, mektuplaşmalardan ve isyandaki İngiliz desteğinden bahsedilmemişti. Beyanname bir bütün olarak ele alındığında Hüseyin’in kendi başına isyan ettiği şeklinde bir algı yanıltmasına yönelik olduğu açıkça anlaşılmaktadır. “...İsyanımız tam bir bağımsızlığa yöneliktir ve başka hiçbir ülkenin ya da gücün bizim üzerimizde herhangi bir hakkı yoktur.”¹⁵⁴

¹⁵⁴ FO 371/2779, Arabian Report No. XXIIA[Asia] Appendix, The Sherif’s Proclamation, 15 July 1916.

Oysa önceki sayfalarda da açıkça görüldüğü gibi Hüseyin, isyanın tüm aşamasını İngilizlerle işbirliği içerisinde Hicaz'da bir krallık kurabilmek ve halifelîği kendisi ile oğullarına ait hâle getirebilmek için planlamıştı. Ayrıca isyan öncesinde, Fransızların ve İngilizlerin Arap yarımadasındaki çıkarlarını kabul etmişti ve beyannamenin büyük kısmında olduğu gibi gerçeklerin sadece işine gelen kısmını açıklamakla yetinmekteydi.

Hüseyin'in beyanındaki İttihat Terakki düşmanlığı ve Osmanlı Devleti karşıtı propaganda İngilizleri oldukça memnun etti. Böylece Hindistan'daki Osmanlı sempatisinin de sona erdirilebileceği düşünülüyordu.¹⁵⁵

Hicaz İsyanı'nda kendisinden en çok söz ettirecek olan düşman istihbarat görevlisi Lawrence, İsyan devam ederken, eylül ayı başında Hicaz'da görevlendirildi.¹⁵⁶ Bu esnada Londra'da, Hüseyin'e karşı tekrar bir hoşnutsuzluk oluşmaya başlamıştı. Londra'daki algıyı fark eden McMahon, 1916 yılı aralık ayında Savaş Kabinesi'ne göndermiş olduğu şifre telgrafta, "Hicaz isyanının başarısız olması durumunda Stotzingen Misyonu'nun başarı şansının artacağını, Kızıldeniz'in doğu yakasındaki İngiliz hâkimiyetinin tehlikeye düşeceğini, İdrisi ve İbni Suud gibi İngiliz işbirlikçilerinin durumlarının güçleşeceğini ve Aden ile Mezopotamya'da güçlük yaşanacağını" bildirdi.¹⁵⁷ McMahon'un sözleri Londra'daki hoşnutsuzluğu ortadan kaldırmaya yetmedi fakat bu rapor üzerine, İngiliz Hükümeti isyana yönelik desteğini artırmaya ve Hüseyin'in taleplerini daha hızlı bir şekilde karşılamaya karar verdi.

¹⁵⁵ FO 371/2779, Wingate's comments on Wilson's report, 8 July 1916.

¹⁵⁶ *Arab Bulletin*, No. 32, concerning nationalism and the tribes by Captain T. E. Lawrence, November 1916.

¹⁵⁷ FO 371/6237, Part 3 of extended report prepared by Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

Lawrence, Kudüs'te İngiliz İşgal Karargâhı'nda ^[1]

^[1] Lowell Thomas, *With Lawrence in Arabia*, Sixteenth Edition, Hutchinson & Co. Ltd., London, b.t.y.

Medine Savunması

Hicaz İsyanı esnasında Arabistan topraklarında bulunan Türk askerleri tüm olumsuzluklara rağmen insanüstü bir gayretle bulundukları mevzileri sonuna kadar savunmuşlardır. Fakat yerel halkın İngilizler tarafından satın alınmış olması, Hüseyin'in kurnaz planları, Suriye'deki karargâhın planlama eksikliği ve gerekli tedbirleri zamanında almamış olması gibi, Hicaz Valisi ve Komutanı Galip Paşa'nın göstermiş olduğu komuta ve istihbarat değerlendirme beceriksizlikleri, komuta kademesindeki askeri yetersizlikler sonucunda hiçbir şekilde kazanılamayacak bir mücadele verilmek durumunda kalınmış ve isyanın ilk birkaç ayında Medine hariç tüm Hicaz kaybedilerek asilerin eline geçmiştir.

İsyana sayılı günler kaldığı şeklinde sürekli uyarılmalarına rağmen, ne 4. Ordu tarafından ne de Hicaz Valisi ve Komutanı Galip Paşa tarafından hiçbir tedbir alınmamıştır. Cemal Paşa'nın sürekli yatıştırma politikaları ve Galip Paşa'nın isyan öncesinde Hicaz Valisi olması Türk birlikleri için büyük bir zafiyet yaratmıştır. Fahrettin Paşa da isyan öncesinde, “emir, komutanın, Galip Paşa'da olduğu sürece isyanı bastırmanın imkânsız olduğunu, Galip Paşa'nın yerine selefi Vehip Paşa'nın atanmasının şart olduğunu” kaydetmektedir.¹⁵⁸

İsyana en uzun süre direnen ve asiler karşısında etkili başarılar kazanan kent Medine'dir. İsyanın ilk başladığı kent de Medine'dir. Daha sonra bahsedileceği gibi, Stotzingen Misyonu'ndan haberdar olan ve bu misyon için Yemen'e gitmek üzere Medine'de 3.500 kişilik müfrezenin bulunduğunu öğrenen İngilizlerin isteğini talimat kabul eden Hüseyin'in emri ile Medine isyanı Mekke'deki isyandan beş gün önce, 5 Haziran 1916 tarihinde başladı.¹⁵⁹ Ali

¹⁵⁸ Kandemir, a.g.e., s. 388.

¹⁵⁹ FO 141/461/1198, R. Storrs, Cairo to High Commissioner enclosing letters from Sharif Hussin and Amir Ali; *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 175.

ve Faysal isyandan önce müfrezeyi Medine'den çıkartarak tuzağa düşürmeyi denemiş fakat bu komplo Medine Muhafız Komutanı Basri Paşa tarafından boşa çıkartılmıştı.

İngiliz istihbaratı isyan öncesinde, Medine'de dört kale bulunduğunu ve şehrin etrafının sağlam surlarla çevrili olduğunu tespit etmişti. Fakat İngilizleri endişelendiren surlar ya da kaleler değil Medine içinde yaşayan halkın daha önceki isyanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı sadık tutumuydu. İstihbarat bilgileri Hicaz İsyanı'nda da Medine halkının Osmanlı Devleti'ne sadık kalacağını gösteriyordu.¹⁶⁰ Lakin Medine yakınlarındaki en kalabalık kabile olan Harb kabilesi başta olmak üzere Medine etrafındaki kabilelerin büyük kısmı isyan öncesinde altınla satın alınmış ve Osmanlı düşmanı haline getirilmişti.

Medine, Mekke'nin kuzeyinde yer alıyordu ve Suriye ile demiryolu bağlantısına sahip tek büyük yerleşimdi. Şöyleki, 1.320 km. uzunluktaki dar hat Hicaz Demiryolu'nun son istasyonu Medine idi ve istasyon şehir surlarının içerisinde yer alıyordu. Bu durum şehrin savunulmasında büyük fayda sağlayacaktır. Planlanmasına rağmen demiryolunun Mekke-Medine arasındaki kısmı inşa edilememişti. İnşanın gecikmesinde Şerif Hüseyin'in engellemelerinin büyük etkisi vardı. Bu kısma ait raylar depolarda bulunuyordu ve Mekke-Medine arasındaki demiryolunun inşa edilememiş olması isyan esnasında Mekke'ye bir taarruz yapılmasını engelleyecektir. Medine'den Kızıldeniz kıyısındaki Yenbo'ya ve Vech'e giden yollar vardı.¹⁶¹

Mekke-Cidde ve Mekke-Taif arasında da yollar bulunuyordu. Taif'ten Mekke'ye gitmekte olan yolun Sera dağlarının kolunu kuzeyden dolaşan uzun güzergâhı topların nakline müsaitti. Mekke-Medine arasındaki Tariki Şarki yolu en kısa yoldu fakat çok fazla kullanılmıyordu. Tariki Sultani yolu ise, Yenbo'dan geçerek devam

¹⁶⁰ FO 141/461/1198, Arab Bulletin, No. 5 of 18 June 1916.

¹⁶¹ BDHHTH-ATASE IV, 1979. s. 44, 54.

ediyordu ve Tariki Şarki yolundan uzun olmasına rağmen daha kullanışlıydı. Savaş öncesinde hacılar bu yolu kullanıyordu. Tariki Fer'i yolu ise Medine'nin güneyinden Rabiğ'e buradan da Mekke'ye ulaşıyordu. Bu yolun uzunluğu 428 km. idi.¹⁶² İsyan esnasında Tariki Sultani yolu kullanılarak birkaç kez Mekke üzerine bir taarruz icra edilmesi planlanacak fakat yolun çok uzun olması nedeniyle bu plandan vazgeçilecektir. Daha kısa olan Tariki Şarki yolu ise isyan esnasında bir taarruz için kullanılamayacaktır çünkü burası etrafı urban bedevileri ile sarılı çok tehlikeli ve asker nakline müsait olmayan bir yoldu.

Ali ve Faysal'ın ilk olarak Medine'de başlatmasına karar verilen isyanının planlaması şu şekildediydi; isyan günü olan 5 Haziran'da Medine etrafındaki tüm kabile ve bedevi güçlerin şehirde toplanması sağlanacaktı. İkiye ayrılan güçlerin bir kısmı demiryolu hattına saldırırken, diğer kısmı Medine'deki birlikleri meşgul edecekti. Şehrin diğer birliklerle ya da ana karargâhla haberleşmesinin engellenmesi için tüm telgraf hatları kesilecekti. Böylece, Medain Salih işgal edilerek demiryolu istasyonu ele geçirilmiş olacaktı. Medine'deki Türk görevlileri isyandan şüphelendiği için İngilizler tarafından gönderilen tüm mühimmat ve diğer malzeme Yenbo'da bekletilecekti.¹⁶³

Kendisine gelen tüm isyan istihbaratlarına rağmen Hüseyin'e karşı harekete geçmekte tereddüt eden Cemal Paşa, en son 22 Mayıs 1916 tarihinde Ali'nin Hicaz Demiryolu'na saldıracağı şeklindeki istihbarat üzerine, Fahrettin Paşa'ya "daha önce kendisi ile Enver Paşa'nın yaptığı gibi sanki Medine kentini ziyaret edecekmiş gibi görünmesini" söyleyerek gizli görevle Medine'ye gitmesini emretti. Verilen emre göre Fahrettin Paşa Medine'de silah kullanılmasını gerektirecek bir durum olmadığı sürece herhangi

¹⁶² *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 44.

¹⁶³ *FO 141/461/1198*, R. Storrs, Cairo to High Commissioner enclosing letters from Sharif Hussin and Amir Ali.

bir şeye karışmayacaktı. Silahlı çatışma durumunda ise, tüm askeri idareyi üstlenecekti.¹⁶⁴

Fahrettin Paşa'a 31 Mayıs'ta Medine'ye vardı ve yaptığı tahkikatlarda Medine Muhafızı Basri Paşa'nın isyan raporlarının doğru olduğunu tespit ederek keyfiyeti Cemal Paşa'ya bildirdi. Cemal Paşa, Fahrettin Paşa'dan gelen raporu da inandırıcı bulmayarak, isyan ihtimaline karşı herhangi bir teşebbüste bulunmadı.¹⁶⁵ Şam'daki 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa ile Taif'teki 22. Hicaz Tümen Komutanı ve Genel Vali Galip Paşa'nın Hüseyin'e inanmaktaki ısrarlarına haklı bir gerekçe bulmak olası değildir. Her iki komutan da isyanın engellenebilmesi için gerekli kararların verileceği komuta kademesindeydi ve Hüseyin tarafından hipnoz edilmiş gibi isyanı haber veren hiçbir raporu dikkate almıyor, astlarının söylediklerini inandırıcı bulmuyorlardı.

Bu esnada Faysal, isyan için zaman kazanabilmek amacıyla Cemal Paşa'ya çektiği telgrafta II. Kanal Harekâtı'na katılacak "Mücahitlerin 28 Mayıs'ta gönderileceğini" bildirdi. Faysal'ın sözüne inanılarak tedbirler gevşetildi.¹⁶⁶ Silah kullanılmasını gerektirecek durum elbette Hüseyin ve oğullarının isyan ya da Türk mevzileleriyle demiryoluna saldırması ile ortaya çıkacaktı. Fahrettin Paşa'ya verdiği görev ve yetki Cemal Paşa'nın Hüseyin ve oğullarının isyan edeceğinden artık ciddi biçimde kuşkulandığını ortaya koymaktadır. Oysa tüm kuşkulara rağmen Hicaz'daki Türk kıtaları isyana hazırlıksız yakalanacak ve gafil avlanacaktır.

12. Kolordu'nun Medine'ye nakledildiği bilgisi Türk Ordusu'na ait telgrafları çözen İngiliz istihbaratı tarafından 1916 Mayıs'ında tespit edildi. Bu esnada Stotzingen Misyonu'nu deşifre etmeye ve engellemeye çalışan İngilizler isyana yönelik tedbirlerini söz konusu istihbarat bilgilerine göre şekillendirdi. Fahrettin Paşa kurmay

¹⁶⁴ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 161; Kandemir, a.g.e., s. 34.

¹⁶⁵ Kandemir, a.g.e., s. 391.

¹⁶⁶ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 161.

heyetinin bir kısmı ile birlikte 31 Mayıs'ta Medine'ye ulaştı ve Faysal tarafından karşılandı. Fahrettin Paşa'yı karşılama emrini Faysal'a Cemal Paşa vermişti.¹⁶⁷

İsyan ettirecekleri asileri, II. Kanal Harekâtı'na katılmak üzere mücahit eğitiyoruz bahanesi ile Medine Muhafızı Basri Paşa ve daha sonra Medine'ye gelen Fahrettin Paşa'nın gözlerinin önünde talim yaptıran, asilerin masraflarını Osmanlı Devleti'nin gönderdiği altınlarla karşılayan Ali ve Faysal, önceden planlandığı şekilde Medine'den ayrılarak "babamızdan gelen emirle Mekke'ye gidiyoruz" bahanesi ile asileri isyan anında Medine ile demiryoluna saldıracak şekilde konuşlandırdılar.

Ali ve Faysal'ın tutumundan şüphelenen Fahrettin Paşa, 1 Haziran'da dört maddelik bir emirname yayınladı. Emirnamede birliklerin bir saldırıya hazır bulunması, birlikler arasında artık parola kullanılması ve talimlerin aksatılmaması emredilmekteydi.¹⁶⁸

Ali ve Faysal komutasındaki asiler, ilk olarak Medine'nin batısında daha sonra "Asi Tepe" olarak adlandırılacak Cebel-i Haccara ile Medine'den Yenbo'ya buradan da Mekke'ye gitmekte olan Tariki Sultani yolu üzerindeki Avali Kuyusu'nu ve güneybatıdaki Tokat Tepe'yi [Cehennem Dağı] işgal ettiler. Asilerin büyük kısmı urbandan oluşuyordu ve Asi Tepe üzerinde toplanmışlardı.¹⁶⁹ Telgraf telleri kesilerek diğer birliklerle iletişim engellendi. Asiler ayrıca demiryolundaki rayların vidalarını söktü fakat rayları yerinden çekmedi. Bu nedenle Medine'ye gelmekte olan bir tren vidaların söküldüğü mevkide devrildi. İstihbarat Subayı Naci Kâşif Kıcıman bunun isyanın ilk tren kazası olduğunu nakletmektedir.¹⁷⁰ İlk gün Fahrettin Paşa ve Basri Paşa komutasındaki Türk kıtalarının icra ettiği karşı taarruzlarla asiler bulundukları mevzileri terk ederek geri çekildi.

¹⁶⁷ Kandemir, a.g.e., s. 36-37.

¹⁶⁸ Kandemir, a.g.e., s. 392.

¹⁶⁹ Kıcıman, a.g.e., s. 42.

¹⁷⁰ Kıcıman, a.g.e., s. 42-43.

Demiryolundaki tahribat vakit geçirilmeden tamir edildi. İsyan başladıktan birkaç gün sonra Şam'daki 4. Ordu tarafından gönderilmiş olan takviye birlikler ve erzak Medine'ye ulaştı. Takviye birlikler arasında Çanakkale'deki kahramanlığı ile meşhur 42. Alay da vardı.¹⁷¹ İsyan başladıktan bir hafta sonra, 16 Haziran'da Fahrettin Paşa'ya isyanı bastırma görevi verildi, 17 Temmuz'da farklı birliklerden oluşan güçler ve 12. Kolordu'nun Medine'de bulunan birlikleri bir araya getirilerek Hicaz Seferi Kuvvetleri kuruldu.¹⁷² Fahrettin Paşa emrindeki birliklerin toplamı; 14.000 subay ve asker, dörder toplu 15 dağ bataryası ve 44 makineli tüfeğe ek olarak demiryolunun Maan-Medine arasındaki kısmını korumakla görevli dört ile beş taburdan oluşuyordu.¹⁷³ Asilerin, demiryoluna Medine yakınında saldırması tahrip edilen rayların tamirini kolaylaştırmıştı.

İsyan başladığında Medine'deki Türk kuvvetleri karşısında tutunamayan Hüseyin'in oğulları Ali ve Faysal komutasındaki asiler, "Hediye kesiminde demiryolu hattının son 150 km.'lik kısmını tahrip ettiklerini ve 150 [140] telgraf direğini yıkarak Hicaz ile Kuzey'deki 4. Ordu arasındaki ikmal ve muhabere olanaklarını ortadan kaldırdıklarını" iddia etmişlerdi. Ali ve Faysal gerçekte alakalı olmayan bu abartılı ifadelerine rağmen, Fahrettin Paşa, Basri Paşa ve Albay Ali Necip Bey komutasındaki Türk birlikleri karşısındaki mağlubiyetlerden sonra müstahkem mevkilere uzak durarak Türk birliklerini muhasara etmeye çalıştı. Bunda da başarılı olamayınca Medine etrafındaki Türk karakollarına saldırdılar. Asilerin saldırıları başarılı şekilde karşılandı ve üç Türk askeri hayatını kaybetti.¹⁷⁴ Bu esnada Taif'te

¹⁷¹ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 177-179; Kıcıman, a.g.e., s. 43.

¹⁷² *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919; *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 179; Cemal Paşa, a.g.e., s. 294.

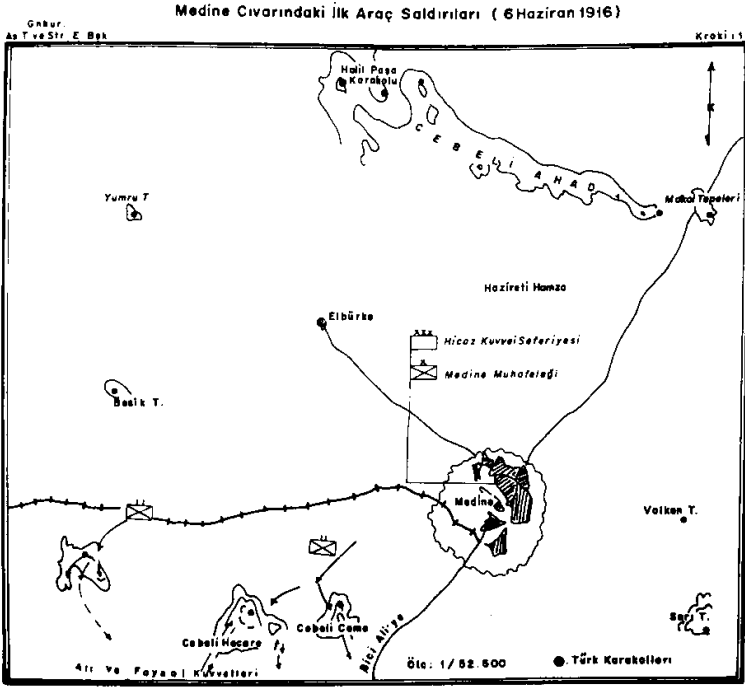
¹⁷³ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 180.

¹⁷⁴ *FO 371/2979*, Arabian Report No. XXA[Asia], week ending 28th June 1916; *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 175; Çopur, a.g.m., s. 203-204.

Galip Paşa komutasındaki 22. Tümen şehirden çıkmayarak asilerin üstünlüğünü kabul etmişti. Oysa Medine'deki müdafilerin yaptığı gibi Taif'teki birlikler de asilere taarruz etseydi isyanın seyri değişebilirdi.

Medine'deki başarısızlık üzerine düşman yeniden istihbarata ağırlık verdi. Düşman İstihbaratı "Fahrettin Paşa'nın savaşmayı ve sivil idareyi iyi bildiğini" tespit etmişti. İstihbarat Raporlarının vermiş olduğu diğer bilgi, birkaç müfrezenin Medine'ye gitmekte olan hattı tamir etmek ve Fahrettin Paşa'ya destek sağlamak üzere güneye gönderildiği idi. Hüseyin ise Mekke düştükten sonra Medine'yi ele geçirmeye özel önem göstermeye başladı ve demiryolunun yanında Fahrettin Paşa'ya yardım taşıyan tren vagonlarına da saldırma emri verdi. Daha sonra bununla yetinmeyerek İngilizlerden, demiryolu naklini engellemek amacıyla patlayıcıların kullanılması için destek istedi.¹⁷⁵ Hicaz Demiryolu'nun son istasyonu Medine kentinin surlarının içinde yer alıyordu. Bu nedenle asiler istasyona saldıramıyordu.

¹⁷⁵ FO 371/2779, Hijaz Operations, particularly Medina, and comments on Arap troops.

*Genelkurmay Başkanlığı Cerideleri'nde
Hicaz Demiryolu'na yönelik ilk saldırılar ^[1]*

İşyan öncesinde Cemal Paşa'nın vermiş olduğu emre uygun olarak Fahrettin Paşa'nın askeri komutayı üzerine alması ile Medine'deki çatışmaların seyri değişti. Hicaz'ın büyük kısmında düzenbazlığı ve İngilizlerin desteği ile elde ettiği hızlı zaferlerle şımaran Hüseyin ise, ikmal hatları kesildiğinde Medine'nin de kolaylıkla eline düşeceği beklentisindeydi. Oysa Temmuz ayı başına varıldığında Medine'nin umduğu gibi kolay ele geçirilemeyeceğini gördü ve İngilizlerden biraz daha fazla para ile cephane elde edebilmek için "adamlarının yiyecek sıkıntısı çektiğini, Türklerin

^[1] BDHTH-ATASE IV, 1979.

tarafına geçtiğini ve cephanesinin ise tükenmek üzere olduğunu” bildirdi. Hüseyin, obüs bataryaları ile daha fazla dağ topu istiyordu. Kahire Müstemleke İdaresi ise, “Hüseyin’in isteklerinden, yalanlarından ve şımarıklığından bıkmıştı ve kazanılan zaferlerin İngiliz desteğinin sonucu olduğunu anlaması için Hüseyin’in isteklerini bir müddet karşılamayarak burnunun sürtmesinin sağlanmasına” karar verdi.¹⁷⁶

Bu esnada İngiliz istihbaratı, Medine ile Suriye’deki karargâh arasındaki telsiz muhaberesini çözerek Medine’deki birliklerin durumu hakkında bilgi almaya çalışıyordu. İstihbarat raporlarına göre; 25 Haziran’dan sonra Medine’deki birliklere mesaj gönderilmemişti. Fakat Fahrettin Paşa, Merkez Karargâh’a mesaj göndermeye devam ediyordu. Bu durum İngilizlerin, Medine ile Suriye’deki karargâh arasında bir şekilde kara iletişimi kurulduğundan şüphelenmelerine neden oldu. İngiliz istihbaratı, 21 Haziran’da çözülen bir mesajda “savaş uçaklarından oluşan bir hava filosunun Medine’ye gelmek üzere İstanbul’dan yola çıktığını” tespit etti. Bu esnada Suriye’de geniş kapsamlı isyanların çıktığı haberleri geliyordu. İngilizler isyan söylentilerinin abartılı olduğunu düşünüyordu. Oysa Hüseyin Suriye’ye saldırmayı planlıyordu ve İngilizlere, demiryolu hatlarının artık tahrip edilmesini çünkü kendisinin bu hatlara ihtiyaç duyacağını bildirdi.¹⁷⁷ Hüseyin, bir ay gibi kısa sürede Osmanlı Devleti’ni mağlup ettiğini ve Hicaz’ın artık kendi idaresine geçtiğini sanıyor, isyan sonrası için planlar yapıyordu. Hadiseler isyanın bu anından sonra ve isyan bittikten sonra hiçbir şekilde Hüseyin’in umduğu gibi gelişmeyecektir.

¹⁷⁶ FO 371/2779, Hijaz Operations, particularly Medina, and comments on Arap troops.

¹⁷⁷ FO 371/2779, Hijaz Operations, particularly Medina, and comments on Arap troops.

4. Ordu'dan 17 Haziran'da gelen emir üzerine, isyandan 16 gün sonra, 25/26 Haziran'da Medine'nin güneyindeki Bir-i Ali, Bir-i Derviş ile Bir-i Maşi'de mevzilenmiş olan asilere karşı, Hicaz Seferi Kuvvetleri'ne ait birlikler tarafından başarılı bir taarruz harekâtı icra edildi. İsyan sonrasında tüm Hicaz'daki ilk taarruz olan bu harekât ile Bir-i Ali, Bir-i Derviş ile Bir-i Maşi düşmandan geri alındı. Harekât esnasında, 5'i subay olmak üzere 48 Türk askeri hayatını kaybetti. Ali ve Faysal komutasındaki asilerin kaybı 400'ün üzerindeydi.¹⁷⁸ Bu beklenmedik mağlubiyet sonrasında Arapların kayıpları sıkı bir sansüre tabi tutularak, diğer asilerden ve bedevi kabilelerinden saklandı. Böylece asiler Medine'nin güneyde 50 km. kuzeyde ise 49 km. uzağa sürüldüler.¹⁷⁹

Medine'de işler aslında Hüseyin ve İngilizlerin umduğu gibi gitmiyordu. Hüseyin denetimindeki asiler Medine etrafındaki su iletim hatlarını keserek şehri susuz bırakmayı ve böylece kuşatmayı denemişler fakat Medine halkından gelen tepki üzerine bundan vazgeçmek zorunda kalmışlardı. Faruki İngilizlere, emin olmamakla birlikte demiryolunun, Faysal ve Ali tarafından iddia edildiği gibi 150 km.'lik kısmının değil en fazla 20 km.'lik kısmının tahrip edilebildiğini bildirdi. Düşman karargâhında, Medine'deki başarısızlığın Hicaz'ın diğer bölgelerine de yayılmasından ciddi endişe duyulmaya başlanmıştı.¹⁸⁰ 1916 yılı temmuz ayında Medine'deki güçlerin durumu şu şekildeydi; Hüseyin'in oğulları Ali ve Faysal komutasında Medine'ye saldıran 9.000 asi urban gücüne karşın Medine'deki Türk kuvvetlerinin toplam sayısı 7.000 kişi civarındaydı.¹⁸¹

¹⁷⁸ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 180-181; Çopur, a.g.m., s. 204; Kral Abdullah, a.g.e., s. 117.

¹⁷⁹ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 182.

¹⁸⁰ *FO 371/2779*, Hijaz Operations, particularly Medina, and comments on Arap troops.

¹⁸¹ *FO 371/2729*, *Arab Bulletin*, Arabian Report No. XXIIA[Asia], 14 July 1916.

yarmayı başardı. Söz konusu nedenden ötürü Medine etrafındaki muhasara kaldırıldı. Böylece, İngilizler tarafından Yenbo ve Cidde üzerinden gönderilen tüm cephane ve silah yardımına rağmen, Ali ve Faysal komutasındaki asiler Medine civarındaki 25 Haziran ile 27 Ağustos arasındaki muharebelerde Türk birlikleri karşısında sürekli mağlup olarak bulundukları mevzilerden geri çekilmek, hatta tüm ağırlıklarını arkalarında bırakarak kaçmak zorunda kaldı.¹⁸²

İsyan başladıktan üç hafta sonra, durum değerlendirmesi yapmak için Cidde'ye gönderilen Kızıldeniz'deki İngiliz kuvvetlerinin komutanı Yarbay C. E. Wilson, "Şerif'in yeterli hazırlıkları tamamlamadan isyan ettiğini" rapor etti. Wilson ayrıca, "Şerif'in isyanının bir şekilde başarılı olması gerektiğini, başarısızlığın İngiliz Hükümeti için telafi edilemez sonuçlara yol açacağını" rapor etti. Bu nedenle Hüseyin'in isteklerinin vakit geçirilmeden karşılanması ve Medine'de kaldırılmak zorunda kalınan muhasaranın eksiklerinin değerlendirilerek şehrin yeniden etkili bir biçimde muhasara edilmesi için Hüseyin'e gereken desteğin verilmesi gerekiyordu. İngiliz desteği kesildiğinde Hüseyin'in ayakta kalması ya da isyanın başarıya ulaşması söz konusu değildi. Wilson, Hüseyin ile İngiliz Hükümeti arasında irtibat görevlisi vazifesini yürütecek bir kişinin atanmasını da istiyordu. Bu kişi kesinlikle "konsolos" unvanına sahip olmayacaktı.¹⁸³ Yarbay Wilson 1916 yılı Ağustos ayı başında Cidde'de gönderilerek hem isyanın organizasyonunu yönetmekle görevlendirildi hem de Hüseyin'in tüm talepleri Yarbay Wilson üzerinden Kahire'ye bildirilmeye başlandı. Yarbay Wilson [görevde iken albaylığa terfi edecektir] Hüseyin'in askeri müşaviri olarak da görev yapıyordu.¹⁸⁴

¹⁸² Çopur, a.g.m., s. 204.

¹⁸³ FO 371/2779, Appendices, Colonel Wilson's report on his mission to Jeddah, 7 July 1916.

¹⁸⁴ FO 371/6237, Part 3 of extended report prepared by Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

İngiltere'nin Cidde'deki irtibat görevlisinin "konsolos" unvanına sahip olması, Hüseyin'in Arap Krallığı'nın resmen tanınması ve diplomatik ilişkilerin başlatılması anlamına gelecekti. İngiliz Hükümeti böyle bir niyete sahip değildi. Ayrıca üç ay önce Fransa ile imzalanmış olan Sykes-Picot Antlaşması ile Arap Yarımadası'ndaki imtiyaz bölgeleri kesin hatları belli olmamakla birlikte paylaşılmıştı ve Hüseyin'in egemenlik iddiasında bulunduğu toprakların büyük kısmı ya İngiliz ya da Fransız imtiyaz alanları içinde kalmıştı. Bu nedenle, İngiliz Hükümeti, Hüseyin'in kurduğunu iddia ettiği Arap Krallığı'nı tanımak için acele etmek niyetinde değildi. Elbette ki ne Hüseyin ne de oğulları Sykes-Picot Antlaşması'ndan haberdar değillerdi ve Hicaz'dan sonra Suriye'yi işgal etmekten bahsediyorlardı. Oysa Sykes-Picot Antlaşması ile Suriye Fransa'ya bırakılmıştı.¹⁸⁵

Yarbay Wilson'un durum raporu üzerine, Sudan Müstemleke Genel Valisi Reginald Wingate de Hüseyin'in para, cephane ve yiyecek ihtiyaçlarının özellikle Medine'deki güçlerine yönelik olarak acilen karşılanması talebinde bulundu. Wingate'in acilen ele alınmasını istediği diğer durum, Cidde'de gerçekleştirilecek askeri eğitimlerle Hüseyin'in bir ordu kurmasına yardım edilmesi talebiydi. Bu talep doğrultusunda yapılan çalışmalar sonuç vermeyecektir. Wingate de "Şerif'in başarısızlığının İngiltere için felaket olacağını, Hindistan dâhil Müslüman dünyasındaki İngiliz prestijinin büyük yara alacağını" bildirdi.¹⁸⁶

McMahon, isyan başladıktan 10 gün sonra Yüzbaşı Cornwallis'i hem durum tespiti yapmak ham de Hüseyin'in acil, silah, mühimmat ve yiyecek taleplerini karşılamak üzere Cidde'ye göndermişti. Cornwallis, Cidde Limanı'nda Yarbay Wilson ile buluşarak durum değerlendirmesi yapmıştı. Mühimmat, top, makineli tüfek ve yiyeceklerin bir kısmının deniz yoluyla kuzeydeki Rabiğ

¹⁸⁵ WO 33/969, Appendix 3, The Sykes-Picot Agreement, May 1916.

¹⁸⁶ FO 371/2779, Wingate's comments on Wilson's report, 8 July 1916.

Limanı'na, buradan da Medine'ye ulaştırılması gerekiyordu. Fakat limandaki İngiliz savaş gemileri Rabiğ'de sorunla karşılaştıklarını rapor etmişti. Bunun üzerine Cornwallis ve Wilson 30 Haziran'da Rabiğ'e gitmişlerdi. Cornwallis ve Wilson Rabiğ'e ulaştığında, kentteki evlerden bir tanesinde halen Türk bayrağı dalgalanıyordu. Rabiğ'in idarecisi Şeyh Hüseyin Mübarig Osmanlı Devleti'ne sadıktı ve ne İngilizlerin getirmiş oldukları mühimmatın, silahların, atların ne de Mısır ya da İngiliz askerlerinin sahile çıkartılmasına izin vermiyordu.¹⁸⁷ Şehrin askeri valisi Şerif Muhsin, Mekke'den yeni gelmişti ve Cornwallis raporuna, "Şerif Muhsin, Şerif Hüseyin tarafından zehirletildiği için hasta yatağından kalkamıyordu" açıklamasını düştü.¹⁸⁸

Aslında, İngiliz savaş gemileri Rabiğ'e zorla çıkartma yapabilecek ya da kenti bombalayabilecek durumdaydılar. Fakat isyanın hassas anında diğer Arapların tepkisini çekmemek için böyle bir eylemden kaçınılıyordu ve Wilson ile Cornwallis dâhil herkes gemide bekliyordu. 2 Temmuz'da Hüseyin, Rabiğ'de bekleyen Cornwallis'e bir telgraf göndererek Taif Kalesi'ni yok edebilmek için acilen iki savaş uçağı istedi. Hüseyin ayrıca Mekke'deki Mısırlı askerlerden de şikâyet ediyordu. Bir buçuk saat sonra Hüseyin bu talebini iptal etti.¹⁸⁹ Tüm bu muhabere Rabiğ'de gerçekleşiyordu ve savaş gemileri henüz yüklerini karaya çıkartamamışlardı.

Görüldüğü gibi Rabiğ'in idarecisi Şeyh Hüseyin Mübarig'in direnişi Medine'deki birliklere birkaç gün de olsa önemli bir zaman kazandırmıştır. Ne Hüseyin'in temsilcisi Faruki ne de Rabiğ'deki halkın ve idarecilerin kendilerine karşı göstermiş olduğu hoşnutsuzluğa

¹⁸⁷ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

¹⁸⁸ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

¹⁸⁹ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

rağmen, Yarbay Wilson ile Yüzbaşı Cornwallis gerekli mühimmat ile askerleri sahile indirmeden Rabiğ'den ayrılmaya niyetli değildi.¹⁹⁰ Buna rağmen görüşmeler sonuç vermeyince İngiliz gemileri Rabiğ'den ayrılarak 2 Temmuz'da Cidde'ye döndüler ve yüklerini burada boşalttılar. Bir gün sonra, 3 Temmuz'da Medine'deki Türk birlikleri, şehirden dışarı bir taarruz yaparak asileri ağır bir yenilgiye uğrattılar. Yenilgi hem Hüseyin de hem de İngilizlerde şok etkisi yaptı.¹⁹¹

Beklenmedik mağlubiyet üzerine Hüseyin, acilen 1.000 tüfek, mühimmat ve mürettebatı Müslüman olan bir deniz yatı istedi. Hüseyin ayrıca son yenilgiden sonra, gemilerdeki askeri malzemenin dörtte üçünün Medine'ye gönderilmek üzere Rabiğ'de, dörtte birinin ise Cidde'de indirilmesini istiyordu. Fakat bu talep için geç kalmıştı. Cornwallis ve beraberindekiler Rabiğ'den ayrılarak 4 Temmuz'da kuzeydeki diğer bir liman olan Yenbo'ya vardılar. Yenbo'da halen Türk askerleri bulunuyordu ve kent halkı Rabiğ'deki hadiselerle benzer olarak buraya da herhangi bir malzeme indirilmesine ya da karaya asker çıkartılmasına izin vermedi.¹⁹²

Birinci ayını doldurmasına rağmen, isyan hakkında İstanbul halkı çok fazla bilgi sahibi değildi. *Tanin*, 13 Temmuz'da yayınlamış olduğu makale ile isyan hakkında bilgi verdi. *Tanin*'deki makaleden isyanın ciddiyetinin henüz idrak edilemediği anlaşılmaktadır.¹⁹³

İsyanın beşinci günü olan 15 Haziran'da Yenbo üzerinden Mekke'ye bir harekât düzenlenmesi planlanmış ve eldeki mevcut şartların zorlaması ile bundan vazgeçilmişti. 13 Temmuz'da tüm

¹⁹⁰ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

¹⁹¹ FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

¹⁹² FO 371/2779, Appendix B, Report by Captain Cornwallis following a mission to Jeddah, 8 July 1916.

¹⁹³ Kıcıman, a.g.e., s. 60-62.

kıtalar sefere hazır hâle getirildi fakat nereye taarruz edileceği söylenmedi. 15 Temmuz 1916'da kıtalar seferi yürüyüşe başlayarak Bir-i Ali'de toplandılar. 18 Temmuz sabahı, Akıncı Hecin Süvari Alayı, Estersuvar Taburu, [Çanakkale'den gelen] 42. Alay, 130. Alay, 1. Tabur, Şinayder Bataryası, Makinalı Tüfek Bölüğü'nden müteşekkıl kıtalar Fahrettin Paşa komutasında yürüyüşe başladı. Birkaç saat sonra Bir-i Maşi ele geçirildi. Dört-beş saat ilerde Ali komutasındaki asilerin bulunduğu tespit edildi. Bu esnada Faysal demiryolunu tahrip etmeye uğraşıyordu. 130. Alay'a Ali ile Faysal'ın emrindeki asi güçlerinin birleştirilmesini engelleme görevi verildi. Diğer kıtalar Rabiğ Boğazı'na ulaştı. Asiler küçük bir çarpışmadan sonra dağılarak Tariki Sultani yolu üzerindeki Bir-i Derviş'e çekildiler. Yarbay Galip Bey komutasındaki birlikler Tariki Sultani üzerindeki Culeycile Boğazı girişini tuttu. Kavurucu sıcaklarda kıtaların en büyük zorluğu susuzluktu. Ertesi gün Ali'nin karargâhı Bir-i Derviş ele geçirildi.¹⁹⁴ Ali, karargâhını bırakarak kaçmıştı.

Bundan sonra hedef Mekke idi. Mekke üzerine yürünebilmesi için menzil noktaları kurmak ve bu noktaların güvenliğini sağlamak gerekiyordu. Ali ve Faysal ise, İngilizlerin yönlendirmesi ile böyle bir durumda Türk hatlarının bağlantısını keserek, Mekke yolundaki kıtaları kuşatmaya karar vermişlerdi. Yapılan değerlendirmede tüm kıtaları riske atacağı için Mekke seferinden vaz geçilmek zorunda kalındı.¹⁹⁵

Medine'nin de bir an önce işgal edilmesini isteyen İngiliz Savş Kabinesi, isyan başladıktan üç ay sonra Hüseyin'e yeni takviyeler verilmesini kararlaştırdı. Bu esnada Fransız Hükümeti de Hüseyin'e sağlanan yardıma destek vereceğini bildirdi. 1916 yılı Eylül ayı başında Hüseyin'e acil olarak, personel, malzeme, sahra bataryaları için cephane, bir dağ bataryası ve sekiz makineli tüfek birliği gönderilmesi kararlaştırıldı. Bunlara ek olarak, mühendisler, demiryolu ve

¹⁹⁴ Kıcıman, a.g.e., s. 60-68.

¹⁹⁵ Kıcıman, a.g.e., s. 70-71.

telgraf tamir memurları gönderilecekti. Ayrıca Hüseyin'in ordusunu eğitmek üzere uzmanlar da gönderilecekti. Tüm personelin Müslüman olmasına dikkat edilecekti. İlk olarak iki piyade taburu ile dört süvari müfrezesinin oluşturulması planlanıyordu.¹⁹⁶

İngilizler, Medine'den gelen sivil Araplardan elde ettikleri istihbarat bilgilerini derleyerek, Ağustos ayında Medine'de toplam 11.000 Türk askerinin mevcut olduğunu tahmin ediyorlardı. İngiliz istihbaratına göre; bu askerlerin 1.000 tanesi Alman ya da Avusturyalı idi çünkü bilgi kaynağı bazı Araplar bu askerlerin Türkçe ya da Arapça konuşmadıklarını ve miğfer taktıklarını söylemişti.¹⁹⁷ Medine'de Avusturya veya Alman askeri bulunması olası bir durum değildi ve düşmanın istihbarat topladığı Araplar daha fazla para alabilmek için doğruları söylemeyerek mevcut durumu abartıyordu.

Hicaz'daki operasyonu Cidde'de bulunan Yarbay C. L. Wilson idare ediyordu ve Hüseyin, oğulları dâhil emrindeki tüm asi şeflerine Yarbay Wilson'un iznini almadan hiçbir şey yapmalarını emrini verdi. Bu esnada, Hüseyin'in oğulları sürekli Türk birliklerini tuzağa düşürerek binlerce askeri öldürdüklerini bildiriyorlardı. Yarbay Wilson raporlarına, "bu rakamların büyük oranda abartı olduğu" kaydını düşü. ¹⁹⁸ Bununla birlikte, rakamlar abartılı olsa da çok sayıda Türk askeri çölde tuzağa düşürülerek hayatını kaybetmekteydi.

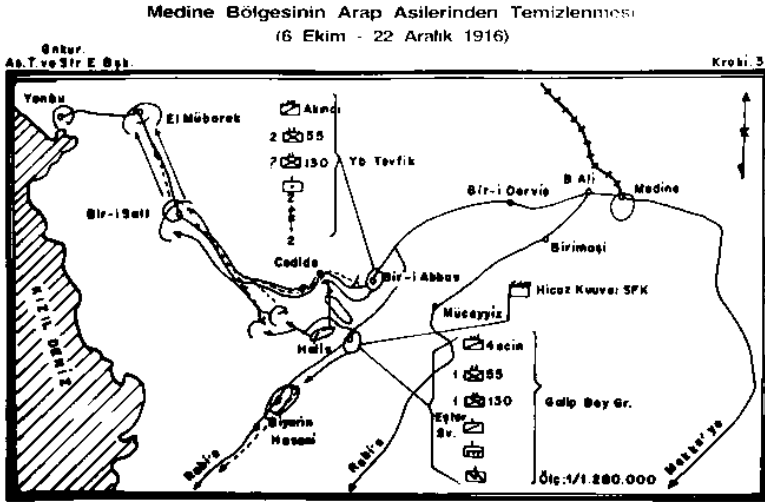
İsyanın ilk üç ayında Fahrettin Paşa komutasında icra edilen başarılı taarruzlar İngilizlerin tüm silah ve cephane takviyesine rağmen Faysal ve Ali'nin cesaretini kırmıştı. Ne Faysal ne de Ali bir daha Fahrettin Paşa ile karşılaşmak istemiyordu. Faysal, ağustos ayı

¹⁹⁶ FO 371/2781, War Office to Foreign Office, 12 September 1916.

¹⁹⁷ FO 371/2776, Lt. Col. C.L. Wilson, Jeddah to Sir H. McMahon, Egypt, 17 August 1916.

¹⁹⁸ FO 371/2776, Lt. Col. C.L. Wilson, Jeddah to Sir H. McMahon, Egypt, 17 August 1916.

sonunda Wilson'a "Medine'deki Türk birliklerine karşı başarı kazanmasının imkânsız olduğunu hatta Türk birliklerinin bir karşı saldırı yapması halinde asi hatlarının kolayca yarılabilceğini ve üç ya da dört gün içinde kendisine karşı bir cephe yarma harekâtı yapılabileceğini" söyledi. Faysal'ın bu itirafı, ağustos ayında Mekke üzerine yapılabilecek bir isyan bastırma harekâtının başarı şansının sanıldığı kadar düşük olmadığını göstermektedir. Düşman sanıldığı kadar güçlü değildi ve altın için savaşılan asilerin zoru görünce dağılarak kendisini terk edeceğini Faysal da biliyordu.¹⁹⁹

Asilerin Medine çevresinden temizlenmesi [9]

Böyle bir durumda, tek çare Türk birliklerinin geçmesine izin vererek, kendisinin kuzeyden, Ali'nin doğudan ve Rabîğ'deki asilerin güneyden saldırması ile birliklerin arkadan çevrilerek yok

¹⁹⁹ *Arab Bulletin, No. 20*, Extracts from Lt. Col. C.L. Wilson's report on meeting with Amir Faisal İbn Hussein, Yanbo, 27-28 August, 1916.

[9] *BDHTH-ATASE IV*, 1979.

edilmesiydi.²⁰⁰ Faysal aslında konuşmanın ilk başında söylediği gibi, sayıca iki kat fazla olmasına rağmen, Türk birliklerine mağlup olacağını biliyordu ve birlikleri cepheden karşılamak yerine, tuzak kurarak yenmeyi tasarlıyordu. Fakat yine de zaferden emin değildi. Zira Yarbay Wilson raporuna “Faysal’ın konuşma sürecince sürekli Rabiğ’e İngiliz askeri gönderilmesini” talep ettiğini kaydetmiştir.²⁰¹

Görüşmeden sonra Faysal ve Ali komutasındaki asiler, 6 Ekim-22 Aralık 1916 tarihleri arasında Medine’nin batısında bulunan Cedid Boğazı, Bir-i Abbas, Bir-i Sait, Yenbo ve Biryarin Hasan bölgelerindeki muharebelerde de Fahrettin Paşa komutasındaki Türk birliklerine mağlup oldu.²⁰² Böylece asilerin Medine’yi işgal etme planları başarısızlıkla sonuçlandı.

Bu esnada Faysal, Medine ile Kızıldeniz arasındaki bağlantıyı sağlayan Bir Abbas’a karşı bir harekât düzenlemiş ve Medine’nin kuzeyindeki demiryolu hattını tahrip etmişti. Asilerin Medine önlerinde elde ettikleri kayda değer tek başarı buydu.²⁰³ Peş peşe gelen mağlubiyetler ve asiler arasındaki isteksizlik üzerine Medine etrafındaki güçlerin, İngiliz tüfekleri ile teçhiz edilmiş 4.000 asi gücündeki kısmına komuta eden Faysal’ın, ağustos ayında Yenbo’da Yarbay Wilson ile bir araya gelerek tüm Hicaz’ın işgali için yapılması gerekenleri görüşmesine karar verildi.²⁰⁴

Yarbay Wilson, 1916 yılı 25 Ağustos’unda gelişmeleri yerinde görmek için Yenbo’ya gelecekti. Wilson planlandığı gibi Yenbo’da

²⁰⁰ *Arab Bulletin, No. 20*, Extracts from Lt. Col. C.L. Wilson’s report on meeting with Amir Faisal İbn Hussein, Yanbo, 27-28 August, 1916.

²⁰¹ *Arab Bulletin, No. 20*, Extracts from Lt. Col. C.L. Wilson’s report on meeting with Amir Faisal İbn Hussein, Yanbo, 27-28 August, 1916.

²⁰² *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 198; Çopur, a.g.m., s. 204.

²⁰³ *FO 371/2781*, Reporting visit to Sherif of Mecca to inform the Hashimites of Indian Moslems’ views, 19 October 1916.

²⁰⁴ *FO, 371/2781*, detailing the Sherifal Ministry, 26 October 1916.

Faysal ve Abdullah ile buluştu. Görüşmede Faysal, “Suriye’de isyan hazırlıkları yaparken babasının kendisini geri çağırdığını ve Hicaz’a vardıktan bir hafta sonra isyanın başladığını” söyledi. Faysal mayıs ayında isyanın iki ay geciktirilmesini istemişti ve ağustos başında kendisine teslim edilen 2.500 İngiliz piyade tüfeği için Wilson’a teşekkür etti. Faysal, Medine ile Rabiğ arasındaki Tariki Sultani yolunu tutuyordu ve görevi Bir Abbas’taki Türk birliklerinin Rabiğ’e ilerlemesini engellemekti.²⁰⁵ Tariki Sultani yolu hacılar tarafından kullanılan yoldu ve Rabiğ’den geçerek Mekke’ye ulaşıyordu. Yol üzerindeki su kıtlığı ve menzil hatlarının güvenliğinin sağlanamayacak olması Mekke üzerine icra edilecek harekâtın en zayıf noktasıydı.

Rabiğ, Kızıldeniz’den Medine’ye sevkiyat yapılabilir en uygun liman kentlerinden bir tanesiydi. Fakat kentin idarecisi Hüseyin Mübarig, işbirlikçi Hüseyin ile ve dolayısıyla İngilizlerle işbirliğine yaklaşmıyordu ve bu nedenle Rabiğ’de istenilen egemenlik bir türlü kurulamıyordu. Söz konusu durum Medine ile Kuzey Hicaz’da direnmeye devam eden Türk birliklerinin savunmasına önemli katkı sağlıyordu. Eylül ayı başında Kızıldeniz’deki İngiliz güçlerinin Komutanı Yarbay Wilson bu kez Hüseyin’in oğlu Zeyd ile bir araya gelerek bu mevcut durumu ele aldılar. Baskı ve tehdit üzerine Hüseyin Mübarig 8 Eylül’de Hüseyin’e bağlılık yemini etmek zorunda kaldı fakat bu yemin de İngiliz kuşklarını yok etmeye yetmedi.²⁰⁶ Hüseyin Mübarig ekim ayında 60 adamı ile birlikte Harb kabilesi tarafından esir edilecektir.²⁰⁷

Hüseyin Mübarig’in bağlılık yemininden bir gün sonra Yarbay Wilson ile görüşen Faysal, Hüseyin’in Türklerle işbirliği yapmaya

²⁰⁵ *Arab Bulletin*, No. 20, Extracts from Lt. Col. C.L. Wilson’s report on meeting with Amir Faisal İbn Hussein, Yanbo, 27-28 August, 1916.

²⁰⁶ *FO*, 371/2781, Extracts from *Arab Bulletin*, No. 23 of 26 September 1916.

²⁰⁷ *FO* 371/2776, Colonel Parker to Colonel Wilson, 9 October 1916.

devam edeceğini söyledi. Faysal, Medine'deki Türk birliklerinin liman kenti Rabiğ'e ulaşmasını engellemek için emrindeki yaklaşık 4.000 kişilik güç ile Medine'den Rabiğ'e gelmekte olan dağlık yolu tutmaktaydı. İngilizlerin elde etmiş olduğu istihbarat bilgileri, bölgedeki Türk güçlerinin, 12 taburdan oluştuğu ve yaklaşık 12.000 kişi olduğu yönündeydi. Türk birliklerinde 16 dağ topu ile yüksek kalibreli iki sahra topu bulunuyordu. Faysal Wilson'a bir kez daha, Türk birliklerinin üç ya da dört gün içinde -9 ile 14 Eylül arasında- bir tarihte kendisine saldırarak Rabiğ'e ulaşacağını bildirdi. Faysal ayrıca Medine'de 29 tabur yani 25.000 Türk askeri bulunduğunu rapor etti.²⁰⁸ Oysa hem Medine'deki hem de Rabiğ yolundaki birliklerin sayısı bu rakamların çok altındaydı.

Fahrettin Paşa ve kurmay heyeti kasım ayı sonunda, Faysal ve Zeyd liderliğindeki asiler üzerine bir harekât düzenleyerek yolun açılmasına karar verdi. Faysal'ın korktuğu başına gelmişti. 24 Kasım'da asilere karşı icra edilen harekâтта mağlup olan asilere, Rabiğ'deki İngiliz savaş uçakları destek vererek Türk kıtalarını bombaladılar. Kıtaların ileri doğru devam eden yürüyüşü sonrasında Faysal ile Zeyd limandaki İngiliz savaş gemilerine sığınmak zorunda kaldı. Asilerin düşman gemilerine kadar takip edilmesine yetecek cep-hane ve erzak olmadığı için, ele geçirilen mevziler tutuldu. Geri dönüş yolunda Ali tarafından gönderilen 800 hecinli bir batarya top eşliğindeki asi kuvveti ile yapılan çarpışmada, önemli miktarda kayıp veren asiler gece karanlığından yararlanarak kaçtı.²⁰⁹

Türk kıtalarının, sayıca kendilerinden çok daha kalabalık olan Ali ve Faysal komutasındaki asileri Rabiğ Limanı'na kadar kovalaması düşman hatlarında moral bozukluğuna neden oldu. En büyük korku harekâtın devam ettirilerek Mekke'nin ele geçirilmesiydi. Oysa Medine ve Kuzey Hicaz'daki birliklerin Mekke üzerine

²⁰⁸ *FO, 371/2781*, Extracts from Arab Bulletin, No. 23 of 26 September 1916.

²⁰⁹ Kıcıman, a.g.e., s. 85.

sanıldığı gibi bir saldırı yapabilme kabiliyeti yoktu. Çünkü böyle bir saldırı durumunda birliklerin merkezden uzaklaşarak dağlık ve gece aniden saldırma yeteneği yüksek düşmanla çevrili bir arazide dört günlük yolu aşarak, İngiliz savaş uçakları ile gemilerinin bulunduğu Rabiğ Limanı'nı ele geçirmesi imkânsızdı. Aynı durum Mekke için de geçerliydi. Fakat İngiliz arşiv kayıtlarında, böyle bir harekât yapılabilseydi Türk birliklerinin kesin zafer kazanaacağı açıkça görülmektedir. Faysal'ın yenilgisi, güç ve parayı kabile asabiyeti olarak belirleyen bedevi birliklerinin dağılmasına neden olacaktı. Eldeki imkânların yetersizliği söz konusu fırsatın kaçırılmasına neden oldu.

Faysal'ın kardeşi Ali ise, yine İngiliz tüfekleri, iki makineli tüfek ve işgal edilen yerlerdeki Türk birliklerinden elde edilmiş iki dağ topuyla teçhiz edilmiş 8.000 kişilik bir asi kuvvetiyle Mekke ile Türk birlikleri arasını tutarak, Mekke'ye olası bir harekâtı engellemeye çalışıyordu. Ali ile Faysal'ın güçleri arasındaki bağlantı Türk kıtaları tarafından kesilmişti. Her iki güç arasındaki urban asiler ani saldırılarla Medine ya da Kuzey Hicaz'a malzeme taşıyan Türk konvoylarına saldırıyorlardı. Bu saldırıların asıl amacı birlikler arası nakliyyede kullanılacak olan develerin ele geçirilmesiydi. Söz konusu saldırılardan bir tanesinde, 5 Kasım'da Medine'den Bir-i Derviş'e gitmekte olan 40 develik eşya ve teçhizat kafilesi asiler tarafından tuzağa düşürülerek yağmalandı.

Develer, tren yollarının ulaşamadığı ya da kullanılamadığı yerlerde Türk birliklerinin ihtiyaçlarının karşılanmasındaki en temel nakil araçlarıydılar. İngiliz istihbarat raporları Türk birliklerinde nakliye için kaç deve bulunduğunu tespit edememişti ve bu nedenle asiler özellikle develerin bulunduğu konvoylara saldırıyordu.²¹⁰

Söz konusu çatışmalar yaşanırken Hüseyin, Medine etrafındaki ve Kuzey Hicaz'daki Arap kabilelerini kendi safına çekerek asiler arasına katmak için türlü entrikalar çevirmekteydi. Ekim ayında,

²¹⁰ FO, 371/2781, detailing the Sherifal Ministry, 26 October 1916.

İngilizlerden ek cephane, obüs batarya topları ile dağ bataryaları talep etmişti. İngiliz Hükümeti ise Rabiğ ile Yenbo limanlarına, büyük kısmı Medine'ye gönderilmek üzere bol miktarda cephane ile çok sayıda tüfek gönderdi. Gönderilen silahlar arasında iki de makineli tüfek bulunmaktaydı. Ekim ayı ortalarında Abdullah, kuvvetlerini doğu yoluna yerleştirecekti ve böylece Medine'ye iki farklı yönden saldırılabilmesi mümkün olacaktı. Hüseyin, Suriye işgali emelinden vazgeçmemişti ve bir an önce Medine'yi işgal ederek kuvvetlerini Suriye'ye yönlendirmek istemekteydi.²¹¹

Rabiğ'de söz konusu gelişmeler yaşanırken 23 Eylül'de Taif düştü. Taif, aslında asilerin savaşıllığı sayesinde değil, isyanı ilk günden müstahkem mevkide karşılayıp kesinlikle karşı taarruza niyetlenemeyen Galip Paşa'nın komuta beceriksizliği nedeniyle düşmüştü.²¹² Taif'in düşmesinden daha olumsuz olan durum ise, Taif'in işgali ile Abdullah komutasındaki 5.000 asi ve cephanenin Rabiğ'e yapılacak olası bir Türk ilerleyişine karşı buraya kaydırılmış olmasıdır. Ayrıca, Taif'in düşmesi Mekke üzerine yapılabilecek bir karşı saldırıyı da zorlaştırmıştır. Ali, Abdullah, Zeyd ve Faysal Taif'in düşmesinden sonra güçlerini Rabiğ ile Medine etrafında konuşlandırdılar. Asiler, İngilizlerin de tavsiyesi ile özellikle Rabiğ'i elde tutmaya çalışmaktaydı.²¹³

İsyanın ikinci ayından itibaren düşman saflarında çözülme ve anlaşmazlıklar baş göstermişti. Galip Paşa'nın mücadele etmeyerek Taif'i teslim etmesi gidişatı tekrar Hüseyin'in ve dolayısıyla İngilizlerin lehine döndürdü.²¹⁴ İngiliz istihbarat raporları Mekke'nin güneyindeki Taif'in düşmesinin Türk birliklerinin moralini bozduğunu,

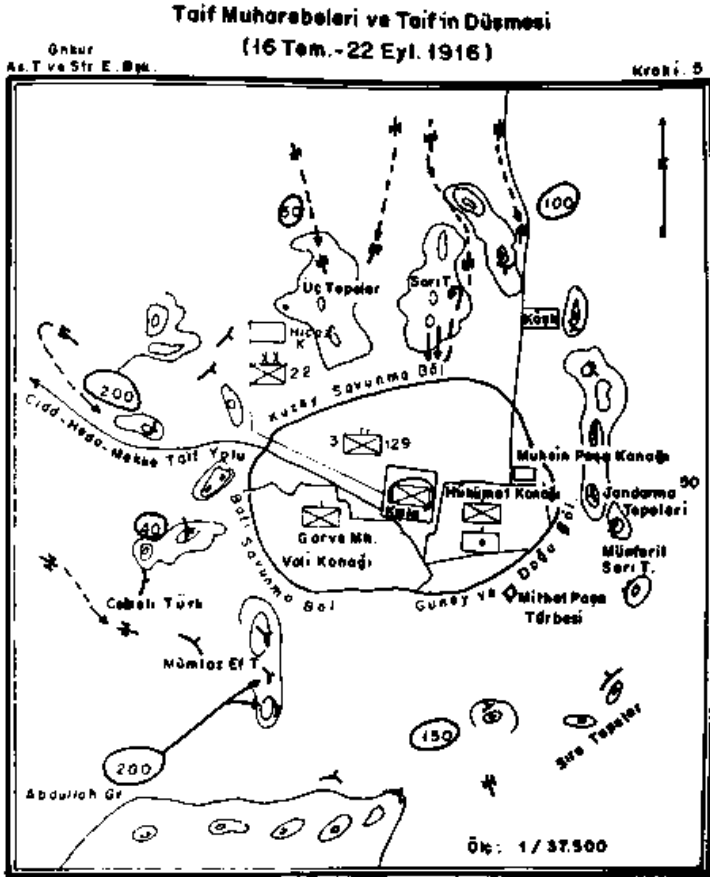
²¹¹ FO 371/2781, Reporting visit to Sherif of Mecca to inform the Hashimites of Indian Moslems' views, 19 October 1916.

²¹² FO 371/2782, Abdulla's announcement of coronation of King Hussein, 4 November 1916.

²¹³ FO, 371/2781, detailing the Sherifal Ministry, 26 October 1916.

²¹⁴ FO, 371/2781, Extracts from Arab Bulletin No. 23 of 26 September 1916.

birliklerin yiyecek, su ve mühimmat sıkıntısı çektiğini tespit etti. İngilizler, Taif'ten sonra Türk birliklerinin tek moral kaynağının Suriye'deki 4. Ordu Karargâhı ile bağlantıyı sağlayan Hicaz Demiryolu olduğunu ve bu yolun ele geçirilebilmesi durumunda Türk birliklerinin çaresiz kalacağını biliyordu.²¹⁵

Taif'in düşmesi [7]

²¹⁵ FO, 371/2781, Extracts from Arab Bulletin No. 23 of 26 September 1916.

[7] BDHTH-ATASE IV, 1979.

Medine'deki Türk birliklerinin şehirde kalıp, Hz. Muhammed'in az sayıda sahabe ile 627 yılında Mekkeli müşrik Araplara karşı yaptığı Hendek Savaşı benzeri bir savunmada bulunmaktan başka çok fazla seçeneği kalmamıştı. Tehdit yine Mekke merkezli olarak ortaya çıkmıştı ve bu sefer Yahudilerle işbirliği yaparak Hz. Peygamberi yok etmeye çalışan Ebu Süfyan liderliğindeki müşriklerin yerini İngilizlerle işbirliği yaparak Halife Sultan idaresindeki Osmanlı Devleti'ni yok etmeye çalışan Şerif Hüseyin ve oğulları almıştı.

Taif düştükten sonra morali yükselen ve aralarındaki sorunlar ile anlaşmazlıkları bir kenara bırakan asiler, güçlerini yeniden Medine ve Rabiğ'e ulaşımı sağlayan Tariki Sultani yolu üzerine yoğunlaştırmaya karar verdi. Bu amaca yönelik olarak Taif düştükten hemen sonra, 23 Eylül'de Rabiğ'de bir toplantı yapıldı. Toplantıya Ali, Faysal, Zeyd, Aziz Mısri, Nuri Said ile bölgedeki İngiliz temsilciler katıldı. Toplantı kararlarına göre; Türk birliklerinin Mekke'ye düzenlemesi olası harekâta karşı Medine'den Mekke'ye gitmekte olan ana yolun tutulmasına karar verildi. Bu amaçla kuzeybatı kanattaki güçler denizden yaklaşık 4.5 km. içerde konuşlanacak, deniz ile bu güçler arasındaki boş kısmın güvenliği limandaki İngiliz savaş gemilerinden yapılacak baraj ateşi ile sağlanacaktı. Böylece Rabiğ'deki su kaynaklarının da güvenliği sağlanmış olacaktı. Faysal'ın 7.000 kişi civarındaki güçleri Bir Abbas'ın batısına kaydırılacaktı ve Türk birliklerinin, Rabiğ'in kuzeyindeki Yenbo üzerine yapabileceği olası harekâtı engellemek için 3.000 kişilik başıbozuk bir asi urban gücü Medine'nin kuzeyine konuşlandırılacaktı. Taif'in düşmesi ile Abdullah komutasındaki 4.000 bedevi gücü serbest kalmıştı ve bunlar ihtiyat olarak Medine'nin kuzeyine kaydırılacaktı.²¹⁶

Görüldüğü gibi Kızıldeniz'deki İngiliz subayları ve sivil görevliler, Taif'in düşmesinden sonra Türk birliklerinin Yenbo, Rabiğ

²¹⁶ FO, 371/2781, Extracts from Arab Bulletin No. 23 of 26 September 1916.

ve Mekke üzerine düzenleyebilecek olduğu olası harekâtları engellemek için gerekli tedbirleri almış ve koordinesiz şekilde hareket eden Hüseyin'in oğullarını önce savunma sonra da saldırı pozisyonuna koymuştu.²¹⁷ Taif düştükten sonra Hüseyin, oğlu Abdullah'ı Medine'ye gönderilen yardımı engellemekle görevlendirdi.²¹⁸ Abdullah, kasım ayında iki top ve üç makineli tüfekle birlikte Medine'ye ulaşan doğu yolunu tutuyordu.²¹⁹

Düşmanın yukarıdaki planına karşın Türk birlikleri bir alaylık seferi kuvvet gücündeydi ve bu gücün yaridan fazlası muharip olmayan jandarma birlikleri ile Arap askerlerden oluşuyordu. Medine'deki güçlerin sayısında değişme olmamıştı. Düşmanın sınırsız imkânları ve limanları serbestçe kullanmasına karşın, Türk birliklerinin en önemli sorunlarından bir tanesi susuzlukken, diğeri ulaşım idi. Demiryolunun, İngilizler yönlendirmesindeki asiler tarafından sık sık tahrip edilmesi nedeniyle eldeki en etkin nakliye aracı develerdi. Fakat etrafı düşmanla çevrili savaş sahasında develerin satın alınması bir problem, Medine ve Kuzey Hicaz'daki karargâhlara nakledilmesi ise daha büyük diğer bir problem idi. İhtiyacın Suriye'den karşılanmasına çalışılıyordu fakat Türk birliklerinin hareketini yakından takip eden İngilizlerin bilgilendirmesi ile asi bedeviler deve konvoylarına saldırarak bu canlı nakliye araçlarının Türklerin eline geçmesini engelliyorlardı. Necd'deki İbni Farûdan satın alınan 1.200 develik konvoyun ekim ayı sonunda Şam'dan Medine'ye nakledileceği haber alınmıştı ve Hüseyin, Medine'ye intikalini engellemek için konvoyun nakil hatlarını kestirdi.²²⁰

²¹⁷ FO, 371/2781, Extracts from Arab Bulletin No. 23 of 26 September 1916.

²¹⁸ FO 371/2776, From The Sheriff of Mecca to Wilson Pasha, 11 October 1916.

²¹⁹ FO 686/34, Colonel Wilson, Jeddah to Amir Faisal ibn Hussein, 15 November 1916.

²²⁰ FO, 371/2781, Extracts from Arab Bulletin No. 23 of 26 September 1916.

Eylül ayındaki toplantıdan sonra Ekim’de şekillendirilen son plana göre Faysal, Türk birliklerinin güneye doğru ilerlemesine izin vererek ana karargâh ile birlikler arasındaki hattın uzamasını bekleyecek daha sonra kendisi kuzeyden, Ali güneye inerek doğudan ve Rabiğ’deki güçler de güneyden olmak üzere Türk birliklerinin karargâh ile ikmal hattına saldırılacaktı. Böylece, Rabiğ’i ele geçirmek için harekât başlatmış olan Türk birlikleri çembere alınarak yok edilecekti. Bu şeytani planının zayıf yönü, Türk birliklerinin ilerleyişinin durdurulamaması durumunda her şeyin tersine dönecek olmasıydı. Ayrıca, Rabiğ’deki Hüseyin Mübarig’in de Türklere yardım etme ihtimali vardı. Bu nedenle Faysal Wilson’dan Rabiğ’e birkaç İngiliz askeri çıkartılarak kendilerine olan İngiliz desteğinin gösterilmesini istedi. Albay Wilson, Faysal’ın Türk güçlerinin sayısını abarttığını düşünüyordu ve o da Faysal gibi, Rabiğ’e ileri harekât düzenleyecek Türk birliklerinin olası zaferinden korkuyordu.²²¹ Çünkü böyle bir zafer asilerin dağılmasına neden olacak, Hicaz İsyanı bir fiyaskoya dönüşecekti.

İngiliz istihbaratı her ne kadar yakından takip etse ve savaş esirlerini konuşursa da bu esnada Türk birliklerinin mevcudu hakkında kesin bilgiye sahip değildi.

Türk birliklerinin elindeki en etkili silah, İngilizlerin de kolaylıkla tahmin ettiği gibi Mekke’ye ani bir harekât düzenleyerek isyanın başını kopartmaktı. Hüseyin’in yokluğunda oğulları kaçınılmaz olarak birbirine düşecek ve isyan iç savaşa dönüşecekti. Fakat Mekke ile Medine arasındaki mesafe yaklaşık 480 km. uzunluktaydı ve bu mesafe develerle geçilmek durumundaydı. Develer, birliklerin harekât olanaklarını kısıtlayacak ve intikali yavaşlatarak tehlikeye atacaktı. Düşman coğrafyada bu kadar uzun bir mesafede nakliyenin tamamen develere bağlı olduğu, su sıkıntısının ve birliklere geceleri sinsice saldıran urban asilerin mevcudiyeti altında

²²¹ FO, 371/2781, detailing the Sherifal Ministry, 26 October 1916; Isaiah, a.g.m., s. 100.

değil Mekke'ye bir harekât düzenlemek, sağ salim ulaşabilmek bile büyük bir başarı olacaktı. Medine'deki ana karargâhtan ayrılacak birlikler yol üzerinde herhangi bir yerde kuşatılabilir, Yezid'in 10 Ekim 680 tarihinde Fırat kıyısında Hz. Hüseyin'e yaptığı gibi susuz bırakılarak yok edilebilirdi. Bu durumun İngiliz istihbaratı da farkındaydı fakat yine de Cidde'deki karargâh, Mekke'ye olası bir Türk harekâtından ciddi şekilde endişeleniyordu.²²²

İngiliz endişeleri nedensiz değildi. Çünkü Enver ve Cemal Paşalar, isyanın ilk gününden itibaren Mekke üzerine bir harekât yapılmasını istemişler ve Fahrettin Paşa'ya da bu yönde emir göndermişlerdi. Fakat eldeki imkânların değerlendirilmesi neticesinde böyle bir harekât için ek bir tümenlik güce ihtiyaç olduğu ve bu güç ulaşmadan harekâtın başarısız olacağı görülerek, harekâttan vazgeçilmiş, durumun düşman tarafından anlaşılmaması için de harekât yapılacaktı gibi hazırlıklara devam edilmişti. Düşman karargâhındaki endişe, söz konusu tedbirin etkili olduğunu göstermektedir.

Düşman hatlarında endişelere neden olan diğer yer, uzun süredir düşmanın aklını meşgul eden Kızıldeniz'in doğu yakasındaki liman kenti Rabiğ'e icra edilecek bir Türk harekâtıydı. Rabiğ Emiri Hüseyin Mübarig'in satın alınması başarılammıştı ve Mübarig Türk karargâhı ile birlikte hareket ediyordu. 23 Eylül toplantısında alınan savunma tedbirlerini yeterli görmeyen Hüseyin, uzun süredir İngilizlerden asker ve Türk hatlarını bombardıman etmek için kullanmak amacıyla savaş uçağı talep ediyordu. Hüseyin'in güçleri arasında Mısır'dan, Sudandan ve Hindistandan gönderilen Müslüman askerler ile subaylar da vardı fakat İngiliz Hükümeti neden olacağı tepkilerden çekinerek Hicaz'a Hristiyan İngiliz askeri çıkartmaya sıcak bakmıyordu.²²³ Bu esnada Abdullah,

²²² FO 371/2781, Arabian Report No. XVII, reporting on Rabegh Operations mainly.

²²³ FO 371/2781, Arabian Report No. XV, 2 November 1916.

emrindeki asi şeflerinden bir tanesine Hüseyin Mübarig'i katletmesi emrini verdi.²²⁴ Arap Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'ne sadık olan iki emir, Hüseyin Mübarig ve İbni Reşit asiler tarafından katledilecektir.

İngiliz karargâhında işler çok iyi gitmiyordu ve Hicaz'a asker gönderilmesi teknik olarak da imkânsızdı. Zira ekim ayında Balkanlar'daki Alman ilerleyişinin durdurulabilmesi için Romanya'ya yardım edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştı. Bu durumu dikkate alan Savaş Kabinesi, Rabiğ'e asker göndermemeye karar verdi. Asker haricindeki diğer ihtiyaçlar karşılanacaktı. Oysa McMahon, Kızıldeniz sahiline yönelik olası Türk harekâtının başarılı olması halinde Hüseyin'e bağlı güçlerin mağlubiyetini önlemek için Rabiğ'e gönderilecek bir alaylık İngiliz gücü ile savaş uçaklarını hazırlamıştı. Bununla birlikte Londra Fransız askerlerinin Rabiğ'e gönderilmesini kabul etti.²²⁵ Londra'nın bu kararı üzerine Fransa, Hüseyin'e yardım için 400 asker ile 800 ton mühimmat taşıyan bir gemiyi Marsilya'dan yola çıkartarak Kızıldeniz'e gönderdi.²²⁶

Albay Wilson ile McMahon'un ısrarlarına rağmen, Savaş Kabinesi 18 Ekim'de, Rabiğ'e asker gönderilmemesi konusundaki kararın kesin olduğunu bildirince, 19 Ekim tarihinde Yüzbaşı Lawrence ile asi Erkân-ı Harbiye Reisi Aziz Mısri durum tespiti yapmak üzere Cidde'den Rabiğ'e gönderildi. Savaş Kabinesi Hicaz'a savaş uçağı gönderilmesine de taraf değildi. Uçakların gönderilmesi Lloyd George ile Askeri Operasyonlar Müdürü Lord Harding'e yapılan özel başvuru ile mümkün olmuştu.²²⁷ Lawrence 17 Kasım'da, Rabiğ ile Medine arasındaki dağ kabilelerinin engellemesi nedeniyle Türk birliklerinin Rabiğ'e harekât düzenleyemediğini, Türklerin Mekke'ye saldırmayı tercih edeceğini, İngiliz güçlerinin bir an

²²⁴ Kral Abdullah, a.g.e., s. 125.

²²⁵ FO 371/2781, Arabian Report No. XV, 2 November 1916.

²²⁶ FO 371/2781, Arabian Report No. XV, 2 November 1916.

²²⁷ FO 371/2781, Arabian Report No. XV, 2 November 1916.

önce Rabiğ Limanı'na varması gerektiğini, bağımsızlıklarına saygı gösterildiği sürece Arap kabilelerinin İngiliz dostu olduğunu" bildirdi. Buna ek olarak Lawrence, Hüseyin'in ısrarlı taleplerine rağmen neden olacağı sorunlar göz önüne alınarak İngiliz askerlerinin Hicaz'a çıkartılmaması gerektiğini düşünüyordu.²²⁸

Ekim ayı sonuna gelindiğinde, Türk birlikleri karşısında mağlup olan Faysal Hamra'ya doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Bu mağlubiyet hem Ciddé'deki İngiliz subaylarının hem de Mekke'deki Hüseyin'in paniklemesine neden oldu. Yenilgi üzerine büyük korkuya kapılan Hüseyin, İngiliz askeri talebini tekrarlayarak acil yardım istedi. Asilerin mağlubiyetinden sonra Bir Abbas da düşmandan geri alınarak Türk birlikleri tarafından uçak üssü olarak kullanılmaya başlandı.²²⁹

Savaş Kabinesi'nin ret kararına rağmen Hüseyin'in ısrarla Hicaz'a İngiliz askeri istemesinin iki temel nedeni vardı; 1.) İngiliz askerlerinin varlığında İngiltere'nin kendisine daha etkin ve cömert şekilde yardım sağlayacağına inanıyordu. 2.) İngiliz askerlerinin Hicaz'da savaşması diğer Arap kabilelerine kendisine olan İngiliz desteğini gösterecek ve krallık ilanı ile halifelik isteği daha kolay gerçekleşebilecekti. Fakat Müslüman sömürgelerindeki hassasiyetleri ve müttefikleri ile kurulu hassas dengeyi göz önüne alan İngiltere, Hicaz'a Müslüman olmayan asker göndermeme konusunda kararlıydı.

Rabiğ'e giden Lawrence ile Mısri, şehrin ne savunma yapmaya ne de ileri harekât tatbik etmeye hazır olmadığını da tespit etmişti. İngiliz Genelkurmay'ı, Medine'deki Türk birliklerinin Habeşistan'dan deve ile malzeme satın aldıkları bilgisini Kahire Müstemleke İdaresi'ne iletti.²³⁰ Bu esnada, Türk birliklerinin

²²⁸ FO 371/2781, Arabian Report No. XVIII of 20 November 1916 assessing operations.

²²⁹ FO 371/2781, Arabian Report No. XV, 2 November 1916.

²³⁰ FO 371/2781, Arabian Report No. XV, 2 November 1916.

Medine'nin güney ve güneybatısını tahkime başladıkları, Rabiğ'in üç günlük mesafesine ulaştıkları ve kente doğru hızla ilerledikleri rapor edildi.²³¹ Rabiğ'deki düşman güçlerinin sahip oldukları olağanüstü olanaklara rağmen, son haber düşman karargâhında büyük paniğe neden oldu.²³²

McMahon, son gelişmeler üzerine bir durum değerlendirmesi yaptı ve Türkler Medine'de Alman askeri bulundurduğu için şartların değiştiğini, geline durumda kendilerinin de Hicaz'a Müslüman olmayan asker sevk edebileceğine karar verdi. Fransızlar Rabiğ'e bir Fransız gücü göndermek istiyordu çünkü 23 Eylül'deki toplantıda alınan kararın aksine Rabiğ'in denizden yapılacak baraj ateşi ile savunulması imkânsızdı.²³³

İngilizler Sir Reginald Wingate'in emri ile Kızıldeniz'deki donanmalarını takviye etti ve Fransızlar ile birlikte Rabiğ'e asker, çok sayıda top, obüs bataryası ile makineli tüfek gönderildi. Bu esnada Rabiğ'de Faysal'ın yanında bulunan Lawrence, Rabiğ ile Medine arasındaki bölgede bulunan Arap kabilelerini Türklere karşı kışkırtıyor ve satın alıyordu. Böylece, Rabiğ'e karşı olası bir harekâtı ilk olarak bölgedeki bedevi kabilelerinin karşılaması sağlandı.²³⁴

Görüldüğü gibi 1916 yılı kasım ayında şayet Türk birlikleri Rabiğ'e karşı bir harekât düzenleyebilecek durumda olsaydılar, Rabiğ'in düşmandan geri alınması mümkündü.²³⁵ Türk birliklerinin Rabiğ'e doğru harekât yaptığı şeklindeki haberler aslında küçük çaplı birliklerin yer değiştirmesinin yanlış anlaşılmasıydı ve bu

²³¹ FO 371/2782, Extract from Arab Bulletin no. 29 of 8 November 1916 regarding Rabegh.

²³² FO 371/2781, Arabian Report No. XV, 2 November 1916.

²³³ FO 371/2781, Arabian Report No. XV, 2 November 1916.

²³⁴ FO 882/6, T.E. Lawrence to Director, Arap Bureau, Cairo, 5 December 1916.

²³⁵ FO 371/2781, Arabian Report No. XVII, reporting on Rabegh operations mainly.

bile düşmanı korkutarak uykusunun kaçmasına yetmişti. Harekâtın yanlış istihbarattan kaynaklandığının anlaşılması üzerine iç bölge-
lere İngiliz askeri gönderilmesinden vaz geçildi.²³⁶

Rabiğ, Medine'ye ikmal sağlayacak yolun üzerindeki liman ol-
masının yanında; hem İngiliz savaş uçaklarının üssü olarak hem
de Arap askerlerin eğitimi için kullanıldığından çok önemliydi.
Ayrıca bölgedeki en önemli su kaynakları Rabiğ'de bulunuyordu.²³⁷
Rabiğ'in elde tutulmasına bu kadar önem verilmesinin diğer ne-
deni İngilizlerin ve Fransızların Hüseyin'e olan güvensizliğiydi.
Çünkü Fransız Müslümanların lideri Sidi Ben Gabrit, "Şerif" in
kendini tehlikede gördüğünde Türklerle anlaşma yoluna gidece-
ğini" rapor etmişti.²³⁸

Rabiğ'de ve Güney Hicaz'da bu gelişmeler yaşanırken,
Medine'deki Türk birlikleri, susuzluk, açlık ve mühimmat yeter-
sizliği ile mücadele ediyordu ve birlikler yeniden muhasara altına
alınma tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Şartlar ve düşmanın zafiyet-
leri isyanın bastırılabilmesi için uygun fırsatlar yaratmasına rağ-
men bundan yararlanılamıyordu. Bu durumun iki temel nedeni
vardı; 1.) Savaş esnasında, hatta savaş öncesinde açıkça ortaya çı-
kan istihbarat yetersizliği ve kontrespiyonaj faaliyetlerindeki bece-
riksizlik nedeniyle düşmanın durumunun tespit edilip buna göre
strateji oluşturulamaması ve 2.) düşmanın zafiyetlerinden yarar-
lanmaya yetecek, bir hücum ya da karşı saldırı başlatabilecek mu-
harip asker ile gerekli mühimattan yoksun olunması.

Birlikler, kendilerinden sayıca kalabalık, araziye ve topografyayı
çok iyi bilen, denizden sürekli destek alan, mağlup olacağını anla-
yınca elindeki mühimmatı bırakarak dağlara kaçan, geceleri aniden

²³⁶ FO 371/2782, Extract from Arab Bulletin no. 29 of 8 November 1916
regarding Rabegh.

²³⁷ FO 371/2781, Arabian Report No. XVII, reporting on Rabegh opera-
tions mainly.

²³⁸ FO 371/2781, Arabian Report No. XVIII of 20 November 1916 asses-
sing operations.

sinsice saldıran, taşı, toprağı, güneşi, asiler tarafından zehirlenen su kuyusu, asileri saklayan vahası, köylüsü ile durmadan dinlenmeden elindeki cephaneyi ve iışeyi idareli kullanarak mücadele etmek zorundaydı. Bu nedenle 1916 yılı sonuna yaklaşılrken birlikler hem yorgun düşmüş hem de oldukça yıpranmıştı. Çarpışmalarda hayatını kaybeden ve yaralananlar nedeniyle de kuvvet sayıları her gün biraz daha eriyordu. Buna rağmen Medine müdafileri şehri kanlarının son damlasına kadar savunmaya kararlıydı.

İngiliz istihbaratı ise, Türk birlikleri ile ilgili olarak sürekli bilgi topluyor, Türk taraftarı kabileleri ya korkutarak, ya satın alarak ya da kandırarak kendi tarafına kazanıyor, böylece Türk kıtalarının yerli halktan yardım ve yiyecek sağlarnasını engelliyordu. 1916 yılı kasım ayındaki istihbarat bilgileri, Türk birliklerinin bir tümenlik güçle kuşatma yarma harekâtı ve karşı saldırı başlatacağı yönündeydi. Ayrıca güvenilir kaynaklardan gelen bilgiler, birliklerin bol miktarda makineli tüfeğe, dağ topuna ve çok sayıda deveye sahip olduğu yönündeydi. Türk birliklerinin çok miktarda deve toplamış olması, olası bir harekâtın nakliyesinin develerle sağlanacağını İngilizler tarafından tespit edilmesine neden olmuştu.²³⁹

İngiliz istihbaratı ayrıca Medine'deki birliklerde, üç uçak, süvari kıtası ve telsiz bulunduğundan da haberdardı ve ilk hedefin Mekke olacağı bilgisi elde edilmişti. Bu nedenle Mekke üzerine yapılabilecek bir harekâtın engellenebilmesi için Türk dostu Arap kabilelerinin belirlenerek etkisizleştirilmesine özel önem verilmeye başlandı.²⁴⁰

Görüldüğü gibi Fahrettin Paşa İngilizleri, Mekke üzerine bir taarruz yapacağına inandırmıştı ve bu nedenle asiler Rabiğ-Cüleycüle Boğazı arasında çakılı kalmıştı.

²³⁹ *FO 371/2781*, Arabian Report No. XVIII of 20 November 1916 assessing operations.

²⁴⁰ *FO 371/2781*, Arabian Report No. XVIII of 20 November 1916 assessing operations.

İngiliz istihbaratı, Türk birliklerinin ilk ve öncelikli hedefinin Mekke olacağından emindi. Çünkü, Osmanlı Devleti bu kadar büyük bir toprak parçasını bir seferde kaybetmeyi ve kutsal yerlerin elinden çıkmasını kolaylıkla kabullenmeyecekti. Ayrıca Suriye, Filistin ve Mezopotamya'nın korunabilmesi için Hicaz'ın elde tutulması gerekiyordu.²⁴¹ 1917 yılı başında Medine ve civarındaki Türk birlikleri aslında ne bir yarma harekâtı ne de karşı hücum icra edebilecek durumda değildi. Fakat Hicaz'daki isyanı organize eden Albay Wilson, McMahon, Storrs ve bölgedeki İngiliz komutanlığı elde ettikleri istihbarat raporları nedeniyle; Türk birliklerinin; disiplinli, etkili ve organize olmuş durumundan, belli bir amaca ve hedefe yönelik hareket edeceklerinden, saldırı için zaman ve hedef seçme inisiyatifini ellerinde bulundurmalarından ve zafer kazanılması durumunda kendileri tarafından sindirilen Arap kabilelerinin tekrar Osmanlı Devleti tarafına geçmesi ihtimalinden ciddi biçimde endişeleniyorlardı.²⁴²

Buna karşın, Türk birliklerinin Mekke ya da Rabiğ üzerine düzenleyecek oldukları bir karşı saldırıda karşılaşacak oldukları olası sorunlar şu şekilde tespit edilmişti; 1.) İntikalin düşman bir coğrafyada çok uzun ve açık arazide, sinsi bir şekilde saldıran bedevilere karşı yapılmak zorunda olması. 2.) İntikal esnasında su ihtiyacının karşılanması ve ulaşımın sağlanmasının getireceği zorluklar. 3.) Asilerin fırsat bulduklarında birliklere büyük bir nefretle saldıracak olması. 4.) Düşmanın deniz gücüne sahip olması ve denizden sürekli yardım alması, sahile yakın bölgelerde savaş gemilerinden baraj ya da örtü ateşi yapılma ihtimali 5.) Birliklerin Mekke'ye intikali sağlanabilse bile ana karargâh ile yaklaşık 480 km.'lik bir uzunluğa sahip olacak hattın art kısmının Araplar

²⁴¹ FO 371/2781, Arabian Report No. XVIII of 20 November 1916 assessing operations.

²⁴² FO 371/2781, Arabian Report No. XVIII of 20 November 1916 assessing operations.

tarafından kesilerek birliklerin kuşatılma ihtimali. 6.) İntikal esnasında yük hayvanı olarak kullanılacak olan develerin birlikleri yavaşlatma olasılığı. Bedevilerin en etkin oldukları savaş şekli, açık arazideki kamplara sızarak sinsice gerçekleştirdikleri gece saldırılarıydı.²⁴³ Bu nedenle develerin yavaşlattığı intikal birlikleri urban bedevilerin açık hedefi haline gelecektir.

Faysal da daha önce sinsice planladığı şekilde, Türk kıtalarının müstahkem mevkilere çıkartarak açık arazide tuzağa düşürmek için fırsat kollamaktaydı. Bu amaca yönelik olarak Ekim ayı sonunda büyük kardeşi Ali'ye yazmış olduğu mektupta, "Türk birliklerinin dikkatini çekerek müstahkem mevzilerden çıkmalarını sağlamasını ve kendisinin uygun anda karargâhtan uzaklaşmış olan birliklerin arka hatlarına saldıracağını" bildirdi.²⁴⁴

Mekke'ye bir günde varılamayacağı için birliklerin intikal esnasındaki gecemeleri böyle bir saldırı için düşmana önemli fırsatlar verecekti. Bu nedenle mevcut şartlar altında Türk birliklerinin müstahkem Medine mevzilerinden çıkarak Mekke üzerine bir yarma harekâtı ya da karşı saldırının icrası beraberinde büyük riskler taşıyordu ve kapsamlı bir değerlendirmeden sonra böyle bir harekâtın intihar anlamına geleceği görülerek, harekâttan vazgeçilmişti. Oysa isyanın bastırılabilmesi için Mekke'nin bir şekilde ele geçirilmesi ve Hüseyin'in etkisiz hâle getirilmesi gerekiyordu.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Mekke üzerine yapılacak bir harekâtı engellemeye kararlı olan İngiliz karargâhı, asi kuvvetleri Medine etrafında konuşlandırarak Türk birliklerinin Medine'yi savunmak zorunda bırakılmasına karar verdi. Belirtilen amaçla, Faysal komutasında 5.000 kişilik bir kuzey kuvveti, Ali'nin komutasında sayıları 2.000 ile 5.000 arasında değişen merkez kuvveti

²⁴³ *FO 371/2781*, Arabian Report No. XVIII of 20 November 1916 assessing operations.

²⁴⁴ *FO 371/2782*, Extract from Arab Bulletin no. 29 of 8 November 1916 regarding Rabegh.

ve Abdullah komutasındaki 5.000 kişilik güney kuvveti Medine çevresinde konuşlandırıldı.²⁴⁵ Bunlara ek olarak, Rabiğ, Cidde ile Kızıldeniz'in diğer limanlarındaki İngiliz ve Fransız savaş gemileri, sınırsız cephane desteği ile ulaşım imkânları, yerel kabilelerden gönüllü veya zorla alınan lojistik destek de düşman güçlerinin hizmetindeydi.

Tüm bu olanaklara rağmen Türk birlikleri karşısında kayda değer başarı sağlayamayan düzensiz bedevi asileri disiplinli orduya dönüştürmeye çalışan düşman, Osmanlı Ordusu'na mensup Hindistan'daki savaş esiri Arap subayları Hicaz'a getirtti. Asilerin öncelikli amacı Medine'yi ele geçirmekti çünkü bu sayede Hüseyin'in Suriye'yi işgal planlarının da önü açılmış olacaktı.²⁴⁶ Fransızlar, Hüseyin'in Suriye'yi işgaline izin vermeyecekleri için asilerin Medine'yi işgal etmesini istemiyorlardı.

Durum tespiti yapmak ve gelişmeleri yerinde görerek raporlamak amacıyla, kasım ayı başında Albay Wilson, Lawrence ile Ronald Storrs Cidde'ye ulaştılar ve buradan yollarına devam ederek şehrin dışında kamp kurmuş olan Abdullah'la buluştular. Abdullah, Wilson ile Storrs'u Taif'i işgal ettiğinde esir düşen Taif'teki kıtaların komutanı ve Hicaz Genel Valisi Galip Paşa'nın [Korgeneral Pasinler] kılıcı ile karşıladı. Kılıcı Abdullah'a düşman eline geçmesi için Galip Paşa vermişti.²⁴⁷ Galip Paşa'nın, kendisini aldatacak Taif'i kuşatan, asi lideri ve Osmanlı Devleti'ne ölümcül darbe indirmek için her şeyi yapan İngiliz işbirlikçisi Abdullah'ı düşman görmeyerek kılıcını teslim etmesi ilginç bir durumdur.

Heyet Abdullah'ı da yanına alıp hep birlikte Mekke'ye gitti. İngiliz heyeti Mekke'ye vardığında bir Fransız heyeti de şehirde

²⁴⁵ FO 371/2781, Arabian Report No. XVIII of 20 November 1916 assessing operations; *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 258.

²⁴⁶ FO 371/2781, Arabian Report No. XVIII of 20 November 1916 assessing operations; *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 258.

²⁴⁷ Kral Abdullah, a.g.e., s. 116.

bulunuyordu. Wilson, Lawrence ve Storrs'un bir amacı Türk birliklerine deve satışını engellemek iken, diğer amaç Hüseyin'in istemiş olduğu 10.000 £ tutarındaki altını elden teslim etmek ve Hicaz'a kesinlikle İngiliz askeri gönderilmemesine karar verildiğini ve Türk uçaklarının varlığı nedeniyle Rabiğ'e İngiliz uçağı gönderilmesinin de ertelendiğini Hüseyin'e bildirmektir.

Asker gönderilmeyeceğı ve uçakların ertelendiğı bilgisi kendisine söylendiğinde, bir an önce Medine'yi işgal ederek Suriye'ye saldırıyı planlayan Hüseyin, İngilizlerin kararından hoşlanmadığını muhataplarına belli etti. Hüseyin, görüşme esnasında İngiliz askeri ve uçakları konusunda o kadar fazla ısrar etti ki Storrs diplomatik teamüllerin dışına çıkarak "İngiliz Ordusu'nu ya da uçaklarını [Cidde] konsoloslüğümüzün arka bahçesinde emrinize hazır bekletecek durumda değiliz" cevabını vermek zorunda kaldı.²⁴⁸ Hüseyin, oğlu Abdullah vasıtasıyla İngilizleri kararlarını değiştirmeye ikna etmeyi denedi fakat bu çabalar da sonuç vermedi. Hüseyin'in rahatsız olduğu diğer konu Vahhabi Muhammet Reşit Rida'nın Mekke'de hac ibadetine katılmasına izin verilmesi idi.²⁴⁹

Konuşmada tercümanlığı Ronald Storrs yapıyordu ve Hüseyin'in asker talebinin sürekli tekrarlanarak ardı arkasının kesilmemesi üzerine "ben askeri konuları bilmem ve yetkim yok" diyerek politik bir manevra yapmayı tercih etti. Bunun üzerine Abdullah, Storrs'a 1916 Kasım ayına kadar yaptıkları işbirliklerinin tarihçesini özetleyerek; "afedersin ama bizim isyan etmemizi sağlayan senin mektubun ve mesajınla bu işler [isyan] başladı ve bize yardım için mümkün olan her şeyi yapacağınız sözünü vermişsiniz" dedi.²⁵⁰

²⁴⁸ FO 371/2781, Arabian Report No. XVIII of 20 November 1916 assessing operations.

²⁴⁹ FO 371/2782, Extract from Arab Bulletin no. 29 of 8 November 1916 regarding Rabegh.

²⁵⁰ FO 371/2782, Extract from Arab Bulletin no. 29 of 8 November 1916 regarding Rabegh.

Abdullah'ın İngilizlere kızgın olmasının asıl nedeni acilen istemiş olduğu 10.000 £ tutarındaki altının İngiliz heyeti tarafından getirilmemiş olmasındaydı. İngiliz heyeti Cidde'ye döndüğünde Faysal'dan gelen acil bir telgrafla karşılaştı. Faysal, "iki Türk uçağının operasyonlara başladığını ve Arapların korku ve dehşete düştüğünü" bildiriyordu. Lawrence, "birkaç Türk uçağının 4 ya da 5 gündür bölgede bulunduğunu" söyleyerek Faysal'ın verdiği bilgileri teyit etti. Durum değerlendirmesi yapan Storrs günlüğüne, "Türkler hiçbir Arap görevli kullanmadıkları için uçakların rüşvetle tahrip edilmesi mümkün değildir" notunu düşti. İngiliz heyeti, Hüseyin ve oğullarının İngiliz askerlerini Hicaz'a getirtebilmek için hadiseleri abarttıklarının farkındaydı.²⁵¹

İngilizlerin asi şefleriyle ve Hüseyin ile sürekli toplantı yapmasının asıl nedeni son başarısızlıklardı. Zira isyan başladıktan sonra 1916 yılı haziran-aralık ayları arasındaki muharebelerde de asiler başarı sağlayamamış ve mağlup olmuşlardı.²⁵² En son aralık ayında Medine'nin güneybatısında Ali ve Faysal komutasındaki asiler Fahrettin Paşa karşısında ağır bir yenilgi almıştı.²⁵³

İngiliz heyeti en son olarak, asilerin Erkân-ı Harp Reisi Aziz Mısri ile görüştü ve Mısri Medine'nin erken zamanda ele geçirilebileceğini söyledi.²⁵⁴ Oysa 1917 yılı arifesine gelindiğinde, Medine'deki Türk birlikleri ile düşman desteğindeki asiler arasındaki çarpışmalar I. Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde yaşanan Marn Hattı yıpratma savaşlarının iki yıl sonraki tekrarı niteliğindedir. General Moltke'yi Fahrettin Paşa, düşman kumandanları General Joffre ile General Laurezac'ı ise Şerif Hüseyin ile Albay Wilson temsil ediyordu.²⁵⁵

²⁵¹ FO 371/2782, Extract from Arab Bulletin no. 29 of 8 November 1916 regarding Rabegh.

²⁵² Çopur, a.g.m., s. 267.

²⁵³ BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 267.

²⁵⁴ FO 371/2782, Extract from Arab Bulletin no. 29 of 8 November 1916 regarding Rabegh.

²⁵⁵ Marn Hattı savaşları için bkz. Renovin, a.g.e., s. 271-289.

Düşman tüm teknik imkanlarına, istihbarat etkinliğine, casusluk faaliyetlerine ve sınırsız ekipman ile cephane tedarik imkanlarına rağmen 1916 yılının sonuna varıldığında yıpratma ya da cephe savaşı ile Medine'yi ele geçirmeyi başarmayınca yeni bir taktik denemeye karar verdi.²⁵⁶ Medine'nin ve Türk birliklerinin can damarı Hicaz Demiryolu'ydu ve düşman da bu durumun farkındaydı.

Medine'yi savunan Türk birliklerinin nefes borusu Suriye ile bağlantıyı sağlayan Hicaz demiryoluydu. Demiryolunun kesilmesi durumunda Medine'deki birliklerin nefessiz kalarak yavaş yavaş direnme gücünü kaybedeceği açıktı. Belirtilen nedenle, bedevi Arapların demiryoluna saldırı ve sabotaj teknikleri konusunda eğitilmesine ve urban bedevilerden müteşekkil bir sabotaj birliği kurulmasına karar verildi.²⁵⁷ Bu esnada düşman, "Türk Ordusu'nun Medine'deki halka baskı uyguladığı propagandasını" yapıyordu. Oysa İngilizlerin desteklediği Hüseyin, Mekke'deki muhaliflerini, dükkânlarını ve evlerini yağmalattırarak sindiriyordu.²⁵⁸ Bu durum dönemin İngiliz istihbarat raporlarında açıkça görülmektedir.

Demiryolu tahribatının etkili yapılabilmesi için asileri eğitmeye karar veren İngilizler, Vech'in düşmesinden sonra burada bir demiryolu tahribat eğitim okulu kurdular. Okulun idarecisi İngiliz Teğmen Garland'dı. Garland, çok sayıda asi bedeviyi eğiterek demiryolunun etkili tahribatı için hazır hâle getirdi.²⁵⁹ Sabotaj okulunun Vech'de kurulması tesadüf değildi. Vech hem denizden ikmale uygundu hem de demiryolu hattına en yakın yerleşimdi.

²⁵⁶ FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

²⁵⁷ FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

²⁵⁸ FO 141/817, detailed report by Hussein Ruhi Effendi on Mecca and surrounding country, 3 November 1916.

²⁵⁹ FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

Bu esnada Mekke’de içten içe bir huzursuzluk yayılıyordu. Mekke halkı, Hüseyin’in Türk egemenliğinden kurtulması durumunda kendilerine nazik ve anlayışlı davranmaktan vazgeçerek bir zalime dönüşeceğinden korkuyordu ve bu korkunun yersiz olmadığı muhaliflere yapılan saldırılar ile ortaya çıkmıştı.²⁶⁰ Mekke’de bu gelişmeler yaşanırken İngiliz propagandası ve Lawrence idaresinde dağıtılan altınlarla Medine çevresindeki kabilelerin büyük kısmı düşman işbirlikçilerine dönüştürüldü.²⁶¹ Böylece Medine’deki birliklerin, civar kabilelerden erzak ya da deve satın almasının önüne geçildi. 1917 yılında Medine’deki birlikler için şehri savunmanın ve hayatta kalabilmenin çok daha zor olacağı artık tahmini zor bir durum değildi. Demiryolunun 1917 yılında çalışmaya devam etmesi birliklerin nefes almasını sağlayacaktır.

1916 yılı kasım görüşmesinden sonra, 11 Aralık’ta Cidde’ye dönen Storrs, Albay Wilson, Yüzbaşı G. Lloyd, Fransız General Brémond ve İtalyan Albay Barnabei ile birlikte önceki gün Cidde’ye ulaşmış olan Hüseyin ile bir kez daha toplanarak durum değerlendirmesi yaptı. Hüseyin bu toplantı sonrasında Storrs ile yapmış olduğu özel görüşmede “İngiliz askeri talebini” yineledi ve “Majesteleri Hükümeti bize Hicaz Demiryolu’nu tahrip edeceğine söz vermişti” diyerek, bir türlü tamamen yok etmeyi başaramadığı demiryolunun çalışmaz hâle getirilmesi için yardım istedi. Storrs’un raporundan 1916 yılı sonuna kadar İngiliz Hükümeti’nin asilere 60.000 tüfek ve bol miktarda cephane sağladığı anlaşılmaktadır.²⁶²

Storrs’un diğer kaydı asilere komuta eden Aziz Mısri’nin Enver Paşa’yı taklit eden davranışlarıdır. Hüseyin, artık Mısri’ye güvenmiyordu, temsilcisi olarak Kahire’ye atamış olduğu Faruki’den de

²⁶⁰ FO 371/2779, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917.

²⁶¹ FO 371/3012, extract from the Arab Bulletin no. 28 of 1 November 1916.

²⁶² *Arab Bulletin*, No. 38, Summary of news and account of Ronald Storr’s interviews with Sharif Hussein at Jeddah, December 1916.

memnun değildi ve her ikisinin de değiştirilmesi talebini Storrs'a ilettili. Görüşmede Hüseyin'in dile getirdiği diğler konu halifelik meselesidir. Storrs, "hiçbir belgede böyle bir hitap görmediği" cevabını verdi. Aslında Lord Kitchener isyana teşvik için Hüseyin'e böyle bir hitap kullanmıştı ve Storrs raporuna, "şükür ki devlet arşivleri şu anda buradan çok uzakta ve namahrem kişilerin [Araplar] bu arşive ulaşarak araştırma yapması imkânsız" notunu düşti.²⁶³ Araştırma imkânı olsaydı, Hüseyin'in haklı olduğu rahatlıkla görülebilecekti.

1916 yılı sonunda Hüseyin'in isteği kabul edilerek, Aziz Mısri görevden alındı ve yerine diğler bir Osmanlı subayı olan Cafer Askeri getirildi. Cafer Askeri'nin anılarında, Türklere karşı en az Aziz Mısri kadar nefret duyduğu görülür: "...Burada, Muhammed Said et-Tarablusi isimli gedikli subayın gösterdiği üstün kahramanlık ve fedakârlığı anmadan geçemeyeceğim. Kendisi düşman [Türk] siperlerine çok yakın bir yerde vurularak öldü..."²⁶⁴ Türk Ordusu'nda eğitilmiş ve elde ettiği her şeyi Osmanlı Devleti'ne borçlu olan bir subayın Türk askerlerine yönelik "düşman" algısı ve nefreti anlaşılabilir bir durum değildir.

Abdullah liderliğindeki asiler 1916 yılı aralık ayında beklenmedik bir kazanım elde ettiler. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü Kuşçu Başı Eşref [Sencer], Yemen'deki kıtalara silah, mühimmat ve para götürmek için yola çıkmıştı. Hicaz İsyanı nedeniyle kıtalarla bağlantı kesilmişti. Kuşçubaşı Eşref'in yanında 25.000 Lira tutarında Osmanlı altını ve 80.000 banknot para bulunuyordu. Kuşçubaşı Eşref, 27 Aralık günü demiryolu hatından ayrıldıktan sonra Hayber civarında Abdullah liderliğindeki asiler ile karşılaştı. Hayber kesiminde demiryolunu tahrip etmek için bekleyen kalabalık sayıdaki asilerle tesadüfen karşılaşan Kuşçubaşı Eşref ve beraberindeki 114 kişilik müfreze dört saatlik çatışma

²⁶³ *Arab Bulletin*, No. 38, Summary of news and account of Ronald Storrs' interviews with Sharif Hussein at Jeddah, December 1916.

²⁶⁴ *İsyancı Arap Ordusu'nda Bir Harbiyeli-Cafer el-Askeri*, Çev. Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2008. s. 129.

sonrasında asilere esir düştü. Kuşçubaşı Eşref de yaralı olarak yarındaki para ve altınlar ile asilerin eline geçti.²⁶⁵

Asilerin lideri Abdullah, Kuşçubaşı Eşref'e yaptıkları başında toplar, makineli tüfekler, bol miktarda ganimet, Emir İbni Reşit, Emir İbni Suud ve Yemen İmamı'na gönderilen hediyeler ile 38.000 cüneyh Osmanlı altını ele geçirdiklerini kaydetmektedir.²⁶⁶ Abdullah Kuşçubaşı Eşref'i İngilizlere teslim etti. Kuşçubaşı Eşref gibi bir kahramanın bu kadar yüklü bir meblağ ile düşmanın eline geçmesi büyük bir kayıptı. Eşref, Hicaz İsyanı ve Hüseyin'in niyetleri hakkında Cemal Paşa'yı ve Galip Paşa'yı defalarca uyarmasına rağmen, söyledikleri dikkate alınmamıştı. Bu nedenle de Cemal Paşa ile arası açılmıştı.

1917 yılı başına varıldığında düşman kendisini Rabiğ'de halen güvende hissetmiyordu ve birliklerin yapacağı ani bir hücum harekâtı Rabiğ'in geri alınmasına yetecekti. Bu durum dikkate alınarak, Albay Wilson ile Fransız, İtalyan mevkidaşları ve çok sayıda yerel asi şefinin katılımıyla yapılan geniş çaplı toplantıda Rabiğ'in boşaltılması ele alındı. Uzun tartışmalardan sonra, Türk birlikleri varmadan şehrin boşaltılmamasına karar verildi. Oysa Medine'deki Türk kıtaları ne Mekke ne de Rabiğ üzerine herhangi bir harekât icra edebilecek durumda değildi. Bu durumun düşman tarafından bilinmemesi önemli bir kazanımdı.

Hicaz'daki birlikler ile Medine'deki kıtalar arasında ve Şam'daki 4. Ordu Karargâhı ile Medine sabit telsiz telgraf merkezi, sahra telsiz telgraf merkezi, mülkiye telgraf merkezi, Hicaz demiryolları istasyon telgrafhaneleri, telefon merkezi ve helyosta makineleri ile muhabere kuruluyordu. Sabit telsiz telgraf merkezi 80 m.'lik bir antene sahipti ve Şam ile direk iletişim kurabilecek güçteydi. Almanlar Medine'ye giremediği için telsiz istasyonu Türk mühendisler tarafından kurulmuştu.²⁶⁷

²⁶⁵ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 258; Kıcıman, a.g.e., s. 94-95.

²⁶⁶ Kral Abdullah, a.g.e., s. 127-128.

²⁶⁷ Kıcıman, a.g.e., s. 308-309.

bölüm

IV

İsyanın İkinci Yılı ve Sonrası

'Hicaz Demiryolu'na yönelik sabotajlarda Lawrence ve ekibi tarafından uçurulan bir köprü

Kaynak: Lowell Thomas, *With Lawrence in Arabia, Sixteenth Edition*, Hutchinson & Co. Ltd., London, b.t.y.

Kızıldeniz'deki İngiliz donanma hâkimiyetinin yokluğunda ne Mekke'deki isyan başarılı olabilir ne de Cidde, Taif, Rabiğ, Yenbo ve 1917 yılında Vech işgal edilebilirdi.¹ Savaş başladığında Kızıldeniz mayınlanarak İngiliz savaş gemilerinin bölgedeki etkinliği engellenmek istenmişti. Bu girişimden istenilen sonuç elde edilememiştir. İstihbarat zafiyetinin yanında Hicaz İsyanı'nı başarıya ulaştıran diğer etken Osmanlı Devleti'nin donanma gücünün düşman karşısında hemen hemen tamamen etkisiz kalması ve müttefik Almanların Kızıldeniz'de varlık gösterememiş olmasıdır.

1916 yılı sonunda, 7 Aralık 1916 tarihinde, İngiltere'de yaşanan kabine değişikliği ile Henry Asquith'in yerine Lloyd George Başbakanlık, Sir Edward Grey'in yerine Arthur Balfour da Dışişleri Bakanlığı görevine geldi. Savaş Bakanı Lord Kitchener ise 1916 yılı Haziran ayında ölmüştü. Hem Asquith ile Grey hem de Kitchener Araplara yakın politikalar takip ediyorlar ve bazen hoşnutsuzluk hissetseler de isyan ettirdikleri Şerif Hüseyin'i sürekli destekliyorlardı. Oysa yeni kabine Siyonistlerle yakın işbirliği içindeydi ve kendisi fark etmese de İngiliz işbirlikçisi Şerif Hüseyin'in

¹ FO 371/3042, Naval Commander-in-Chief East Indies and Egypt to Admiralty, 9 February 1917, 16 March 1917.

Londra'daki konumu sarsılmıştı. 1917 yılı başından itibaren Asquith Kabinesi tarafından Hüseyin'e verilen sözlerin altı boşaltılacaktır. Eski efendiler gitmişti ve yeni gelenler Hüseyin ile değil Siyonistlerle çalışmak taraftarıydı. Kabinedeki bu eğilim Hicaz İsyanı'nın başarıya ulaşmasını etkilemeyecek fakat Hüseyin'in isyan esnasındaki ve isyan sonrasındaki taleplerine set çekecektir.

Kızıldeniz'deki İngiliz etkinliğini engellemek isteyen Alman Genelkurmay'ı Stotzingen Misyonu adlı bir girişimde bulunmuş fakat Hicaz İsyanı bu girişime başarı şansı bırakmamıştı. Misyonda görevli Alman askerlerin bir kısmı bedeviler tarafından katledilmişti. Hüseyin'in ulaşı Areyfan Cidde'de karşılaştığı Storrs'a "her bir başa bir 1 £ verilmesi karşılığında ölü Alman askerlerinin kafalarını kendilerine teslim edebileceğini" söylediğinde Storrs, "Alman askerlerinden elde edilecek her belgeye 5 £ ödemeye hazır olduğu" cevabını verdi. Storrs'a yaptığı çirkin tekliften, Şerif Hüseyin ile McMahan arasındaki mektupları taşıyan ulak Areyfan'ın karakterini anlamak mümkündür. Bedevilerin sattığı belgeleri değerlendiren İngilizler Stotzingen Misyonu'nu deşifre ettiler.² Mekke'deki birliklerin Komutanı Binbaşı Mehmet Ziya Bey'in görev günlükleri dâhil, Osmanlı Devleti'ne ait yazışma ve belgelerin de İngilizlere bu yolla satıldığına şüphe yoktur.

McMahan komutasındaki Kahire Müstemleke İdaresi ve Londra, Hicaz'da bir isyan planlarken, İngiliz ordusu Osmanlı Devleti karşısında iki beklenmedik mağlubiyet yaşadı. Bunlardan bir tanesi 18 Mart 1915 tarihindeki Çanakkale Deniz Zaferi ve akabindeki kara zaferidir. Diğeri ise ertesi yıl, 29 Nisan 1916'da kazanılan Kut'ül Amare zaferidir. İngiliz Hükümeti, Hicaz'daki isyanı olgunlaştırmaya çalıştığı esnada, Mezopotamya'yı da işgal etmek ve Basra Körfezi'ndeki konumunu pekiştirmek için Hindistan'da bulunan General Charles V. F. Townshend'i bir yıl önce Bağdat'ı

² FO 141/461/1198, R. Storrs, Cairo to High Commissioner enclosing letters from Shariff Hussein and Emir Ali.

almakla görevlendirmişti. Düşman Bağdat'ı kolaylıkla işgal edebileceğinden o kadar emindi ki 1915 yılı kasım ayında, Bağdat'ı işgalinin İngiltere'nin Araplara iyi niyetinin göstergesi olduğunu gösteren bir beyanat yayınlanmasına bile karar verilmişti.³

İsyan başlamadan önce Townshend komutasındaki İngiliz güçleri önce Selman-Pak muharebesinde sonra da 29 Nisan'da Kut'ül Amare'de kesin bir mağlubiyet aldılar. Osmanlı ordularının I. Dünya Savaşı'ndaki ikinci ve son zaferi olan bu galibiyetle Kut'ül Amare'deki tüm İngiliz güçleri ve General Townshend esir düştü.⁴ Bu beklenmedik durum üzerine General Sir Mark Sykes ile Fransız Diplomat Georges Picot arasındaki görüşmeler hızlandırılarak, Kut'ül Amare mağlubiyetinden 17 gün sonra, 1915 yılının kasım ayından beri müzakere edilen ve 16 Mayıs 1916 tarihinde imzacılarının ismini alan Sykes-Picot Antlaşması akdedildi.⁵ Antlaşma gizliydi ve ne isyana hazırlanan Şerif Hüseyin'e ne de oğullarına antlaşma hakkında herhangi bir bilgi verilmemişti. İngiltere daha sonra bu antlaşmayı imzaladığına pişman olacak ve Fransa'ya bıraktığı toprakların bir kısmını geri alacaktır.

Sykes-Picot Antlaşması ile Ortadoğu, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Çarlık Rusya arasında paylaşılıyordu. Paylaşım Anadolu da dâhil edilmişti ve paylaşım bölgeleri Antlaşma ekindeki harita üzerinde, "A-mavi", "B-kırmızı" şeklinde ayrılmıştı. "Mavi A" toprakları Fransa'nın, "Kırmızı B" toprakları ise İngiltere'nin egemenlik sahası olacaktı. Antlaşma ile Musul, Şam ve Halep'i kapsayan Suriye toprakları Fransa'ya bırakılmıştı ve antlaşmanın ikinci maddesi gereği bu bölgelerde Fransa tam bir egemenlik hakkına sahipti.

³ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

⁴ Kut'ül Amare mağlubiyeti için bkz. Charles V. F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, çev. Tarih-i Asker-i Osmâni Encümeni, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

⁵ WO 33/969, Appendix 3, The Sykes-Picot Agreement, May 1916.

Aynı durum kırmızı İngiliz bölgeleri için de geçerliydi. Anadolu Çarlık Rusya'ya bırakılırken, Hüseyin'in bir Arap Krallığı kurmak istediği Arabistan Yarımadası üçüncü maddede ele alınarak buradaki idarenin, Rusya ile diğer itilaf Devletleri ve Hüseyin'in görüşü alındıktan sonra belirleneceği belirtilmişti.⁶

Açıkça görüldüğü gibi, İngiliz Hükümeti bir tarafta Hüseyin'e Arap Yarımadası'nda bağımsızlık sözü vermişken, diğer taraftan birkaç ay sonra Fransa ile anlaşarak Arabistan Yarımadası'nın durumunu sonra görüşülmek üzere açık bırakmıştı. Antlaşmanın üçüncü maddesi Hüseyin'e verilen sözlere tamamen aykırıydı. Ayrıca, isyanın ikinci ayının başından itibaren Hüseyin, Suriye'yi işgal etme planları yapmaya çalışmıştı ve bu planlar Kahire Müstemleke İdaresi tarafından geçirilmişti. Çünkü Suriye, iki ay önce tam egemenlik hakkı ile Fransa'ya bırakılmıştı.

Sykes-Picot Antlaşması'ndan sonra Arap topraklarındaki etkinliğini artırmak isteyen Fransa, 1916 Ağustos ortalarında Londra'ya başvurarak Hüseyin ile temas kurmak isteğini bildirdi. Fransız heyeti siyasi ve askeri üyelerden oluşacaktı fakat bu durum diplomatik ilişki kurmak anlamına gelmeyecekti.⁷ Bu esnada Hicaz'daki Türk birliklerinin direnişi yer yer devam ediyordu. Medine ise kolay bir zafer olmayacağını belli etmişti.

İngiliz Hükümeti, Fransa'nın talebini olumlu karşıladı çünkü bu sayede Hüseyin'in İngiliz kuklası olduğu şeklindeki algının da yok edilmesi sağlanabilecekti. Fransa ise hem Hüseyin ile bağlantı kurarak, Arabistan Yarımadası'nda Sykes-Picot Antlaşması ile elde ettiği hakları garanti altına almak, hem de sömürgelerindeki Müslümanların hac ibadetinin yerine getirilmesini sağlayarak prestij kazanıp, İngiltere'nin arkasında kalmamak amacını taşıyordu.⁸

⁶ WO 33/969, Appendix 3, The Sykes-Picot Agreement, May 1916.

⁷ FO 371/2781, Foreign Office to Under-Secretary of State for India, 21 August 1916.

⁸ FO 371/2781, Forwarding two notes verbales from French Consul in Egypt, 21 August 1916.

Fransız heyeti eylül ayında Mekke'ye vardı ve şehir girişinde bizzat Hüseyin ve yanındaki üst düzey görevliler tarafından karşılandı. Fakat Hüseyin Fransızların şehirdeki varlığından çok fazla hoşnut olmadı.⁹ Fransız heyeti Mekke'ye ulaştığı esnada hazırlanmış olan İngiliz istihbarat raporları, şehirdeki ancak 5.000 kişinin Hüseyin'i desteklediğini gösteriyordu. Bu rakam toplam nüfusun %4'ünden daha azdı ve şehirdeki halkın çok büyük bir kısmı Türk yanlısıydı. Hz. Muhammed'in amcası Abdülmuttalip'in soyundan gelenler de Türk taraftarıydı ve bunu açıkça söylüyorlardı. Hüseyin'e karşı Mekke'de dahi o kadar yoğun bir muhalefet vardı ki Hüseyin şehirde 300 kişiye yakın bir koruma ordusu ile gezebiliyor ve kendisine karşı olan nefretin farkında olduğu için, muhaliflerinin dükkânlarını ve evlerini polis eşliğinde yağmalattırıyor ve böylece halkı sindiriyordu.¹⁰

McMahon tarafından Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e gönderilen istihbarat raporunda da açıkça görüldüğü gibi Hicaz İsyanı aslında ne ilk başta ne de daha sonra Arap halkının büyük kısmından destek görmemiştir. İsyanın planlayıcısı Hüseyin ve İngiliz altınları ile satın alınmış olan urbandı ve bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin yetersizliği, İngiliz entrikaları, teknolojik üstünlük ile istihbarat zafiyeti aslında Hicaz'ın hiçbir yerindeki şehirli halkından çok fazla destek almayan isyanın başarıya ulaşmasına neden olmuştur.

Bu esnada 27 Haziran'da Hüseyin'e yayınlattırılan ilk beyanname yeterli görülmemiş olacak ki eylül ayı başında Hüseyin'e yeni bir beyanname daha yayınlattırıldı.¹¹ Beyannamelere ek olarak

⁹ FO 371/2781, Reporting visit to Sherif of Mecca to inform the Hashimites of Indian Moslems' views, 19 October 1916; FO 141/817, detailed report by Hussein Ruhi Effendi on Mecca and surrounding country, 3 November 1916.

¹⁰ FO 141/817, detailed report by Hussein Ruhi Effendi on Mecca and surrounding country, 3 November 1916.

¹¹ Kıcıman, a.g.e., s. 73-77.

isyanın ve sadakatsizliğin meşrulaştırılması çalışmalarının da devam ettirilmesine karar verildi. İngiliz Hükümeti isyandaki parmağının ortaya çıkmasından ve bu durumun özellikle Hindistan ya da Pasifik'teki Müslüman sömürgelerinde öğrenilmesinden çekiniyordu. Belirtilen nedenle, Hindistan'daki İngiliz Ordusu'nda görevli bölük komutanları Binbaşı Gül Mavaz Han ve Mir Alam Han hac bahanesi ile Mekke'de durum tespiti yapmak ve isyanın meşruluğunu araştırmak için eylül ayının başında Hicaz'a gönderildi. Subaylar dönüşte gördüklerini Hindistan'da anlatacak, yayın organlarında yayınlayacak ve böylece Hüseyin taraftarı bir kamuoyu yaratılacaktı. Her iki Hintli Müslüman subayın Hindistan'dan hareketi ve alınması gerekli tedbirler Lancers'deki karargâh tarafından Askeri İstihbarat Müdürlüğü'nü bildirildi.¹²

İngiliz Hükümeti'nin amacı Mekke'ye gönderdiği iki Hintli Müslüman subayı vasıtasıyla yeni bir tiyatro sahnelemektir. Hintli Müslüman subaylar Cidde'de, Taif'te ve Mekke'de, önceden ayarlanmış, tüm şartları olumlu şekilde hazırlanmış bir sahnede ağırlanacak, hadiselerin gerçek yüzünü öğrenmelerine izin verilmeyecekti. Ayrıca, hadiselerin gerçek yüzünü öğrenseler de iki subayın İngiliz Hükümeti'ni zora düşürecek bir rapor hazırlaması da olası değildi. Hazırlamış oldukları raporda zaten bu durum açıkça bellidir ve subaylar işgalin tam olarak yerleşebilmesi ve Hindistan'daki aleyhte havanın lehe çevrilebilmesi için tavsiyelerde bulunmuşlardır.¹³

Lancers'den Askeri İstihbarata gönderilen şifre telgrafta, hac dönemine denk getirilen bu ziyaret ile iki Müslüman subayın olayları tarafsız bir şekilde görerek [gördüğüne inandırılarak] Hindistan'da anlatmasının sağlanacağı, subayların Hüseyin ve oğulları ile tanışarak Arap davasına [isyana] destek sağlanacağı ve yeni yönetimde hac

¹² FO 371/2781, Capt. N.S. Bray to Director of Military Intelligence, War Office, 19 October 1916.

¹³ FO 371/2781, Capt. N.S. Bray to Director of Military Intelligence, War Office, 19 October 1916.

ibadetinin ne kadar güzel ve düzenli yapıldığının tüm Hindistan'da yayılmasının sağlanacağı bekleniyordu.¹⁴

Gül Mavaz Han ve Mir Alam Han 1916 yılı 25 Eylül'ünde Cidde'ye, buradan da deve ve diğer binek hayvanlarını kullanarak Mekke'ye ulaştılar. İki subayın seyahati esnasında daha önceki yılların aksine Cidde ile Mekke arasında herhangi bir be-devi yağması ya da güvenlik zafiyetinin olmamasına özel önem gösterildi.¹⁵ Subayların seyahati esnasında herhangi bir güvenlik ya da yağma zafiyeti yaşanmadı çünkü daha önceki yıllarda be-devilerin hac kabilelerine saldırmasını teşvik ve teşci eden bizzat Hüseyin'in kendisiydi.

Subaylar gittikleri her yerde üst düzey ağırlandılar ve Mekke'ye girişte bizatihi Hüseyin'in temsilcisi tarafından karşılandılar. Önceki yılların aksine tek düzenleme yağmanın önlenmesi değildi. Yiyecek, ulaşım ve barınma maliyetleri de oldukça ucuzlatılmıştı ve bu durum daha önce Mekke'ye gelmiş olan hacılarda şaşkınlık yarattı. Hüseyin ise evvelki yıllarda almakta olduğu hac harçlarından vazgeçmişti ve iki subayın bulunduğu yerlerde halka müşfik bir şekilde davranıyor, her gün fakirlere para ve yiyecek dağıttırıyordu. Tüm bu önceden ayarlanmış sahnenin aksine, uzun süre Mekke'de kalmış Hintli Müslüman tacirler Hüseyin'den ve uygulamalarından hoşlanmıyorlardı. Hüseyin bunun nedeninin fiyatları kontrol etmek olduğunu iddia ediyordu ve tacirlerin kendi lehine kazandırılması için iki subaydan yardım istedi.¹⁶

Oysa önceki yıllardaki uygulamalara bakıldığında ve Hüseyin'in "açgözlülüğü" dikkate alındığında nasıl bir tiyatro oynandığı

¹⁴ FO 371/2781, Capt. N.S. Bray to Director of Military Intelligence, War Office, 19 October 1916.

¹⁵ FO 371/2781, Reporting visit to Sherif of Mecca to inform the Hashimites of Indian Moslems' views, 19 October 1916.

¹⁶ FO 371/2781, Reporting visit to Sherif of Mecca to inform the Hashimites of Indian Moslems' views, 19 October 1916.

açıkça ortaya çıkmaktadır. Hintli subaylar ile konuşurken Hüseyin, “Kur’anda hac zengin Müslümanlara farzdır, tüm dünya devletlerine mesaj göndererek parası ya da yiyecek maddesi olmayan fakirleri buraya göndermemelerini isteyeceğim” dedi.¹⁷ Subayların raporlarında kayda geçirdikleri bu cümle aslında Hüseyin’in karakterini de açıkça ortaya koymaktadır. Hüseyin, daha sonra yazmış olduğu bir mektupla hac işlemleri, yiyecek ile vergilerin ucuzluğu konularında McMahon’u bilgilendirecektir. Bununla birlikte mektubunda “zararının tazmin edilmesini talep etmediğini” belirtecektir.¹⁸ Böylece diğer taleplerinin İngilizler tarafından daha etkin bir şekilde karşılanması amaçlanıyordu.

Gül Mavaz Han ve Mir Alam Han’ın raporu; 1916 yılında hac vazifesini yerine getirmeye 23.250 kişinin geldiğini göstermektedir. Bunların, 2.080’i Hintli Müslümanlar, 640’ı Faslı Müslümanlar, 1.000’i Mısırlı Müslümanlar, 2.500’ü Yemenli Müslümanlar ve 17.000’i ise Hicaz bölgesindeki Müslümanlardan oluşuyordu.¹⁹ 1916 yılında Hicaz dışından hac ibadeti için Mekke’ye gelenlerin sayısı 6.250 kişi idi ve Osmanlı idaresindeki topraklardan hac için Hicaz’a gelen yoktu. Daha sonraki bir istihbarat raporuna göre; 1916 yılında hac için Mekke’ye gelen Müslümanların sayısı 26.000’dir.²⁰ Hüseyin, şehirde esir tutulan Türklerin hacıların kimliklerini kullanarak kaçmaması için özel tedbir aldırılmıştı.²¹ Savaş öncesinde şehre ortalama 70.000 hacı gelmekteydi.²²

¹⁷ FO 371/2781, Reporting visit to Sherif of Mecca to inform the Hashimites of Indian Moslems’ views, 19 October 1916.

¹⁸ FO 371/2782, Sir H. McMahon to Foreign Office, 17, 30 August 1916.

¹⁹ FO 371/2781, Reporting visit to Sherif of Mecca to inform the Hashimites of Indian Moslems’ views, 19 October 1916.

²⁰ FO 141/817, detailed report by Hussein Ruhi Effendi on Mecca and surrounding country, 3 November 1916.

²¹ FO 141/817, detailed report by Hussein Ruhi Effendi on Mecca and surrounding country, 3 November 1916.

²² Fromkin, a.g.e., s. 95.

Storrs'un 1914 yılındaki ilk mektupta Hüseyin'e akıl hocalığı yaptığından şüphelendiği reformist teolog Şeyh Reşit Rıza da 1916 yılı hacına katılanlar arasındaydı. *Menar* adında bir gazete çıkartan Reşit Rıza, hacca gelmeden önce isyanı öven yazılar yazmıştı.²³ Hüseyin isyandan sonra Mekke'de *Kible* adında bir gazete çıkartıyordu ve Arap milliyetçisi Reşit Rıza'nın desteğinden haberdardı. Bu nedenle, reformist olmasına rağmen Reşit Rıza'ya hac esnasında üst düzey protokol uygulandı. Cemal Paşa, "Reşit Rıza'nın İngilizler tarafından satın alındığını" kaydetmektedir. Mekke'deki fiillerine ve gazetesindeki beyanatlarına bakıldığında Cemal Paşa'nın Reşit Rıza ile ilgili kaydının doğru olduğu görülür.²⁴

Reşit Rıza, hac esnasında Mina'da Hüseyin'in çadırının yanında burada toplanmış bulunan Müslümanlara hitaben isyanı ve Hüseyin'i öven uzun bir konuşma yaptı. Konuşmasında "Şerif'in [Hüseyin] İslam'ı ve gerekirse Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağını" söyleyecek kadar ileri gitti. Fakat Hüseyin ile İngilizler arasındaki ilişkiye, Lawrence'in faaliyetlerine ve isyana yönelik İngiliz desteğine kesinlikle değinmedi.²⁵ Reşit Rıza'nın, Hicaz İsyanı'nı aslında İngilizlerin çıkarttığından ve Hüseyin'in bir İngiliz kuklası olduğundan haberdar olmaması imkânsızdır. Bilinçli olarak bu gerçekleri saklamayı tercih etmiştir. Hüseyin, Reşit Rıza'nın konuşmasından çok memnun olmadı çünkü Reşit Rıza, Hüseyin'in kendisini halife ilan etmesine karşı çıkıyordu.²⁶

Bu esnada Mekke'de bulunan ve Taif'ten buraya getirilen Türk esirler çöl sıcağında yaya olarak, develere binmiş Arap askerleri eşliğinde Mısır'a gönderilmek üzere Cidde'ye nakledildi.²⁷

²³ İttihad-i Osmani'den..., s. 303-310.

²⁴ Cemal Paşa, a.g.e., s. 268.

²⁵ İttihad-i Osmani'den..., s. 323-330.

²⁶ İttihad-i Osmani'den..., s. 328-330.

²⁷ İttihad-i Osmani'den..., s. 328-330.

Ağustos ayı sonunda İngiliz savaş gemisi Fox ile Cidde limanına atlı bir süvari birliği, koşum takımları ve obüs topu bataryası gönderildi. Türk birliklerine karşı savaşmayı reddeden 102 Arap asıllı Osmanlı askeri de 13 Ağustos'ta İngiliz savaş gemisi Harding ile Mısır'a gönderildi.

Yılsonuna doğru özellikle Akabe'nin düşman eline geçmesi ve düşmanın artık Maan'ı tehdit etmeye başlamasından sonra Medine'nin boşaltılması gündeme geldi. Cemal Paşa'nın karargâhında yapılan toplantıda boşaltma işlemini Mustafa Kemal Paşa'nın yapmasının daha uygun olacağına karar verildi. Plana göre Mustafa Kemal Paşa, Medine'ye gidecek, Fahrettin Paşa'dan kumandayı devralacak ve Medine'yi boşaltarak Hicaz'daki Türk kuvvetlerini Suriye ile Filistin sınırına çekecekti. Böyle bir uygulama yenilgi anlamına geliyordu ve Mustafa Kemal Paşa, geri çekilmeye komuta etmeyi reddetti. Daha sonra Medine'nin boşaltılmasından vazgeçildi. 4 Temmuz'da, savunmada kullanılmak üzere 12'lik üç obüs topu Medine'ye ulaştı. Üç obüsle gelen personel Medine'ye ulaşan son topçu kıtasıdır.²⁸

Medine'nin Türk askerlerinin kanının son damlasına kadar savunulmasına karar verildikten sonra, Fahrettin Paşa birliklere bir bildiri yayınladı ve sivil halktan isteyenlerin Medine'den ayrılabilceğini kalanların ise bir yıl kendisinden erzak istememe şartı ile kalabileceğini ilan etti. Beyanname Hz. Peygamber'in hitap şekli ile benzer olarak "Ey Nas" şeklinde başlıyordu.²⁹ Bunun üzerine Medine'deki sivil halkın büyük kısmı trenlerle Şam'a göçtü. Göçenlerin evleri Kıymet Tahsis Komisyonu tarafından mühürlendi. Bu esnada, Ali, Zeyd ve Faysal Medine'ye sürekli küstah ifadeler dolu kayıtsız şartsız teslim mektupları gönderiyordu.

İsyan başladıktan sonra ağustos ayına kadar işgal edilen yerlerde esir düşerek Cidde'de bekletilen Türk asker ve sivillerin sayısı;

²⁸ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 328-332; Kıcıman, a.g.e., s. 105, 111.

²⁹ Kıcıman, a.g.e., s. 108-109.

63 subay, 1.837 diğer her rütbeden asker, 116 sivil memur ve 148 kadın ve çocuk olmak üzere toplam 2.164 kişiye ulaşmıştı. Türk esirler, asilerin safında Türklerle karşı çarpışmayı reddeden Arap subaylarla birlikte 6-13 ve 17 Ağustos'ta Dufferin savaş gemisi ile Mısır'a nakledildi.³⁰ Daha önce de söylendiği gibi İngilizler özellikle esir Türk subayları çapraz sorguya tabi tutarak istihbarat bilgisi elde etmeye çalışıyorlardı.

Savaş Kabinesi 3 Ekim'de General Sir Reginald Wingate'i Mısır Seferi Ordusu Başkomutanı olarak atadı. Wingate, McMahon'dan daha yetkiliydi ve en önemli görevi Hüseyin'in isyanının başarı ile sonuçlanmasını sağlayarak Arap Yarımadası'ndaki İngiliz kontrolünü sağlamlaştırmaktı.³¹ Wingate, 1917 yılı ocak ayında McMahon'un yerine yüksek komiserlik görevine de atanacak, başkomutanlık görevi ile yüksek komiserliği birlikte yürütecektir.

Bu esnada Hindistan'da, İngiliz sansüründen kurtulabilen bazı gazeteler Hüseyin'i isyan ettirenin İngiltere olduğunu yazmaktaydı.³² Bu tür yazıları itibarsızlaştırmak için Gül Mavaz Han ve Mir Alam Han, Hüseyin ile 8 Ekim'de yaptıkları görüşmede "Düşmanın [Osmanlı Devleti'nin] her yerde casusları olabileceğini bu nedenle Hintli Müslümanlara duyurulmak üzere, kendilerine niye isyan ettiğini ve isyanı sadece kendi inisiyatifi ile gerçekleştirdiğini açıklayan bir mektup" vermesini istediler. Hüseyin, 27 Haziran'da yayınlamış olduğu beyannamenin bir kopyasını ertesi gün Hintli subaylara verdi.³³ Hüseyin'den mektup isterken Osmanlı Devleti için kullandıkları "düşman" (*enemy*) nitelemesi ve "tamamen kendi

³⁰ FO 371/2776, Lt. Col. C.L. Wilson, Jeddah to Sir H. McMahon, Egypt, 17 August 1916.

³¹ FO 371/3042, Sir R. Wingate, GOC, Hijaz, to the Secretary of State for War, 25th June 1917.

³² FO 371/2781, Reporting visit to Sherif of Mecca to inform the Hashimites of Indian Moslems' views, 19 October 1916.

³³ FO 371/2781, Reporting visit to Sherif of Mecca to inform the Hashimites of Indian Moslems' views, 19 October 1916.

inisiyatifinizle isyan ettiğinizi gösteren...” cümlesi her iki Hintli Müslüman subayın aslında, İngiliz casusu olduklarını ve İngiliz propagandasına hizmet etmek için özellikle seçildiklerini açıkça göstermektedir.

Hintli subayların Hüseyin’in oğlu Abdullah’a ise, “farklı ülkelerden buraya [Mekke’ye] gelmiş olan hacıları bir araya toplayın ve onlara isyanınızın meşruiyetini anlatın, beraberimizde Urduca tercüme yapabilecek bir tercüman var onu kullanabilirsiniz” şeklindeki tavsiyeleri İngiliz Hükümeti’nin nasıl bir kara propaganda çalışması yürüttüğünü açıkça göstermektedir. Abdullah Hintli subaylara, “İngilizlerin elinde Hicaz’ı işgal etmek için imkân varken kutsal yerlere saygılarından bunu yapmadılar, oysa Türkler İslam’dan ayrıldı ve biz de onlardan ayrıldık” cevabını verdi.³⁴ Oysa önceki sayfalarda da görüldüğü gibi İngilizlerin Hicaz’ı tek başlarına işgal etmeyip Hüseyin’i kullanmalarının nedeni savaş öncesinde Fransa ve Rusya ile yaptıkları antlaşmadan kaynaklanıyordu. Diğer neden ise Hindistan’daki hassas durumdu.

Hintli subaylarla yapmış olduğu görüşmelerde Hüseyin’in aklını sürekli kurcalayan soru, İngiliz Hükümeti’nin isyan öncesinde vermiş olduğu sözleri tutmayacağı korkusuydu. Çünkü Lloyd George kabinesi göreve geldikten sonra Londra’daki gidişatın eskisi gibi olmadığını fark etmişti. Görüştüğü İngiliz temsilcilere bir türlü sormadığı ve hiç kimseyle paylaşmadığı bu kuşkusunu gidermek için, İngiliz Hükümeti tarafından kendisine gönderildiği açıkça belli olan iki Hintli subaya laf arasında “ben sözümü daima tutarım ve İngiliz Hükümeti’nin de sözünü tutacağını umuyorum” dedi.³⁵ Bu söz aslında İngiliz Hükümeti’ne gönderilmiş

³⁴ *FO 371/2781*, Reporting visit to Sherif of Mecca to inform the Hashimites of Indian Moslems’ views, 19 October 1916.

³⁵ *FO 371/2781*, Reporting visit to Sherif of Mecca to inform the Hashimites of Indian Moslems’ views, 19 October 1916.

bir mesajdı fakat İngiliz Hükümeti'nin isyan sonrasındaki tutumu “kurnaz” Hüseyin'in kuşkulıanmakta geç kaldığını gösterecektir.

Hintli subaylar Hicaz'dan ayrılarak 19 Ekim'de Mısır'a gittiler. Hazırlamış oldukları raporu Yüksek Komiserlik'e teslim ettiler ve kendilerinden Hindistan'a dönerek Hüseyin'in dolayısıyla İngilizlerin faaliyetlerini meşrulaştıracak propaganda yapmaları istendi.³⁶ Daha önce de söylendiği gibi Hintli iki subayın Hüseyin yanlısı tutumuna rağmen, Mekke'deki Hintli Müslümanların büyük kısmı Hüseyin'den hoşlanmıyordu ve hatta sarayının kapısına Hüseyin karşıtı posterler asmışlardı.³⁷ İngilizlerden çekinen Hüseyin ne İbni Reşit'e ne de Hintli Müslümanlara bir şey yapmıyordu. Fakat tiranca bir yöntemle Mekke'deki diğer muhaliflerin evlerini yağmalatarak, tehdit ettirerek sindiriyordu.

Önceki sayfalarda da söylendiği gibi hac esnasında Vahhabi ileri geleni İbni Reşit de taraftarları ile birlikte Mekke'de bulunuyordu ve Hüseyin, Reşit'in varlığından oldukça rahatsız olmasına rağmen Vahhabileri görmezden gelmek zorunda kaldı. Çünkü Reşit'in destekçisi İbni Suud en başından beri İngilizler ile işbirliği içerisindeydi ve isyanın başarısı için Hüseyin'e yardım ediyordu.³⁸ İbni Suud aynı zamanda Medine'deki Fahrettin Paşa ve Şam'daki 4. Ordu ile de bağlantısını devam ettirerek Türk yanlısıymış gibi ikiyüzlü bir politika takip ediyordu.³⁹

1916 yılı sonuna doğru Lawrence çölü dolaşarak bir durum raporu hazırlamıştı. Lawrence'in hazırlamış olduğu raporda, 1916 yılı sonunda Hüseyin'in toplam asi gücünün çöl ve dağ bedevi kabilelerinden müteşekkil 15.000 ile 20.000 kişi arasında olduğu, bu gücün %10'luk kısmının deve katarlarından oluştuğu ve asilerin

³⁶ FO 371/2781, Arabian Report No. XV, 2 November 1916.

³⁷ FO 371/2782, Extract from Arab Bulletin no. 29 of 8 November 1916 regarding Rabegh.

³⁸ FO 371/2781, Arabian Report No. XV, 2 November 1916.

³⁹ Kıcıman, a.g.e., s. 102.

Um Lej ile Kunfida arasında dağıldığı görülmektedir. Lawrence, asileri en çok korkutan iki şeyden bir tanesinin uçak sesi iken diğerinin top sesi olduğunu rapor etmişti. İngiliz cephe ve silahları ile donatılan asiler, cephe savaşlarında ölümüne mücadele ediyor fakat bu savaşlarda başarı sağlayamadıkları için gece sinsice saldırı mayı en etkili taktik olarak kullanıyordu.⁴⁰

Lawrence, asilerin araziye ve topografyayı çok iyi bilmelerine, dağlardaki kabilelerden lojistik destek almalarına rağmen iyi bir şekilde mevzilenmiş bir bölük gücündeki Türk kuvvetinin Hüseyin'in liderliğindeki asileri kolaylıkla mağlup edebileceğini tespit etmişti. Çünkü asiler altın için savaşıyorlardı ve kendilerine ödeme yapılmaması ya da baş edemeyecekleri bir güçle karşılaştıklarında savaşmayı bırakıp dağılmaları an meselesiydi. Hüseyin'in altınları ve asiler üzerindeki etkinliği azalmıştı.⁴¹

Lawrence'in hazırlamış olduğu raporda Türk birliklerinin durumu şu şekildeydi; birlikler düşman bir arazide bilmedikleri topografyada mücadele etmek zorundaydı. Birliklerin içinde 1.500 Arap asker ve 500 deveci bulunuyordu. Kalanlar Türk'tü. Birlikler açık arazide savaşmaktan kaçınıyordu ve asilerin tuttuğu tepelere yönelik herhangi bir harekât düzenlenmemişti. Yük hayvanları ve atlar için yeterli saman yoktu. Bu nedenle çok tehlikeli de olsa Medine dışına çıkılarak hayvanlar için ot toplanıyordu. Lawrence, raporunda "Türk birliklerinin neden tepelerdeki asilerin üzerine ya da diğer asi güçlerine saldırmadıklarını anlamadığını çünkü zamanın Türklerin aleyhine işlediğini" kaydetmiştir. Lawrence ayrıca küçük bir gücün Mekke'yi geri alabileceğini düşünüyordu.⁴²

⁴⁰ *IOR: L/P&S/10/657*, Military notes on forces of Sharif Hussein and of Turks prepared by T.E. Lawrence, Jeddah, 3 November 1916; Kral Abdullah, a.g.e., s. 117.

⁴¹ *IOR: L/P&S/10/657*, Military notes on forces of Sharif Hussein and of Turks prepared by T.E. Lawrence, Jeddah, 3 November 1916.

⁴² *IOR: L/P&S/10/657*, Military notes on forces of Sharif Hussein and of Turks prepared by T.E. Lawrence, Jeddah, 3 November 1916.

Lawrence'in bu raporu üzerine Albay Wilson ve McMahon asilerin güçlerini artırarak, isyanı Hüseyin lehine çevirmek için tedbirleri sıkılaştırırken, para ve cephane desteğinde de iyileştirmeye gidildi. 1917 yılı başından itibaren Lawrence istihbaratın yanında asilere etkin olarak komuta ederek isyanın başarısı için çalışacaktır.

Lawrence'in saha raporundan, etkili ve iyi donatılmış bir alayın Hicaz İsyanı'nı kolaylıkla bastırabileceği açıkça görülmektedir. Hicaz İsyanı'nın bastırılması, Suriye'deki mağlubiyeti de engelleyecek ve Filistin'in işgaline imkân bırakmayacaktı. Şam'daki komuta zafiyeti, Galip Paşa'nın beceriksizliği ile istihbarat çalışmalarının yetersizliği böyle bir harekâta imkân vermemiştir.

Şerif Hüseyin'in Kendisini Arabistan Kralı İlan Ettirmesi ve Halifelik İddiaları

Şerif Hüseyin isyan etmeden önce, 5 Kasım 1915 tarihinde McMahon'a göndermiş olduğu üçüncü mektubunda isyan sonrasında kurulacak Arap Krallığı'nın idaresinin kendisine verilmesini istediğini üstü kapalı olarak muhatabına bildirmişti. Hüseyin ayrıca halifelğin de kalıtsal olarak "gerçek Arap soyunu temsil eden" Haşimoğulları'na yani kendisine ve oğullarına verilmesini istiyordu. Fakat isyan belli başarılar elde etmesine rağmen İngiliz Hükümeti Hüseyin'in krallık ya da halifelik talepleri ile ilgili herhangi bir girişimde bulunmayınca Hüseyin, *de facto* bir durum oluşturmaya karar verdi. 29 Ekim günü, yani isyan başladıktan yaklaşık beş ay sonra Mekke'deki ulema, ileri gelenler ve her sınıftan temsilcilerin bir araya getirildiği düzmece bir kurul oy birliği ile Şerif Hüseyin'i Arap Ulusu'nun kralı ve dini lideri olarak seçti.⁴³ Hüseyin, kendisini kral seçtirmeden önce Arap Hükümeti adına pul

⁴³ FO 371/2782, Sir McMahon, Cairo to Foreign Office, 31 October 1916.

bile bastırmıştı. Bu esnada, Türk birliklerinin Medine ve Kuzey Hicaz'daki direnişi devam ediyordu.

Hüseyin'in kendisini kral ilan ettirmesinden bir gün sonra birkaç İngiliz uçağı daha önceki planlama gereğince Araplara moral vermek ve enerjisi sönmek üzere olan isyanı yeniden canlandırmak için Rabiğ'e gönderildi.⁴⁴ Uçakların Rabiğ'e gönderilmesi İngiliz Hükümeti'nin Hüseyin'i desteklediği şeklinde bir algı oluşturdu. İngiliz uçaklarının, Hicaz'da uçmaya başlaması Arapların moralinin de yeniden güçlenmesini sağladı. Lakin uçakların Rabiğ'e varmasının Hüseyin'in krallık ilanı ile alakası yoktu.⁴⁵

Hüseyin'in krallık ilanı Dışişleri Bakanı olarak atadığı oğlu Abdullah tarafından aynı gün İngiliz Hükümeti'ne bildirilmek üzere Kızıldeniz'deki İngiliz kuvvetlerinin komutanı Albay Wilson'a ve iki gün sonra da McMahon'a iletildi. Haber kendisine ulaştığında Albay Wilson Cidde'de bulunuyordu.⁴⁶ Albay Wilson'a, Hüseyin tarafından gönderilen mektupta "Majesteleri Hükümeti'nin kendisine "Halife" olarak hitap ettiği ve kendisinin halife olarak ilan edilmesinin ön rıza ya da onaya ihtiyaç duymayacağı" da bildirilmişti. "Kurnaz" Hüseyin İngilizler tarafından halife ilan edilmek istiyordu ve ilanının sanki talep kendisinden gelmemiş gibi yapılmasını arzuluyordu. Oysa Londra ve Kahire'deki algı çok farklıydı. Albay Wilson mektuba haklı olarak "benim böyle bir şey hakkında [Halife hitabından] hiçbir bilgim yok" derkenarını düşü. Hüseyin mektubunda, İdrisi'nin, İbni Suud'un, El Reşit'in, Yemen İmamı'nın da kendisini desteklediğini yazmıştı.⁴⁷ Söz konusu kabile şefleri Hüseyin'e düşmandılar ve İngilizleri aldatmaya yönelik bu iddia da hiçbir şekilde doğru değildi.

⁴⁴ FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

⁴⁵ FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

⁴⁶ FO 371/2782, King Hussein to Col. Wilson, 4 November 1916.

⁴⁷ FO 371/2782, King Hussein to Col. Wilson, 4 November 1916.

Albay Wilson, Hüseyin'in "Halifelik" ile ilgili sözleri üzerine şaşırmakta haklıydı. Çünkü Kitchener'in 1915 yılı başındaki yazması hariç, İngiliz Hükümeti'nin yazılı hiçbir belgesinde krallık ilan ettiği tarihe kadar herhangi bir şekilde Hüseyin'e yönelik "halife hitabı" geçmemektedir. Söz konusu hitap, Kitchener tarafından Hüseyin'i istenilen uzlaşma noktasına daha rahat getirebilmek için, Londra'nın onayı alınmadan kullanılmıştı. Bu durumun büyük olasılıkla Hüseyin de farkındaydı fakat kendisinin halife ilan edilmesi için İngiliz Hükümeti üzerinde baskı kurmaya çalışıyordu.

Hüseyin krallık ilanını bir oldubitti şeklinde gerçekleştirmişti ve ne Fransa ne de İngiltere bu ilandan hoşnut olmadı.⁴⁸ Halifelik ilanının ise İngiltere'nin desteği elde edilmeden yapılması ve bu ilanın altının doldurulması imkânsızdı. Belirtilen nedenle Hüseyin Albay Wilson vasıtasıyla İngiliz Hükümeti'nin desteğini almaya çalışmaktaydı. Ayrıca, perde arkasındaki İngiliz desteği olmadan halifelik ilanı durumunda; isyanı İngilizlerle işbirliği içerisinde halifeliği ele geçirmek için yaptığı ortaya çıkacak ve böyle bir ilanın İslam dünyasında kabul görmemesi gibi bir durumla karşılaşılabilirdi.⁴⁹

Söz konusu nedenlerle Hüseyin, halifelik ilanında bulunmadan önce İngiliz Hükümeti'nin onayını almanın hayati öneminin farkındaydı. Böylece krallığını ilan ederken halifelik ilanını ertelemeyi tercih etmiş, yabancı temsilciliklere göndermiş olduğu bilgi notunda halifelik ya da dini liderlikten bahsetmemişti. Mekke'deki camilerde hutbe halen Sultan V. Mehmet Reşat adına okunuyordu.⁵⁰

Fakat Hüseyin halifelik iddiasından vazgeçmeye niyetli değildi. Abdullah, 8 Kasım'da McMahon'a yazmış olduğu mektupta, İngiliz Hükümeti'nin bir keresinde babasını "Halife" olarak adlandırdığını

⁴⁸ Kral Abdullah, a.g.e., s. 124.

⁴⁹ FO 371/2782, King Hussein to Col. Wilson, 4 November 1916.

⁵⁰ *İttihad-i Osmani'den Arap İsyanı*, Reşit Rıza, Çev. Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007. s. 321.

iddia etti. Önceki sayfalarda da görüldüğü gibi ne McMahon ne de Wilson, Hüseyin ile hiçbir yazışmada halife ifadesini kullanmamıştı. Fakat 1914 yılında Lord Kitchener'in böyle bir ifade kullanmış olma ihtimali vardı. Hüseyin'in ısrarı üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığı, "Majesteleri Hükümeti, Fransa ve Rusya Hüseyin'i Hicaz'ın yasal ve *de facto* hükümdarı olarak kabul etmeye hazır olmalarına rağmen Hüseyin'in bunun dışındaki bir unvanı kullanmasını Arap Ulusu arasında ayrılık yaratacağı için kabul edemeyeceklerinin" Hüseyin'e bildirilmesi talimatını verdi. Londra halifelik konusunun ise savaş sonrasına bırakılmasına karar vermişti.⁵¹

Londra, Hüseyin'in elde ettiğine inandığı gücün içini boşaltmaya başlamıştı ve mesaj içinde Hüseyin'e değil halifeliğinin, Arap Yarımadası'ndaki egemenliğinin bile Hicaz ile sınırlı olduğu bildirilmişti. İngiltere, krallık ilanına temkinli yaklaşıyordu çünkü Hüseyin'in krallık ilanı gözünü Suriye'ye dikmiş olan Fransa'yı kuşkulandırmıştı.

Hüseyin, krallık ilanını ulaşabildiği tüm İtilaf Devleti ile taraf-sız devlet hükümetlerine de göndererek krallık yemin töreninin 4 ya da 5 Kasım'da gerçekleşeceğini bildirdi. Oysa İngiliz Hükümeti, Arap Yarımadası'ndaki, Seyit İdrisi, İbni Suud gibi diğer kabile liderleri ile de işbirliği içerisindeydi. Ayrıca Kahire'deki Müstemleke İdaresi, Hüseyin'den daha önce İbni Suud ile işbirliği kurmuştu ve bu nedenle diğer Arap kabile liderlerini kontrol etmek ve aralarındaki anlaşmazlıklardan yararlanabilmek için Hüseyin'in "Arap Krallığı" gibi iddialı bir konuma gelmesi istenmiyordu. Fakat Hüseyin'in ilanı karşısında da artık yapılacak bir şey de kalmamıştı. Bu nedenle Albay Wilson'a Hüseyin'e bir tebrik mesajı göndermesi talimatı verildi.⁵²

⁵¹ FO 371/2781, Arabian Report No. XVIII of 20 November 1916 assessing operations.

⁵² FO 371/2782, Abdulla's announcement of coronation of King Hussein, 4 November 1916.

Önceki sayfalarda görüldüğü gibi, Albay Wilson, Ronald Storrs ve Lawrence ekim ayı başında Hicaz'a gitmişlerdi. Üçlü, 17 Ekim'de Mekke'den Cidde'ye döndüğünde Abdullah yine halifelik mevzuunu gündeme getirdi fakat İngiliz Hükümeti savaş sona ermeden bu tür bir talebi karşılamaya niyetli değildi.⁵³

Hüseyin'in kurmuş olduğu krallık bir aile teşekkülünü andırıyordu. Öyle ki dokuz kişilik Bakanlar Kurulu'nda Zeyd hariç üç oğlunun her birine bir bakanlık verilmiş, yakınındaki kişilere de önemli görevler tevdi edilmişti.⁵⁴ Bu esnada Hüseyin'in krallığını ilk tanıyan ülkenin, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki tarihi düşmanı Sırbistan olması dikkate çekicidir. Sırbistan'ı Çarlık Rusya takip etmiştir.⁵⁵

İsyanın ilk yılı olan 1916'da hac ibadetinin sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmesi, İngiltere'nin Hindistan'daki prestijine katkı sağlamış olacak ki Chamberlain ile Dışişleri Bakanı Balfour politik gerekçelerle, kısıtlı da olsa 1917 yılında da hac ibadetinin yerine getirilmesini istiyordu.⁵⁶ Gerekli hazırlıklardan sonra gerçekleştirilen 1917 haccına, 58.000 Müslüman katıldı.⁵⁷

Savaş ortamında katılımın bir önceki yılın dört katına çıkması Hüseyin'i oldukça mutlu etti. Çünkü Mekke'ye gelen her hacı Hüseyin'in kasasına bırakılan birkaç lira daha fazla para demektir. Sayının fazlalığından Londra da hoşnuttu. İngiliz Hükümeti, bu sayede Arap Yarımadası ile Mezopotamya'daki entrikalarını perdeleyebiliyordu.

⁵³ FO 371/2782, Extract from Arab Bulletin no. 29 of 8 November 1916 regarding Rabegh.

⁵⁴ FO 371/2782, High Commissioner at Cairo to the Foreign Secretary, 20 October 1916.

⁵⁵ FO 371/2781, Arabian Report No. XVIII of 20 November 1916 assessing operations.

⁵⁶ FO 371/3012, Foreign Office to India Office, 20 April 1917.

⁵⁷ FO 371/3012, Sir R. Wingate, Cairo to the Rt. Hon. Arthur Balfour, 20 October 1917.

1917 yılı Haziran ayında Hüseyin, artık krallığının dünyada tanınması için harekete geçmeye karar verdi. Bu amaçla, Paris'te bir büyükelçilik açmak için başvuruda bulundu. Karar, Sykes ile Picot'un Cidde'de Hüseyin ile yapmış olduğu görüşmede gündeme getirilmişti ve Picot bu talebi memnuniyetle karşılamış olmalıdır.⁵⁸

İngiliz Hükümeti, daha önce vermiş olduğu sözlerin aksine, Hüseyin'in Arap Yarımadası'na hükmeden bir idare kurmasına ve krallığını uluslararası alanda tanınan bir devlete dönüştürmesine sıcak bakmıyordu. Bu nedenle Cidde'deki İngiliz görevlileri ve Kahire Müstemleke İdaresi, Hüseyin'in diğer devletlerle diplomatik ilişki kurma girişimlerini yakından takip etmeye başladı. Birkaç gün sonra gizli kaynaklardan Hüseyin'in, Paris'e ek olarak Londra, Roma ve Petrograd'da da büyükelçilik açmak niyetinde olduğu öğrenildi.⁵⁹ Görüldüğü gibi Hüseyin, ilk olarak İtilaf Devletleri'nin başkentlerinde elçilik açmak istiyordu.

1917 yılının haziran ayı Hicaz İsyanı'nın yıldönümüydü. Hüseyin tarafından, isyanın Mekke'de başladığı tarih olan 10 Haziran resmi bağımsızlık günü olarak ilan edildi. Hüseyin'in bağımsızlık gününü ilk kutlayan kişi artık yüksek komiserlik görevinde bulunmayan McMahon'dur.⁶⁰ Bu esnada Albay Wilson, Hüseyin'e göndermiş olduğu mektupta El Ula ile Medine arasındaki demiryolu istasyonlarının ağustos ayından önce Hüseyin'in eline geçeceğini, Türk birliklerinin ise mecburen Tebük ve Medain Salih'ten Maan'a çekilmesinin beklendiğini bildirdi. Böylece tüm ikmal hatları kesilen Medine'nin teslim olacağı umulmaktaydı.⁶¹ Albay Wilson'un Hüseyin'i hoşnut etmek için gönderdiği bu mesajdaki beklentilerin hiçbirisi 1917 yılında gerçekleşmeyecektir.

⁵⁸ FO 371/3058, Cairo to Foreign Office, 16 June 1917.

⁵⁹ FO 371/3058, Ramleh to Foreign Office, 24 June 1917.

⁶⁰ *Arab Bulletin*, Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 63 and 64, Hedjaz, May-September 1917.

⁶¹ FO 882/16, Letter from Colonel Wilson, Jeddah to King Hussein, Mecca, 29 June 1917.

Stotzingen Misyonu

Önceki bölümlerde de görüldüğü gibi Hicaz İsyanı'nın 1916 yılının ağustos ayında başlaması planlanmıştı. Böylece, sıcakların dayanılmaz hâle geleceği yazın en kurak döneminde Türk birliklerinin susuz bırakılarak teslim olacakları düşünülmüştü. Bu şeytani fikir Hüseyin'e ve oğlu Faysal'a aitti. Mayıs ayı sonunda isyan teşebbüsünün ortaya çıkma tehlikesi geçirmesi Hüseyin'in acele etmesine neden olmuş olabilirdi. Oysa isyanın planlanandan erken başlatılması talebi İngilizlerden gelmiştir. İngiliz istihbaratı, nisan ayında Stotzingen Misyonu'ndan haberdar olunca ve bu misyon için Medine'ye 3.500 kişilik bir Türk müfrezesinin kaydırıldığını öğrenince isyan iki ay öne çekilerek Haziran'da başlatıldı.⁶²

Stotzingen Misyonu, Almanya'nın Ortadoğu'daki etkinlik teşebbüslerinin son halkasıdır. I. Dünya Savaşı başlamadan önce Hicaz'daki İngiliz entrikalarından haberdar olan Almanya, Osmanlı Genelkurmayı ile işbirliği içinde; Filistin, Sina ve Suriye'ye ajanlar göndererek bedevileri İttifak Devletleri safına kazanmak için çalışma yürütmeye karar verdi. Alman İmparatoru II. Wilhelm bu amaçla 1914 yılı sonunda B. Moritz'i Hicaz'a gönderdi. Fakat İngiliz altınları tarafından çoktan satın alınmış olan Hüseyin, Osmanlı Devleti'nin müttefiki Alman görevli Moritz'i tutuklayarak hapsetti ve bu girişime engel oldu.⁶³

Bundan sonraki birkaç deneme daha istenilen başarıyı gösteremedi. 14 Mart 1915 tarihinde Hudeyde Limanı'na gelerek, buradan Lit'e ulaşan batık Emdan savaş gemisinin Alman personeli

⁶² FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916; *Arab Bulletin*, Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 653 and 64, Hedjaz, May-September 1917; Donald M. McKale, "German and the Arab Question in the First World War", *Middle Eastern Studies*, C. 29, No. 2 (Nisan 1993), s. 236.

⁶³ M. McKale, a.g.m., s. 238; Cemal Paşa, a.g.e., s. 269.

Cidde'ye doğru giderken yolda saldırıya uğrayarak bedeviler tarafından katledildi. Bu çirkin katliama Hüseyin'in oğlu Abdullah komuta etmişti.⁶⁴ Bölgeye gönderilen Alman heyetler Hicaz hakkında yanlış bilgilere sahiptiler. Öyle ki 1915 yılında düşman Arap kabilelerini İngilizlere karşı birleştirmek için bölgeye gönderilen şarkiyatçı Alois Musil, "İbni Suud'un Türk dostu, Reşit'in ise İngiliz taraftarı olduğunu" rapor etti.⁶⁵

Bu tespit tamamen hatalıydı. Zira İbni Suud Hüseyin'den çok önce İngilizler ile anlaşmıştı. Faysal, İngilizlere 1915 yılı başında Oppenheim'in İstanbul'da kendisi ile görüşerek, "Müslümanların Hristiyanlara karşı, Hindistan, Mısır, Sudan, Cava, Habeşistan ve Kuzey Afrika'da ayaklanmasına çalışılacağını" söylediğini bildirdi.⁶⁶ Abdullah ise 1916 yılı mart ayında Cemal Paşa'nın kendisini Şam'da bir sinemaya götürerek "Avustralya askerlerinin Müslüman kadınlara tecavüz ettiği ve Türk müfrezelerinin mütecavizleri cezalandırdığı bir filmi gösterdiğini ve Kanal Harekâtı'ndaki asıl amacının İngilizleri bulundukları yerde tutmak olduğunu belirttiğini" söyledi.⁶⁷

Faysal, İstanbul'da iken Sultan V. Mehmet Reşat ve nazırlarla görüşerek, kendisinin ve babasının Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını anlatmıştır.⁶⁸ Oysa Faysal, Şam'a ve İstanbul'a Türk Ordusu hakkında bilgi toplamak ve Suriye'de bir isyan örgütlemek için gönderilmişti. Kendisi İstanbul'da bulunduğu esnada babası İngilizlerle kuracağı ittifakı şekillendiriyordu.

Oppenheim, 1914 Ekim ayında "İslam Dünyası'nın Düşmanlarımıza Başkaldırısı" başlıklı 136 sayfalık ayrıntılı bir rapor

⁶⁴ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 154.

⁶⁵ M. McKale, a.g.m., s. 238.

⁶⁶ *IOR: L/P&S/10/657*, extract concerning Amir Faisal in Damascus from Arab Bulletin, No. 42, Cairo, 15 February 1917.

⁶⁷ *IOR: L/P&S/10/657*, extract concerning Amir Faisal in Damascus from Arab Bulletin, No. 42, Cairo, 15 February 1917.

⁶⁸ Cemal Paşa, a.g.e., s. 271.

hazırlamıştı. Raporda Cihat ilanı ile bir araya getirilecek Müslümanların, İngiltere'nin Ortadoğu ve Afrika'da mağlup edilebilmesinde büyük fayda sağlayacağı söyleniyordu. Faysal ile yapmış olduğu görüşme de bu amaca yönelikti.⁶⁹

Alman misyonlarının başarısız olmasının üç temel nedeni vardı: 1.) Almanlar, Ortadoğu'yu çok fazla tanımıyorlardı ve Müslüman bir sömürgeye İngiltere kadar uzun süre hükmetmedikleri için İslami hassasiyetleri de bilmiyorlardı. 2.) Enver Paşa, savaş sonrasında bir de Alman sorunu ile uğraşmamak için Almanların Hicaz'da çok fazla etkin olmasını istemiyordu ve Alman misyonlarına zorluk çıkartıyordu. 3.) Almanlar Ortadoğu'da harekete geçmek için çok geç kalmışlardı. İngiltere sabırlı ve titiz bir diplomasi ile İbni Suud'u, İbni Reşit'i, Şerif Hüseyin'i ve diğer bedevi kabile şeflerini tehditle, rüşvetle, altı boş vaatlerle ve Lawrence idaresindeki casusluk faaliyetleri ile kendisine bağımlı hâle getirmiş, tarafına çekmişti. Kızıldeniz'deki tartışmasız İngiliz üstünlüğü ve Mısır'daki İngiliz varlığı Londra'nın işini kolaylaştırıyordu.

Mevcut durumu değerlendiren Alman Genelkurmayı ile Enver ve Cemal Paşalar tarafından, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'den çekilmesinden ve akabinde gelen Kut'ül Amare zaferinden sonra bir Alman misyonunun Kızıldeniz sahili boyunca seyahat edip, Yemen'e giderek bir ana istihbarat ve propaganda üssü kurması kararlaştırıldı.⁷⁰ Yemen'de bir de telsiz istasyonu kurulacak ve bu istasyon vasıtasıyla sadece İngilizlere karşı Bangladeş Sudan ve Somali'de propaganda ve istihbarat operasyonları yapılmayacak, aynı zamanda Doğu Afrika'daki Alman güçlerinin düşmana karşı savaşına da destek sağlanacaktı.⁷¹

⁶⁹ Selami Kılıç, "Alman İmparatorluğu'nun Kutsal Savaşı: 'Cihat' Mimarları, Söylem ve Girişimleri", *Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I*, 20-22 Mayıs 2009, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009. s. 282-283.

⁷⁰ M. McKale, a.g.m., s. 241.

⁷¹ M. McKale, a.g.m., s. 241.

Ortadoğu ve Arap Yarımadası'ndaki İngiliz amaçlarından kuşkulanan Enver Paşa, misyonun beraberinde bir Türk müfreze-i bulunması ve Almanların kendilerini Türk olarak tanıtmaları şartı ile operasyona izin verdi. İngiliz istihbaratı Türk askeri ve sivil personelinin Stotzingen Misyonu'na her tür yardımı sağladığını kaydetmektedir.⁷² Oysa Enver Paşa Stotzingen Misyonu'nu kontrol altında tutabilmek için misyonun hareket alanını elinden geldiğince kıstmıştır.

Alman Misyonu, daha sonra operasyona adını verecek olan Binbaşı Freiherr Othman Von Stotzingen emrinde, birisi telsiz operatörü diğeri tercüman iki teğmen ile iki ek telsiz operatörü ve bir yedek tercüman olmak üzere altı kişiden oluşuyordu. Müfreze trenle Medine'ye ulaştığında Hüseyin'in isyan çalışmaları sona ermek üzereydi. İsyân kuşkularının artması üzerine Cemal Paşa, Medine Muhafızı Basri Paşa'ya çekmiş olduğu şifre telgrafla "Yemen'e gitmek üzere Medine'de toplanmakta olan müfrezenin ikinci bir emre kadar Medine'de beklemesini" emretti. Müfreze, üç piyade taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve seri ateşli bir dağ bataryasından oluşuyordu.⁷³

Medine'deki müfreze, Kunfida'da Binbaşı Stotzingen ile buluşacak olan birlikti fakat Cemal Paşa diğer gerekli bilgileri yazılı olarak göndererek telgrafında bu çok gizli Misyon hakkında detaya girmemeyi uygun görmüştü. Cemal Paşa, Fahrettin Paşa'yı Medine'ye gitmek üzere görevlendirdiğinde, Binbaşı Stotzingen ile buluşarak Yemen'e gidecek müfreze hakkında Fahrettin Paşa'ya da bilgi vermişti.⁷⁴

Fahrettin Paşa ve Stotzingen Misyonu Hicaz'a vardığında isyan henüz başlamamıştı. Bedeviler, İngilizlerden aldıkları altınlar

⁷² *IOR: L/P&S/10/657*, Arab Bulletin, No. 22, Translation of German Order picked up on battlefield, Katia, August, 1916.

⁷³ Kandemir, a.g.e., s. 33.

⁷⁴ Kandemir, a.g.e., s. 33.

karşılığında ve Hüseyin'in teşviki ile daha önceki Alman misyonlarını vahşice katletmişti ve isyandan dört gün önce, Stotzingen Türk Müfrezesi'nden ayrılarak beraberindeki Alman askerlerle isyanın Medine'de başladığı tarih olan 5 Haziran'da Yenbo'ya ulaştı. Burada isyanın başlaması ile bedevilerin saldırısına uğrayan misyon, beraberinde getirmiş olduğu ekipmanın büyük kısmını denize atmak zorunda kaldı ve dört Alman askeri bedeviler tarafından katledilirken sadece Stotzingen ve bir arkadaşı canını kurtarmayı başara-bildi. İngilizler, isyanı iki ay öne çekerek Stotzingen Misyonu'nun başarısız olmasını sağlamıştı. Yenbo'da hayatını bedevilerden zor kurtaran Stotzingen daha sonra İstanbul'a döndü ve Hicaz'da iş-lerin iyi gitmediğini rapor etti.⁷⁵

Stotzingen belgelerinin bir kısmı Yenbo'daki saldırı esnasında el geçirilerek Araplar tarafından İngilizlere teslim edilmiş, diğer kısım ise Süveyş Kanalı'nın doğusunda 1916 yılı temmuz ayında ger-çekleştirilen II. Kanal Harekâtı sonrasındaki ağustos ayı savaşları esnasında İngilizler tarafından ele geçirilmiştir. Söz konusu belge-lerin İngiliz arşivlerinde yer alan tercümelerine ve bilgi notlarına göre; Binbaşı Stotzingen, 15 Mart 1916 tarihinde Berlinden ha-reket etmişti ve beraberinde Enver Paşa'nın şahsi mektupları ile birlikte 12 Nisan'da Şam'a ulaşmıştı. 2 Mayıs'ta Şam'dan ayrılarak 8 Mayıs'ta Vech'e gelmiş, diğer ekip üyeleri ise Mayıs ayı sonunda Yenbo'ya ulaşmıştı. Fakat isyan nedeniyle geri dönmek zorunda kalmışlardı ve eipten sadece Stotzingen ile tercüman Karl Neu-feld 11 Haziran'da Vech'e buradan da Hicaz Demiryolu ile Şam'a ulaşarak kurtulabilmişti.⁷⁶

İngilizler, Stotzingen'in beraberinde Prusya Kraliyet Genel-kurmay Başkanlığı'na ait 5.000 £ tutarında altın bulunduğunu ve Misyonun iki temel amacı olduğunu tespit etmişlerdi; 1.)Hoeidah'ta

⁷⁵ M. McKale, a.g.m., s. 242-243.

⁷⁶ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

bir telsiz istasyonu kurarak Doğu Afrika'daki Muanza Alman İstasyonu ile haberleşebilmek ve bu istasyonu Şam ile Medine'deki istasyonlarla bağlantılı hâle getirmek, 2.) Hadramut, Somali, Habeşistan, Darfur, Senüsi idaresindeki Yemen ve Sudan'da İngiliz karşıtı propaganda çalışmaları yapmak.⁷⁷

Trablusgarp ve çevresindeki Senüsi Tarikatı liderleri, düşmanlara karşı "İttihadi İslam" fikrine sadık kalarak I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni destekliyordu.⁷⁸ Savaş Bakanı Lord Kitchener, Senüsi'nin satın alınmasını başaramamış olmaktan çok rahatsızdı. Bu nedenle ölmeden önce ilk fırsatta Senüsi üzerine bir ordu göndererek, İngiliz işbirlikçiliğini reddettiği için Senüsi'yi cezalandırmak istiyordu.⁷⁹ Kitchener'in Senüsi'yi cezalandırmaktaki en hevesli yardımcısı kuşkusuz Şerif Hüseyin'di.

Stotzingen Misyonu'nun beraberindeki 3.500 Türk askeri, önemli miktarda altın ve telsiz ekipmanı bulunması İngilizleri kuşkulandırmaya yetmiştir. Kahire Müstemleke İdaresi'ne göre bu misyon Almanların "Doğuya Doğru Genişleme" (*Drang nach Osten*) politikasının yeni bir şekliydi ve Arabistan İngiliz karşıtı propaganda için bir üs olarak kullanılacaktı. Hicaz İsyanı misyonun başarısız olmasını sağlamıştır.⁸⁰ Savaş Bakanı Lord Kitchener, Almanların Marne yenilgisinden sonra doğuda büyük bir Alman İmparatorluğu kurmayı tasarladıklarını düşünüyordu.⁸¹ Kaderin bir cilvesi Lord Kitchener 5 Haziran'da gemisinin Orkney Adaları'nın batısında bir Alman mayınına çarpması ile boğularak can vermiştir.

⁷⁷ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

⁷⁸ Ünalp, a.g.e., s. 52.

⁷⁹ Arthur, a.g.e., s. 213-214.

⁸⁰ FO 371/6237, Summary of Documents from Arab Bureau files with commentary, Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

⁸¹ Arthur, a.g.e., s. 179.

3.500 kişilik seçme Türk müfrezesi içerisinde iki seri atışlı batarya ile iki makineli tüfek mangası vardı. İngiliz istihbaratı Türk birliği içerisinde Suriyeli askerlerin de bulunduğunu tespit etmişti. Birlik İstanbul'dan yola çıkarak önce Şam'a buradan da Medine'ye ulaşmıştı. Binbaşı Stotzingen, El Ula'da Türk müfrezesinden ayrılarak Taif'e gitmişti. Yenbo'da kendisi ve ekibi saldırıya uğramasaydı buradan Kunfida'ya gidecek ve Medine'den sonra Mekke'ye buradan da Kunfida'ya intikal edecek olan Türk müfrezesi ile buluşacaktı. Buradan Arabistan Yarımadası geçilerek İbha ya da Sana'ya ulaşılacaktı.⁸² Müfreme'nin Yemen'e gönderilişinin diğer amacı, Hicaz ve Yemen içerisinde yürüyüş yapacak donanımlı müfreme sayesinde Hicaz'da ve Yemen içlerinde sarsılan devlet otoritesinin tekrar sağlanmasıydı.⁸³

İngiliz istihbaratı ele geçirmiş olduğu Stotzingen belgelerini tercüme ederek, Savaş Kabinesi'ne göndermiştir. Tercümelerdeki dikkat çekici notlardan bir tanesi Binbaşı Stotzingen'in Hicaz ve Araplar hakkında çok kısıtlı bilgiye sahip olması, Misyon'un Hicaz İsyanı nedeniyle başarısızlığa uğramasına rağmen başarısızlıktan Cemal Paşa'yı sorumlu tutmasıdır.⁸⁴ İngilizler, Stotzingen Misyonu'nun Hindistan'da bile propaganda yapacağından endişeleniyordu.⁸⁵

Savaşın başından itibaren Arap Yarımadası'ndaki İngiliz etkinliğine karşı gerçekleştirilen Alman girişimlerine karşın, ilk defa bir girişim bu kadar üstün teknoloji ve donanımlı bir müfreme eşliğinde Yemen'e doğru yola çıkmış ve İngilizleri endişelendirmiştir. Söz

⁸² *IOR: L/P&S/10/657*, Arab Bulletin, No. 22, Translation of German Order picked up on battlefield, Katia, August, 1916; *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 132, 134.

⁸³ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 133.

⁸⁴ *IOR: L/P&S/10/657*, Arab Bulletin, No. 22, Translation of German Order picked up on battlefield, Katia, August, 1916.

⁸⁵ *IOR: L/P&S/10/657*, Arab Bulletin, No. 22, Translation of German Order picked up on battlefield, Katia, August, 1916.

konusu nedenle, gerekli tüm hazırlıklar tamamlanmamış olmasına rağmen Hicaz İsyanı planlanandan önceye çekilmiş ve Kunfida'ya gitmek için Medine'de beklediği tespit edilen müfrezeyi engellemek için asiler ilk olarak Medine'ye saldırmışlardır.

1917 yılı Ocak ayında Lawrence, Vech saldırısı öncesinde Faysal'ın kampında bulunuyordu. Lawrence raporuna, Faysal'dan naklen "Stotzingen Faysal'a Şam'da, Yemen'den gemilere yüklenecek silah ve cephanenin Habeşistan üzerinden geçeceğini ve bu ülkede yabancı [İngiliz] karşıtı bir savaşın başlayacağını söylediğini ve Stotzingen'nin daha sonra Alman Doğu Afrikası'na gideceği" bilgisini verdiğini kaydetmiştir.⁸⁶ Faysal'ın nakletmiş olduğu bilgi Stotzingen'e verilen harekât emri ile uyumludur.

Medine Muhasarası

28 Temmuz 1914 tarihinde başlayıp, 14 Kasım 1918 tarihinde sona eren I. Dünya Savaşı'nın en son işgal edilen cephesi Medine'dir. 1916 yılının haziran ayında başlayan Hicaz İsyanı umulmadık bir başarı göstermişti ve 1917 yılına varıldığında Medine ile civardaki birkaç küçük yer hariç hemen hemen tüm Hicaz Hüseyin, dolayısıyla İngiliz kontrolüne geçmişti. Medine'deki birliklere komuta eden Fahrettin Paşa [Korgeneral Türkkân] 1916 yılı boyunca öncelikli olarak Suriye'deki 4. Ordu ile bağlantıyı sağlayan demiryolunun açık tutulmasına ve civardaki kabilelerin Türk taraftarı konumunun korunmasına çalışmıştı.

Enver ve Cemal Paşalar, isyanın ilk günlerinde Mekke üzerine bir harekât düzenlemeyi ciddi olarak düşünmüşler fakat imkânsızlıklar nedeniyle böyle bir harekâttan vaz geçilmişti. Fahrettin Paşa ise asi kuvvetlerini Rabiğ'e doğru çekilmeye mecbur etmiş fakat hem ana karargâhtan çok fazla uzaklaşmamak hem de

⁸⁶ *Arab Bulletin*, No. 42, Excerpts from a report made by Captain T.E. Lawrence, to Colonel Wilson, 8 January 1917.

Rabiğ Limanı'ndaki İngiliz savaş gemilerinden gelebilecek örtü bombardımanı nedeniyle Rabiğ'e girmemişti. Hem Rabiğ hem de Mekke üzerine harekât düzenlenmesi daha sonraki aylarda da ele alınmıştı. Fakat yine imkânların yetersiz olması nedeniyle böyle bir harekâttan vazgeçilmişti.

Medine'deki birliklerin durumu ve lojistik ihtiyaçları dikkate alındığında özellikle Mekke üzerine bir taarruz icra ederek isyanın bastırılması aynı zamanda bir intihar saldırısı demektir. Bu nedenle 1917 yılı başına varıldığında yapılabilecek en makul tedbir, Medine etrafındaki savunma mevzilerini güçlendirmek, Hicaz'ın işgalinden sonra güvenlikleri tehlikeye düşen kıtaları Medine yakınına doğru güvenli bölgelere geri çekmekti. 1917 yılı başından itibaren demiryolunun artık etkin biçimde kullanılamayacak olması Medine'deki birliklerin yiyecek, su, cephane, silah ve ordu istihbarat faaliyetlerinin daha da yetersiz hâle gelmesine ve moral destek açısından her gün biraz daha zayıflamasına yol açacaktır. Bu esnada birliklerin durumu, kuvvet yapısı ile lojistik ve ikmal olanakları düşman tarafından yakından takip edilerek, hem Kahire'deki Müstemleke İdaresi'ne, hem de Londra'ya raporlanmaktaydı.

Bu esnada asiler, Kızıldeniz kıyısındaki Cidde, Rabiğ ve Yenbo dâhil önemli liman kentlerinin büyük kısmının kontrolünü ele geçirmişti. Fakat Medine'nin kuzeybatısında, Medine ile Akabe Körfezi girişinde yer alan Vech liman kenti halen Türk birliklerinin kontrolündeydi ve önemli bir liman olan Vech, küçük bir birlik tarafından korunuyordu. İngilizler, isyana kuzeyden destek sağlamak amacıyla 13-15 Eylül 1916'da iki kruvazör, bir uçak gemisi ve iki uçak desteğinde Vech Limanı'na bir çıkartma harekâtı yapmış fakat Türk kıyı koruma birlikleri tarafından geri püskürtülmüşlerdi.⁸⁷

İngilizlerin eylül ayındaki başarısız çıkartma girişiminden sonra Faysal, 1916 yılı haziran-ağustos ayları arasında Medine

⁸⁷ BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 197; Çopur, a.g.m., s. 204.

Medine, 1890'lı yıllar^[]*

önündeki mağlubiyetlerini telafi etmek için 1916 yılı aralık ayında İngiliz planlarına uygun olarak, Medine'deki Türk birliklerine doğrudan saldırıya cesaret edemediğinden, Kızıldeniz'deki İngiliz donanmasının da desteği ile Vech üzerine bir saldırı gerçekleştirmeye karar vermişti. Bu amaçla Yenbo Vadisi'ndeki kuvvetlerini geri çekmeye teşebbüs etmiş, durumdan haberdar olan Fahrettin Paşa Faysal üzerine küçük bir birlik göndermişti. Faysal'ın çekilmesi esnasında hemen arkalarında Bir Abbas'tan gelen bir Türk birliği bulunduğunu haber alan asiler korku ile dağılarak kontrolsüz bir şekilde yerleşim yerlerine kaçmışlardı. Böylece Hamra ile Bir Said asilerden geri alınmış ve Faysal'ın kuzeye çıkarak Vech'e saldırması engellenmişti.⁸⁸ Türk birliğinin icra ettiği taarruz sonrasında Faysal ise bozgun halinde Yenbo'ya geri çekilmek zorunda

[*] II. Abdülhamit Yıldız Albümleri Mekke-Medine, Haz. Mehmet Bahadır Dördüncü, İstanbul, 2006.

⁸⁸ FO 371/2779, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917; BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 206.

kalmıştı.⁸⁹ Hamra'nın düşmandan geri alınmış olması, Türk birliklerinin harekât kabiliyetini artırmıştı. Belirtilen nedenle Albay Wilson, Rabiğ ya da Mekke'ye karşı bir taarruz icra edilerek isyan bastırma harekâtı düzenlenmesinden ciddi olarak endişelenmeye başlamıştı.

Wilson'un endişesi Londra'da karşılık bulmuş olmalı ki 1917 yılı ocak ayı başında bir tugaylık İngiliz gücü Süveyş'te konuşlandırıldı. Mekke'ye karşı olası bir Türk harekâtı durumunda Süveyş'teki İngiliz birliği Hicaz'a gelerek Mekke'nin düşmesini engelleyecekti.⁹⁰ Düşman, Mekke üzerine bir harekât icra edilmesi durumunda son çare olarak Rabiğ çıkışındaki su kuyuları civarında harekâtı durdurmak için Süveyş'te konuşlu İngiliz askerlerini kullanmayı planlıyordu. Oysa daha önce de söylendiği gibi Türk birliklerinin Mekke

⁸⁹ FO 371/2779, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917.

⁹⁰ FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

üzerine bir harekât düzenlemesinden 1917 yılı ocak ayında tamamen vazgeçmişti. Bu durumun düşman tarafından bilinmemesi önemli avantajlar sağlıyordu. Söz konusu durumun anlaşılmasından sonra Kızıldeniz'e konuşlandırılan düşman tugayı Hicaz'a çıkartılmayarak daha sonra İngilizlerin Mısır Seferi Kuvvetleri'ne katılmıştır.

Medine müdafileri tarafından asilere karşı 1916 yılı sonuna kadar icra edilen harekâtlarda ve çarpışmalarda hiç mağlubiyet alınmamıştı. Fakat birlikler hem yorgundu hem de oldukça yıpranmış, kuvvet sayıları azalmıştı. 1917 yılı başında durum değerlendirmesi yapan Fahrettin Paşa, Yenbo ve Rabiğ yolu üzerindeki kıtaları Medine'ye doğru geri çekti. Böylece, İngilizlerin isyan planının ikinci aşaması tamamlandı.⁹¹ Türk birliklerinden gelecek taarruz endişesinden kurtulan asilerin Vech'e saldırması artık daha kolaydı.

Vech, Kızıldeniz kıyısında önemli bir liman kentiydi ve elden çıkması halinde, etrafındaki çevirme planının uçları birleştirilerek Medine tamamen muhasara edilmiş olacaktı. Medine'nin güneyindeki kahramanca direniş sonucu Faysal komutasındaki asiler doğrudan bu noktaya saldırmaya çekiniyordu. Böylece 1916 yılı ekim ayında, Medine-Hamra hattında oluşan Marn hattı benzeri kilitlenme sonrasında düşman, Vech yoluyla El-Ala'da arkadan Türk birliklerine saldırmayı planlamış fakat Eylül ayındaki mağlubiyet ile Rabiğ ve Mekke üzerine yapılabilecek olası bir karşı saldırıdan çekinildiği için bu plan da ertelenmişti. Fahrettin Paşa'nın birlikleri, Medine'deki ana karargâha doğru geri çekmesinden sonra, Rabiğ ve buradan Mekke üzerine bir karşı taarruz icra edilmeyeceğinden emin olduktan sonra, 1917 yılının başında düşman Kızıldeniz'deki tartışmasız üstünlüğüne ve karadaki Arap kuv-

⁹¹ FO 371/2779, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917; BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 256.

vetlerine dayanarak Vech'i işgal etmeye karar verdi.⁹² 1916 Eylül ayındaki mağlubiyetten ders çıkartılmış olacak ki bu sefer Vech'e hem denizden hem de karadan saldırılması planlanıyordu.

Bu esnada düşmanın, Türk birlikleri hakkında bilgi toplama faaliyetleri aralıksız devam ediyordu. 1917 yılı başında Medine'deki Türk birliklerinden kaçan Arap askerler, Medine'de yük ve binek hayvanı yeminin çok az olduğunu, askerler için bol miktarda yiyecek bulunduğunu, şehre günde iki tren geldiğini ve bazen üç dört gün hiç tren gelmediğini, demiryolunu 1.500 kişilik bir gücün koruduğunu bildirdiler. Firari askerler, Bir Derviş'te büyük bir levazım deposu bulunduğu bilgisini de vermişlerdi. Firarilerin vermiş olduğu en önemli bilgi, Faysal ile birlikte olan Lawrence'in başına ödül konulmuş olmasıdır. Arap firarilerin vermiş olduğu bilgiler, asiler tarafından İngilizlere teslim edilen savaş esiri iki Türk askerinin sorgusunda da doğrulandı.⁹³ Geçte olsa Hicaz'daki Türk istihbaratı Lawrence'i tespit etmeyi başarmıştı. Lakin Lawrence ve McMahon'un örgütlediği isyan ateşi tüm Hicaz'a yayılmıştı ve artık söndürülebilecek durumda değildi.

Bu durumun farkında olan Fahrettin Paşa, Rabiğ ya da Mekke üzerine yapılacak bir harekâttan vaz geçerek, elindeki birlikleri, ileri mevzilerden biraz daha geri çekerek demiryolu hattını muhafaza edebilecek şekilde El Ula ile Medain Salih arasında konuşlandırmak zorunda kaldı. Bu esnada, Ali, Faysal ve Abdullah komutasındaki asiler fırsat buldukça nakil halindeki Türk birliklerine saldırıyor, ordu mallarını yağmalıyor, tuzağa düşürdükleri Türk askerlerini ya öldürüyor ya da esir alarak İngilizlere teslim ediyorlardı. Fahrettin Paşa'nın mevcut şartlar altında bir zorunluluk olarak birlikleri bulundukları hattan Medine'deki ana karargâha

⁹² FO 371/2779, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917.

⁹³ *Arab Bulletin No. 37, No. 39, No. 41*, Summary of news and political situation, 4 January 1917, 19 January 1917, 6 February 1917.

doğru geri çekerek taarruz pozisyonundan savunma pozisyonuna dönüştürmüş olması kaçınılmaz olarak asilerin ve İngilizlerin konumlarını rahatlatarak düşman tarafından icra edilecek saldırı faaliyetlerini kolaylaştırdı.⁹⁴

1916 yılı ekim ayında Mısır Seferi Kuvvetleri Başkomutanlığı'na atanan Sir Reginald Wingate, büyük bir şaşkınlıkla tüm desteğe rağmen urban bedevilerin Türk birlikleri karşısında tutunamadığını, Fahrettin Paşa komutasındaki birliklerin ise tüm olumsuzluklara ve imkânsızlıklara rağmen ikmal depoları kurmayı, nakil araçları sağlamayı ve iletişimi güçlendirmeyi başardıklarını tespit etmişti. Wingate, başa çıkılması zor imkânsızlıklar içinde, kendileri tarafından hesaplanmadık ve beklenmedik boyutta askeri başarı elde eden ve çölde tutunmayı başaran, büyük çoğunluğu Anadolu'dan gelen askerlerden oluşan Türk birliklerinin Mekke'yi ele geçirmesinin önünde çok büyük bir engel olmadığını da düşünüyordu.⁹⁵ Vech'in ele geçirilerek Türk birliklerinin arkadan sarılması, Rabiğ ve Mekke üzerine icra edilecek olası bir operasyonu da imkânsız hâle getirecekti. Bu nedenle Vech operasyonu tekrar gündeme alındı. Mekke üzerine yapılabilecek bir harekâtın engellenmesi için denizden saldırıldığında kolay bir hedef olacak olan Vech'in ele geçirilmesinin hayati önemde olduğuna karar verildi. Bu sayede Yenbo Vadisi'ndeki mağlubiyet ile moralleri bozulan asilerin tekrar etkin olarak savaşması da sağlanacaktı. Ayrıca Vech'in işgali ile Hicaz Demiryolu karşısındaki asi cephesinin uzunluğu 300 km.'den daha fazla bir mesafeye ulaşacaktı. Vech, Suriye ile Medine arasındaki demiryolunun da en hayati noktasında yer alıyordu ve El Ala'dan

⁹⁴ *Arab Bulletin No. 37, No. 39, No. 41*, Summary of news and political situation, 4 January 1917, 19 January 1917, 6 February 1917; *FO 141/811/4526*, unsigned letter to General Sir William Robertson, 21 February 1917.

⁹⁵ *FO 371/3042*, Sir R. Wingate, GOC, Hijaz, to the Secretary of State for War, 25th June 1917.

Türk birliklerinin arkasına yapılması planlanan İngiliz saldırıları için en uygun yerd. ⁹⁶

Vech'in işgali için Faysal komutasındaki asilere ihtiyaç vardı. Fakat Lawrence, Faysal'ın, Yenbo Vadisi'ndeki yenilgiden sonra, Rabiğ'i savunmasız bırakmamak bahanesiyle Vech'e saldırmak istemediğinin farkındaydı. Albay Wilson, Lawrence'in vermiş olduğu istihbarat bilgileri doğrultusunda Rabiğ'in İngiliz donanması ile korunacağı sözünü vererek Faysal'ı Vech'e saldırmaya ikna etmeyi başaramayınca Hüseyin'e başvurmak zorunda kaldı. Faysal, babasından gelen "hemen Vech'e saldırması yönündeki" emir üzerine saldırıyı yapmaya razı oldu. ⁹⁷

Lawrence ve Albay Wilson'un diğer planı, Abdullah komutasındaki kuvvetleri Medine'nin kuzeydoğusundan çekerek doğal bir kale niteliğinde olan Vadi Ays'a yerleştirmekti. Böylece, Hicaz Demiryolu'nun her iki yanı da kontrol edilerek Medine'deki birliklerin ikmal alması önlenecekti. Ayrıca, Abdullah'ın Vadi Ays'taki varlığı Türk birliklerinin Rabiğ ya da Mekke üzerine yapacağı bir karşı saldırıyı engelleyebilecekti. ⁹⁸

İki harekâtın eşzamanlı olarak yapılması planlandı. Fakat hem Lawrence hem de Albay Wilson Vech'e saldırılmak için acele ediyordu. Faysal ise Yenbo'daki yenilgiyi unutamamıştı ve Türk birliklerine çok yakın, paralel bir hatta gerçekleşecek bu saldırıyı yapmaya halen isteksizdi. Saldırının denizden etkin destek ile başarı kazanması mümkündü ve Albay Wilson ile Lawrence bu desteği Faysal'a taahhüt etti. ⁹⁹

⁹⁶ FO 371/2779, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917.

⁹⁷ FO 371/2779, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917.

⁹⁸ FO 371/2779, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917.

⁹⁹ FO 371/2779, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917.

Financial aid for Sharif Hussein, 1916-1918

549

SUMMARY OF MOST RECENT TELEGRAMS ETC., re PROVISION
OF EXTRA SUBSIDY FOR EMIR ABDULLAH.

24

1. Bassett to Abur

March 11th. For H.C.(begins) Davenport in a report dated 3rd clearly indicates that Beduin attitude becoming worse. Organized raid by JUHEINA on Abdullah's supply dump is reported among other things. Extra £25,000 (or any smaller amount if full sum impossible) strongly recommended, to be sent first opportunity to Davenport for Abdullah. H.C.

2. (Reply to 1.) Arbur to Bassett.

March 13th. H.C. opposed to sending Abdullah extra money for following reasons: H.C.

(1) Whether Abdullah or King have made any demand for it.

(2) Abdullah obviously misusing his subsidy and we have no guarantee that anything extra sent him will be spent to best advantage.

(3) Gold situation here acute.

Best solution is to stir Abdullah up, and the King's help is necessary for this. H.C.

H.C. agrees that Davenport's information should not be repeated to King, but wishes you to inquire from latter if he is satisfied with progress of operations, in view of fact that there is little change in situation since Dec., and if the King gives any opening, hint to him that in our opinion operations are hanging fire and that a letter from himself to Abdullah is desirable urging latter to more vigorous action and to be more free with his money among tribesmen. Act on these lines and report result. H.C.

3. (In reply to 2)

March 14th. Submit for H.C.'s consideration that suggested action would merely incense King and do us good. I feel sure that he is very uneasy about the general situation at the moment - especially in view of most recent news from Faisal - and will certainly strongly resent suggestion that Abdullah is not trying his best. Not so much Abdullah who wants stirring up (Davenport has been attending to this very thoroughly) but Beduin who need stimulating to renewed efforts. Payment to them of at least some part of back pay they claim appears to be only way to effect this. I will defer action with King pending your reply. H.C.

4. (In reply to 3)

Calculated that Abdullah's outgoings for transport and regular troops do not exceed £10,000 monthly - with balance of £44,000 he should be able maintain about 10,000 Arabs in the field. We do not know that he has ever had more than 7,000, and this number only for a short time. This and fact that Arabs with him are well paid clearly show that he is not making proper use of his subsidy. H.C. appreciates Davenport's efforts but H.C. considers before A's operations can be successful pressure must be put on him to alter his tactics and spend money freely. Such pressure will come best from the King. We have no guarantee that any extra grant will be spent to best advantage with A in present parsimonious frame of mind. H.C. wishes you to take action laid down unless you can refute above statement of case. H.C.

x x x x x x x x x

H.C. does not wish to lay too much stress on these questions by himself directly addressing the King on the subject. He does not want you to protest or complain personally but to approach King unofficially and in friendly way, asking his advice on situation in southern area generally as to whether A has apparently enough force to maintain himself in the area. H.C.

İngiliz Arşivlerinde isyanın finansmanına yönelik faaliyetler^[1]

^[1] *Records of the Hashimite Dynasty; A Twentieth Century Documentary History*; ed. Alen de L. Rush; C. 5; Archive Editions, UK, 1995. s. 549.

Bu esnada Medine'deki kıtlıkla baş etmeye çalışan Fahrettin Paşa tarafından, kasım ayında Ziraat Birliği ve Müfettişliği oluşturularak askeri gereklilik nedeniyle el konulan mülklerin idaresi sağlandı. 1917 yılının en önemli hadislerinden bir tanesi Medine'de bir geçici telsiz istasyonu kurulmuş olmasıdır. Fakat Şam ile direkt iletişimi sağlayacak daimi telsiz istasyonu ancak 1918 yılı Mart ayı başında kurulabilecektir.¹⁰⁰

Abdullah, İngiliz planlarına uygun olarak 11 Ocak'ta Vadi Ays'ta olacağını bildirince, Faysal da 20 Ocak'ta Vech'e saldırmayı kabul etti. Planlanandan beş gün sonra, 18 Ocak'ta Yenbo'dan hareket edilerek, 23 Ocak'ta Vech'e ulaşıldı. İngilizler Yenbo Vadisi'ndeki yenilgiden sonra Arap moralini yüksek tutmak için ordu istihbarat subaylarını kabilelerin içine dağıtmıştı. İstihbarat subaylarının diğer görevi bedevilerin davranış şekillerini ve zafiyetlerini tespit ederek daha etkin olarak savaşmalarını sağlamaktı.¹⁰¹

İngilizlerin en etkin istihbarat subayı şüphesiz Arapların "El Auren" ya da "altınları taşıyan adam" olarak tanıdığı Yüzbaşı Thomas E. Lawrence idi.¹⁰² Bu nedenle Hicaz İsyanı denildiğinde akla

¹⁰⁰ *Arab Bulletin, Nos. 108-110*, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919; Kıcıman, a.g.e., s. 315.

¹⁰¹ *FO 371/3042*, Naval Commander-in-Chief East Indies and Egypt to Admiralty, 9 February 1917, 16 March 1917.

¹⁰² Sonyel, a.g.m., s. 231-232; Lawrence, 1888 yılında İngiltere'nin Galya bölgesinde evlilik dışı bir çocuk olarak dünyaya gelmiştir. 1909 yılından itibaren Trablus, Gazze, Akabe, Sina ve Mezopotamya'daki arkeolojik kazılarda yer aldı. Bulunduğu ekipte Yüzbaşı Newcombe da vardı ve daha sonra Savaş Bakanı olacak olan Lord Kithcener'in emrinde çalışmışlardı. I. Dünya Savaşı başladığında boyu kısa olduğu için -Lawrence'in boyu 1.50 cm. idi- askere kabul edilmedi. Daha sonra Kahire'deki istihbarat biriminde görev aldı. Lawrence, isyanın planlama safhasında Hicaz'da bulunmuyordu ve isyan başladıktan sonra Hicaz'a gelmiştir. Hicaz'a gittiğinde 28 yaşındaydı. I. Dünya Savaşı'ndan önce Arap Yarımadası'nda

ilk gelen isimlerden bir tanesi Mısır Yüksek Komiseri McMahon iken diğeri Yüzbaşı Lawrence'dir. Lawrence, Hicaz'daki çalışmalarının büyük kısmını Faysal'ın himayesi altında gerçekleştirmiştir. Arap Bülteni'nde yer alan raporlarından Lawrence'in Faysal ile çölde uzun süre birlikte kaldığı, Faysal'ı yönlendirdiği ve Faysal'ın gece sohbetlerinde Lawrence'e Türk Ordusu'nda iken öğrenmiş olduğu sırları anlattığı görülmektedir.¹⁰³ Lawrence, Faysal ile yaptığı

ve Mezopotamya'da araştırma yapan İngiliz heyetleri içerisinde arkeolog görevi ile bulunduğu içi hem yerel dilleri hem de bölgenin topografyasını çok iyi bir şekilde bilmekte, bedevi kabilelerini tanımaktaydı. Bu nedenle Kahire'de harita bölümünden istihbarat bölümüne nakledilmiş ve Hicaz'a gönderilerek isyanın başarıya ulaşmasında etkin rol almıştır. Hicaz'da faaliyetlerine Şerif tarafından izin verilmiş ve ilk olarak Faysal'ın kampında askeri danışman statüsünde görev yapmıştır. Lowell Thomas, *With Lawrence in Arabia*, Sixteenth Edition, Hutchinson & Co. Ltd., London, b.t.y., s. 38-40; Lowell Thomas, Lawrence ile görüşerek yazmış olduğu kitabında çok sayıda tarihi hata yapmış, hatalı bilgi vermiş ve olayları çarpıtmıştır; Lawrence, 19 Mayıs 1935 tarihinde, 47 yaşında iken tartışmalı bir motorsiklet kazası sonunda İngiltere'nin Dorset eyaletinde ölmüştür. Böylece Majesteleri Hükümeti, Arabistan'daki diğer İngiliz casusu Aranson'un uçağının Kızıldeniz üzerinde düşerek ölmesinden sonra, Arabistan hakkında çok şey bilen diğer casusu Lawrence'den de kurtulmuştur. Bkz. Çopur, a.g.m., s. 197; Ayrıca bkz. Harold J. Schultz, *British History*, Fourth Ed., Harper Perennial Publ., USA, 1992. s. 332.

¹⁰³ *Arab Bulletin*, No. 42, Excerpts from a report made by Captain T.E. Lawrence, to Colonel Wilson, 8 January 1917; Arap bültenleri, Kahire'de bulunan Arap Bürosu'nun bir haber bülteni yayınlamasını teklif eden Lawrence'in girişimi ile yayınlanmaya başlanmıştır. "Arap Bürosu Özetleri" başlığı altında çıkan bültenin adı sonradan "Arap Bülteni" olmuştur. Bültenin yayınlanmasına, Hicaz İsyanı'ndan üç gün önce, 6 Haziran 1916 tarihinde başlanmış ve bültenin yayınlanmasına, Medine'nin işgal edildiği, 1919 yılına kadar düzensiz aralıklarla devam edilmiştir. Lawrence, Binbaşı David Hogarth ve Yüzbaşı Kinahan Cornwallis sırasıyla Arap Bülteni'ne editörlük yapmıştır. Bültenin üzerinde "Gizli" (*Secret*) kodu vardı ve her sayıdan sadece 27 adet basılıyor, birer nüsha Hindistan'daki Sömürge Genel Valiliği'ne, Sudan'daki ve Mısır'daki İngiliz başkomutanlıklarına, Savaş

konuşmaları, çizdiği haritaları ve gözlemlerini düzenli raporlar halinde Cidde’de mukim Albay Wilson’a göndermekteydi.

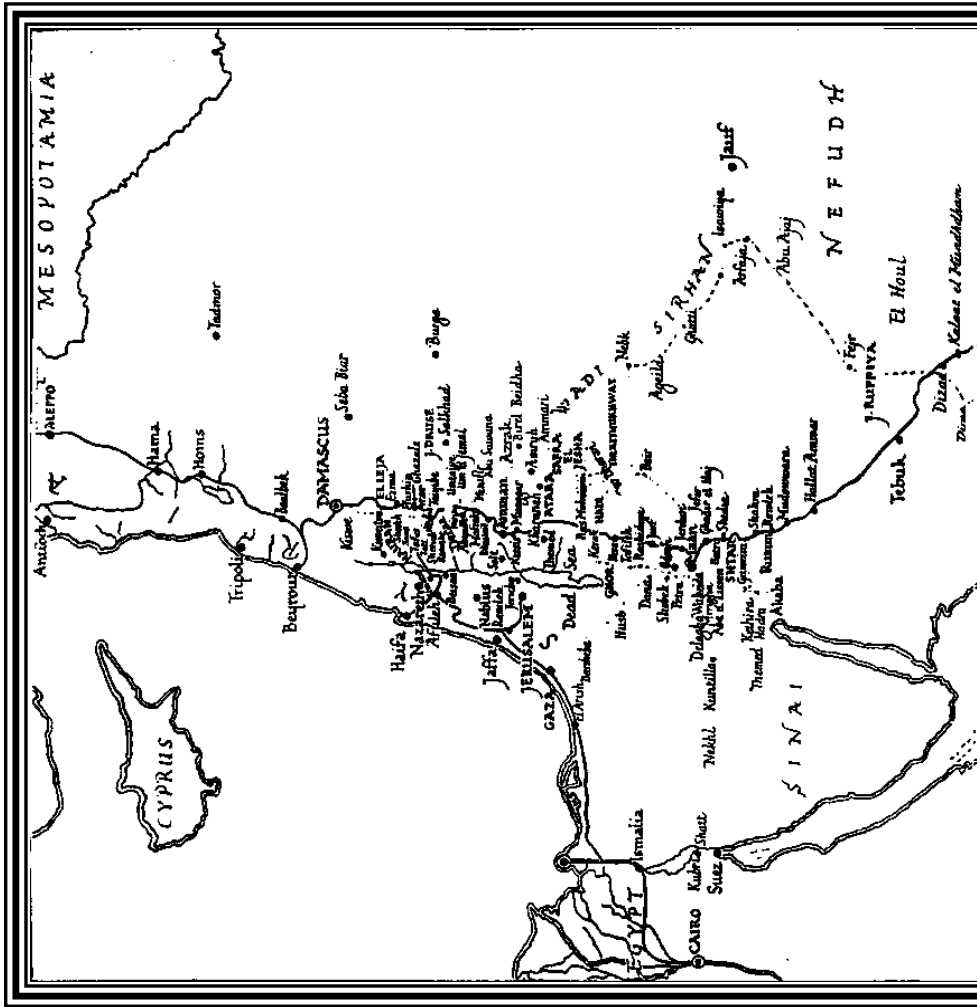
Kamp rutini ana karargâhta şu şekildedir. –sabah 05.00’da ordu imamı en yüksek tepenin üzerine çıkarak ezan okur. Güzel bir sesi vardır. Kamptaki tüm insanları ve hayvanları uyandırır. Hemen sonra Faysal’ın özel imamı çadırında yumuşak bir sesle müzik söyler. [Kur’an okur ?] Birkaç dakika sonra her birimize birer fincan tatlı kahve ikram edilir. Saat 06.00’da ya da biraz daha geç bir vakitte kahvaltı için Faysal’ın çadırına gideriz. ...Kahvaltıdan sonra Faysal ya yardımcısı ile görüşür ya da [asi kabile liderleri] önemli kişiler ile çadırında bir araya gelir. ... [daha sonra] bize Suriye’de gördüklerini, Türklerin mahrem bilgilerini ya da aile yaşantılarını anlatır.¹⁰⁴

1917 yılı başında durum tespiti yapmak ve bilgi toplamak için Faysal’ın yanına yerleştirilen Lawrence, Vech yürüyüşünde de Faysal ile birlikteydi.¹⁰⁵ Lawrence ve Faysal’ın bir dağ bataryası takviyeli 10.000 kişilik asi güç ile Vech’e doğru yürürken, düşman savaş gemileri müstemlekelerden toplamış olduğu kuvvetleri ile 21 Ocak’ta Vech açıklarına ulaştı. Faysal ve Lawrence’in da intikalinin tamamlanmasıyla 23 Ocak sabahı savaş gemilerindeki Mısırlı ve Sudanlı 1.000 asker Vech açıklarında Zaim mevkiinde, karaya

Bakanlığı’na, Donanma Komutanlığı’na ve Dışişleri Bakanlığı’na gönderiliyordu. Bkz. Fromkin, a.g.e., s. 181; Bültenlerde, istihbarat bilgileri, saha raporları, temas edilen şahısların kişilik özellikleri, İngiliz politikası ile ilgili her dilden önemli gazete haberlerinin çevirileri, İstanbul’daki yazışmalar, ele geçirilen şifre telgraf çözümleri, İngiliz politikası, kabilelerle ilgili bilgiler, topografya özellikleri, subayların günlük raporları, savaş esirlerinden derlenen bilgiler, haritalar, ele geçirilen günlük ve seyir raporlarının özet çevirileri gibi bilgiler yer almaktaydı. Bkz. *Arab Bulletin*, Nos. 15, 17, 20, 21, 22, 25, 28, 36, 41, 42, 47, 104, 105, 106 etc.

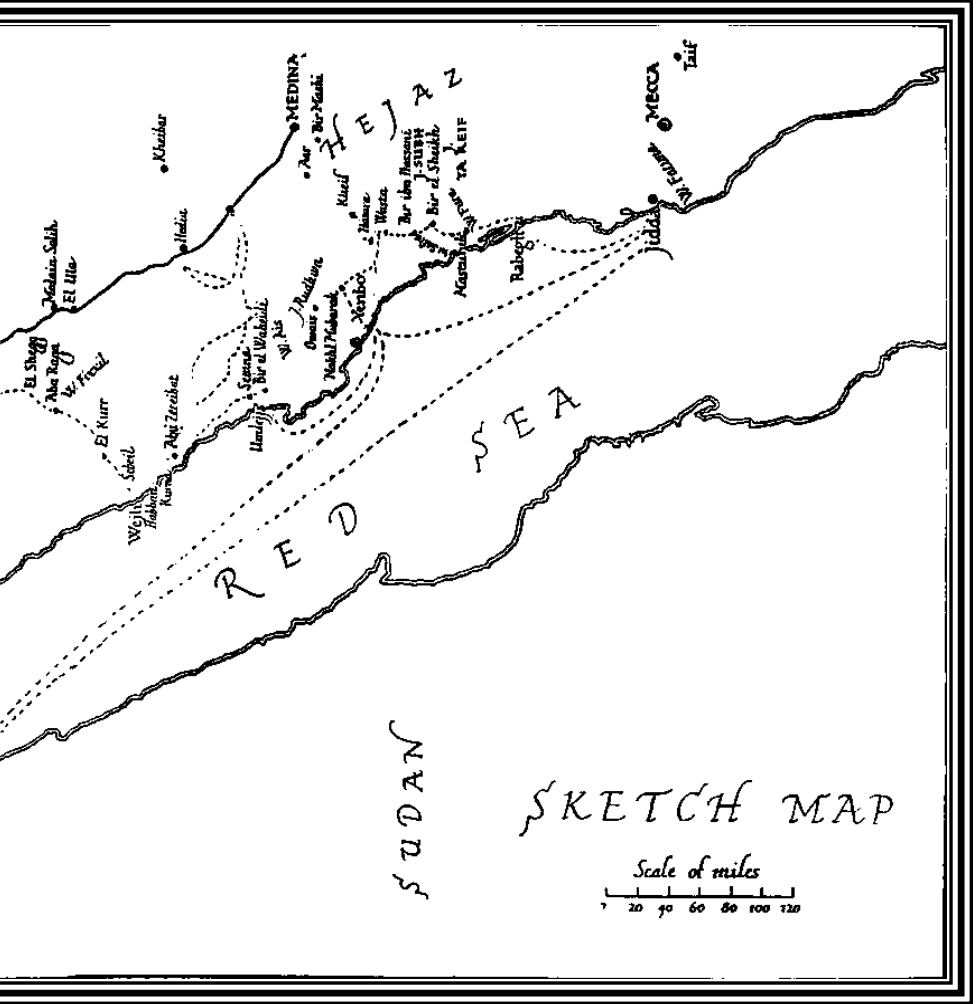
¹⁰⁴ *Arab Bulletin*, No. 42, Excerpts from a report made by Captain T.E. Lawrence, to Colonel Wilson, 8 January 1917.

¹⁰⁵ *FO 371/2779*, extract from the *Arab Bulletin* no. 41 of 6 February 1917.

İngiliz görevliler tarafından hazırlanmış Hicaz haritalarına bir örnek. Hicaz Demiryolu ve istasyonları harita üzerinde ayrıntılı olarak gösterilmiştir. ^[8]

[¹] *Records of the Hashimite Dyansties; A Twentieth Century Documentary History*; ed. Alen de L. Rush; C. 5; Archive Editions, UK, 1995. s. 564.

çıkartıldı. Bundan sonra savaş gemilerinden şehre karşı yoğun bir örtü ateşi başlatıldı. Şehirde iki farklı yere yerleştirilmiş yaklaşık 200 kişilik bir Türk birliği ve Rüfeda Paşa komutasındaki urban bedeviler bulunuyordu. Çarpışmalar başlayınca Rüfeda Paşa komutasındaki urban bedevilerin büyük kısmı verilen emirleri dinlemeyerek ya firar etti ya da kaleye kaçtı. Düşman ise Mekke üzerine yapılan

istila esnasında olduğu gibi hem karadan hem de denizden kum gibi çoğalarak geliyordu ve savaş gemilerinin örtü ateşi nedeniyle mevzilerden çıkmak, istilacılara karşı koymak mümkün değildi.¹⁰⁶

Savaş gemilerinin bir tanesinden yapılan baraj ateşi korumasında ikiye ayrılan düşman kuvvetlerinden 100 kişi doğrudan mevzilere saldırırken, 300 kişilik diğer kuvvet yağma yapmak ve şehri ele geçirmek için merkeze doğru hareket etti. Denizden gelen örtü ateşi eşliğinde etkin ve kalabalık düşman karşısında yetersiz kalan birlikler bedevilerin arkasını çevirmeyi denediyse de bu plan başarılı olmadı. Buna rağmen 23 Ocak günü Vech düşman tarafından işgal edilemedi ve birlikler bulundukları mevzileri düşmana terk etmedi. Aslında bu direniş, altı ay önce Cidde savunmasında olduğu gibi ümitsiz bir çabaydı çünkü şehir kendisinden 55 kat daha fazla güçteki bir düşman kuvveti tarafından dört bir yandan sarılmıştı. Düşmanın savaş gemileri Çanakkale'deki mağlubiyetin intikamını alırcasına sayıları bir bölük mevcudundan bile daha az olan askerin bulunduğu mevzileri insafsızca bombalıyordu. Bu esnada Lawrence de savaş sahasındaydı ve büyük bir keyifle olanları kayda geçiriyor, öldürülen Türk askerlerinin sayılarını raporuna yazıyordu "...Ertesi gün [24 Ocak'ta] sekiz büyük kan gölüne ek olarak üç Türk [askeri] ölü olarak bulundu." 40 Türk askeri de esir düşmüştü.¹⁰⁷

Şehre giren asiler, vakit geçirmeksizin yağmaya başladı ve buradaki Türk birlikleri düşmana karşı, ev ev çetin bir gerilla savaşı vererek çok sayıda yağmacının bu ağgözlülüğü hayatı ile ödemesini sağladı. Fakat gece karanlığında sinsice saldırma konusunda uzmanlaşmış olan asiler 23 Ocak gecesi Türk birliklerini şehirden geri çekilmek zorunda bıraktı. İkinci gün, ilk hattaki askerlerin

¹⁰⁶ FO 371/2779, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917; Kandemir, a.g.e., s. 93-97.

¹⁰⁷ FO 371/2779, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917.

tamamı öldürüldükten sonra düşman ilerlemeye devam etti ve durumun ümitsizliğini gören birlikler düşman ilerleyişini yavaşlatmak amacıyla arkalarında birkaç keskin nişancı bırakarak tepedeki kaleye çekildi. Birliklerin kaleye çekilmesinin diğer nedeni emir dinlemeyen urban bedevilerin kaleyi yağmalamasını ve şehirdeki asilerle birleşmesini engellemektir.¹⁰⁸ Keskin nişancılar maki-neli tüfek ateşi ile öldürüldükten sonra düşman savaş gemisinden 12 km. uzaklıktan yapılan atışın üçüncüsü kaleye isabet etti ve birlikler kaleyi de boşaltmak zorunda kaldı.¹⁰⁹

Vadiye doğru çekilerek savunmaya devam eden birlikler, ertesi gün Faysal'ın kuvvetleri tarafından çembere alındı. Lawrence raporuna, "üç gün süren mücadele esnasında Türk birliklerinin kahramanca savaştığını, 110 Türk askerinin öldürüldüğünü ve üçü subay olmak üzere seksen iki askerin de esir alındığını" kaydetmiştir.¹¹⁰ Genelkurmay kaynakları hayatını kaybeden Türk askeri sayısını 63 olarak vermektedir.¹¹¹ Lawrence'ın raporuna kaydettiği rakamların doğru olma ihtimali daha yüksektir.

Türk birliğinin yarıdan fazlasının ölü ya da kayıp olması birliklerin mücadele azmini ve düşmanın savaşma tarzını da açıkça ortaya koymaktadır. Vech'in işgali ile demiryolunun geçmekte olduğu arazi hariç Medine tamamen kuşatılmış oldu ve Kızıldeniz sahilinde tüm topraklar düşmanın eline geçti. Böylece düşman donanması, Aden Körfezi'nden yukarı kuzeye doğru Akabe Körfezi'ne kadar tüm Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı vasıtasıyla Akdeniz'e kadar olan bölgedeki hâkimiyetini tamamlamıştı. Vech'in düşmesi ile Kuzey Arabistan'daki bedevi kabileleri de Hüseyin'e tabi olmak

¹⁰⁸ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 270.

¹⁰⁹ *FO 371/2779*, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917.

¹¹⁰ *FO 371/2779*, extract from the Arab Bulletin no. 41 of 6 February 1917.

¹¹¹ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 270-271; Çopur, a.g.m., s. 207.

zorunda kaldı.¹¹² Vech'in düşmesi ile Ürdün ve Filistin'e saldırmak için artık düşmanın önünde engel kalmamıştı. Faysal ise hayalindeki Suriye krallığına biraz daha yaklaştığını düşünüyordu. Vech'in düşmesiyle Medine'nin can damarı demiryolunun boynuna sıkı bir ilmik atılmış oldu. Medine'nin savunulması ve birliklerin hayatta kalması bundan sonra daha zor olacaktır.

Vech'in işgalinden sonra Medine'nin kuzeyindeki Hadiyah'tan Tebük'ün güneyine kadar olan bölgede Hicaz Demiryolu asiler ve düşman tarafından kolaylıkla tehdit edebilir hâle geldi.¹¹³ Bu esnada Hicaz Demiryolu'nu düşman saldırılarına karşı Maan'dan Medine'ye kadar 2.500 kişilik beş taburdan oluşan birlikler koruyordu. Maan ile Medine arası kuş uçuşu yaklaşık 750 km.'lik mesafeydi ve etrafı, İngiliz altınları ile satın alınmış sinsice saldıran düşman bedevi kabileleriyle çevrili olan bu mesafede demiryolunun korunabilmesi artık imkânsız denecek kadar zordu.¹¹⁴

Vech'in işgalinin birkaç gün ertesinde, birliklerin bozulan moralini yükseltmek amacıyla düşmanın Yenbo ve Rabiğ'deki mevzileri üzerine icra edilen ileri harekâtlar, bedevilerin Medine'ye yönelik saldırılarını artırmaları nedeniyle durdurulmak zorunda kaldı.¹¹⁵ Vech galibiyetinden sonra kendine güveni geri gelen Faysal, Medine'deki Türk birliklerinin aç ve susuz kalması için şehir etrafındaki muhasarayı sıkılaştırdı ve Hicaz Demiryolu'na yönelik saldırıları artırdı.¹¹⁶

¹¹² FO 371/3042, Naval Commander-in-Chief East Indies and Egypt to Admiralty, 9 February 1917, 16 March 1917; Kıcıman, a.g.e., s. 92-94.

¹¹³ FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

¹¹⁴ FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

¹¹⁵ FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

¹¹⁶ FO 371/3042, Naval Commander-in-Chief East Indies and Egypt to Admiralty, 9 February 1917, 16 March 1917.

Faysal, Vech'i elinde tutabilirse, Suriye'deki 4. Ordu'nun mağlubiyetinin kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu. Bu amaçla, mart ayında Albay Wilson'a göndermiş olduğu telgrafta, "... Türkleri ve onlarla işbirliği yapan Arap haini [?] İbni Reşit'i cezalandırabilmem için bana iki seri atışlı top ve dinamit gönderin" yazdı. Dinamitler demiryolunun tahribatı için kullanılacaktı. Vech'in düşmesinden sonra demiryoluna yönelik saldırılar organize hâle gelecektir.¹¹⁷

Vech düştükten sonra düşmanın Medine etrafındaki muhasaranın kollarının birleştirebilmesinin önündeki tek engel demiryoluydu. Bu nedenle Lawrence, Vech'in işgalinden sonra, demiryolunun tahrip edilmesine bizzat iştirak etmek ve asilerin demiryolu saldırılarını daha etkin hâle getirmek için Faysal'dan ayrılarak Vadi Ays'ta bulunmakta olan Abdullah'ın kampına katıldı. Lawrence ile birlikte Fransız Astsubay Claude Proste da General Brémond'un mektubunu Abdullah'a getirmişti. Brémond, Abdullah'ı İngiliz entrikalarına karşı uyarıyordu ve Abdullah bu bilgiyi Lawrence ile paylaştı.¹¹⁸ Abdullah hatıratında bu görüşmeyi doğrulamakta fakat görüşme içeriğini Lawrence'e naklettiği hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.¹¹⁹

Abdullah ayrıca abartılı bir şekilde Vech'te 1.200 kişilik bir Türk taburu bulunduğunu nakletmektedir. Oysa hayatını kaybedenlerin ve esir düşenlerin sayılarından da kolayca anlaşılabileceği gibi Vech'te sadece 200 kişilik bir bölük bulunmaktaydı. 1.000 kişilik urban bedevi çarpışmalara katılmadan firar etmiştir. Medine'deki Türk kuvvetleri Vech düştükten sonra kentin etrafındaki muhasaranın daha da sıkılaştırılacağını ve demiryoluna yönelik sabotajların artacağını haber almıştı.¹²⁰

¹¹⁷ FO 686/34, Amir Faisal ibn Hussein to British Agent (Colonel Wilson), Jeddah, 19 March 1916.

¹¹⁸ FO 882/6, Report made by Captain T.E. Lawrence on his visit in March to Amir Abdallah at Wadi Ais, 16 April 1917; *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 272.

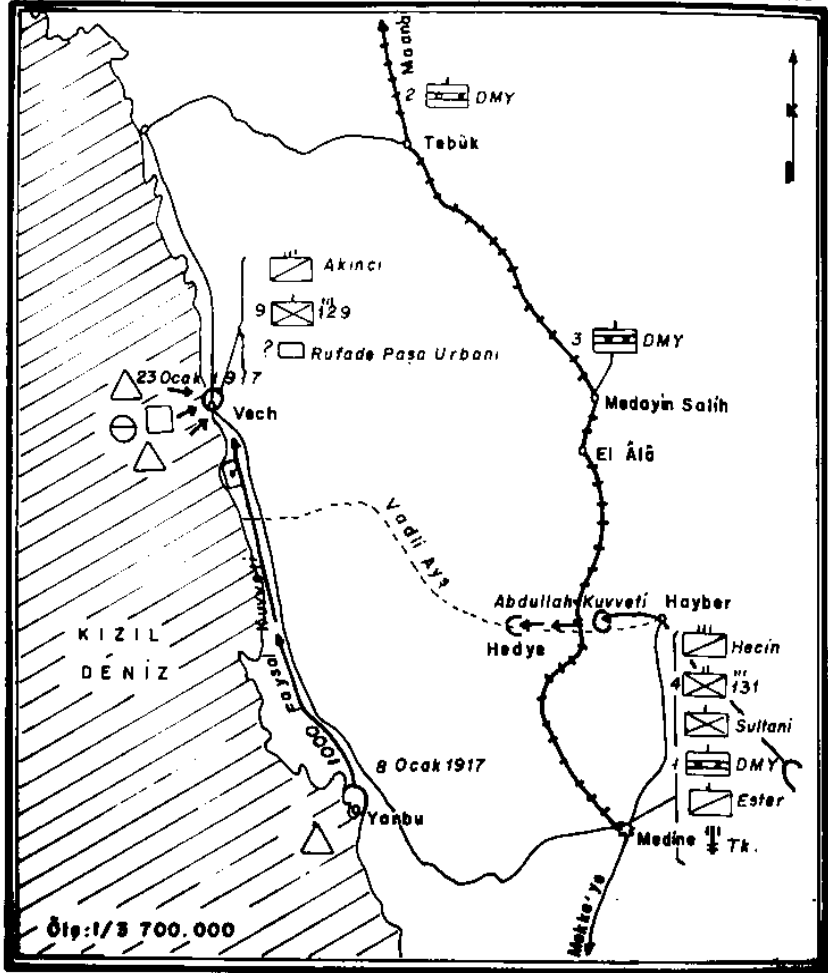
¹¹⁹ Kral Abdullah, a.g.e., s. 131-134.

¹²⁰ Kıcıman, a.g.e., s. 107-108.

Hicaz'da Arap ve İngiliz Kuvvetlerinin
Vech Üssüne Taarruzu
(18-26 Ocak 1917)

Gnkur.
As.T.ve Str.E.Bşk.

Krakî: 6

Vech'in işgali [1]

[1] BDHTH-ATASE IV, 1979.

Lawrence Vadi Ays'a giderken beraberinde 2 adet Garland-Martini mayını da götürmüştü ve vakit geçirmeksizin demiryoluna yönelik saldırıların sıklaştırılması için Abdullah üzerinde baskı oluşturdu. Kendisi de bizzat bu saldırılara iştirak etti.¹²¹

...Demiryolunu tahrip için yapılan eylemlerin tam tarihlerini yazmam imkânsızdır çünkü burada [Abdullah'ın kampında] zaman kavramımı kaybettim. 24 Mart'ta, Bueir'de 60 ray dinamitlendi ve telgraf iletişimi kesildi. [Ertesi gün] 25 Mart'ta Abu El Naam'da 25 ray dinamitlendi, top ateşi ile su tankı ve iki istasyon binası kullanılamaz hâle getirildi, yedi vagon, ahşap ambar ve çadırlar ateşle tahrip edildi, telgraf hatları kesildi, lokomotif kullanılamaz hâle getirildi. 27 Mart, İstablantar, 15 ray dinamitlendi ve telgraf hatları kesildi. 29 Mart, Jedhah, 10 ray dinamitlendi, telgraf hatları kesildi ve beş Türk [askeri] öldürüldü. 31 Mart, Bueir [?] 5 ray dinamitlendi ve telgraf hatları kesildi. 3 Nisan, Hedia, 11 ray dinamitlendi, telgraf hatları kesildi. 5 Nisan, Mudahrj [?] 200 ray havaya uçuruldu, dört gözlü kemer köprü yıkıldı, telgraf hatları kesildi. 6 Nisan, lokomotif geçici olarak hizmet görmez hâle getirildi. 6 Nisan, Bueir, 22 ray söküldü, demiryolu altındaki menfez havaya uçuruldu, telgraf hatları kesildi. Operasyonlar süresince yaklaşık 36 Türk [askeri] öldürüldü, 76 esir aldık.¹²²

Lawrence'in raporundan alınan yukarıdaki kesit düşmanın demiryolu bağlantısını kesmeye yönelik kararlılığını göstermektedir. Demiryoluna, güney-kuzey istikametinde saldırılıyordu ve bu saldırılar aslında, Filistin'in işgalinin ve Şam'a karşı girişilecek harekâtın habercisiydi. 17 Nisan'dan sonra Lawrence komutasındaki asiler Ain Turan'dan Mudahrj-Abu El Maam ile Buier'den İstablantar-Bovat kısmındaki istasyonlara karşı dinamit sabotajlarını yoğunlaştırdılar. Dinamitçilere her gece beş rayı havaya uçurtmaları

¹²¹ FO 882/6, Report made by Captain T.E. Lawrence on his visit in March to Amir Abdallah at Wadi Ais, 16 April 1917.

¹²² FO 882/6, Report made by Captain T.E. Lawrence on his visit in March to Amir Abdallah at Wadi Ais, 16 April 1917.

emri verildi. Demiryolunu tamir etmeye çalışan devriyelere daha önceden oluşturulmuş olan makineli tüfek birlikleri saldırıyordu. Lawrence, raporunda kaydettiğine göre; beraberinde götürdüğü iki mayını raylara yerleştirerek tren katarı geçerken patlamalarını sağlamış, mayınlardan bir tanesi lokomotifini havaya uçurmuştu.¹²³

Demiryoluna yönelik saldırılar için Abdullah, bedevi kabilelerine para ödeyerek Lawrence'e yardım etmelerini sağlamış, makineli tüfek birliklerini oluşturmuş ve demiryoluna genel bir saldırı için gerekli tedbirleri almıştı.¹²⁴ Bunlara rağmen Lawrence, Abdullah'ın Hicaz İsyanı'nın lideri olduğunu lakin komutan olarak yeterli donanımı bulunmadığını kaydetmiştir.¹²⁵ Abdullah ise "Lawrence'in Arapların taşsız kralı" olduğunu düşünüyordu.¹²⁶

Genelkurmay Başkanlığı kayıtları, Lawrence komutasındaki 230 kişilik asilerin, Medine'nin 160 km. uzağındaki Ebül'naim İstasyonu'nu kuşatarak tahrip ettiğini ve istasyondan geçmekte olan bir Türk katarı lokomotifini hasara uğrattığını kaydeder.¹²⁷ Bu bilgiler Lawrence'in vermiş olduğu kayıtlarla örtüşmektedir. 14 Nisan'da, Tebük'ün güneyinde bulunan Haşim San yakınlarındaki demiryolu Lawrence komutasındaki 200 kişilik asi grubu tarafından dinamitlendi. Lawrence, demiryoluna karşı sabotaj düzenlemek üzere 9 Mayıs 1917 tarihinde Vech'ten Tebük'e giderken yanında altı deve yükü dinamit ve bölgedeki kabilelere dağıtmak üzere 160 kilo altın bulunuyordu.¹²⁸

25 Eylül'de yine Tebük yakınlarında bu sefer Ramlat İstasyonu'na konulan bombalar tren geçerken patlatıldıktan sonra asiler kadın

¹²³ FO 882/6, Report made by Captain T.E. Lawrence on his visit in March to Amir Abdallah at Wadi Ais, 16 April 1917.

¹²⁴ Kral Abdullah, a.g.e., s. 131-134.

¹²⁵ FO 882/6, Report made by Captain T.E. Lawrence on his visit in March to Amir Abdallah at Wadi Ais, 16 April 1917.

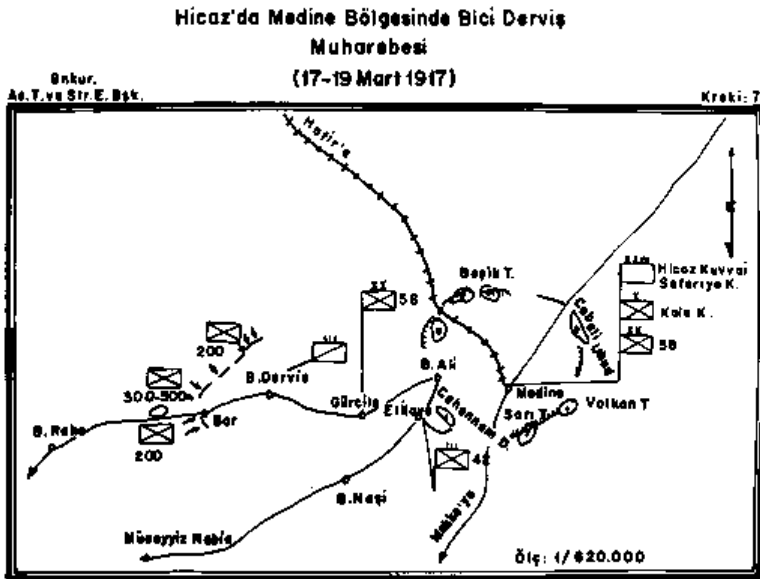
¹²⁶ Kral Abdullah, a.g.e., s. 132.

¹²⁷ BDHTH-ATASE IV, 1979. s. 825, Ek-6; Çopur, a.g.m., s. 208.

¹²⁸ Çopur, a.g.m., s. 209.

çocuk bakmadan makineli tüfeklerle treni taradılar ve 22 kişiyi katlettiler. Daha sonra treni yağmalayan asiler trende ne varsa tamamını alarak kaçtılar.¹²⁹ Buna benzer birkaç hadiseden sonra artık demiryolunun güvenliğinin sağlanmasının çok zor olduğu anlaşıldı. Medine yavaş yavaş kuzey ile bağlantıyı kaybetmek üzereydi.

İngilizlerin yönlendirmesi ile asiler, 1916 yılında Medine'de kıramadıkları savunma hattını ve çıkmazı ortadan kaldırabilmek için 1917 yılı mart ayında yeniden harekete geçmeye karar verdiler. 1917 yılının ilk muharebesi 6 Mart'ta Medine'nin batısında bulunan ve Bir-i Ali'den Bir-i Derviş'e gitmekte olan birliklere 600'den fazla asinin saldırması ile başladı. Saldırıda, bölük komutanı dâhil 32 Türk askeri hayatını kaybetti.¹³⁰

Bir-i Derviş Muharebesi^[*]

¹²⁹ Kıcıman, a.g.e., s. 117.

¹³⁰ Çopur, a.g.m., s. 207.

[*] BDHHT-ATASE IV, 1979.

Bu saldırıdan sonra 17 Mart-11 Nisan tarihleri arasında stratejik bir yer olan Bir-i Maşi bölgesinde asilerle yoğun çarpışmalar yaşandı. Çarpışmalarda, 92 Türk askeri hayatını kaybetti fakat asiler bir kere daha mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldı.¹³¹ Bir-i Maşi mağlubiyetinden sonra asiler Akabe'nin işgaline kadar Medine ve ileri karakollara bir daha saldırılamaya cesaret edemediler.

Bir-i Maşi'de zafer kazanılmasına rağmen birlikler oldukça yıpranmış ve yorgun düşmüştü. Bu nedenle birlikler yeniden düzene konarak 17 Nisan 1917 tarihinde Albay Ali Necip Bey komutasında 58. Tümen oluşturuldu. 58. Tümen emrinde, istihkâm ve sıhhiye bölükleri ile üç piyade alayı, bir ağır makineli tüfek bölüğü ve iki dağ bataryası bulunuyordu.¹³²

Lawrence liderliğindeki sabotajlardan sonra, 1917 yılı nisan ayı sonuna gelindiğinde, düşman Medine ile Suriye arasındaki demiryolu bağlantısını tamamen koparttığını düşünüyordu. Lawrence, demiryolunda gerçekleştirmiş olduğu tahribattan o kadar emindi ki raporuna “Medine'nin Şam'dan tedarik alamayacağını ve açlıktan düşmesinin an meselesi olduğunu” kaydetti.¹³³ Oysa insanüstü bir çalışma ve fedakârlıkla Medine ile Şam arasındaki sabotajlar tamir edilmekteydi. Böylece Medine'deki birlikler, demiryolunu kullanarak Şam ile irtibatı kısıtlı ve çok tehlikeli de olsa 1918 yılı nisan ayı başına kadar muhafaza edecektir.¹³⁴ Hicaz İsyanı ve Medine'deki direniş devam ederken, 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat işgal edildi. Düşmanın Bağdat'ı işgali, Mezo-

¹³¹ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 301-302; Çopur, a.g.m., s. 207; Bir-i Maşi'deki çatışmalar için bkz. *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 301-317.

¹³² *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 315.

¹³³ *FO 882/6*, Report made by Captain T.E. Lawrence on his visit in March to Amir Abdallah at Wadi Ais, 16 April 1917.

¹³⁴ *FO 371/3393*, High Commissioner to Foreign Secretary, 16 June 1918.

potamya Seferi Gücü'nden Hicaz'a ve Filistin'e daha fazla kuvvet kaydırabilmesine olanak tanımıştır.¹³⁵

1917 Nisan ayından itibaren Faysal ve kardeşlerinin kontrolündeki asiler yiyecek bulmak için şehirden dışarı çıkan Türk devriyelerine ve nakil konvoylarına saldırarak şehrin boynundaki ilmiği nefes almaya imkân vermeyecek şekilde sıkı hâle getirilmişti ki bölgedeki güçlerin komutanı Koramiral R. Wemyss Medine'nin düşmesinin an meselesi olduğunu düşünüyordu ve Medine'yi boşaltarak Suriye'ye doğru geri çekilecek Türk birliklerini tuzağa düşürmek için tedbir almıştı.¹³⁶ Oysa Medine 1918 yılı bittiğinde de düşmeyecekti fakat ne İngilizler ne de Araplar 1917 yılı başında, Arap Yarımadası'ndaki son toprak parçası olan Medine'deki kahramanca direnişin, düşman okyanusunda küçük bir adacık gibi kalan bu toprak parçacığının savunulması için yapılabilecek fedakârlığın ve kararlılığın farkında değillerdi.

Bu esnada Hüseyin ve düşmanla işbirliği yapan diğer asi be-devi Araplar ile yerli kabileler Osmanlı Devleti'ne ihanet ederken bilerek ya da bilmeyerek Filistin'in işgaline de destek sağlamış oluyorlardı. II. Kanal Harekâtı'nın başarısızlığından ve isyanının hızla yayılıp Arap Yarımadası ve Suriye'deki 4. Ordu meşgul edildikten sonra İngilizlerin Siyonistlere vermiş oldukları söz kapsamında Filistin'i işgal etmelerinin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Mısır Orduları Başkomutanı Sir Reginald Wingate bu durumu, "demiryoluna [Arap] tehdidi arttıkça düşmanın [Türkler] sadece Hicaz'daki güçlerini çekerek Filistin Cephesi'ni kuvvetlendirmesini engellemedik, [bu girişimimizle düşman] aynı zamanda Medine'deki güç-

¹³⁵ Arab Bulletin, Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 653 and 64, Hedjaz, May-September 1917.

¹³⁶ FO 371/3042, Naval Commander-in-Chief East Indies and Egypt to Admiralty, 9 February 1917, 16 March 1917.

lerini azaltarak demiryolu hattı boyunca dağıtmak zorunda kaldı” açıklamasını düşmüştür.¹³⁷

Wingate’ın da açıkça ifade ettiği gibi, Hicaz İsyanı Filistin’i İngilizler için kolay bir hedef haline getirmiştir. Wingate, Medine’nin kolayca ele geçirilemeyeceğinin farkındaydı ve şehrin yakın gelecekte işgal edilebilmesini beklemiyordu.¹³⁸ Bu esnada Medine’deki birliklerin sayısı azaltıldı. Düşman istihbaratı bunu bir teslim öncesi hazırlık olarak algıladı. Oysa Medine’deki güçlerin sayısının azaltılmasının nedeni şehirdeki yiyecek kıtlığı ve salgın hastalık tehdidine karşı, daha dayanıklı olabilecek seçme kuvvetlerin Medine’de bırakılarak diğer birliklerin demiryolunu korumak üzere görevlendirilmesi idi.

Lakin 1917 yılı mart ayı sonuna varıldığında Medine’deki Türk birliklerinin durumu her geçen gün daha da kötüleşmekteydi. Düşman, tüm gücü ile demiryolu bağlantısını kesmeye karar vermişti ve artık hedef Medine değil demiryolu bağlantısıydı. Demiryoluna karşı yapılan sabotajlara İngiliz subayları ya doğrudan iştirak ediyor ya da sabotajcı asileri idare ediyordu. Demiryolu hattının çok nadir aralıklarla kullanılabilecek duruma gelerek hemen hemen tamamen kesilmesi ile birlikler Medine’ye mahkûm olmuş durumdaydı ve büyük kayıp verilmesi göze alınmadan Suriye’deki 4. Ordu ile birleşmek artık olanaksızdı. Medine’nin sadece kuzeydeki Suriye ile değil, güneydeki Asir ve Yemen bölgesindeki birliklerle de irtibatı kesilmişti. Medine’ye Şam’dan son olarak bir tabur, iki dağ bataryası ve bir sahra bataryası gönderilebilmişti.¹³⁹

¹³⁷ FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

¹³⁸ FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

¹³⁹ FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

Düşmanın sabotajlarına ve sürekli artan saldırılarına karşı demiryolu tamir edilerek az da olsa Medine'nin soluk alabilmesi sağlanıyordu. 1917 yılı haziran ayında Mısır Orduları Başkomutanı Sir Reginald Wingate, demiryolu bağlantısının bir daha tamir edilemeyecek şekilde tamamen kesilmesi için Hüseyin ve oğullarının komutasındaki asileri ve bölgedeki İngiliz istihbaratçılarını ve subaylarını yeniden konuşlandırmaya karar verdi. Yeni plana göre Faysal, Vech'den El Ula ile Media arasındaki bölgede demiryoluna ani ve sürekli baskınlar düzenleyecekti. Yenbo'da bulunan Abdullah ise Media-Bovat arasındaki bölgede demiryoluna saldıracaktı. Ali ile Zeyd komutasındaki güçler ise kuzeybatıdan Medine'ye saldırarak Türk birliklerini meşgul edecekti. Yüzbaşı Lawrence (Lawrence 1918 yılında yarbaylığa terfi edecektir) ise kuzeydeki bedevi kabileleri ile birlikte Akabe-Maan arasındaki bölgeye saldıracaktı. Tüm saldırılar eşzamanlı olarak yapılacak, böylece demiryolunun tamir edilmesinin önüne geçilecekti.¹⁴⁰

Plana göre açıktaki Türk birliklerine tuzak kurulacak ve fırsat bulunduğunda aniden saldırılacaktı. Söz konusu tuzaklar ve ani saldırılar nedeniyle Hicaz çölünde yüzlerce Türk askerinin hayatını kaybettiğini söylemeye gerek yoktur. Örneğin Wingate'in planlamasından birkaç gün sonra 1917 yılı haziran ayında Zeyd'in tuzasına düşen Türk birliğindeki 30 asker katledilirken, 250 asker de ellerindeki cephan ve silahlarla birlikte esir düşmüştür.¹⁴¹ Söz konusu tuzakların önlenmesi için birliklere haberleşme anahtarları dağıtıldı.¹⁴²

Wingate'in planından da açıkça görüldüğü gibi düşman 1917 yılının haziran ayına kadar bir türlü tamamen kopartmayı

¹⁴⁰ FO 371/3393, High Commissioner to Foreign Secretary, 16 June 1918.

¹⁴¹ FO 371/3393, High Commissioner to Foreign Secretary, 16 June 1918.

¹⁴² Kıcıman, a.g.e., s. 291.

başaramadığı Medine-Şam demiryolu bağlantısını bu sefer kesmeye kararlıydı. Plan doğrultusunda, 5-7 Temmuz 1917 tarihinde Yarbay Newcombe komutasındaki Mısır Yıkım Birliği demiryolu hattına saldırarak beş kilometrelik kısmı tahrip etti. Aynı yılın temmuz-ağustos aylarında Fransız Binbaşı P. C. Joyce komutasındaki Mısır, Cezayir ve Hicazlı bedevilerden müteşekkil sabotaj birliği Toveira ile Media arasındaki kısmı tahrip ederek kullanılamaz hâle getirdi. Demiryoluna yönelik saldırılar eylül ayına kadar devam etti. Lakin düşmanın tüm saldırılarına rağmen 1917 yılı sonuna yaklaşırken Medine ile Şam arasındaki demiryolu bağlantısı tamamen kopartılamamıştı. En son saldırılar, eylül-ekim ayları arasında Tebük ile Medine arasındaki bölgede yapıldı. Bu saldırılarda Türk birlikleri önemli miktarda cephaneyi düşmana bırakmak zorunda kaldı ve çok sayıda Türk askeri bir daha geri dönmek üzere Hicaz'ın kum tepeciklerinin altına gömüldü.¹⁴³

1917 yılı ortalarında Medine'den Maan'a kadar demiryolunu koruyan birlik mevcudu 20 piyade taburu, 3 atlı alay, 4 seri ateşli batarya ve makineli tüfek bölüklerinden oluşuyordu.¹⁴⁴

Yine 1917 yılı temmuz ayında Lawrence komutasındaki güçler Akabe'yi işgal etti. İşgalden sonra Vech'deki eğitimli birlikler Akabe'ye kaydırılarak isyanın kuzeye doğru yayılmasına karar verildi.¹⁴⁵ Akabe işgaline komuta eden Lawrence, tüm harekâtı gün gün rapor haline getirmiştir. Lawrence'in raporunun tamamı Arap Bülteni'nde yer almaktadır. Rapordaki en dikkat çeken ayrıntı, Lawrence'in Türk askerleri ile ilgili iddiasıdır. Daha önce de söylendiği gibi Lawrence "Akabe'deki Türk askerlerinin köylerdeki kadınlara ve kızlara tecavüz ettiğini, hamile kadınların karnını

¹⁴³ FO 371/3393, High Commissioner to Foreign Secretary, 16 June 1918.

¹⁴⁴ Kıcıman, a.g.e., s. 103.

¹⁴⁵ FO 371/3393, High Commissioner to Foreign Secretary, 16 June 1918.

yardığını, ihtiyarları ve çocukları öldürdüğünü, bunu gören bedevilerin vahşi bir şekilde Türk askerlerine saldırarak katliam yaptığını, fakat bunda haklı olduklarını” iddia etmektedir.¹⁴⁶ Bedevilerin Türk askerlerine daha acımasız bir şekilde saldırmasını sağlamak için söz konusu sahnelerin Lawrence tarafından önceden hazırlandığına dair yazılı bir delil yoktur. Fakat bu konuda ciddi bulgular mevcuttur.

Abdullah, Lawrence’ten bu tür hikâyelerin iş yaptığını öğrenmiş olmalı ki hatıratında romantik bir üslupla 1911 yılındaki Kuz Ebu’l-İr Savaşı’nda “Türk askerlerinin köyleri yakıp masum insanları öldürerek zülüm yaptığını, kazığa oturttuğunu, bu manzarayı gören babasının da ‘Türklerden Araplara hayır yok’ dediğini”, birliklere komuta eden Nazif Bey’in de bu durumu hoş gördüğünü, babasının bunun üzerine isyana karar verdiğini iddia etmektedir.¹⁴⁷ Kuz Ebu’l-İr Savaşı’nda böyle bir durumun yaşanıp yaşanmadığını tespit etmek imkânsızdır. Harp ceridelerinde muhtemelen böyle bir bilgi yoktur. Fakat savaşlarda yağma ve çapul başıbozuk bedevilerin yaptığı bir eylemdir ve Abdullah ile babasının birlikleri bedevilerden oluşuyordu. Köyler yakılarak yağma yapılmışsa bunu düzenli birlikler değil çoğu urban olan bedevilerin yapması daha olasıdır. Abdullah, isyanı meşrulaştırmaya çalışırken, iddialarının ölçüsünü kaçırdığını fark etmemiştir. Abdullah’ın bedeviler tarafından yapılan talan ve çapuldan hiç bahsetmemesi de göz önünde bulundurulması gereken önemli bir ayrıntıdır.

Akabe’nin işgalinden sonra İngiliz ve Fransızlar tarafından eğitilen Arap savaş esirleri ile gönüllülerinden oluşturulan güçler de buraya kaydırıldı. İngilizler ve asiler, 1917 yılı sonunda Şam’a vuracakları son darbe için tüm güçlerini Akabe’de toplamaya başlamışlardı. Medine ise bir ada gibi etrafi düşmanla çevrili olarak

¹⁴⁶ *Arab Bulletin*, No. 104, 105 and 106, Advance of Faisal’s northern army to Damascus, September-October 1918.

¹⁴⁷ Kral Abdullah, a.g.e., s. 57.

varlığını devam ettirmeye çalışıyordu. Aynı yılın kasım ayında Medine'deki birliklerin keşif için kullandığı son uçak bedeviler tarafından düşürüldü. Böylece Medine'deki birliklerin şehrin etrafındaki durum hakkında bilgi almaları önlenildi. Fakat demiryolu tamir edilmişti ve 1918 yılı mart ayında Medine'ye belli miktarda erzak ve mühimmat gönderilebildi.¹⁴⁸

Asilerin, Lawrence'ın ve diğer İngiliz subaylarının sürekli sabotajına rağmen demiryolunun tamir edilebilmesini sağlayan iki önemli faktör vardı; 1.) Medine'nin savunulmasına karar verilmişti ve demiryolu savunmanın can damarıydı. Bu nedenle demiryolu güvenliğini sağlayan taburlar insanüstü bir gayretle demiryolunu muhafaza ediyorlardı. 2.) Demiryolu tamiri konusunda uzmanlaşmış ekipler vardı ve Medine'den Mekke'ye devam edecek yolun rayları istasyonlardaki depolarda bulunuyordu. Bu nedenle asilerin tahrip ettikleri raylar, depodakilerle kolaylıkla değiştirilebiliyordu.¹⁴⁹

6 Temmuz 1917 tarihinde Akabe'nin düşmesiyle Şam'daki 4. Ordu'nun durumu da hassas bir hâle geldi. 1916 yılı haziran ayında başlayan Hicaz İsyanı bir yıl sonra, Şam'ın kapılarına dayanmıştı. Birkaç ay önce ABD'nin savaşa katılmış olması dengeyi İtilaf Devletleri lehine bozmuştu ve Avrupa'da da işler iyi gitmiyordu. 1917 yılının İttifak Devletleri açısından tek olumlu gelişmesi Çarlık Rusya'daki iç karışıklıklardı.

Filistin'in İşgali ve Düşman'ın Şam'a Ulaşması

İngiliz istihbaratı, Medine'deki Türk birliklerinin dört bin kişiye indirilerek şehri bir yıl savunmaya yetecek cephane ile yiyeceğin burada depolanacağını haber almıştı. Birliklerin geri kalan kısmı demiryolu vasıtasıyla Şam'a gönderilecek, Şam'ın savunmasına katılacaktı. Böyle bir girişimin engellenmesine önem veren düşman

¹⁴⁸ FO 371/3393, High Commissioner to Foreign Secretary, 16 June 1918.

¹⁴⁹ Kıcıman, a.g.e., s. 319.

demiryoluna yönelik saldırılarını tekrar yoğunlaştırdı. 1916 yılından 1918 yılına kadar Hicaz Demiryolu üzerinde, sınır harbine dönen bir yapboz oynanıyordu. İngilizler ve asiler demiryoluna sabotajlar düzenliyor, rayları söküyor ve demiryolu hattını dinamitle patlatarak tahrip ediyordu. Hattı tamire gelen birliklere ise asiler tarafından sinsice saldırılarak tamirat engelleniyordu. Buna rağmen 1918 yılının mart ayı sonuna kadar Medine ile Şam arasındaki demiryolu bağlantısı uzun aralıklı kesintilere rağmen devam ettirilmişti.

Son gelişmeler üzerine düşman, Akabe'ye yığınak yaparak Şam'ı işgal etmeye karar verdi. Şam işgal edildiğinde Medine'nin de kendiliğinden düşmesi bekleniyordu.¹⁵⁰ Bununla yetinmeyen düşman, Abdullah'ı Vadi Ays'a göndererek buradan demiryolunun Bir Cedid ile Bueir arasındaki kısmının tamamen tahrip edilmesine karar verdi. 1918 yılı şubat ayına kadar Abdullah'ın demiryolu saldırıları istenilen neticeyi vermedi.¹⁵¹ Mart başında Abdullah'a bağlı asiler demiryoluna etkili bir saldırı düzenleyerek 20 Türk askerini öldürdüler. 40 asker de düşmana esir düştü.¹⁵²

1917 yılında Wingate tarafından yapılan planlamadan, 1918 yılının ortasına kadar geçen sürede demiryolu saldırılarında 450'den fazla Türk askeri hayatını kaybetmiş, 900'den fazlası düşmana esir düşmüş, Türk ordusuna ait 25.000 £ değerinde altın düşman tarafından ele geçirilmiş, iki tren tamamen tahrip edilmiş, 5 sahra topu, 4 makineli tüfek, 1000 tüfek ve bol miktarda cephane ve yiyecek maddesi düşmanın eline geçmişti. 1918 yılı başından itibaren düşman, demiryolunu tahrip etmek için elektrikli mayın kullanmaya başlamıştı.¹⁵³

¹⁵⁰ *Arab Bulletin*, No. 104, 105 and 106. Advance of Faisal's northern army to Damascus, September-October 1918.

¹⁵¹ *FO 371/3393*, High Commissioner to Foreign Secretary, 16 June 1918.

¹⁵² *FO 371/3393*, High Commissioner to Foreign Secretary, 16 June 1918.

¹⁵³ *FO 371/3393*, High Commissioner to Foreign Secretary, 16 June 1918.

1918 yılı başında Hüseyin'e bağlı güçler Maan'a kadar ulaştı. Gelişmelerden oldukça keyiflenen İngiliz *Times* gazetesi, Hüseyin güçlerinin Maan'ın aşağısında 300 Türk askerini öldürdüğünü yazıyordu.¹⁵⁴ Faysal komutasındaki bedevilerin Maan'ın güneyine ulaşarak demiryolunun ana kaynaklarından bir tanesini ele geçirmesi Suriye'deki 4. Ordu'nun düşman karşısında savunma yapamayacak hâle gelmesine neden oldu. Başarı üzerine İngiliz Kralı Goerge'un Hüseyin'e bir tebrik mesajı göndermesine karar verildi; "...Yürekli oğlunuz Faysal'ın düşmana [Türkler] karşı Ard-Es-Sovan'da kazanmış olduğu büyük başarıdan dolayı duymuş olduğum büyük memnuniyeti ve tebriklerimi size iletmek isterim."¹⁵⁵

Bu başarılarından sonra Hüseyin ve oğulları İngiliz Hükümeti'nden 50.000 £ ve ek 18.000 £ tutarında altın talep etti. 50.000 £ tutarındaki altın, Abdullah komutasındaki güçlerin, Türk birlikleri tarafından kuzeye doğru yapılacak bir karşı saldırısını engellemek için kullanılacaktı. Diğer amaç, Sykes-Picot Antlaşması'nın Bolşevikler tarafından açıklanması ve Balfour Deklarasyonu ile aldattıklarını anlayarak Hüseyin'e ve İngilizlere karşı tepki oluşturmaya başlayan işbirlikçi kabileler ve asilerin sadakatinin devamının sağlanması ile Suriye'de Hicaz benzeri bir isyanın çıkartılmasıydı. Talep bizzat Wingate tarafından yapılmıştı.¹⁵⁶

Dışişleri Bakanı Balfour 27 Şubat'taki şifre telgrafi ile paranın kullanılma izninin verildiğini Wingate'e bildirdi.¹⁵⁷ Para altın olarak teslim edilecekti.¹⁵⁸ Bu esnada İngiliz Hükümeti, Medine yakınlarında bulunan istihbarat elemanları ve bedeviler arasındaki subayları vasıtasıyla elde ettikleri bilgilere dayanarak Medine'nin düşmesinin an meselesi olduğu beklentisi içindeydi. Çünkü Filistin

¹⁵⁴ *Times*, "300 Turks Killed or Prisoners", 22 January 1918.

¹⁵⁵ FO 371/3393, draft telegram from King George to King Hussein.

¹⁵⁶ FO 371/3393, Cairo to Foreign Office, 25 February 1918.

¹⁵⁷ FO 371/3393, Foreign Office to War Office, 27 February 1918.

¹⁵⁸ FO 371/3381, Cairo to Foreign Office, 3 January 1918.

Oysa Fahrettin Paşa komutasındaki Medine tüm zorluklara rağmen direnmeye kararlıydı. Suriye’de bulunan Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal Paşa’ya telgraf göndererek, yiyecek, silah ve askerler için giyecek istedi. Bu esnada Medine hemen hemen kuşatılmıştı.¹⁶⁰

1916 ve 1917 yıllarında İngiliz Hükümeti Hicaz İsyanı’na, başka bir deyişle Şerif Hüseyin’e, bedevi kabilelerine ve diğer kabile şeflerine 1.318.000 £ ödemmişti.¹⁶¹ İsyân süresince Hüseyin’e ve oğullarına sağlanan silah ve mühimmatın tutarı bu miktara dâhil değildir. Fakat Savaş Kabinesi’nin Hazine Bakanlığı’na yazmış olduğu yazıda açıkça belirtilmese de Lawrence tarafından çölde dağıtılan rüşvetler bu miktarın içinde olmalıdır. Başka bir deyişle Hüseyin ve Arap kabileleri ilk bir yılda 1.318.000 £ karşılığında satın alınmış ve Osmanlı Devleti’ne ihanet etmişlerdir.

Hicaz İsyanı’nın cephane ve mühimmat tedariki Mısır’daki İngiliz İşgal Kuvvetleri tarafından karşılanmıştır. İsyanı Mısır’dan 55 subay, 1.010 diğer rütbelerde asker, 309 at ve deve, 6 sahra topu, 10 dağ topu, 2 obüs bataryası ve 6 makineli tüfek sağlanmıştır.¹⁶²

Hicaz isyanı başlamadan önce imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile Suriye Fransa’ya bırakılmıştı. Oysa Şerif Hüseyin, İngilizlerle işbirliği kurduğu mektuplarında ilk baştan itibaren Suriye’nin kendisine verilmesini istiyordu ve hatta taleplerini Türkçe konusulan bölgeyi de içine alan 37° Paralel’e kadar çıkartmıştı. İngilizler Hüseyin’e elbette Sykes-Picot Antlaşması hakkında herhangi bir bilgi vermemişlerdi fakat 1917 yılında beklenmedik bir gelişme oldu.

Ekim ayında Rusya’da idareyi ele geçiren Bolşevikler, Çarlık Rusya arşivlerindeki gizli antlaşmaları dünya kamuoyuna

¹⁶⁰ Kandemir, a.g.e., s. 115.

¹⁶¹ FO 371/3381, War Office to Treasury, 18 December 1917.

¹⁶² FO 371/3042, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, 25th June 1917.

açıkladılar. Çarlık Rusya'nın taraf olduğu gizli antlaşmalardan bir tanesi de Sykes-Picot Antlaşmasıydı. Cemal Paşa, Bolşeviklerin açıklamış olduğu gizli antlaşmalar vasıtasıyla Arapların İngilizler tarafından nasıl aldatıldığını, Filistin ve Irak'ın İngilizler, Suriye'nin ise Fransızlar tarafından işgal edileceğini Arap halkına duyurmak için çalışma başlattı. Daha önce İngilizler tarafından yapılan propaganda çalışmaları bu sefer İngilizlere karşı yapılıyordu. Cemal Paşa'nın çalışmaları altınlarla satın alınmış kabileler ile asiler arasında İtilaf Devletleri'ne karşı güvensizlik oluşturunca Abdullah, Araplar arasındaki güvensizliğin giderilebilmesi için Yarbay Basset'ten Cemal Paşa'nın söylediklerini reddetmesini istedi. İngiliz Hükümeti, mecburen Abdullah'ın isteğini karşılayarak Cemal Paşa'nın söylediklerini yalanladı.¹⁶³ Oysa aynı yılın sonunda, 1919 yılı başında Cemal Paşa'nın söylediklerinin tamamının doğru olduğu ortaya çıkacaktır. Sykes-Picot Antlaşması ile hükümetinin Araplara verilen sözlere ihanet etmesi Lawrence'i bile rahatsız etmiştir.¹⁶⁴

Hüseyin ve idaresindeki asilerin Sykes-Picot Antlaşması'nı öğrendikten sonra İngilizlerden kopması beklenebilirdi. Fakat Hüseyin İngilizlerle işbirliğini devam ettirmeyi tercih etti. Daha önce İngilizlerin isteğiyle, Sykes-Picot Antlaşmasından haberdar olmadan Picot ve Sykes ile Cidde'de defalarca Suriye'yi görüşmüştü. Picot, 1917 yılı mayıs ayında Cidde'ye gelerek, İngiliz Yüzbaşı George Lloyd, Albay Newcombe ve Sir Sykes eşliğinde Hüseyin ile Cidde'de bir toplantı yapmıştı. İkili görüşmede Sykes, Hüseyin'e, Bağdat'taki İngiliz işgalinin sürekli olmayacağını bildirmişti. Gerçekler Sykes'in söylediğinden çok farklıydı. Sykes'in asıl amacı Hüseyin'i Suriye üzerindeki Fransız taleplerini kabule razı etmekti. Bu toplantı Picot'un Hüseyin ile ilk tanışmasıdır. Picot, Hüseyin

¹⁶³ FO 371/3380, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, London, 22 January 1918.

¹⁶⁴ Sonyel, a.g.m., s. 241-242.

ile görüşmeden önce Vech'de Faysal ile bir araya gelmişti. Hüseyin ile yapılan ilk görüşmede ilerleme sağlanamamıştı.¹⁶⁵

Londra'dan ayrılmadan önce Lloyd George, Sir Mark Sykes'e, "Araplarla [Hüseyin ile] İngiliz çıkarlarını ve Siyonist hareketi olumsuz etkileyecek hiçbir antlaşma yapmaması, Siyonist harekete zarar verecek yükümlülüklerden kaçınması" talimatını vermişti.¹⁶⁶ Hüseyin ile yapılan tüm görüşmelerde Sykes'in aklının bir köşesinde Londra'da kendisine verilen bu talimat vardı. Bu nedenle sonraki görüşmelerde İngiliz temsilcilerin Hüseyin'i aldattığı açıkça görülür. Zira Albay Newcombe raporuna, "...Başından beri Şerif'e karşı dürüst olunması taraftarıyım. Fakat [Picot ile yapılan] son toplantıda Şerif'e karşı dürüst olmadığımızı düşünüyorum" kaydını düşmüştür.¹⁶⁷

Albay Newcombe'un raporuna bu kaydı düşmesinin nedeni, son toplantıda Hüseyin'in Fransa'nın Suriye işgalini, İngiltere'nin Irak'ı işgali gibi tanımayı kabul etmesiydi. Hüseyin, İngiltere'nin Basra hariç Irak'ı bir müddet sonra kendisine bırakacağını sanıyordu. İsyân öncesinde McMahon ile yapmış olduğu mektuplaşmalarda bu konu gündeme gelmişti ve McMahon Hüseyin'in talebini reddetmemişti. Oysa Yüzbaşı George Lloyd, Newcombe'a gizlice, "İngiltere'nin Irak'ı ilhak edeceğini" söylemişti ve bu durumdan Fransa'yı temsil eden Picot da haberdardı.¹⁶⁸ Böylece Hüseyin, İngilizlere güveninin bedelini Suriye'yi elleriyle Fransa'ya teslim ederek ödüyordu ve henüz bu durumun farkında değildi. Hüseyin ile yapılan görüşmeler kaderin bir cilvesi olarak bir yıl önceki Sykes-Picot Antlaşması ile aynı ayda, bir yıl sonra yine mayıs ayında gerçekleştirilmekteydi.

¹⁶⁵ FO 882/16, Note by Captain George Lloyd on Sharif Hussein's and Amir Faisal's talks with Sir Mark Sykes, M. Picot and Colonel Newcombe, 24 May 1918.

¹⁶⁶ Isaiah, a.g.m., s. 112.

¹⁶⁷ FO 882/16, Note by Colonel Newcombe, 20 May 1917.

¹⁶⁸ FO 882/16, Note by Colonel Newcombe, 20 May 1917.

1917 yılı mayıs ayındaki görüşmeler sonunda, İngilizlerin de baskısı ile Hüseyin, Suriye'nin Fransızlara bırakılmasını kabul etmek zorunda kalmıştı. Hüseyin'in oğlu Abdullah daha önce Filistin'in İngilizler tarafından işgal edilmesine destek vermişti. Son olarak Hüseyin'in Suriye'deki Fransız işgalini kabul etmesi aslında Hicaz İsyanı'nın, hiçbir şekilde Arap birliği veya İslam inancını güçlendirmek ya da iddia edildiği gibi İttihat Terakki'nin turancı politikalarına karşı çıkmak için değil, tamamen Hüseyin ve oğullarının şahsi hırs ve arzularına yönelik olduğunu göstermektedir.

Hüseyin ile Picot arasında Suriye görüşmeleri yapılırken Albay Newcombe komutasındaki sabotaj birlikleri tekrar demiryoluna yönelik saldırıları artırdı. Bu seferki amaç demiryolunu tahrip ederek Filistin'in işgalini kolaylaştırmaktı. Abdullah ve Faysal da demiryolu tahribatına yardım ediyordu. Newcombe'un saldırıları yetersiz kalınca İngilizlerin isteği ile Hüseyin, Ali'ye Medine yakınındaki demiryolu hatlarına daha etkili saldırılar düzenlemesini emretti.¹⁶⁹

Cidde'de Suriye görüşmeleri devam ederken Lawrence kuzeydeki bedevi kabilelerini de satın alarak asilere katılmalarını sağladı.¹⁷⁰ Böylece Medine ve Hicaz Demiryolu etrafındaki kuşatma biraz daha sıkılaştırılabilirdi. 1917 yılı temmuz ayında düşman savaş uçakları El Ula'yı bombalayarak buradaki istasyonu tahrip ettiler. Faysal komutasındaki asiler ise Mabrak El Naka ile Abu Taka arasındaki 150 ray ile 24 telgraf direğini tahrip etti.¹⁷¹ Düşman Akabe'ye yaklaşmıştı ve Gazze önündeki İngiliz güçlerinin sağ kanadının güvenliğe alınabilmesi için Akabe Limanı'nın işgal edilmesi gerekiyordu. İngilizler 14 Ekim ve 6 Kasım 1914 yılında Akabe'yi bombalamış ve çıkartma yapmayı denemiş fakat Türk

¹⁶⁹ FO 882/16, Note by Colonel Newcombe, 20 May 1917.

¹⁷⁰ Arab Bulletin, Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 653 and 64, Hedjaz, May-September 1917.

¹⁷¹ Arab Bulletin, Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 653 and 64, Hedjaz, Intelligence, May-September 1917.

garnizonu tarafından geri püskürtülmüşlerdi.¹⁷² Lawrence komutasındaki asiler 6 Temmuz'da 2.000 kişilik bir güçle Akabe'ye saldırdılar. Asilerin Akabe Limanı'na doğru işgal ilerleyişi esnasında Dürziler dâhil bu bölgelerdeki kabilelerin hemen hepsi ya satın alınarak, ikna edilerek ya da baskı ile düşmanın tarafına geçtiler.¹⁷³ Bununla birlikte Suriyeli Arapların bir kısmı Hüseyin'e ve İngilizlere destek vermiyordu.¹⁷⁴

Lawrence saldırı neticesinde 700 Türk askerinin öldürüldüğünü ve 600'ünün de esir alındığını kaydetmiştir. Bu rakamı doğrulamak mümkün değildir. Esir alınanlar içinde Alman subaylar da bulunuyordu ve esir Arap askerler gönüllü olarak asilere katılırken, Türkler ile Almanlar Mısır'daki esir kampına gönderildi.¹⁷⁵ 6 Temmuz 1917 tarihinde Kızıldeniz'in kuzeyinde yer alan Akabe işgal edildi. Akabe işgalindeki başarısından dolayı Lawrence daha sonra yarbaylığa terfi ettirilerek kendisine Mümtaz Hizmet Nişanı (*Distinguished Service Order*) verilmiştir.¹⁷⁶

Lawrence ve Faysal komutasındaki asilerin bir sonraki hedefi Hicaz Demiryolu'nun ana istasyonu konumundaki Maan'dı. Asiler adım adım Şam'a yaklaşıyorlardı ve genel bir karşı taarruz olmaksızın durdurulmaları mümkün değildi. Şam'daki karargâhın bir karşı taarruz başlatacak kabiliyette olmadığı düşman tarafından da biliniyordu.

Akabe'nin işgalinden sonra ağustos ayında Abdullah komutasındaki asiler Muderij'de 326 ray ile 30 telgraf hattını tahrip ettiklerini bildirdiler. İngiliz uçakları ise ağustos ayı sonunda Maan'daki tren istasyonlarını iki gün boyunca bombaladı. Buna karşın, 12-15

¹⁷² *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 319.

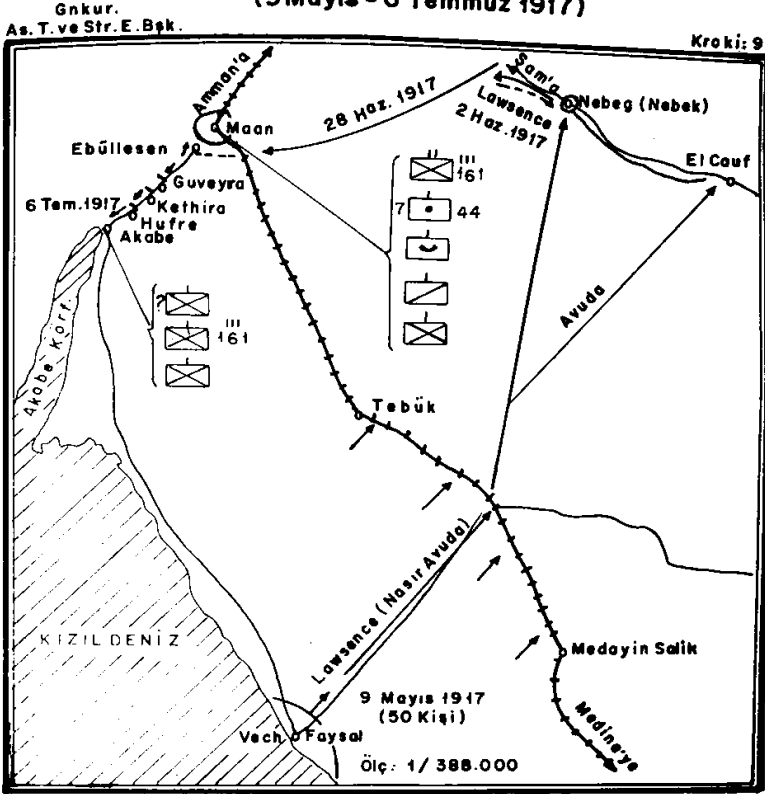
¹⁷³ Arab Bulletin, Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 653 and 64, Hedjaz, Intelligence, May-September 1917.

¹⁷⁴ Isaiah, a.g.m., s. 101.

¹⁷⁵ Arab Bulletin, Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 653 and 64, Hedjaz, Intelligence, May-September 1917.

¹⁷⁶ Sonyel, a.g.m., s. 240.

Akabe Üssünün Düşürülmesi (9 Mayıs - 6 Temmuz 1917)

Akabe'nin işgali ^[1]

ve 17 Eylül'de Türk uçakları Akabe'yi bombaladı. Bu esnada düşman tarafından "Medine'deki birliklerin açlıktan şehri yağmaladığı, Fahrettin Paşa'nın elindeki develeri Kudüs'e gönderdiği ve teslim olacağı" söylentisi yayılıyordu.¹⁷⁷ Daha sonraki günlerde bu iddiaların propaganda amaçlı olduğu anlaşılmıştır.

[1] BDHTH-ATASE IV, 1979.

¹⁷⁷ Arab Bulletin, Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 653 and 64, Hedjaz, Intelligence, May-September 1917.

Eylül ayı ortasında, Akabe'deki hızlı başarılarından şımaran asiler Vadi Ethil ve Darel Harc'daki Türk birliklerine saldırdılar. Bu saldırıda ağır bir yenilgi alan asiler geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁷⁸ Asilerin 1917 yılının ikinci yarısında kuzeye doğru gerçekleştirdikleri hızlı ilerleyiş ve Türk birliklerinin başarısızlığı üzerine kasım ayında, Batı Arabistan ve Suriye Orduları Komutanı Cemal Paşa tarafından Faysal'a ve Abdullah'a, Irak'ta görüldüğü gibi İtilaf Devletleri'nin Arap halkını aldattığı, isyanın durdurulması halinde genel af ilan edileceğini ve sorunların müzakere yoluyla çözüme kavuşturulacağını bildiren iki mektup yazıldı. 1917 yılındaki mağlubiyetler neticesinde temmuz ayında Yıldırım Orduları kurularak 4. Ordu kaldırılmıştı. Cemal Paşa, Suriye ve Garbi Arabistan Orduları Umum Komutanlığı'na atanmıştı. Mektubu yazdığı anda Suriye ve Garbi Arabistan Orduları Umum Komutanı'ydı.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Arab Bulletin, Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 653 and 64, Hedjaz, Intelligence, May-September 1917.

¹⁷⁹ Cemal Paşa'nın Alpay Kabacalı tarafından hazırlanan "Cemal Paşa, *Hatıralar*, 5. Baskı, ed. by Alpay Kabacalı, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010'daki özgeçmişi ile Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan "*Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daba Üst Kademe'deki Komutanların Biyografileri*, C. I, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2009" adlı eserdeki özgeçmiş bilgileri birbirinden farklıdır. Genelkurmay Başkanlığı'ndaki kayıtlara göre; Cemal Paşa'nın tam adı, Ahmet Cemal Necip (Büyük-Sakallı)'dır. 1872 tarihinde Çengelköy'de doğmuştur. Babası Mehmet Necip Bey'dir. 1896 yılında kurmay yüzbaşı, 1912 yılında kurmay albay, 1914 Ocak ayında tuğgeneral, aynı yılın aralık ayında tümgeneral ve 1917'de korgeneralliğe yükselmiştir. 1913 yılında Bulgaristan ile yapılan barış görüşmelerinde askeri müşavir, 1913 yılında 1. Kolordu Komutan Vekili, 1913 yılında Bayındırlık Bakan Vekili, 1914 yılı başında Bayındırlık Bakanı, aynı yıl Bahriye Nazırı, I. Dünya Savaşı başladığında 2. Ordu Komutanı, 18 Kasım 1914 tarihinde Güney Cephesi'ndeki 4. Ordu Komutanı ve 1917 yılında Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanı olarak görev yapmıştır. 1917 yılı sonunda, I. Dünya Savaşı devam ederken İstanbul'a dönmüştür. Bkz. *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay*

Hüseyin mektupların ikisini de Wingate'e göndererek nasıl cevap vermesi gerektiğini sordu. Wingate mektupların çevirilerini şifre telgraf ile Savaş Kabinesi'ne gönderdi. Hüseyin'e de "Cemal Paşa'ya resmi cevap göndermemesi" talimatını verdi. Mektuplara verilecek cevap sözlü olarak iletilecekti ve artık Binbaşı olan Lawrence, Faysal ile mektupların içeriğini ve verilecek sözlü cevabı müzakere edecekti.¹⁸⁰

Cemal Paşa daha önce bizzat Hüseyin'e, İngiliz entrikalarını ve komplolarını açıklayan bir mektup yazmış ve müzakere için Maan'da buluşmayı teklif etmişti. Mektupta; "Filistin, uluslararası hâle getirilerek, Suriye Fransa'ya verilerek, Mezopotamya İngilizlerin olarak nasıl bir Arap devleti kurulacak?" sorusunu sormuştu ve İngilizlerin Arap Ulusu'nu kullandığını belirtmişti. Mektubun birer tercümesi Arab Bülteni'nde yer almaktadır. Hüseyin bu mektup hakkında da Wingate'i bilgilendirmişti.¹⁸¹ Cemal Paşa 1916 yılında -Faysal Şam'daki karargâhtayken- "Arapların Türklerden ayrıldıkları gün İngiliz ve Fransızların esareti altına gireceklerini ve hilafetinin tamamen gücünü kaybedeceğini" söylemişti.¹⁸² Söz konusu konuşmanın yapıldığı esnada karargâhtaki bilgileri babası vasıtasıyla İngilizlere nakleden Faysal'ın Cemal Paşa tarafından yapılan uyarıyı dikkate almadığı anlaşılmaktadır.

Hüseyin'in kendisine ve oğluna gönderilen mektupları İngiliz Hükümeti ile paylaşması Londra'yı çok memnun etti. Dışişleri Bakanı Balfour, Hüseyin'e sadakati için bir teşekkür mesajı gönderdi ve "İngiltere'nin Arap Ulusu'nu özgürleştirmeye devam ede-

ve Daba Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, C. I, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2009. s. 262-264; Ayrıca bkz. Cemal Paşa, a.g.e., s. 6.

¹⁸⁰ FO 371/3380, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, London, 24 December 1917.

¹⁸¹ *Arab Bulletin*, No. 74, Report entitled 'Jemal and the Arabs', December 1917.

¹⁸² Cemal Paşa, a.g.e., s. 323.

ceğini” bildirdi.¹⁸³ Bilindiği gibi Londra “özgürleştirme” terimini bağımsız bir Arap Devleti anlamında değil, Osmanlı Devleti’nden ayrılmak anlamında kullanıyordu.¹⁸⁴

Muhasara ve Medine Müdafileri

Medine’nin tüm imkânsızlık ve zorluklara rağmen 1919 yılına kadar direnmeye devam ederek işgal edilememesi düşmanı bile hayrete düşürmüş bir durumdur. Anadolu askerinin bileğini Çanakkale’de bükemeyen Majesteleri Hükümeti benzer bir çaresizlikle Medine önünde de karşılaşmıştır. Bu başarıda Fahrettin Paşa ile kurmay heyetinin etkin komutasıyla Medine müdafisi Anadolu evlatlarının özverisini tarife kelimeler yetmeyecektir.

İngiliz istihbaratı 1919 yılı ocak ayında savaş esiri olarak ellerine düşen Fahrettin Paşa’nın [Korgeneral Türkkân] günlüğüne el koyarak günlüğü İngilizce’ye çevirmiştir. Günlüğün İngiliz arşivlerinde yer alan kayıtlarında; 22 Mayıs 1916 tarihinde 12. Musul Kolordusu’nun Hüseyin’in kuşku uyandıran davranışları üzerine Medine’ye nakledildiği yazılıdır. Aslında Fahrettin Paşa 12. Kolordu’ya komuta etmekteydi ve Medine’ye nakledilen 12. Kolordu değil, Kolordu’nun Fahrettin Paşa ile birlikte buraya gelen kurmay heyetidir.

1917 yılının sonuna yaklaşırken Medine’de, kıtlıkla, salgın hastalıklarla ve asiler tarafından yapılan ani saldırılarla başa çıkılmaya çalışılıyordu. Medine’deki kıtlığın farkında olan asiler Türk askerlerinin geçecekleri yerlere zehirli ekmekler bırakıyor, su kuyularını zehirliyorlardı.¹⁸⁵

Asiler ve düşman tüm enerjisini kuzeye ve demiryoluna yöneltmişti. Böylece 1917 yılının son aylarında asi saldırıları hemen hemen tamamen durdu. Bunun üzerine Medine’nin imar

¹⁸³ FO 686/37, Foreign Office, London to India Office London, 23 February 1918.

¹⁸⁴ Tonybee, a.g.m., s. 196.

¹⁸⁵ Kıcıman, a.g.e., s. 347.

çalışmalarına hız verilerek Harem-i Şerif'in etrafı 40 m.'ye kadar genişletildi. İstihbarat Subayı Naci Kâşif Kıcıman 1917 yılı sonunda Medine'deki kuvvetlerin yekûnunu şu şekilde kaydetmektedir: 42. ve 55. Alayların toplam kuvvetleri 3.000 kişilik 6 tabur, 100 kişilik 4 bölüğü bulunan Hecinsüvar Alayı, 150 mevcutlu Estersüvar Bölüğü, 18 makinalı tüfek, 2 sahra, 1 obüs, 1 krup dağ topu, 1 kudretli dağ topu, 1 şınayder, iki mantelli olmak üzere 8 batarya topu, 1 telgraf bölüğü, telsiz telgraf müfrezeleri, istihkâm bölüğü ve mordanfilt müfrezesi.¹⁸⁶ Fahrettin Paşa, hem askerlerin moralini yüksek tutmak hem de talim yaptırmak için boş zamanlarda kıtalara çeşitli müsabakalar da yaptırıyordu.¹⁸⁷

1917 yılı sonunda Kahire Müstemleke İdaresi, Türk askerlerinin moralini bozmak ve Güney Cephesi'nde bir ateşkes elde etmek için sekiz maddelik bir broşür hazırladı ve broşürü Medine dâhil Türk askerlerinin bulunduğu bölgelere atmak için Londra'dan izin istedi. Londra'nın söz konusu broşüre izin verip vermediği konusunda arşivlerdeki dosyalarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Lakin Naci Kâşif Kıcıman'ın kaydından, 1918 yılı mart ayında söz konusu beyannamenin biraz değişiklik yapılarak Türk kıtalarına ulaştırıldığı anlaşılmaktadır. Broşürdeki ilgili maddeler şu şekildedir; 1.) Rusya savaştan çekilmişken neden İngiltere'ye karşı savaşıyorsunuz. 4.) Filistin bir Yahudi kolonisi olacak fakat Mısır'da olduğu gibi diğer halklar burada özgürce yaşayacaktır. 5.) İstanbul sizden alınmayacaktır. 6.) Ermenistan bağımsız olacaktır fakat bu bağımsızlık Osmanlı halkına zarar vermeyecektir. (2,7) 23 Mart'a kadar Mezopotamya ve Filistin'de İngilizlere teslim olan [Türk] askerlerine iyi muamele edilecektir. Enver, Talat ve Cemal Paşalar Almanlar tarafından satın alınmıştır ve güçsüzdür. 8.) Savaşmayı bırakırsanız Anadolu Osmanlı'nın elinde kalacaktır.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Kıcıman, a.g.e., s. 121.

¹⁸⁷ Kıcıman, a.g.e., s. 376-378.

¹⁸⁸ FO 371/3380, Sir R. Wingate, Cairo to Foreign Office, London, 24 December 1917.

İngilizlerin beyanname entrikası üzerine askerın morallini muhafaza etmek için Fahrettin Paşa da bir karşı beyanname yayınlamıştır.¹⁸⁹

Broşür baştan aşağı tutarsızlıklarla doludur. Lakin 4. Madde ile 1917 yılı kasım ayında ilan edilen Balfour Deklarasyonu'ndan sonra Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulacağı bir kez daha beyan edilmiştir. Buna ek olarak Ermeniler "Denizden Denize Ermenistan" projesi ile Anadolu'nun Giresun-Adana hattından doğuda kalan kısmını istiyorlardı bu durumda hem Ermeni Devleti'nin kurulması hem de Anadolu'nun Türklerde kalması imkânsızdı.¹⁹⁰

İstanbul işgal edilecekti ve düşman Hüseyin'den sonra Türk halkını kandırmaya çalışıyordu. Enver, Cemal ve Talat Paşaların maaşlarının Almanyadan ödendiği İngiliz propagandasıydı. Zira Hüseyin ve tüm asi bedevilerin maaşları 1916 yılından beri İngilizler tarafından ödeniyordu. Kim kimi satın almıştı ve kim kimin efendisiydi açıkça belliydi. Osmanlı Devleti topraklarında düşman tarafından para ile satın alınanların başında Hüseyin ve oğulları geliyordu. Oysa İngilizler böyle bir durum yokmuş gibi davranarak Enver, Cemal ve Talat Paşaların Almanlar tarafından satın alındığını iddia ediyordu.

1918 yılı başına gelindiğinde Hüseyin'in İngilizler tarafından aldatıldığı açıkça ortaya çıkmıştı. Fakat Hüseyin tüm enerjisini, hâlifeliğin kendisine ve oğullarına verilmesi üzerine yoğunlaştırmıştı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin erken bir ateşkes imzalamasını istemiyordu. Çünkü bu durumda isyan ile elde ettiği kazanımların bir kısmının elinden çıkacağından korkuyordu.¹⁹¹ Bu esnada Hicazda

¹⁸⁹ Kıcıman, a.g.e., s. 203-208.

¹⁹⁰ Ermeni talepleri ve iddiaları için bkz. İsmail Köse, *Türk-Amerikan Diplomatik İlişkilerinin Yüksek Komiser Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarına Yansıması (1917-1927)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon, 2013.

¹⁹¹ FO 686/37, Colonel Basset, Jeddah to Arap Bureau, Cairo enclosing note from King Hussein with translation of article in Qibla newspaper, 25 January 1918.

işgal edilmemiş tek yer olarak Medine kalmıştı. Akabe'yi işgal etmesine rağmen Medine'nin işgali için gerekli olan demiryolu iletişimini bir türlü kesemeyen düşman, Maan üzerindeki baskısını artırdı. Ali komutasındaki asiler Medine etrafındaki muhasarayı sıklaştırarak, yüksek fiyatlarla Medine'deki birliklere yiyecek satan tüccarların satışlarının engellenmesine özel önem verildi.¹⁹² Aslında bu tedbire gerek yoktu. Çünkü Fahrettin Paşa'nın elinde yeterli altın kalmamıştı ve bedeviler İngilizlerle alışverişlerinden alıştıkları üzere ticaretlerini altınla yapmayı tercih ediyorlardı.

Kahire Müstemleke İdaresi'nin bu girişimlerine ve tüm sabotajlara rağmen 26 Mart 1918 tarihinde Medine'ye kuzeyden son tren geldi. Tren ile yiyecek, giyecek, muhtelif eşya, mektuplar ve gazeteler de gönderilmişti. Tren 28 Mart'ta Medine müdafilerinin mektuplarını alarak şehirden ayrıldı. Bilinmiyordu fakat bu tren kuzeyden Medine'ye gelen son trendi. Bundan sonra 1919 yılı ocak ayındaki teslim anlaşmasına kadar dokuz ay boyunca Medine'nin dış dünya ile bağlantısı civardaki tacir kabilelerle yapılan ticaret hariç tamamen kesilecekti. Kuzey ile bağlantının kaybedilmesinin nedeni düşman ve asiler tarafından gerçekleştirilen sabotajlar değil, Fahrettin Paşa'nın itirazlarına rağmen Maan'ın güneyindeki istasyonlarda bulunan kuvvetlerin büyük kısmının, Maan'ın kuzeyine çekilmesi idi. İstasyonlarda üç-dört savunma askeri kalınca Faysal kolaylıkla istasyonları işgal etti ve İsyân başlayalı Medine'nin nefes almasını sağlayan can damarı olan demiryolu bağlantısını koparttı.¹⁹³ Demiryolu bağlantısının kesilmesi ile isyan başladıktan yaklaşık iki yıl sonra 1918 yılı nisan ayı başında Medine artık tamamen muhasara edilebilmişti.

Her iki yanı da düşman kabilelerle çevrili, dar hat şeklinde Medine'den Maan'a kadar yaklaşık 1.000 km. uzunluğunda, asilerin

¹⁹² *Arab Bulletin*, No. 65, Report on Situation of the Sherifian Revolt and Intelligence report on conditions around Aqaba and Seil Matara, September 1917.

¹⁹³ Kıcıman, a.g.e., s. 184-185.

sürekli sabotaj düzenlediği ve 1917 yılı başından itibaren yüzlerce asinin, üstün teknoloji, eğitilmiş sabotaj birlikleri ve Lawrence ile diğer İngiliz subaylarının gerçekleştirdiği etkin saldırılara rağmen Hicaz Demiryolu'nun 1918 yılı nisan ayına kadar çalışmaya devam etmesi tarih kitaplarına ders olacak nitelikte bir başarıdır.

Demiryolu hattının güvenliğini sağlayan Türk askerleri asilere, İngilizlere ve Fransızlara karşı sonuna kadar direnmişlerdi. Demiryoluna yapılan saldırı ve sabotajlar sayıları her gün biraz daha azalan birlikler tarafından insanüstü bir gayretle engellenmiş ve demiryolunun tamirati sağlanmıştı. Kendilerinden kat kat üstün düşmana karşı büyük bir sabır ve metanetle hem koruma birlikleri hem de onarım ekipleri bıkmadan, usanmadan hasar ve tahripleri kısa zamanda onararak 1918 yılı nisan ayı başına kadar demiryolunu işler halde tutmayı başarmışlardı.¹⁹⁴ İstasyonlardaki kuvvet mevcutları azaltılmasaydı belkide 1918 yılı sonuna kadar demiryolu açık tutulabilecekti.

Demiryolu bağlantısının 1918 Mart ayı sonunda tamamen kesilmesine ve tüm diğer tedbirlere rağmen Medine bir türlü işgal edilemiyordu. Düşman tarafından ele geçirilen firari askerler 1918 yılı ekim ayında, “Medine’ye çok sayıda koyun ile bol miktarda hurma geldiğini” söylediler. Bunun üzerine Ali ve Abdullah’ın muhasarayı sıklaştırması emri verildi. Ali ve Abdullah ise oluşturmuş oldukları muhasara kordonundan böyle bir konvoyun geçmesinin imkânsız olduğunu söylüyorlardı.¹⁹⁵ Düşman istihbaratı, Medine’nin hemen hemen tamamen kuşatılmasına rağmen bir türlü teslim olmamasını;

...Anadolu askerleri, Fahri[ettin] Paşa gibi sağlam iradeli komutanlar idaresinde uzun süren kuşatmalarda bile, tüm iletişim hatları kesik, yiyecek ve diğer malzemeler çok az olsa bile daha önce

¹⁹⁴ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 363-364.

¹⁹⁵ *Arab Bulletin Nos. 104, 105 and 106*, Excerpts relating to advance of Faisal’s Northern Army to Damascus, September-October 1918.

kanıtlandığı gibi [büyük olasılıkla Çanakkale kastediliyor] disiplinli ve inançlı bir şekilde savaşabilme kabiliyetine sahiptir. Başka ordular bu durumda disiplini kaybetse bile Anadolu askerleri inanç ve disiplinlerini kaybetmezler [ve mağlup edilemezler]...¹⁹⁶

Şeklinde tespit etmiştir. Anadolu askerlerinin kahramanlığına ek olarak, Medine'deki kutsal yerlerin varlığı ve asilerin Türk askerleri tarafından tutulan müstahkem mevzilere saldırmaktan çekinmesi Medine'deki direnişin devamına olanak sağlıyordu. Düşmanın sabotaj ve saldırıları neticesinde Medine'deki birlikler 1917 yılı sonuna kadar yiyecek ve hayvan yemi elde etmekte çok zorluk çekmemişlerdir. 1918 yılı başından itibaren yiyecek ve diğer ihtiyaçlar için Medine'de zor günler başladı. Öyle ki 9 Haziran'da yayınlanan bir tebliğ ile subay ve erlere verilen iâşe 200 gram una indirildi. Ekmek yapmak için hurma da kullanılacaktı. Ağustos ayından sonra ise askerlere verilen buğday gramajı her gün biraz daha düşürüldü. Aynı durum, et, bisküvi, ekme ve sabun için de geçerliydi.¹⁹⁷

Fahrettin Paşa, kıtlığın önüne geçebilmek için bir buğday tarlası kurdurmuştu ve 1918 yılı sonunda yaklaşık 60 ton buğday elde edebilecek durumdaydı. Buna ek olarak bir de hurma bahçesi oluşturmuştu ve 1919 yılında bu bahçeden 1,5 milyon ton [?] hurma elde etmeyi planlıyordu.¹⁹⁸

Fahrettin Paşa, açlığın en yoğun olduğu günlerde belli dönemlerde Medine'de bulunan çekirgeleri toplatarak askere yedirtmiş ve bizzat kendisi de çekirge yiyerek askerin moral bulmasını

¹⁹⁶ *Arab Bulletin*, No. 72, Report entitled The Problem of Medina, December 1917.

¹⁹⁷ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919; Kandemir, a.g.e., s. 89.

¹⁹⁸ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919.

sağlamıştı.¹⁹⁹ 1918 yılının ikinci yarısına doğru asiler yine ara ara Medine'nin ileri karakollarına saldırı düzenlemeye karar verdi. 29 Mayıs'ta Abdullah liderliğindeki asiler, Medine'ye odun ve sair yakacak temin eden Uzeyl karakollarına saldırdılar. Destek kuvvetlerin gelmesi ile mağlup olan asiler geri çekilmek zorunda kaldı.²⁰⁰

Bu esnada Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulma çalışmaları devam ediyordu. Söz konusu amaca yönelik olarak 4 Haziran 1918 tarihinde Faysal Akabe'de Siyonist lider Azriel Weizman ile görüştü. İngiliz Hükümeti'nin ayarlamış olduğu bu görüşme sonucunda Faysal, Suriye'nin idaresinin kendisine verilmesi karşılığında, Filistin'de bir Yahudi Ulusal Yurdu kurulmasını kabul etti.²⁰¹

Böylece Filistin halkı Hüseyin'den sonra oğlu Faysal tarafından da şahsi çıkarlar yolunda kurban edildi. Bu kabulde Lawrence'in etkisi büyüktü ve Faysal böylece, Siyonistlerin ve İngilizlerin desteğini alarak Suriye kralı olacağına inanıyordu. Oysa Suriye çoktan Fransızlara terkedilmişti ve İngiliz Hükümeti kendisinin olmayan topraklar üzerinden Faysal ile pazarlık yapıyordu.

Medine'deki direnişin bir türlü sonlandırılmaması, Irak ve Filistin'in işgal edilerek buralardaki güçlerin Hicaz'a kaydırılması, Akabe'ye kadar gerçekleşen işgalde Türk birliklerinin mağlup olarak sürekli geri çekilmesi, İtilaf ordularının Fransa'daki muzaffer ilerleyişi ve İttifak Devletleri saflarındaki çözülme işaretlerini değerlendiren düşman, 1918 yılı eylül ayında Şam'ı işgal etmeye karar verdi. Şam'ın işgal edilmesine karar verildiği esnada, 23 Eylül 1918 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Başkomutanlığı'na atanmıştı.

Plana göre işgal harekâtı, Türk birliklerinin toparlanarak savunma hattı kurmasına fırsat vermeyecek çabuklukta ve hızla olacak, Arap asiler ile işgalci İngiliz güçlerine Binbaşı Lawrence komuta

¹⁹⁹ Kandemir, a.g.e., s. 42, 116, 123; Kıcıman, a.g.e., s. 217-218.

²⁰⁰ Kıcıman, a.g.e., s. 202-203.

²⁰¹ Isaiah, a.g.m., s. 118-119.

ederken Faysal komutasındaki diğer asiler Şam'a saldıracaktı. Benzer plan başarılı şekilde General Allenby tarafından Filistin'in işgali esnasında kullanılmıştı. Genel taarruz için hazırlanan düşman güçleri Akabe'den yola çıkarak 12 Eylül'de Azrak'a ulaştı. Burada yapılan yığıntıktan sonra Dera ile Amman arasındaki demiryolu üzerindeki dört gözlü, 25 m. uzunluğundaki köprü tahrip edilerek Dera'nın güneyden yardım alması engellendi. Düşmanın hızlı ilerleyişi karşısında Yıldırım Orduları Şam ve Dera'ya doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Lawrence yine saldırı güçlerinin bir kısmına komuta ediyordu. Diğer kısma Şeyh Avuda ve Faysal'ın yegeni Nasır komuta ediyordu.²⁰²

Lawrence'in birlikleri yol boyunca demiryolunu tahrip ederek ilerledi. Asilerin, Türk birliklerine daha acımasız bir şekilde saldırması için Lawrence daha önce Akabe'de yapmış olduğu gibi yine tecavüz ve katliam sahneleri organize etmişti.²⁰³ Asiler Dera'da hasta Türk askerlerini taşıyan bir tren katarına saldırarak hasta askerler dâhil herkesi katlettiler. Katliamı gören General Barrow, çok kızarak asilerin kent dışına kovulmasını emretti.²⁰⁴ Lawrence raporlarında bu katliamdan bahsetmemeyi tercih etmiştir.

Dera ve birkaç diğer yerdeki direnişler sonuç vermeyince Yıldırım Orduları'nın hızla çözülmesi ile düşman 30 Eylül gecesi Şam'a girdi ve 1 Ekim 1918 tarihinde Şam da düşmanın eline geçmiş oldu.²⁰⁵ Şam'dan sonra Hama, Humus ve Halep'in işgali üzerine Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah'a çektiği telgraf ile 31 Ekim'de Mondros Ateşkesi imzalandı. Böylece, İttihat Terakki'nin büyük ümitlerle girmiş olduğu I. Dünya

²⁰² *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 321.

²⁰³ *Arab Bulletin Nos. 104, 105 and 106*, Excerpts relating to advance of Faisal's Northern Army to Damascus, September-October 1918; Düşmanın demiryolu hattına düzenlemiş olduğu sabotaj ve tahribatın detayları için bkz. *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 825, Ek-6.

²⁰⁴ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 368.

²⁰⁵ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 368.

Savaş Osmanlı Devleti için bir felaketle sonuçlandı. Ateşkes şartlarına göre Medine'nin de düşmana teslim edilmesi gerekiyordu.

Lawrence, 106 numaralı Arap Bülteni'nde Şam saldırısının tüm detaylarını sekiz sayfalık bir rapor halinde kaydetmiştir. Raporda vermiş olduğu bilgilerde, daha önce hikâye ettiği “tecavüz ve katliam” iddialarını tekrarlayarak ve Tel Arar köyündeki katliamlara misilleme olarak “emrindeki asilere esir alınmaması ve ele geçen Türk askerlerinin tamamının katledilmesi emrini verdiğini” söylemektedir. Bölgedeki kabilelerden birinin şefi olan Şeyh Avuda komutasındaki bedevi asilerin de büyük bir iştiaqla iştirak ettiği bu katliamda, Lawrence'ın kaydına göre 5.000 Türk askeri öldürülmüş, sadece 600 esir alınmıştır. Katliamın boyutu o kadar büyüktü ki en az Lawrence kadar gaddar ve vahşi bir çöl urbanı olan Şeyh Avuda, “Türk askerlerini katletmekten yorgun düştüğüm için esir almak zorunda kaldım” demıştır. Yaralı Türk askerleri arkada bırakılarak ölüme terkedilmekteydi.²⁰⁶

Şam düştükten sonra asiler ve bazı Suriyeli Araplar Şerif'in bayrağını göndere çekerek fiili bir durum yaratmaya çalıştılar. Durum Paris'ten şifre telgraf ile İngiliz Savaş Kabinesi'ne bildirildi.²⁰⁷ Birkaç gün sonra da Faysal Şam'a gelerek yönetimi ele aldı. Durum hassas bir hâle gelmişti ve Clayton, Hüseyin'i kontrol etmenin tek yolunun para akışını kesmek olduğunu düşünüyordu. Hüseyin ise İngilizleri istifa etmekle tehdit ediyordu.²⁰⁸

Bu bir blöftü çünkü halife ilan edilmeyi bekleyen Hüseyin'in istifa etmesi olası değildi. Fakat istifa isyan kazanımlarını İngiltere'nin aleyhine döndürecek ve bu nedenle Hüseyin'in blöfüne rest çekmek mevcut şartlar içinde Londra için mümkün görünmüyordu.²⁰⁹

²⁰⁶ *Arab Bulletin No. 106*, Excerpts relating to advance of Faisal's Northern Army to Damascus, September-October 1918; Sonyel, a.g.m., s. 242.

²⁰⁷ *FO 371/3411*, Foreign Office to Lord Derby, Paris 7 October 1918.

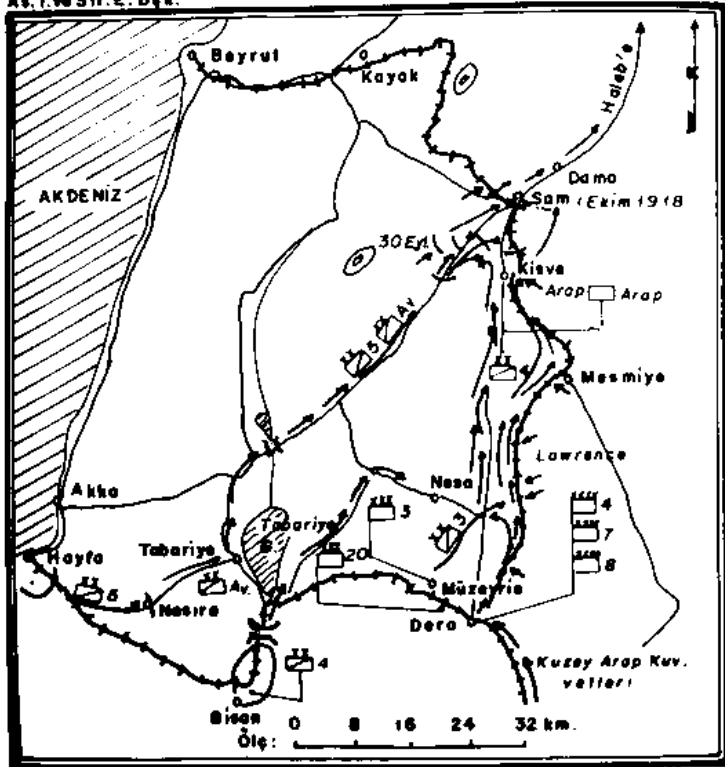
²⁰⁸ *FO 371/3411*, Future policy respecting King Hussein: Brig. Gen. Clayton's note, 8 September 1918.

²⁰⁹ *FO 371/3411*, Future policy respecting King Hussein: Brig. Gen. Clayton's note, 8 September 1918.

İngiliz ve Arap Ordusunun Mıstırtken Sam
Üzerine İlerlemesi ve Sam'ın Düşmesi
(26-30 Eylül 1919)

Gukur.
As. T. ve Str. E. Bşk.

Kroki : 42

Şam'ın işgali [*]

Hüseyin ısrarla Suriye'nin kendi idaresine bırakılmasını istiyordu. Oysa İngiliz Hükümeti Hüseyin'e ne Suriye'de ne de Mezopotamya'da egemenlik tanımaya niyetli değildi.²¹⁰ Sonuç olarak Hüseyin'in çabaları boşunaydı çünkü Suriye Fransızlara

[*] *BDHTH-ATASE IV*, 1979.

²¹⁰ *FO 371/3411*, Forwarding copy of letter from King Hussein of 28 August 1918 by Cornwallis.

bırakılacaktı ve Mezopotamya'da tartışmasız İngiliz üstünlüğü kurulacaktı. Sykes-Picot Antlaşması ile ilgili yapmış olduğu görüşmelerde “İngilizlere sonsuz güveni olduğunu” söyleyen²¹¹ Hüseyin böylece sadakatsizliğinin bedelini ödemeye başlamıştı ve bu kolay bir bedel olmayacaktı.

I. Dünya Savaşı'nın Düşmeyen Kalesi Medine

Hicaz İsyanı'nın başından itibaren düşman, Medine etrafındaki muhasarayı her geçen gün biraz daha sıkılaştırarak bir türlü ele geçiremediği şehri, aç bırakarak teslim olmasına çalışmıştı. Fahrettin Paşa [Korgeneral Türkkan], kuşatma sıkılaştıkça, açlığa karşı yeni yöntemler uygulamaya koydu. Bunların başında, yüksek fiyatlarla çevre kabilelerden yiyecek alınması geliyordu. Özellikle 1917 yılı sonu ve 1918 yılı başından itibaren Medine'de vitamin eksikliğine bağlı hastalıkların ortaya çıktığı görülür. Muhasara esnasında Medine'de görevli olan Dr. Şevket Bey günlüğüne, 1918 Şubat ayından itibaren kendisine çok sayıda *skorpit* hastasının getirildiğini kaydetmiştir. Bir vitamin eksikliği hastalığı olan skorpitin yanında, sıtma, böbrek iltihabı, dizanteri ve İspanyol gribi Medine'deki birliklerin başa çıkmak zorunda kaldığı en yaygın hastalıklardı. Özellikle İspanyol gribi 1918 Aralık ve 1919 Ocak ayında 1.000'den fazla Türk askerinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.²¹²

İsyanın başından sonuna kadar Fahrettin Paşa ile Medine'de bulunan İstihbarat Subayı Naci Kâşif Kıcıman ise “1917 yılı sonunda yemeklik iâşenin 165 gram buğday ile 5 gram sadeyağa indirildiğini, skorpitin subay ve erleri müşkül duruma düşürdüğünü, sıtma, sıcak memleket ishali ve İspanyol gribi salgının çokça zayıyata sebep olduğunu” kaydetmiştir.²¹³

²¹¹ FO 882/16, Note by Colonel Newcombe, 20 May 1917.

²¹² Arab Bulletin Nos. 104, 105 and 106, Excerpts relating to advance of Faisal's Northern Army to Damascus, September-October 1918.

²¹³ Kıcıman, a.g.e., s. 119-120, 178.

1918 yılının başından itibaren birkaç büyük çaplı ve daha sonraki küçük çaplı çarpışmalar haricinde düşman ve asiler tüm kuvvetlerini Şam'ın işgaline yönelttiği için, Medine ve ileri karakollarındaki durum nispeten sakindi. Bu esnada Ali, Medine'ye yaklaşık 40 adet tehdit mektubu yollamıştı. 1918 yılı 7 Ağustos'unda, Ali'nin 1916 yılı sonbaharında hezimet alarak kaybettiği Yenbo yolu üzerindeki Cüleycile ile Bir-i Maşi'ye saldıracağı ve asilerin kuzey ile güneydeki hurmalıklara sokulmaya çalışacağı istihbaratı alındı. Bölgeye gönderilen Türk kuvvetleri ile asiler arasında geçen top düellosundan ve çarpışmalardan sonra Ali yine ağır bir mağlubiyet alarak selameti Yenbo'ya sığınmakta buldu.²¹⁴

Düşman tarafından Şam üzerine düzenlenecek genel taarruzdan önce, 20 Ağustos 1918 tarihinde Şerif Hüseyin Fahrettin Paşa'ya bir mektup yazarak Medine'nin kendisine teslim edilmesini istedi. İngilizlerin yönlendirmesi ile yazılan mektupta Hüseyin "Hicaz'da akan kandan Fahrettin Paşa'yı sorumlu tutmaktaydı ve Allah'tan korkuyorsa Galiçya'da olduğu gibi masum Müslümanların kanını dökmekten imtina etmesi gerektiğini" söylüyordu. Hüseyin, Fahrettin Paşadan "Medine'yi, demiryolunu, tüm mühimmatı, silahları, hükümet mallarını ve demiryolu yedek parçalarını kendisine teslim etmesini" istiyordu.²¹⁵ Söz konusu şartların yerine getirilmesi karşılığında "Fahrettin Paşa ve Türk askerleri [savaş esiri olarak İngilizlere teslim edilmek üzere] Mısır'a gönderilecekti. Hüseyin Ehli Beyt adına sözünü tutacağını garanti ediyordu. Bu şartlar kayıtsız şartsız olarak bir hafta içinde kabul edilecekti. Hüseyin mektubu oğlu Ali ile göndermişti ve Fahrettin Paşa'yı teslim olmaması durumunda başına geleceklerle tehdit ediyordu.²¹⁶

²¹⁴ Kıcıman, a.g.e., s. 287.

²¹⁵ FO 686/39, King Hussein, Mecca to Fakhri Pasha, Medina, 20 August 1918.

²¹⁶ FO 686/39, King Hussein, Mecca to Fakhri Pasha, Medina, 20 August 1918.

Mektuptaki en dikkat çekici husus, dini motiflerin her satırda işlenmesi ve Hüseyin'in kendini beğenmiş, buyurgan küstah tavrıdır.

Hüseyin'in teklif ettiği teslim antlaşması, kayıtsız şartsız teslim anlamına geliyordu. Hüseyin, teslim karşılığında sadece Türk askerlerinin hayatını bağışlamayı taahhüt ediyordu. Son iki yılda söylemiş olduğu yalanlar, yaptığı hileler, düzenbazlıklar, kurnazlıklar, gaddarlıklar, kendini beğenmişlik ve güvenilmez kişiliği dikkate alındığında Hüseyin'in bu taahhüdünü tutacağına da inanmak güçtü. Ayrıca, Medine'deki müdafiler Mısır'da esir kampında türlü işkence ve psikolojik baskı altında ölmektense, Medine'de Hz. Peygamber'in mezarının gölgesinde şehit düşmeyi tercih ediyorlardı.

Fahrettin Paşa, Hüseyin'in mektubuna cevap vermeye gerek görmedi. Fakat daha sonra Hüseyin'e göndermiş olduğu mektupta, "Hz. Peygamber'in Kabri Şerifi'ni kendisi [Şerif Hüseyin] gibi kâfirlerin kölesi [İngiliz uşağı] birisine teslim etmeyeceğini" söyledi. Bu sözler "küstah" Hüseyin'in yüzüne bir şamar gibi inmiş olmalıdır. Hüseyin'in karakterini çok iyi tahlil eden Fahrettin Paşa, Osmanlı sultanları tarafından hediye edilen ve Medine'de bulunan mukaddes emanetlerin büyük kısmını düşmanın eline geçmemesi için daha önce mühürlü sandıklarla İstanbul'a naklettirmiş, nakledilen eşyaların listesini alındıkları yere bırakmıştı.²¹⁷ Bu eşyaların bir kısmı bugün Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler Dairesi'nde bulunmaktadır.

Bu mektuptan iki ay sonra, Mondros Ateşkesi imzalanmadan birkaç hafta önce Hüseyin, Mısır Seferi Kuvvetleri Başkomutanı Sir Reginald Wingate'e, Fahrettin Paşa'nın kendisine sözlü olarak "Medine'nin teslimini görüşmek amacıyla üç gün ateşkes" talebini iletmiş, mesajın samimi bulunmadığı için talebin reddedildiğini bildirdi. Bu esnada Abdullah da Medine muhasarasına katılmıştı

²¹⁷ Kıcıman, a.g.e., s. 31; İstanbul'a nakledilen mukaddes emanetlerin listesi ve muhammen bedelleri için bkz. Kıcıman, a.g.e., s. 32-35.

ve şehrin işgali bir prestij meselesi haline gelmişti.²¹⁸ Hüseyin'in bu beyanının İngilizlere yaranma amaçlı ve tamamen uydurma olduğu daha sonraki hadiselerle açıkça ortaya çıkacaktır.

Mondros Ateşkesi imzalandıktan 11 gün sonra, 10 Kasım 1918 tarihinde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Hicaz, Asir ve Yemen'deki tüm garnizonlara bir mesaj göndererek en yakınlarındaki İtilaf Devletleri komutanına teslim olmalarını emretti.²¹⁹ Bu esnada Hicaz, Asir ve Yemen'deki Türk kıtaları arasında ne telli ne de telsiz muhabere imkânı yoktu.²²⁰ Ahmet İzzet Paşa'nın açık emrine rağmen, Fahrettin Paşa Medine'yi teslim etmeyi reddetti. Çünkü mesaj tam olarak çözülememişti ve düşman istasyonu üzerinden geldiği için aldatmaca olma ihtimali yüksekti. Ayrıca Fahrettin Paşa, en yakındaki İtilaf Devletleri komutanının kim olduğunu bilmiyordu. Bu nedenle "asi Araplara teslim olmaktansa emrindeki kahraman askerlerle birlikte ölmeyi tercih edeceğini" söylüyordu.²²¹

Bunun üzerine Hüseyin, "tüm güçlerini Medine üzerine göndererek bir intikam saldırısı düzenleme" tehdidinde bulunurken, İngiliz Hükümeti ateşkesi geçersiz sayarak Çanakkale istihkâmlarını bombalamakla tehdit etti. Fahrettin Paşa ayrıca ateşkesin başarısızlığından ve bundan sonra meydana gelecek olaylardan da sorumlu tutulacaktı. Fakat İngilizlerden ve Hüseyin'den gelen tehditlerin hiçbirisi Fahrettin Paşa'yı yıldırmaya yetmedi.²²²

²¹⁸ *Arab Bulletin*, No. 72, Report entitled The Problem of Medina, December 1917.

²¹⁹ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919.

²²⁰ Kandemir, a.g.e., s. 145.

²²¹ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919; Kandemir, a.g.e., s. 147.

²²² *Arab Bulletin*, No. 72, Report entitled The Problem of Medina, December 1917.

Medine’de yeni bir Marn Hattı kurulmuştu ve yine bir çıkmaz yaşanıyordu. Kasım ayı sonuna gelindiğinde I. Dünya Savaşı tüm cephelerde bitmişti. İtilaf Devletleri toplayacakları büyük bir konferansla dünyaya kendi çıkarları doğrultusunda yeniden şekil vermek ve savaş sonrası ganimetlerini paylaşmak için planlar yapıyordu. Oysa I. Dünya Savaşı’nın işgal edilememiş son toprağı Medine direnmeye devam ediyordu ve halen düşman tarafından ele geçirilememişti.

Fahrettin Paşa’nın [Korgeneral Türkkan] şehri teslim etmesi için aralık ayında İstanbul’dan gelen heyete Fahrettin Paşa, “Sultanın yazılı iradesi olmaksızın şehri teslim etmeyeceğini” söyledi. Fahrettin Paşa’nın kararlılığı anlaşıncı çaresiz, Sultan’ın böyle bir mektubu yazarak Medine’deki birliklerin komutasını Fahrettin Paşa’dan alacak kıdemli bir komutan ile göndermesine karar verildi.²²³

Böylece ne asiler ne de İngilizler savaş biteli bir ay olmasına rağmen Medine’yi işgal edemedi. Fahrettin Paşa’nın Medine direnişi, en başından beri Ciddé’den Hicaz İsyanı’na komuta eden ve Hüseyin’e askeri konularda müşavirlik yapan Albay Wilson’u o kadar çaresiz bırakmıştır ki 30 Aralık 1918 tarihinde Hüseyin’e göndermiş olduğu mektupta “... Tanrı’dan dilediğim keşke Fahri[ettin]’in annesi kısır bir kadın olsaydı” yani Fahrettin Paşa hiç doğmasaydı yazmıştır.²²⁴

İsyanın ikinci ayı olan 1916 yılı temmuzundan itibaren Hüseyin, İngiliz Hükümeti’nden her ay, masrafları için 125.000 £ tutarında altın istiyordu ve Medine’nin işgalinden sonra bu miktarın beş aylık bir süre için 225.000 £ tutarında altına çıkartılmasını talep etmişti.²²⁵ Savaş Kabinesi’nin itirazına rağmen Albay Wilson,

²²³ Kandemir, a.g.e., s. 151.

²²⁴ FO 686/40, Letter from Colonel Wilson to King Hussein, 30 December 1918.

²²⁵ FO 686/34, Colonel Wilson, Jeddah to Director of Arab Bureau, Cairo, with one of enclosures (letter from King Hussein) 28-29 March 1917.

Hüseyin'in istemekte olduğu miktarın ödenmesinden yanaydı. Çünkü isyanın İngiliz Hükümeti'ne katkısı bu miktarlarla ölçülemeyecek kadar fazlaydı. Hüseyin, Albay Wilson'a göndermiş olduğu bir sonraki mektubunda 225.000 £ tutarındaki altın talebini yineledi fakat bu sefer talebindeki beş aylık süreyi kaldırarak, ödemeyi ucu açık hâle getirdi. İstedığı parayı alabilmek için Türklerin bedevilere kişi başı 5 £ ödeme sözü verdiğini iddia ediyordu.²²⁶ Dışişleri Bakanlığı, bu talebin son limit olduğunu bildirerek Hüseyin'in Medine'nin işgalinden sonra talep ettiği artışı onayladı.²²⁷

Hüseyin Londra'dan verilen onaya güvenerek 1918 yılı sonunda ödemelerinin yapılması için taleplerini yoğunlaştırdı. Oysa 1918 yılı sonuna gelindiğinde İngiliz Hükümeti artık tüm istediklerini elde etmişti ve her ay bu kadar yüklü bir miktarı Hüseyin'e ödememeye kararlıydı. İngiliz Hükümeti'nin bu isteksizliği üzerine Hüseyin, Ciddé'deki son görüşmede Albay Wilson'a Medine'yi işgal ettikten sonra masraflarının neler olduğunu gösteren bir cetvel hazırlama sözü verdi. Hüseyin'in ısrarları karşısında İngiliz Hükümeti'nin aklına gelen ilk çare, bir ay sonra toplanacak [Paris] Barış Konferansı'nda Hüseyin'in aylık 125.000 £ tutarındaki masraflarını bir mecburiyet haline getirerek bundan sonra Türk Hükümeti'ne ödettirmektir.²²⁸

Medine'nin düşmemesi Hüseyin'in her ay 100.000 £ tutarında altın kaybetmesi demektir. Bu nedenle Hüseyin, Albay Wilson'a Fahrettin Paşa'nın İbni Suud'dan, Yemen'den ve Abadila kabilesi Şeyhi Halit İbni Derviş'ten destek aldığını söyledi. İbni Suud ve Halit İbni Derviş Vahhabi idi ve Hüseyin'den hoşlanmıyorlardı.

²²⁶ FO 686/34, Colonel Wilson, Jeddah to Director of Arab Bureau, Cairo, with one of enclosures (letter from King Hussein) 28-29 March 1917.

²²⁷ FO 686/36, Colonel Wilson, Jeddah to Director of Arab Bureau, Cairo enclosing extract from his letter to King Hussein and latter's replay, 12 October 1917.

²²⁸ FO 686/40, Letter from Colonel Wilson to King Hussein, 30 December 1918.

Medine'deki tıkanma üzerine, İstanbul'dan 30 Kasım'da Fahrettin Paşa'ya bir şifre telgraf gönderilerek en yakınındaki İtilaf Devletleri kumandanı olan Ali'ye teslim olması istendi. Şifre telgraf İngiliz istihbaratı tarafından da çözülmüştü. Fahrettin Paşa bu mesajı yeterli görmedi ve Hüseyin'in oğlu asi Ali'ye teslim olmayı bir onursuzluk addederek emri dinlemedi. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Arthur Balfour tarafından İstanbul'a ultimatom verilerek, Fahrettin Paşa'nın 16 Aralık'a kadar teslim olmaması halinde Çanakkale'deki istihkamların bombalanacağı ve Ateşkesin geçersiz sayılacağı bildirildi.²²⁹

Aralık ayı aynı zamanda Medine'de kıtlığın baş edilemez hâle geldiği dönemdir. Fahrettin Paşa, askerlere verilen iâşede kısıntıya giderek üç aylık yiyecek ile altı ay dayanılabilecek şekilde yeni bir planlama yaptı.²³⁰ Bu durum Fahrettin Paşa'nın asilere teslim olmamakta hangi boyutta kararlılık sahibi olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

İngilizlerin vermiş olduğu tarihten iki gün sonra, 18 Aralık'ta Medine'ye gelen Yüzbaşı Ziya Bey İstanbul'dan getirmiş olduğu emirleri Fahrettin Paşa'ya teslim etti. Fakat Fahrettin Paşa, Mondros Ateşkesi'nin, "Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilaf Devletleri'nin kumandanlarına teslim olacaktır" şeklinde olan 16. Madde'sine göre teslim olmayı reddetti ve elçi görevi ile kendisine gelen Yüzbaşı Ziya Bey'i Medine'de alıkoymdu. Bu durum üzerine Hüseyin ve oğulları, yine savaş tehditleri savurmaya başladı. 24 Aralık'ta Yenbo'ya gitmesine izin verilen Yüzbaşı Ziya Bey, Fahrettin Paşa'nın "kendisinin Hz. Peygamber'in Mezarı Şerifi'nin muhafızı olduğunu ve bizzat

²²⁹ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919.

²³⁰ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919.

Sultan'ın kendisinden imzalı irade gelmedikçe teslim olmayacağını söylediğini" bildirdi.²³¹

İngilizler Medine'yi bir an önce işgal etmek istiyordu. Çünkü Medine'deki müdafaa dünyaya Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da sandığı kadar zayıf ve çökmek üzere olmadığını da göstermekteydi. Osmanlı Devleti ve askerleri Medine'de duruyordu ve teslim alınamıyordu. Bu, galip İtilaf Devletleri için kabul edilebilir bir durum değildi.

Yüzbaşı Ziya Bey ayrıca, "Fahrettin Paşa tüm kuvvetleri ile Türkiye'ye gitmesine izin verilmezse teslim olmaktansa ölmeyi tercih edecektir" bilgisini de verdi. Bir Türk subayı olan Yüzbaşı Ziya Bey, Medine'deki kahraman askerlerin esir kamplarında ölmektense, iki yılı aşkın süren muhasaradan sonra vatanlarına dönmelerini sağlamaya çalışıyordu. Bu esnada Medine'de para, yiyecek ve hayvan yemi kıtlığı yaşanıyordu. Fahrettin Paşa'nın teslim olmamasının diğer nedeni, İngiliz işbirlikçisi asi Araplara teslim olmayı onursuzluk addetmesiydi. İmkânlar elverseydi tüm kuvvetlerini İbni Suud vasıtasıyla nakletmeyi tercih edecekti.²³²

Fakat şehir etrafındaki sıkı muhasara nedeniyle böyle bir nakle imkân yoktu. İngiliz istihbaratı, dindar bir insan olan Fahrettin Paşa'nın 600 kişi ile altı ay daha savunma yapabileceğini tespit etmişti ve Yüzbaşı Ziya Bey'in Fahrettin Paşa'nın kararlılığını bilinçli olarak abarttığı da İngilizler tarafından fark edilmişti.

Gelişmeler üzerine Fahrettin Paşa 27 Aralık'ta Medine'deki bütün subaylar ile karargâhında bir toplantı yaptı ve Hükümet'ten gelen emri okuduktan sonra, "Medine'yi teslim etmeyeceğini" söyledi. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye Başkanı Yarbay Emin Bey,

²³¹ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919; *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 376.

²³² *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919.

Padişah iradesi olmadan şehrin teslim edilmesi gerektiğini belirtti. Emin Bey'in teslim niyetini sezen Fahrettin Paşa, aynı gece Emin Bey'i görevden aldı.²³³

Bu esnada Medine müdafileri arasındaki Arap askerler fırsat buldukça firar ediyordu. Dört gün sonra, 1 Ocak'ta Yarbay Emin Bey beraberinde 1.000 kişilik bir kuvvetle birlikte gizlice firar ederek Bir-i Derviş'teki asilere teslim oldu. Emin Bey'in Fahrettin Paşa'ya rağmen Medine'den firar etmesinde İngiliz istihbaratının dahli olup olmadığı belirsizdir. Emin Bey'den sonra Medine'den firarlar devam etti. Firariler için en büyük tehlike, düşman Arap kabilelerinin eline geçmeleri idi. Fahrettin Paşa firarları önlemek için iki bildiri yayınladı ve "teslim için Sultan'ın imzaladığı iradenin beklendiğini ve şu anda teslim olanların serbest kalmayacaklarını, aksine Mısır'daki esir kamplarına gönderileceklerini" duyurdu. İrade gelmeden teslim olunmayacaktı.²³⁴

İngiliz Hükümeti çaresiz "Sultan'dan istenen irade" talebinin karşılanabilmesi için ultimatoomun süresini uzatmak zorunda kaldı. Söz konusu müzakereler yapılırken, Hüseyin ve küstahlıkta sınır tanımayan oğulları, savaş tehditleri savurmaya devam ediyordu. 1919 yılı başına gelinmişti ve bir yanda Paris Barış [Paylaşım] Konferansı hazırlıkları sürerken diğer yanda Medine halen direnmeye devam ediyordu. 3 Ocak 1919 tarihinde, bizzat yeni kabinenin Adalet Bakanı Miralay [Albay] Haydar Bey, İngiliz savaş gemisi Areher ile Sultan'ın İradesi beraberinde olmak üzere önce Portsaid'e buradan da Medine'ye ulaştı. 5 Ocak'ta Fahrettin Paşa, 58. Tümen Komutanı Albay Ali Necip Bey başkanlığında dört subayını Bir Derviş'e göndererek, Medine'nin boşaltılması şartlarını müzakere ettirdi. Heyeti Bir Derviş'e göndermeden

²³³ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 378; Kandemir, a.g.e., s. 153-154.

²³⁴ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919; *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 378-379.

önce Albay Necip Bey ile uzun bir görüşme yapmış, gerekli talimatları vermişti.²³⁵

Fahrettin Paşa aynı gün, erzak alınması için subaylar ile erlerden toplanan ve Harem-i Şerif'ten tutanak karşılığı alınan altınların sahiplerine ve Harem-i Şerif'e iade edilmesini emretti.²³⁶ Paşa'nın bu emri, savunmanın nihayete ereceğinin de işaretiydi ve Paşa'nın elinde iase tedariki için hiç altın kalmadığını gösteriyordu.

İngilizler Fahrettin Paşa'nın ya müzakerelere bizzat katılmasını ya da 48 saat içinde teslim olmasını talep ediyordu. Fahrettin Paşa önce "çok meşgul olduğunu ve gelemeyeceğini" sonra da "hasta olduğu için gelemeyeceğini" söyleyerek İngiliz ultimatumunu dikkate almadığını muhataplarına gösterdi. Böylece İngilizlerin vermiş olduğu 48 saatlik süre doldu. Son görüşmede, müzakere komisyonu başkanı olan Albay Ali Necip Bey, "Fahrettin Paşa'nın 48 saat içinde teslim olmaması halinde müzakerelerin kesileceği ve savaşın tekrar başlayacağı, kendisinin de bu durumdan sorumlu olacağı" şeklinde tehdit edildi.

İstanbul'dan gelen emirler ve İngiliz tehditleri karşısında uzlaşmaktan başka çaresi kalmayan Ali Necip Bey, Miralay Abdurrahman Bey, Yüzbaşı Kemal Bey, Yarbay Sabri Bey ile İngiliz Yüzbaşı Garland ve Hüseyin'in oğlu Ali müzakereler sonunda 7 Ocak 1919 tarihinde Medine'yi teslim ve boşaltma antlaşması imzaladı. Antlaşma 27 maddeden oluşuyordu. Antlaşmanın 2. Madde'si ile Fahrettin Paşa'nın 48 saat içinde teslim olacağı, 7. Madde ile Türk askerlerinin şahsi eşyalarını beraber götürmeleri, [bu eşyalar yolda bedeviler tarafından soyulacaktır], 15. Madde ile Arapların şehre Fahrettin Paşa'nın ayrılmasından sonra gireceği, 16. Madde ile şehir boşaltılıncaya kadar bedevilerin şehre girmesine izin verilmeyeceği, 25. Madde ile hasta Türk askerlerinin Medine'de kalmasına izin verileceği karar altına alındı. Antlaşma Arapça ve Türkçe

²³⁵ Kandemir, a.g.e., s. 172-173.

²³⁶ Kıcıman, a.g.e., s. 448.

hazırlanarak yukarıdaki komisyon tarafından imzalandı. Fahrettin Paşa Bir Derviş'e gelmediği için antlaşmada imzası yoktu.²³⁷

Albay Ali Necip, Medine'ye dönerek kendisine İngiliz ulti-matomunu ilettiğinde Fahrettin Paşa "teslim olmaktansa ölmeyi tercih edeceğini" söyledi. Artık tüm ümitlerin tükendiğini gören Fahrettin Paşa'nın üç temel amacı vardı: Emrindeki kuvvetlerin savaş esiri olmadan Türkiye'ye dönmesini sağlamak, Arap asilere teslim olamamak ve Hz. Peygamber ile Hz. Fatıma'nın kabirle-rini düşmana bırakmamak.

Daha sonra "teslim olacağını" söyleyen Paşa, arabasına binerek Harem-i Şerif'e gitti. Burada, Hz. Peygamberin, Ravzası'nın ya-nında kaldığı medreselerden bir tanesine yatağını serdirerek, "Hz. Peygamber'in şefaatine sığındım, burada mücavir²³⁸ olarak kalıyo-rum" dedi. Düşman uçaklarının bombalayamaması için muhasara esnasında buraya yığılan cephane de Harem-i Şerif'in avlusunda bulunuyordu.²³⁹ Fahrettin Paşa, askerlik hayatında ilk defa teslim olacaktı fakat asilerin şefi Ali'ye teslim olmayı bir türlü kabullene-miyordu. Böylece teslim krizinin çözüldüğü düşünülürken, durum yeniden içinden çıkılmaz bir krize dönüşmek üzereydi.

Albay Ali Necip'in elinde başka çare kalmadığı için Fahrettin Paşa'nın etrafındaki jandarmalar teker teker uzaklaştırılarak paşa yalnızlaştırıldı. Ültimatomun son 12 saatinde Fahrettin Paşa'nın yattığı yere zorla girildi. Paşa gelenleri Ravza-i Mutahhara'da ayakta karşıladı ve artık direnmenin anlamı olmadığını anlayarak kurmay heyetinin söylediklerini yapmaya karar verdi. Fahrettin Paşa giysileri

²³⁷ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919; Kıcıman, a.g.e., s. 454-455.

²³⁸ Dünyanın her hangi bir yerinden gelerek Medine'de kalan ve ömürleri-nin sonuna kadar Medine'de yerleşen Müslümanlara verilen addır.

²³⁹ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 380; Kandemir, a.g.e., s. 184-185; Kıcı-man, a.g.e., s. 463-464.

ile yatmıştı ve zorla dışarı çıkartılmaya direnmedi. Bu esnada üç tabancası da dolu olarak yanında bulunuyordu.²⁴⁰

Paşa'nın iki buçuk yıldır omuz omuza savaştığı emrindeki askerler tarafından düşmana teslim edilmesi şartların zorladığı bir durumdur. 58. Tümen Komutanı Albay Ali Necip Bey'in Fahrettin Paşa'yı teslim etmekten başka çaresi yoktu ve istemeyerek de olsa böyle bir yöntemi takip etmek zorunda kalmıştı. Paşa, düşmana esir düşmeden önce, Medine'deki idareyi sivillere devreden 10 maddelik bir sirküler yayınlamıştı.²⁴¹

Fahrettin Paşa'nın teslimine karar verilmesinden sonra Ali Necip Bey, 48 saatlik sürenin dolmasına az bir müddet kalmışken Bir Derviş'teki İngiliz heyetine telefon ederek, "Fahrettin Paşa'nın teslim alınması için bir devriye gönderilmesini" istedi. Hüseyin'in oğlu Abdullah buluşma noktasına gelerek 9 Ocak 1919 tarihinde Fahrettin Paşa'yı teslim aldı ve 10 Ocak'ta Fahrettin Paşa Hüseyin'in oğlu Abdullah ile birlikte Bir Derviş'e ulaştı. 7 Ocak'taki antlaşma ile şehrin işgal tarihi 13 Ocak olarak belirlenmişti.²⁴² 13 Ocak'ta şehir işgal edildi. Böylece, Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki 400 yıllık hâkimiyeti son buldu. 10 Haziran 1916 tarihinde Mekke'de resmen başlamış olan isyan, 2 yıl 205 gün sonra 9 Ocak 1919 tarihinde, son direnişçi Fahrettin Paşa ve Medine müdafisi Türk askerlerinin esir düşmesi ile Medine'de sona erdi. İsyân sonrasında tüm Hicaz asilerin eline, bütün Ortadoğu ise İngilizlerin, çok az bir kısım ise Fransızların kontrolüne geçerek bu devletlerin müstemlekesi oldu.

²⁴⁰ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919.

²⁴¹ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919; *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 382-383.

²⁴² *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919; Kıcıman, a.g.e., s. 466-468.

Bir Derviş'te Paşa'yı İngiliz Albay Basett ve Hüseyin'in büyük oğlu Ali karşıladı. Paşa, Hicaz'da korkusuz kahramanlığı ile hem korku salmış hem de hayranlık uyandırmıştı. Fahrettin Paşa, Ali ve Faysal'ı sayıca üstün olmalarına rağmen Bir Derviş önünde defalarca mağlup etmişti ve iki buçuk yıl boyunca düşmana hiç yenilmemişti. Ali, Fahrettin Paşa'yı karşılamasını şu şekilde nakletmektedir:

...Efendim, Paşa Hazretlerini nasıl karşılayacağımızı bilmiyorduk. Zira yenilgi bilmeyen ve böyle bir şeyi asla kabul etmediğini secaatiyle ispat etmiş olan bu derece müstesna bir kişidir. Karşısında kaderin sevkiyle galip durumda bulunmak insana cidden şaşkınlık veriyordu. Nitekim itiraf ederim ki Paşa Hazretlerini aramızda hiçbir şey olmamış da ve eski günlerde imişiz gibi üstümüz ve kumandanımız sayarak kemal-i hürmetle istikbal ettik. ...

Paşa Hazretlerinin misafirimiz [esirimiz] olduğunu duyan bedeviler çölün dört bir yanından dalga dalga seller halinde Bir Derviş'e geldiler. ... Bir defacık Paşa Hazretlerinin yüzünü görmek istiyorlardı. .. O gece bütün çölde Fahri, Fahri nidalarından başka ses duyulmadı. ... Sabah Paşa kendilerini Yenbo'ya götürecek otomobile binerken çadırının kapısında bedeviler tarafından görüldü ve işte o anda bir kıyamet koptu. ... Akşamdan beri bekleyen bedeviler, Paşa Hazretlerinin yüzünü gördüklerinde yıldırımla vurulmuşçasına, gene Fahri Fahri çığlıkları ile tersyüz edip öyle bir kaçış kaçışlar ki tarif edilemez.²⁴³

İşgalden sonra Medine'ye doluşan asiler, Türk askerlerine karşı katliam yapmak için Abdullah'tan izin istediler. Abdullah "böyle bir eylemde bulunani ilk kendisinin asacağını" söyledi.²⁴⁴ Katliam yapamayan asiler, bu hırslarını yağma yaparak tatmin edeceklerdir.

Fahrettin Paşa, Bir Derviş'e bir mahkûm olarak getirilmişti ve en başından beri reddettiği gibi asilere teslim olmamıştı. Fahrettin

²⁴³ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 387.

²⁴⁴ Kıcıman, a.g.e., s. 478.

Paşa'nın teslim edilmesi ile Hicaz İsyanı'ndan yaklaşık 31 ay, Mondros Ateşkesi'nden ise 2 ay 10 gün sonra Medine de işgal edildi. Medine'nin düşman tarafından işgali ile I. Dünya Savaşı'nın düşmeyen son kalesi de düştü ve savaş resmen sona erdi.

Fahrettin Paşa'nın teslim edilmesinden sonra, 13 Ocak'ta Bir Derviş'e ulaşan Adalet Bakanı Miralay Haydar Bey ve Miralay Ahmet Lütfi Bey, Fahrettin Paşa'ya, Sultan tarafından imzalanmış, Medine'nin teslimini emreden iradeyi verdiler. Teslim aldıktan sonra İngilizler Fahrettin Paşa'yı sorgulamak istediler fakat istedikleri cevapları alamadılar. Fahrettin Paşa özellikle, İbni Suud ve Kasım ile olan ilişkisi hakkında Albay Basett'e herhangi bir bilgi vermeyi reddetti. Fahrettin Paşa'nın tutmuş olduğu harp ceridelelerini didik didik inceleyen Arap Bürosu'na bağlı İngiliz istihbaratı, Paşa'nın istihbarat çalışmaları için ödeme yapmış olduğu kişileri belirleyerek bir cetvel halinde Hüseyin'e ilettiler.²⁴⁵ Hüseyin'in, daha önce muhaliflerine yönelik tutumu dikkate alındığında Fahrettin Paşa'ya yardım eden Osmanlı'ya sadık Arapların başına gelecekleri tahmin etmek zor değildir.

Fahrettin Paşa, esir düştüğünde hastaydı ve sürekli öksürüyordu. Bu nedenle bir doktora muayene ettirildi ve Süveyş yolu ile Mısır'a gönderildi. 28 Ocak'ta Kahire'ye ulaşarak buradaki Türk savaş esirlerinin arasına katıldı.²⁴⁶ Mısır'daki esir kampında altı ay tutulduktan sonra, sözde bir suçlamayla savaş suçlusuna olarak Malta'ya götürüldü. İngiliz Hükümeti, Medine'de bükemediği bileği Malta'da bükmeye kararlıydı. Fahrettin Paşa Malta'da Fort Salvatore kışlasında iki yıl tutuklu kaldıktan sonra yurda döndü. Mustafa Kemal Paşa, Fahrettin Paşa'yı "Adını tarihe altın kalemle yazdırmış dostum" iltifatı ile karşılamıştır.²⁴⁷

²⁴⁵ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919.

²⁴⁶ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919.

²⁴⁷ *BDHTH-ATASE IV*, 1979. s. 387-388; Çopur, a.g.m., s. 213.

Fahrettin Paşa'nın teslim edilmesinden önce, 7 Ocak'ta, İngiliz Yüzbaşı Garland ile Albay Ali Necip Bey başkanlığında Bir Derviş'te varılan uzlaşıya göre Medine'nin boşaltılması kararlaştırılmıştı. İlk olarak Medine'deki bütün savaş esiri Türk askerlerinin develerle Yenbo'ya nakledilmesine karar verildi. Türk askerleri biner kişilik gruplar halinde 10 Ocak ile 13 Şubat arasındaki tarihlerde kısım kısım Yenbo'ya nakledildi. Nakil esnasında asi bedeviler silahsız Türk askerlerini yol boyunca soydular. İngiliz Yüzbaşı Garland'ın ifadesiyle "askerlerin büyük kısmı Yenbo'ya ulaştığında üstlerinde sadece donları ve atletleri kalmıştı." Asiler, bir keresinde bir subayın altın dişlerini bile sökmüştü. Türk askerlerine yapılan bu insanlık dışı muamele hem Dr. Şevket Bey'in günlüklerinde hem de Yenbo'daki İngiliz Yüzbaşı Garland'ın raporlarında açıkça yazılıdır.²⁴⁸ Çöl kışının dondurucu soğukunda, elbiseleri, battaniyeleri ve çadırları asi bedeviler tarafından soyularak, yola don gömlek devam etmek zorunda kalan Türk askerlerinin bir kısmı da bu yüzden Yenbo'ya varamadan hayatını kaybetmiştir. Abdullah hatıratında, "Türk askerleri büyük bir dikkatle sahile [Yenbo'ya] taşındılar ve bütün askerler rahat ve huzur içinde gittiler" demektedir.²⁴⁹ Oysa yukarıdaki raporlar yol boyu askerlere yapılan muameleyi açıkça göstermektedir.

Ateşkes imzalandığında Hicaz Seferi Kuvveti'nin Tebük ile Medine arasındaki toplam kuvvet sayısı, 550 subay, 11.000 asker ve 53 görevliden oluşuyordu. Bu kuvvetin 491 subay ve 7.545 askerden oluşan kısmı Mısır'daki esir kamplarına gönderildi. İspanyol nezlesi ve diğer hastalıklar nedeniyle, aralık ayında 850 asker hayatını kaybetmişti. Medine boşaltılmadan önce 200 asker daha bu nedenle hayatını kaybetti. 100 asker Yenbo'ya nakil esnasında hayatını kaybetti ve 300 asker Medine'den hareket edemeyecek kadar hasta olduğu için şehirdeki hastanede kaldı. Su işlerinden sorumlu

²⁴⁸ *Arab Bulletin, Nos. 108-110*, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919.

²⁴⁹ Kral Abdullah, a.g.e., s. 144.

130 asker de Medine de bırakıldı. 1.000 Suriyeli ve Iraklı askerin 750'den fazlası gönüllü olarak Medine ve çevresinde kaldı.²⁵⁰

Hilali Ahmer temsilcisi Feridun Kandemir'in ve İstihbarat Subayı Naci Kâşif Kıcıman'ın kaydına göre asilere yaklaşık otuz bin mavzer tüfek, çok miktarda piyade ve makineli tüfek kurşunu (yaklaşık 1.000.000), iki batarya, 7.7'lik sahra, üç batarya, 7.5'lik kudretli cebel, bir batarya 10.5'lik adi obüs, iki adet 7.5'lik şınayder, yirmi iki adet 8.7'lik mantelli sahra, dört adet cebel, dört adet fitilli cebel topu, sekiz adet mordanfield, yetmiş beş adet Maksim ve Svartveze makineli tüfek seksen bin top mermisi, bir adet telsiz telgraf istasyonu, dört adet sahra telsiz telgraf cihazı, on iki adet batarya dürbünü, topoğraf alet ve edevatı, elektrikhane, imalathane, demiryolu lokomotif vagonları, iki binek otomobil, uçak hangarı, bir milyon kilo hurma, hastane, ilaç ve birkaç yük ve binek hayvanı bırakılmıştır.²⁵¹

İngiliz istihbaratı, savaş esirleri arasında bulunan Dr. Şevket Bey'in de günlüğüne el koyarak, günlüğü tercüme etmiştir. Dr. Şevket Bey'in günlüğünde Hüseyin, "Lanetli işbirlikçi Hüseyin, Müslüman maskeli bir İngiliz" olarak kaydedilmiştir.²⁵²

Türk birliklerinin Medine'yi boşaltmasından sonra asiler kontROLSÜZ bir şekilde şehre girerek şehri bir uçtan diğer uca yağmaladılar. Şehre ilk olarak Abdullah girdi ve daha sonra Ali geldi. Ali ve Abdullah idaresindeki asi bedeviler, Medine'deki sivillere Şam'a nakledilirken Türk askerleri tarafından mühürlenmiş olan 4.800 evin kapılarını kırarak götürebildikleri her şeyi yağmaladılar. Durum raporları, yağmalamaya Hüseyin'in emrindeki asi şeflerinin de yardımcı olduğunu göstermektedir. Bedevilerin ve asilerin yağmacılığı

²⁵⁰ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919.

²⁵¹ Kandemir, a.g.e., s. 190; Kıcıman, a.g.e., s. 496-497.

²⁵² *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919.

o kadar büyük boyuttaydı ki durum raporlarda şu şekilde yer almaktadır; “Medine halkı on iki günlük Arap işgali esnasında, iki yıllık Türk idaresinin [yokluk ve kıtlık günlerinde gördüğünden] çok daha büyük bir zarara uğradı”. Sadece bir evden sekiz deve yükü malzeme yağmalandığı raporlar arasında yer almaktadır.²⁵³

Yağmacı asiler daha sonra, Medine’deki tahribattan Fahrettin Paşa’yı sorumlu tutmuşlardır. İddialara göre; “Fahrettin Paşa kutsal mekânlara zarar vermiş, sivil halka ait olan malları müsadere etmiş ve devlete ait olmayan fonlara el koymuştu”. Bunun üzerine İngilizler El Miralay Sadık Yahya Bey’i durum tespiti yapmak için Medine’ye gönderdiler. Miralay Sadık Yahya Bey,

Fahrettin Paşa’nın bir kıymet tespit komisyonu kurduğunu ve şehri savunmak için kamulaştırdığı tüm malların parasını bu komisyonun raporu doğrultusunda ödediğini, parasını ödeyemediği birkaç mülkün sahiplerine savaştan sonra ödenmek üzere taahhütname verdiğini, Arap işgalinden sonra şehrin bir uçtan diğer uca yağmalandığını, Arap subayların yağmaya aktif olarak katıldığını, kıymet komisyonunun takdiri dışında kesinlikle hiçbir sivil mülke el konulmadığını, yapılan tüm işlemlerin kaydının tutulduğunu, şehir etrafındaki muhasara dayanılmaz hâle geldiğinde Paşa’nın sivil halkın Suriye’ye gitmesini istediğini ve gidenlerin mülklerini mühürleyerek koruma altına aldığını, ihtiyaç duyularak dükkân ya da evlerden alınan malzemelerin paralarının ödendiğini ve listesinin yapıldığını, kutsal mekanların çok iyi durumda olduğunu, konuştuğu Medine halkının Türk idaresinden memnun olduklarını söylediklerini, Şerif’e karşı bir korku ve hoşnutsuzluk olduğunu, Medine halkının buğday ya da hurma tarlalarına zarar verilmediğini sadece düşmanla işbirliği yapan El AVALI kabilesinin su kuyularının doldurulduğunu ve dayanılmaz kuşatmaya rağmen sivil halkın zarar görmemesine dikkat edildiğini... Rapor etti.²⁵⁴

²⁵³ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919.

²⁵⁴ *Arab Bulletin*, Nos. 108-110, Excerpts on discontent in Arab army and on siege, fall and evacuation of Medina, November 1918-January 1919.

Hicaz İsyanı, Ortadoğu'daki İngiliz egemenliği yolundaki kilometre taşlarından bir tanesidir ve en başından itibaren bir İngiliz tertibidir. Şerif Hüseyin ve oğulları hırslarının, bedeviler ile Arap asiler ise aç gözlülüklerinin kurbanları olarak isyan süresince İngilizler tarafından kullanılmışlardır. İsyanı, Fransa da destek vermiştir. Lakin isyanın amiral gemisi Kahire'deki Müstemleke İdaresi ile Cidde'deki İngiliz temsilciligidir.

İngilizler Hicaz İsyanı ile; 1.) En kritik anda üç Türk tümeninin Hicaz'da meşgul ederek Mezopotamya ve Filistin cephelerini zayıflamasını sağlamışlardır. 2.) İngilizlerle anlaşılan Hüseyin'in Cihat ilânına destek vermemesi, bu ilandan netice alınamamasına neden olmuştur. 3.) Stotzingen Mısyonu engellenerek, İngilizlerin Ortadoğu ve Afrika'daki egemenlikleri tartışmasız hâle gelmiştir. 4.) İsyan ile Filistin ve Bağdat'ın işgalinin önü açılmış, Suriye'deki 4. Ordu'nun yenilmesi sağlanmıştır. 5.) İngiliz İmparatorluğu Ortadoğu'da tartışmasız bir üstünlük elde etmiştir. 6.) İsrail Devleti'nin ilk temelleri atılmıştır. 7.) Ortadoğu haritası yeniden çizilmiş ve kanlı sınır savaşları ile diktatörlük idareleri bir türlü son bulmamıştır.

İngiliz Hükümeti isyan öncesinde ve isyanın ilk altı ayında, -1915 Aralık-1916 Kasım ayları arasında- asilere aşağıdaki miktarlarda para tutarında altın yardımı yapmıştır:

10	Aralık	1915	20.000£
15	Mart	1916	53.000£
28	Mayıs	1916	10.000£
10	Haziran	1916	50.000£
20	Haziran	1916	20.000£
11	Temmuz	1916	50.000£
16	Temmuz	1916	75.000£
8	Ağustos	1916	125.000£
2	Eylül	1916	125.000£
2	Ekim	1916	125.000£
4	Kasım	1916	+120.000£

TOPLAM: 773.000£²⁵⁵

²⁵⁵ FO 371/6237, Part 3 of extended report prepared by Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

Görüldüğü gibi, İngiliz Hükümeti gönülsüz de olsa, Ağustos ayından itibaren Hüseyin'in aylık 125.000 £ tutarındaki ödemesini aksatmadan yerine getirmiştir. Aynı dönemde Mısır Seferi Kuvvetleri ve Arap Bürosu tarafından sağlanan cephane ve mühimmat yardımı şöyledi:

Tüfek 303	29.900 adet
Japon Tüfegi	5.000 adet
Makineli Tüfek	20 adet
5" Obüs	4 adet
Tabanca	8 adet
2.95 Dağ Topu	2 adet
2.95 Top	687 adet
5" Obüs [mermisi ?]	1.200 adet
Q.F. Dağ Topu	384 adet
Füze	5 adet
El Bombası	1.004 adet

Bunlara ek olarak asilere bol miktarda cephane, çadır, giysi, postal, tabanca, tıbbi malzeme, iç çamaşırı, petrol, bot ve benzer ekipman sağlanmıştır.²⁵⁶ Yukarıdaki askeri mühimmattan da açıkça anlaşılabileceği gibi, İngiliz Hükümeti isyanın ilk altı ayında Hüseyin'in başarısı için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır. İngiliz Hükümeti'nin yardımlarına ek olarak, Fransızlar da isyana makinelili tüfek ve eğitilmiş Müslüman asker sağlamıştır. Fransızların isyana nakit ödeme katkısı ise 1.250.000 Frank civarındadır.²⁵⁷

Savaş Kabinesi ile Hazine Bakanlığı arasındaki yazışmaların sağladığı veriler değerlendirildiğinde 1916 yılından 1918 yılının temmuz ayına kadar İngiliz Hükümeti'nin asilere yaptığı ödeme miktarları aşağıdaki şekildedir: 1916 yılı ile-1918 yılı temmuz ayı arasında Hüseyin'e toplam 4.500.000 £ ödeme yapılmıştır. Bu

²⁵⁶ FO 371/6237, Part 3 of extended report prepared by Arab Bureau, Savoy Hotel, Cairo, 29 November 1916.

²⁵⁷ Çopur, a.g.m., s. 203.

miktarın 3.500.000 £ Mısır'daki Müstemleke İdaresi tarafından ve geri kalan kısmı Cidde tarafından karşılanmıştır. Ödeme altın olarak yapılmıştır. 1918 yılı temmuz ayındaki toplantıda hazine temsilcisi John Maynard Keynes, "Hüseyin'e yapılan ödemenin devam edip etmeyeceğini" öğrenmek istemiştir. Bunun üzerine Sykes, "Hüseyin'e yapılan ödemenin büyük kısmının Türkiye'den karşılandığını ve kalanının hazineden sağlandığını" söylemiştir. Sykes, "İngiliz prestiji için ödemelerin altın olarak devam etmesi gerektiğini" de belirtmiştir. Toplantı sonunda, Mısır Seferi Kuvvetler Komutanı Wingate'e, altın olarak ödemelerin bundan sonra çok zor olacağı ve imkân varsa ödemelerin para ile yapılmasının tercih edilmesi gerektiği bildirilmiştir.²⁵⁸ Arşiv kayıtlarında, Sykes'in "Türkiye'den karşılandığını" söylediği ödemenin kaynağı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Hicaz İsyanı'nın İngiliz Hükümeti'ne maliyeti 1918 yılı ortasında 4.500.000 £ tutarından biraz daha fazladır. 1918 yılı temmuz ayına kadar İngiliz Hükümeti Hüseyin'e düzenli olarak her ayın ilk haftasında 125.000 £ ödeme yapıyordu. Hüseyin, Medine işgal edildiğinde bu rakamın 225.000 £ çıkarılmasını talep etmiş ve talep beş aylık bir süre için Londra tarafından kabul edilmişti. İşgal sonrasında bu tutarın ödenmeyerek, 1919 yılının ocak ayından aynı yılın aralık ayına kadar Hüseyin'e toplam 800.000 £ ödeme yapılmış olması İngiliz Hükümeti'nin sözünü tutmadığını ve Hüseyin'e yapılan ödemelerde kısıntıya gidildiğini göstermektedir. Zira, İngiliz Hazine Bakanlığı, 1919 yılı ağustos ayında 100.000 £ tutarına indirilen ödemeyi reddederek ödemenin 75.000 £ çekilmesini, kısıma kadar toplam ödemenin kademeli olarak aylık 25.000 £ düşürüleceğini ve artık altın ödeme yapılmayacağını bildirmiştir.²⁵⁹

²⁵⁸ CAB 27/24, Minutes of a meeting of the Eastern Committee at the Privy Council Office, 18 July 1918.

²⁵⁹ FO 882/23, Momerandum by Major Garland entitled 'Hejaz Subsidy', 21 April 1920; *Notes on Middle East, No. 1*, Momerandum by Major

Medine işgal edilmeden önce, temmuz ayındaki ödeme yapılmış kabul edilirse, 1918; ağustos:125.000 £, eylül:125.000 £, ekim:125.000 £, kasım:125.000 £, aralık:125.000 £ ve Medine 1919 yılı 9 Ocak tarihinde işgal edildiği için ocak:125.000 £ olmak üzere son Türk garnizonu Hicaz'dan ayrıldığında Ağustos 1918-Ocak 1919 tarihleri arasında Hüseyin'e ve oğullarına toplam 750.000 £ ödenmiş olması gerekir. Bu rakama, Medine'nin işgalinden sonraki 11 ay içinde yapılan 800.000 £ ödeme dâhil edili ise 1919 yılı sonuna kadar Hüseyin'e 1.550.000 £ bir ödeme daha yapılmış olur. Böylece Hicaz İsyanı'nın 1915 yılı başından-1919 yılı sonuna kadar toplam ortalama maliyeti 6.050.000 £ olarak ortaya çıkar. Bu maliyete silah, cephane ve mühimmat giderleri dâhil değildir. Başka bir deyişle Hüseyin ve oğulları ile urban bedeviler 6.050.000 £ tutarında altın karşılığında satın alınmış ve düşmanla işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne ihanet etmişlerdir. Hicaz, Suriye ve Filistin Araplarının belli kısmı bu ihanet içerisinde yer almamış fakat İngiliz etkinliği ile Hüseyin'in kurnaz, gaddar uygulamaları karşısında ellerinden bir şey gelmemiştir. Majesteleri Hükümeti, 6.050.000 £ gibi 1919 yılında yaklaşık 200.000 \$ tutarında cüzi bir miktar karşılığında Ortadoğu'yu işgal etmiştir. Cephane ve mühimmatların maliyetinin nakit ödemenin çok altında olduğu unutulmamalıdır.

David Fromkin, Ronald Storrs'tan naklen, "İngiliz Hükümeti'nin Hicaz İsyanı'na toplam 11.000.000 £ harcadığını" kaydetmektedir. Söz konusu meblağ 1919 yılında yaklaşık 400.000 \$ tutmaktadır.²⁶⁰ Fromkin'in Ronald Storrs'tan naklen, vermiş olduğu tutar ile İngiliz Hazine Bakanlığı verileri arasında yaklaşık iki kat fark bulunması dikkat çekicidir. Asilere verilen silah, cephane ve mühimmat ile harp ekipmanlarının tutarının yaklaşık 5.000.000 £ tutması olası değildir ve Hicaz İsyanı'nın Majesteleri Hükümeti'ne maliyetinin

Garland, Arab Bureau in Hijaz post-war finance, December 1919.

²⁶⁰ Fromkin, a.g.e., s. 182.

çok daha az olması gerekir. Şerif Hüseyin isyan sonrasında İngilizler ile anlaşmamıştır ve büyük ümitlerle başlattığı isyan sonunda umduğu gibi halifeliği ve Arap Krallığı'nı değil, Kıbrıs'a sürgün gitmeyi elde etmiştir.²⁶¹

²⁶¹ *The Morning Post*, "King Hussein of Hedjaz, Grievances Against Britain", 4 Mart 1922.

Sonuç ve Değerlendirme

Hicaz İsyanı'nın resmi planlaması ve omurgası Şerif Hüseyin ile McMahon arasındaki mektuplaşmalardır. İlk resmi mektup Şerif Hüseyin tarafından 14 Temmuz 1915 tarihinde Kahire Müstemleke İdaresi Doğu İşleri Sorumlusu Ronald Storrs'a yazılmıştır. Bu mektuba Yüksek Komiser Henry McMahon tarafından 30 Ağustos tarihinde cevap verilmiştir. İkinci mektup, 9 Eylül 1915 tarihinde Yüksek Komiser McMahon'a yazılmıştır ve bu mektuba da McMahon tarafından 24 Ekim 1915 tarihinde cevap verilmiştir. Üçüncü mektup 3 Kasım 1915 tarihinde yine McMahon'a yazılmış ve bu mektuba da 17 Aralık 1915 tarihinde cevap verilmiştir. İsyanın pazarlık aşamasının bitirilerek alt yapı çalışmalarının başlatıldığı dördüncü mektup 1 Ocak 1916 tarihinde yine McMahon'a yazılmıştır. McMahon bu mektuba 31 Ocak 1916 tarihinde cevap vermiştir. Hüseyin'in isyana yönelik son mektubu 18 Şubat 1916 tarihli ve bu mektuba 10 Mart 1916 tarihinde cevap verilmiştir.

İsyanı'nın iskeletini oluşturan ve 1914 yılının temmuz ayında başlayıp 1916 yılının mart ayına kadar devam eden bu mektuplaşma trafiği öncesinde ve sonrasında, Şerif ile İngiliz Hükümeti'nin Mısır'daki Müstemleke İdaresi görevlileri arasında çok sayıda temas ve haberleşme de gerçekleşmiştir.

Hicaz İsyanı, İngiltere'nin Kahire Müstemleke İdaresi tarafından sabırlı ve hassas bir diplomasi ile planlanmış, Şerif Hüseyin gibi kendini "kurnaz" zanneden makyavelist bir hırs kurbanının sayesinde başarıya ulaşmıştır. İsyân başarıya ulaşmasaydı, savaş döneminde Hüseyin ve oğullarının işlemediği ihanet suçunun cezası, dünyanın her yerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de idamla sonuçlanacaktı. Yaygın görüşün aksine, Arap halkının tamamı Hüseyin'e destek vermemiş, Arap kökenli askerlerin bir kısmı Osmanlı orduları saflarında çarpışmaya devam etmişlerdir. Bununla birlikte Arap asker ve subayların büyük kısmı fırsat bulduklarında Osmanlı Ordusu'ndan firar etmişlerdir.

Şerif Hüseyin'in hırslarının yanında Hicaz İsyanı'nın başarıya ulaşmasının önemli bir diğer amili Osmanlı Ordusu'ndaki istihbarat ve karşı istihbarat başka bir deyişle kontrespiyonaj zafiyetidir. Mekke Birlikleri Komutanı Binbaşı Ziya Bey'in 1916 yılı mayıs ayı raporunda da görüldüğü gibi, Binbaşı Ziya Bey Mekke'de tüm halkın bildiği İngiliz abluka beyanından komutanlıktan gelen şifre telgraf ile haberdar olabilmıştır. Yanındaki halkın konuştuğu bilgiden bile haberdar olmayan bir birliğin akıbeti Hicaz İsyanı'nın başarıya ulaşması olmuştur.

Vehip Paşa'dan sonra Hicaz'a vali olarak tayin edilen ve bu bölgedeki birliklere komuta eden Galip Paşa'nın [Korgeneral Pasinler] Hicaz İsyanı'nın başarıya ulaşmasındaki ihmaller zinciri askeri tarih açısından dikkate değer derslerle doludur. Galip Paşa isyanın son gününe kadar, isyan söylentilerine kulak tıkamış, Hüseyin Mekke'de kalırken yazları sayfiye yeri olan Taif'e gitmiş, Abdullah'ın tatlı sözlerine kanarak emrindeki subayların ve Mekke Vali Vekili ve Kumandanı Binbaşı Mehmet Ziya Bey'in uyarılarını dikkate almamıştır. Galip Paşa, etrafındaki diğer tüm Osmanlı subayları kanlarının son damlasına kadar bulundukları mevzileri savunmaya çalışırken, doğru dürüst mücadele etmeden, asiler üzerine bir hücum bile yapmadan, kılıcını Abdullah'a vererek, direnme imkânı, yeterli yiyecek ve cephanesi varken Taif'i asilere teslim etmiştir.

Savaşın en başından beri şüphelenilmesine rağmen Hüseyin ile McMahon arasında bir yıl, Hüseyin'in oğulları ile Kahire Müstemleke İdaresi arasında ise yaklaşık iki yıl süren mektuplaşma ve muhabereden isyan anına kadar emin olunamamış ve İngiliz entrikaları hakkında bilgi edinilememiştir. Hüseyin, 18 Şubat 1916 tarihinde McMahon'dan isyan için cephane, para ve tüfek isterken, oğlu Faysal Enver ve Cemal Paşalarla birlikte tüm Hicaz'daki menzilleri denetliyor, mahrem bilgilere birinci elden ulaşabiliyordu. Faysal bu bilgileri fırsat buldukça babasına raporluyor fakat karargâh bundan haberdar bile olmuyordu. Sonuç olarak I. Dünya Savaşı bir istihbarat savaşı ise Osmanlı Ordusu savaşıma fırsatı bulamadan yenilmiştir.

Her şey bir yana, Arapların Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmasında ve Şerif Hüseyin'in Mekke emirliğine tayininde İttihat Terakki'nin yapmış olduğu hatalar zincirinin inkâr edilemez etkisi vardır. Arap halkı II. Abdülhamit'e duymuş olduğu bağlılık ve tabiiyeti İttihat Terakki'ye karşı hiçbir zaman hissetmemiştir.

Hicaz isyanının başarıya ulaşmasında Şerif Hüseyin'in hırslı, düzenbaz ve kurnaz karakterinin yanında Cemal Paşa'nın hatalar zincirinin de yadsınamaz payı vardır. Bunlardan ilki, her iki kanal harekâtının da başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. Suriye'deki idamlar Suriye halkının kolaylıkla Faysal ve İngilizlerle işbirliği yapmasının yolunu açmıştır. Hüseyin, Suriye'deki ihtilalciler için af istemişti ve böylece Suriye halkına onların hakkını savunuyor rolü yapmıştır. Suriye idamları Hüseyin'in isyanının bir nedeni değildir. Zira İngiliz arşiv belgelerinde açıkça görüldüğü gibi Şerif Hüseyin, idamlardan çok önce İngilizlerle anlaşmıştı.

Tüm bunlara rağmen Suriye idamları Hicaz İsyanı'nın başarıya ulaşmasında etkili olmuştur. Çünkü idamların gerekçesi Arap halkına tam olarak anlatılamamıştır. 1914 yılında başlayan isyan hazırlıklarından 1916 yılına kadar haberdar olunamaması büyük bir istihbarat zafiyetini göstermektedir. İsyan esansında Hicaz'daki

birliklerin acınası durumu ve malzeme yetersizliğinden de 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa sorumludur.

I. ve II. Kanal Harekâtı'nın başarısızlığı isyanın başarıya ulaşmasında büyük etkiye sahiptir. İsyân öncesindeki ve isyan esnasındaki uygulamalar İttihat Terakki kurmay heyetinin Balkan Savaşları'ndan ders almadığını ve benzer hataları Hicaz'da da yaptığını göstermektedir. Şerif Hüseyin Hicaz'a atandıktan sonra sürekli sorun çıkartmış ve hükümet otoritesini hiçe saymıştır. 1915 yılında İngilizler tüm güçlerini Çanakkale'yi geçmeye yoğunlaştırmışken, Şamar bölgesi emiri İbni Reşit ile işbirliği yapılarak Şerif'in azledilmesi gerekiyordu. Bu fırsat değerlendirilmemiştir. İsyân emarelerine rağmen Mekke'nin çok az bir kuvvetle adete savunmasız bırakılması isyanın başarılı olmasında önemli etkiye sahiptir. Hicaz İsyanı'na ayrılan kuvvetler, Filistin-Sina Cephesi'ni zayıflatmıştır.

Hicaz Valisi ve Komutanı Galip Paşa'nın, hatalar, istihbarat raporlarını değerlendirememesi ve inisiyatif almama yönündeki uygulamaları asilerin lehine bir durum yaratmıştır. Demiryolu istasyonlarındaki koruma birliklerinin 1918 yılı mart ayında azaltılması sonucunda Medine'deki birlikler düşman tarafından muhasara edilmiştir.

Filistin'inin işgali ve sonrasındaki gelişmeler, Irak'ın işgali ve Suriye'deki Fransız zulmü Hüseyin'in göz yumması ve en kritik anda Osmanlı ordularına isyan etmesi ile gerçekleşebilmiştir. Hüseyin sadece Osmanlı Devleti'ne değil, Filistinli, Suriyeli ve Iraklı Araplara da ihanet etmiştir.

İlk başta da söylendiği gibi Hicaz İsyanı'nda İngiliz Hükümeti, sabırlı, pragmatik ve ince bir diplomasi takip etmiştir. Her ne kadar Hindistan ve Kahire Müstemleke İdareleri arasında zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanmış olsa da Hicaz'daki İngiliz görevlileri, sivil, asker, istihbarat çalışanları dâhil muntazam bir uyum ve işbirliği içinde hareket etmişlerdir. Bu uyum isyanın başarısında büyük etkiye sahiptir.

1916 yılında Arapça konuşulan tüm coğrafyanın kendisi ve oğullarının idaresine verilmesini, halife ilan edilmesini ve krallığının tanınmasını isteyen Şerif Hüseyin, 1919 yılı sonunda birkaç sterlin daha fazla tahsisat alabilmek için İngiliz Hükümeti'nden ricacı olmak durumunda kalmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın kazananı İngiliz İmparatorluğu'dur. Hicaz İsyanı bu kazanımın Ortadoğu'daki boyutunun pozitif çarpanı olarak önemli bir parçasını teşkil etmiştir. Paris Barış [Paylaşım] Konferansı başladıktan sonra Hüseyin ile İngiltere'nin arası açılmış, Londra Hüseyin'in hırslarını İbni Suud'u da eşit şekilde finanse ederek dengeleme yoluna gitmiş, Hüseyin'e ödenen tahsisat miktarlarını büyük oranda kısmıştır. Londra'nın ödemelerin devamı için Hüseyin'den Paris Barış Konferansı'nda kararlaştırılan antlaşmaları imzalamasını istemesi, Hüseyin'in Filistin'deki idareye atadığı temsilcisini reddetmesi, sürekli Hüseyin'e saldıran İbni Suud ile İdrisi'yi engellemeyerek teşvik etmesi ve Hüseyin'in oğulları ile entrikalar çevirmesi ikili ilişkileri germiş ve Hüseyin 1922 Şubat sonunda Mekke'deki *Kible* gazetesinde İngiltere'yi ağır şekilde suçlayarak, "kendisine verilen sözlerin tutulmadığı ve İngiltere'nin Arapları aldattığı" şeklinde bir yazı yayınlamıştır. Aynı yazı 3 Mart'ta İngiliz *Morning Post* Gazetesi'nde de yayınlanmıştır.

Can dostu İngilizlerle yaşadığı anlaşmazlık öyle bir hal almıştır ki Hüseyin oğlu Abdullah'a bile güvenmemeye başlamıştır. Kendisine emanet edilen Türk ve Alman askerlerini gözünü kırpmadan katlettiren, düşmana teslim eden, soyduran, aç bırakan, susuz bırakarak öldürmeye çalışan, kendisine emanet edilen mahrem devlet sırlarını düşmana satan, oğullarını Türk hatlarının arkasına göndererek düşman adına casusluk yaptıran, Fahrettin Paşa'ya küstah, buyurgan ifadelerle teslim olması için mektuplar gönderen, İngilizlere "babanın oğluna güvendiğinden daha fazla güvendiğini" söyleyen, Mekke'de Hamidiye Hükümet Konağı'nı ve Kışlası'nı ele geçirmek için binayı içindeki askerlerle birlikte yakmakta tereddüt etmeyen, muhaliflerinin dükkânlarını yağmalattıran, canlarına

kasteden, tarihçilerin “kurnaz” “düzenbaz” ve “gaddar” olarak nitelendiği Hüseyin, Kıbrıs’a sürgün giderken gemide, kendisinden daha kurnaz Majesteleri Hükümeti tarafından nasıl kullanıldığını ve aldatıldığını, günahlarının bedelinin ise düşündüğü kadar kolay ödenemeyeceğini düşünmüş ve bağlı bulunduğu devlet ile millete ihanet edip, işbirlikçi hayatının muhasebesini yapmış olmalıdır. Şu sözler sürgün edilmeden önce 1923 yılı başında Cidde’de Şerif Hüseyin tarafından İngiliz temsilcilere söylenmiştir, “...İngiliz Hükümeti bana dostu gibi değil düşmanı gibi davranıyor, bunu hak edecek ne yaptım?” Bu sorunun cevabı aslında sorunun içinde gizlidir.

Hicaz İsyanı’nı ele alan bu çalışmanın araştırma sahası burada nihayete ermiştir. İsyân başarıya ulaştıktan sonra Şerif Hüseyin ile Majesteleri Hükümeti arasındaki anlaşmazlık ve Hüseyin’in sürgüne gönderilme süreci bir sonraki araştırma konusu olan “*İngiliz İmparatorluğu Ortadoğu’da*” adlı çalışmada ele alınacaktır.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri^[*]

FO 195/1847; FO 78/3415; FO 78/4123; FO 195/2350; FO 371/2147; FO 371/3395; FO 373/7/36; FO 78/368; FO 78/390; FO 371/59; FO371/97; FO 371/64; FO373/7/36; FO 371/2449; FO 141/803; FO371/3053; FO371/3395; FO 371/3052; FO 141/805; FO 371/3083; FO 686/14; FO 371/2779; FO 195/2376; FO 371/2768; L/P&S/10/657; FO 371/2486; FO 195/23502; FO195/2376; FO 371/2130; IOR: L/P&S/10/523; L/P&S/10/657; L/P&S/18/B215; FO 371/2817; FO 371/2778; FO 141/817; FO 371/2782; FO371/2768; IOR: L/P&S/10/657; FO 371/2781; FO 371/2776; IOR: L/P&S/10/387; FO 371/2979; FO 371/6237; FO 141/461/1198; FO 686/34; WO 33/969; FO 371/3042;

[*] Kullanılan arşiv belgelerinin tam künyesi dipnotlarda yazılmıştır. Arşiv belgelerine; “*Records of the Hedjaz; 1798-1925; ed. A. L. P. Burdett; C.7: 1910-1918; Archive Editions, UK, 1996*”; “*Records of the Hashimite Dynasties; A Twentieth Century Documentary History; ed. Alen de L. Rush; C. 5; Archive Editions: 1995*”; “*The Zionist Movement and the Foundation of Israel 1839-1972, C. 1: 1839-1916, ed. Beitullah Destani, Archive Documents, 2004*”; “*The Zionist Movement and the Foundation of Israel 1839-1972, C. 2: 1917-1918, ed. Beitullah Destani, Archive Documents, 2004*” ve “*The Zionist Movement and the Foundation of Israel 1839-1972, C. 3: 1919-1928, ed. Beitullah Destani, Archive Documents, 2004*”; adlı Archive kaynaklarından erişilmiştir.

FO 371/3058; FO 882/16; FO 371/3393; FO 141/811/4526; FO 371/3393; FO 371/3381; FO 371/3380; FO 371/3411; FO 686/37; FO 686/39; FO 686/40; CAB 27/24; FO 882/23.

Arab Bulletin, No. 24; 15 September 1916; Arab Bulletin, No. 25; Arab Bulletin; No. 20, 27-28 August, 1916; Arab Bulletin, No. 32, November 1916; 7 October 1916; Arab Bulletin, No 36, 26 December 1916; Arab Bulletin; Nos. 52, 54, 56, 57, 59, 62, 65 and 64, May-September 1917; Arab Bulletin, Nos. 108-110, November 1918-January 1919; Arab Bulletin no. 29, 8 November 1916; Arab Bulletin, No. 42, 8 January 1917; Arab Bulletin No. 37; No. 39; No; 41; 4 January 1917, 19 January 1917, 6 February 1917; Arab Bulletin, Nos. 108-110, November 1918-January 1919; Arab Bulletin, No. 42, 8 January 1917; Arab Bulletin, No. 74, December 1917; Arab Bulletin, No. 65, September 1917; Arab Bulletin Nos. 104, 105 and 106, September-October 1918; Arab Bulletin, No. 72, December 1917; Arab Bulletin, Nos. 108-110, November 1918-January 1919; Arab Bulletin No. 106, September-October 1918; Arab Bulletin, No. 72, December 1917; Arab Bulletin, Nos. 108-110, November 1918-January 1919. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 18 Şubat 1331 (1915), D. 1, C.: 2, İ., 2.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. I, C. 2, İ: I, 16. II. 1324 [16 Şubat 1919].

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 3, C. 1, İ: 1, 5 Teşrinisani 1332 [18 Kasım 1916].

New York Times, “300 Turks Killed or Prisoners”, 22 January 1918.

Washington Post, 100 Miles in 7 Days, 28 July 1916.

Washington Post, “The Turks Fight Like Gentlemen; “Say French and British Officers”; January 23, 1916.

The Morning Post, “King Hussein of Hedjaz; Grievances Against Britain”, 4 Mart 1922.

B. Kitaplar ve Makaleler

- II. Abdülhamit Yıldız Albümleri Mekke-Medine, Haz. Mehmet Baha-dır Dördüncü, İstanbul, 2006.
- Aaronsohn, Alexander, *With The Turks In Palestine*, Houghton Mifflin Company, New York, 1916.
- Adams, Michael, “What Wnet Wrong in Palestine?”, *Journal of Palestine Studies*, S. 18, No. 1, Special Issue: Palestine 1948 (Güz, 1988).
- Ahmet Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid’e Arzlar (Ma’ruzat)*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2010.
- Alkan, Necmettin, *Selanik İstanbul’a Karşı, 31 Mart Vak’ası ve II. Abdülhamit’in Tahttan İndirilmesi*, Timaş, İstanbul, 2011.
- Arthur, George, *Savaş Lordu Kitchener*, Çev. Miralay Sabit, Kurtuba Yayınları, İstanbul, 2010.
- Aslan, Nurcan ve İlhan, Fatma, “Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Askerlik Hizmeti ve Askere Alımlar (XIX. Yüzyıldan İtibaren)”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y:6, S. 11, (Şubat 2008), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008. s.181-212.
- Avşar, Servet, “Birinci Dünya Savaşı’ndaki Cephelerde, Propaganda Beyannamelerinde Psikolojik Harekât Uygulamaları”, *Türk-İsrail Müşterek Askeri Tarih Konferansı-II Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2003. s. 131-228.
- Bardakçı, Murat, “Yakında Yıkılacak olan Mekke’deki Türk Kışlası Kurtarıcısını Bekliyor”; *Haber Türk Gazetesi*, 15 Mart 2010.
- Bardakçı, Murat, Kutsal Emanetler’deki Hazine; Bugün Fahreddin Paşa’nın Sayesinde Bizdedir”, *Haber Türk*, 25 Mart 2012.
- Best, Antony vd., *International History of The Twentieth Century And Beyond*; 2. Baskı; Routledge; Londra ve Newyork; 2008.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, VI. Cilt, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, S: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978.

- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcı'ndan İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, IV. Cilt 1. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, S: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.
- Çolak, Songül, "Aziz Efendi'nin Risalesine Göre 17. Yüzyılda Osmanlı Merkez Ordusunun Durumu", *History Studies*, S. 2/2; 2010.
- Çopur, İzzettin, "Hicaz, Filistin ve Suriye Cephesinde Arap Ayaklanması, Bu Ayaklanmada İngiliz Lawrence'ın Rolü", *Stratejik Araştırma ve Etüt Bülteni*, Genelkurmay ATASE Yayını, S.1, Y.1, (Eylül 2001), Ankara, 2001. ss. 197-237.
- Donald M. McKale, "German and the Arab Question in the First World War", *Middle Eastern Studies*, C. 29, No. 2 (Nisan 1993). ss. 236-253.
- Esenyel, Ömer, "Doğuşundan Günümüze Vahhabilik", *On Birinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri*, 04-05 Nisan 2007, İstanbul, Genelkurmay ATASE Yayını, Ankara, 2008. ss. 1-21.
- Friedman, Isaiah, "The McMahon-Hussein Correspondence and the Question of Palestine", *Journal of Contemporary History*, C. 5, No. 2 (1970). ss. 83-122.
- Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2013.
- Galip Paşa'nın Hâtıraları*, Hayat Tarih Mecmuası, S. 6, İstanbul 1986.
- Hyamson, Albert M., *Palestine Under The Mandate 1920-1948*, Methuen & Co. Ltd., London, 1950.
- İsyancı Arap Ordusu'nda Bir Harbiyeli-Cafer el-Askeri*, Çev. Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2008.
- İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına, Reşid Rıza*, Çev. Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007.
- Jirjis, Sabri, "Forty Years Since the Seizure of Palestine", *Journal of Palestine Studies*, S. 18, No. 1, Special Issue: Palestine 1948 (Güz, 1988).

- Kandemir, Feridun, *Fabrettin Paşa'nın Medine Müdafaası*, 4. Baskı, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kavak, Özgür, "Dünyevî Bir "Fıkıh" İnşasına Doğru: Reşid Rıza'nın Fıkıh Usûlü Eleştirisi ve Modern Fıkıh Düşüncesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 37; 2009/2.
- Kıcımın, Naci Kâşif, *Medine Müdafaası Hicaz Bizden Neden Ayrıldı?*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1971.
- Kılıç, Selami, "Alman İmparatorluğu'nun Kutsal Savaşı: 'Cihat' Mimarları, Söylem ve Girişimleri", *Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu*, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I, 20-22 Mayıs 2009, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009. ss. 275-291.
- Köksal, Mustafa Asım, *Peygamberler Tarihi*, 10. Baskı, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara. 2007.
- Köni, Hasan, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat, *Avrasya Dosyası*, İstihbarat Özel, C. 8, S. 2. Yaz 2002,
- Köse, İsmail, *Türk-Amerikan Diplomatik İlişkilerinin Yüksek Komiser Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarına Yansıması (1917-1927)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon, 2013.
- Kurşun, Zekeriya, *Necid ve Ahıs'daki Osmanlı Hâkimiyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.
- Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?*, Çev. Halit Özkan, 9. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.
- Manuel, Frank E., "The Palestine Question in Italian Diplomacy, 1917-1920", *The Journal of Modern History*, S. 27, No. 3 (Eylül, 1955).
- Mareşal Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2005.
- McKale, Donald M., "German and the Arab Question in the First World War", *Middle Eastern Studies*, C. 29, No. 2 (Nisan 1993).

- Osman, Ömer, “Arap Milliyetçilik Hareketi’nin Doğuşu ve Gelişmesi”, *Askeri Tarih Bülteni*, Y. 26, S. 51, (Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2001. s.75-85.
- Osmanlı Devleti Tarihi*, C 1; Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Gazetesi Yayını, İstanbul; 1999.
- Özdemir, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Propaganda ve Casusluğa Karşı Alınan Tedbirler”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Yıl: 2, S. 4, (Ağustos 2004), Ankara, 2004. ss. 55-66.
- Renouvin, Pierre, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, Çev. Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, 2004.
- Renton, James, “Changing Languages of Empire and the Orient: Britain and the Intervention of the Middle East, 1917-1918”, *The Historical Journal*, S. 50, No. 3 (Eylül, 2007).
- Schultz, Harold J., *British History*, Fourth Ed., HarperPerennial Publ., USA, 1992.
- Sıgır, Ünsal, Aklar, Kaan, “Diplomatik Müzakereler: Modern Orta Doğu’nun Yaratılması Sürecinde İngiliz Müzakereciliği”, *Sarem Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Y. 8, S. 15 (Haziran 2010), Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 2010. ss. 75-108.
- Sonyel, Salahi, “Albay T. E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı”, *Belleten*, C. LI, S. 199, Nisan 1987. s. 231-284.
- Tauber, Eliezer, *The Arab Movements in World War I*, Routledge, USA, 2013.
- Thomas, Lowell. *With Lawrence in Arabia*, Sixteenth Edition, Hutchinson & Co. Ltd., London, b.t.y.
- Tonybee, Arnold, “The McMahon-Hussein Correspondence: Comments and a Replay”, *Journal of Contemporary History*, C. 5, No. 4 (1970). ss. 185-201.
- Townshend, Charles V. F., *Irak Seferi ve Esaret*, çev. Tarih-i Asker-i Osmâni Encümeni, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

- Turgut, Ahmet, *Aşkın Şebidi*, 7. Baskı; Paradoks Yayınları, İstanbul, 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi-İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.
- Ünalp, Rezzan, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuzey Afrika: Osmanlı ve Alman Politikalarının Bölgeye Etkileri, Panislamizme İlişkin Batı Kaynaklı Değerlendirmeler", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y. 10, S. 19, (Şubat 2012), Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2012. ss.43-84.
- Yılmaz, Vahdet Keleş, Polat, Gülsüm, "Osmanlı Ordusunun Birinci Kanal Harekâtı Arifesinde İstihbarat Faaliyetleri", *Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu*, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, 20-22 Mayıs 2009, Genelkurmay ATASE Yayını, Ankara, 2009. ss. 327-336.
- Google earth. [31/12/2013]
- <http://www2.diyaret.gov.tr> [02/05/2014].

İndeks

3. Tümen 225
4. Ordu 34, 35, 54, 77, 78, 81, 94, 95,
120, 132, 155, 167, 169, 174, 179,
189, 191, 225, 242, 253, 256, 258,
262, 276, 294, 309, 324, 341, 347,
348, 352, 354, 362, 391, 400
22. Tümen 157, 159, 167, 168, 169,
170, 171, 172, 174, 175, 176, 180,
184, 185, 193, 196, 206, 207, 229,
230, 259
22. Tümen Karargâhı 169, 170, 171,
176, 229
37. Paralel 90, 356
93 Harbi 23
-
- A**
Aaron Aaronson 35, 94, 143
Abdullah Seraj Efendi 160
Abdul Muhsin El Berakati 190
Abdurrahman Bin Suud 61
Abdurrahman Yusuf 220
Abdülaziz 60, 61, 62
Abdülhamit 13, 21, 24, 45, 46, 47,
48, 49, 71, 95, 96, 97, 164, 167,
183, 184, 187, 326, 399
Abdülkadir 249
Abdülmuttalip 301
Abluka 14, 159, 160, 161, 162, 164,
223, 234, 237, 239, 398
Abu El Naam 343
Abu Taka 359
Miralay Haydar Bey 387
Adana 86, 89, 115, 116, 125, 131,
132, 366
Adem-i merkeziyetçilik 54
Aden 32, 79, 86, 251, 339
Aden Körfezi 32, 339
Afrika 45, 62, 65, 144, 178, 293,
318, 319, 322, 391
Ahmet Bey 167, 168, 169, 171, 172,
179, 192, 193, 195, 200
Ahmet Cevdet Paşa 89
Ahmet İzzet Paşa 377
Ahmet Senusi 137

- Akabe 52, 217, 243, 306, 325, 333,
 339, 346, 349, 350, 351, 352, 353,
 359, 360, 361, 362, 367, 370, 371
 Akabe Körfezi 52, 243, 325, 339
 Akabe Limanı 359, 360
 Akdeniz 32, 51, 86, 124, 339
 Akka 30, 124
 Alafranga Saat 194
 Alaturka Saat 194
 Alay, (Fırka) 158, 165, 167, 168,
 171, 172, 175, 184, 185, 190, 192,
 193, 195, 196, 200, 220, 221, 258,
 268, 350, 362
 Albay Ahmet Bey 167, 168, 169,
 172, 193, 195
 Albay Ali Necip Bey 258, 346, 382,
 383, 385, 388
 Albay Barnabei 292
 Albay Edouard Brémond 191
 Albay Necip Bey 383
 Albay Newcombe 357, 358, 359
 Albay Vehip Bey 63, 64, 65, 81,
 184, 184
 Alexander Aaronson 94, 143, 34
 Ali Dinar 137
 Ali el-Bezzar Efendi 50, 51, 53,
 98
 Ali İbni Ebu Talip 117
 Al Khawaga Elias Efendi 141
 Allenby 35, 37, 38, 371
 Alman 23, 28, 45, 51, 52, 55, 89, 92,
 104, 106, 118, 126, 144, 148, 149,
 178, 180, 212, 269, 281, 283, 298,
 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323,
 324, 360, 401
 Alman Genelkurmayı 148, 319
 Alman İmparatorluğu 319, 322
 Almanya 18, 55, 75, 97, 118, 220,
 317, 366
 Alois Musil 318
 Altın 120, 130, 137, 140, 146, 153,
 174, 177, 185, 189, 217, 224, 228,
 245, 270, 310, 321, 322, 344, 353,
 354, 367, 378, 379, 383, 387, 388,
 391, 393, 394
 Altın Madalya 130
 Amerika Birleşik Devletleri 240
 Amiral Bristol 217, 366
 Anadolu 14, 89, 124, 151, 153, 154,
 155, 220, 299, 300, 330, 364, 365,
 366, 368, 369
 Antalya 89, 93
 Antep 123
 Arabistan 14, 42, 50, 51, 60, 62,
 67, 80, 90, 98, 122, 131, 135, 149,
 150, 159, 186, 207, 219, 234, 242,
 253, 293, 300, 311, 322, 323, 334,
 339, 362
 Arap Bülteni 334, 350, 372
 Arap Bürosu 36, 106, 188, 334,
 387, 392
 Arapça 50, 82, 89, 92, 101, 109, 111,
 125, 130, 220, 248, 269, 383, 401
 Arap Devleti 124, 364
 Arap Krallığı 62, 116, 117, 119, 121,
 125, 176, 265, 300, 311, 314, 395
 Araplar 16, 17, 46, 59, 70, 92, 96, 98,
 99, 103, 109, 113, 117, 118, 119,
 136, 151, 216, 217, 249, 269, 286,
 293, 321, 323, 347, 357, 372
 Arap Uluğu 85, 86, 87, 88, 99, 105,
 109, 117, 118, 153, 311, 314, 363
 Arap Yarımadası 7, 11, 15, 16, 18,
 32, 36, 38, 41, 46, 47, 50, 51, 58,

- 61, 62, 69, 70, 72, 75, 76, 79, 87,
89, 94, 96, 100, 109, 110, 111, 119,
120, 124, 126, 127, 134, 154, 155,
176, 178, 222, 229, 232, 237, 265,
281, 300, 307, 314, 315, 316, 320,
323, 333, 347
- Arif İbni Areyfan 82, 83, 84, 91,
92, 93, 97, 101, 141, 145, 152, 173,
223, 224, 298
- Arpa 140, 215
- Asiler 11, 12, 15, 16, 38, 95, 190, 193,
197, 199, 200, 201, 203, 205, 206,
208, 209, 214, 220, 221, 225, 227,
228, 229, 231, 233, 240, 243, 244,
253, 257, 258, 259, 262, 263, 264,
268, 271, 273, 274, 275, 277, 278,
281, 285, 290, 293, 310, 324, 325,
326, 328, 329, 338, 340, 343, 344,
345, 346, 347, 351, 353, 357, 359,
360, 362, 364, 367, 370, 371, 372,
375, 378, 386, 389, 390, 391, 398
- Asir 15, 17, 29, 41, 81, 185, 207, 225,
348, 377, 380
- Asi Tepe 257
- Asker Alma Kanunu 72
- Askeri İstihbarat 302
- Askeri müşavir 362
- Asquith 29, 297, 298
- Asr-ı Ahir 194
- Asr-ı Evvel 194
- Ateiba 221
- Ateşleyici Kapsül 215
- Atina 96
- Atlı Alay 350
- Avrupa 23, 28, 48, 49, 89, 122, 148,
218, 352, 381
- Avrupa Cephesi 148
- Avuda 371, 372
- Avusturya 22, 149, 269
- Aziz Misri 96, 97, 107, 243, 245,
277, 281, 282, 290, 292, 293
- Azrak 371
-
- B**
- Babiali 24, 63, 67, 68, 89
- Bağdat 100, 107, 109, 113, 125, 134,
155, 156, 298, 299, 346, 357, 391
- Baha 52
- Bahra 186
- Bakanlar Kurulu 222, 315
- Bakanlık Binası 183
- Arthur Balfour 14, 22, 30, 35, 36, 37,
38, 297, 315, 354, 363, 366, 380
- Balfour Deklarasyonu 14, 30, 35,
36, 37, 38, 354, 366
- Balkanlar 46, 95, 96, 97, 281, 315
- Basel 26, 27, 35
- Basra 11, 74, 86, 89, 107, 109, 113,
122, 229, 298, 358
- Basra Körfezi 11, 86, 89, 122, 229,
298
- Basri Paşa 81, 156, 163, 167, 178, 180,
189, 254, 256, 257, 258, 320
- Batı Şeria 24
- Bedevi(ler) 12, 17, 24, 56, 59, 60, 65,
67, 69, 120, 121, 145, 161, 187, 196,
197, 198, 204, 209, 216, 217, 221,
223, 227, 235, 239, 250, 255, 262,
274, 277, 278, 283, 288, 291, 298,
303, 309, 318, 319, 320, 321, 334,
337, 339, 340, 341, 344, 347, 349,
351, 352, 354, 356, 359, 367, 372,
383, 386, 388, 389, 391, 394
- Bedevi Kabileleri 24, 339, 349

Harp Kabilesi 81
 Beni Kutade 41
 Beyanname 30, 54, 232, 247, 249, 250, 301, 366
 Beyrut 95, 97, 116, 123, 124, 125, 129, 189
 Bildiri 306, 382
 Binbaşı Derviş Bey 175, 195, 196, 199, 200, 205
 Binbaşı Mehmet Ziya Bey 146, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 179, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 204, 205, 206, 222, 230, 250, 298, 398
 Binbaşı Pearson 219
 Binbaşı Süleyman Bey 179
 Birecik 86, 124
 Bir-i Abbas 271
 Bir-i Ali 262, 268, 345
 Bir-i Derviş 262, 268, 274, 345, 382
 Bir-i Maşi 262, 268, 346, 375
 Bir-i Sait 271, 326
 Biryarin Hasan 271
 Bitlis 93
 B. Moritz 317
 BM Paylaşım Planı 35
 Bolşevikler 354, 356
 Bovat 343, 349
 Bölük Komutanı 168, 170, 345
 Britanya İmparatorluğu 102, 103
 British Raj 236
 Broşür 365, 366
 Bueir 343, 353
 Buğday 35, 369, 374, 390
 Bullard 58, 116, 127, 144

Büyük Britanya 51, 85, 86, 90, 91, 112, 113, 116, 118, 125, 126, 128, 129, 134, 135

C

Cafer Askeri 293
 Cahil 17, 58, 144
 Cahiliye Dönemi 42
 Cavalı 183
 Cebel-i Haccara 257
 Cebelitarık 32
 Cedid Boğazı 271
 Cehennem Dağı 257
 Cemal Paşa 34, 49, 54, 77, 78, 80, 81, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 107, 120, 130, 131, 132, 133, 138, 143, 147, 149, 157, 167, 169, 176, 177, 179, 180, 187, 189, 190, 212, 213, 220, 253, 255, 256, 257, 258, 260, 294, 305, 306, 317, 318, 320, 323, 357, 362, 363, 399, 400
 Cephane 58, 59, 130, 137, 140, 153, 155, 174, 191, 195, 199, 201, 202, 203, 204, 207, 210, 213, 214, 215, 223, 229, 230, 235, 242, 244, 260, 264, 265, 268, 269, 273, 275, 288, 291, 292, 310, 311, 325, 349, 352, 353, 356, 384, 392, 394, 399
 Cerideler 15, 158, 205
 Cerol Değirmeni 175
 Cevat Paşa 24
 Cezayir 76, 249, 350
 Cezire 124
 Chamberlain 315
 Chantilly 148
 Cidde 15, 47, 48, 49, 56, 57, 59, 61, 79, 83, 89, 105, 116, 144, 159, 165,

- 173, 174, 180, 183, 185, 186, 187,
188, 190, 191, 192, 193, 197, 200,
210, 211, 213, 215, 216, 219, 221,
222, 223, 225, 226, 227, 228, 233,
234, 235, 236, 237, 238, 239, 240,
254, 264, 265, 267, 269, 280, 281,
282, 288, 289, 290, 292, 297, 298,
302, 303, 305, 306, 312, 315, 316,
318, 325, 335, 338, 357, 359, 378,
379, 391, 393, 402
- Cidde Limanı 222, 223, 227, 265
- Cihat 52, 54, 55, 56, 72, 73, 74,
319, 391
- Cihat-ı Mukaddes 55, 56
- Cirval Kışlası 170, 197, 206
- Cornwallis 120, 173, 215, 216, 219,
220, 233, 235, 241, 245, 246, 265,
266, 267, 334, 373
-
- Ç**
- Çanakkale Deniz Savaşları 116,
122
- Çanakkale Deniz Zaferi 298
- Çanakkale Savaşları 33, 69, 128,
155
- Çapul 351
- Çarlık Rusya 18, 24, 28, 33, 75, 79,
89, 93, 124, 299, 300, 315, 352,
356, 357
- Çekirge 35, 94, 143, 369
- Çekirge İstilasası 94
- Çıkartma 56, 155, 266, 325, 359
- Çok Gizli 62, 63, 90, 320
-
- D**
- Dağ Bataryası 191, 185, 191, 258,
268, 335, 346, 348
- Dağ Topu 174, 210, 215, 261, 273,
356, 365, 392
- Danıştay 47, 49
- Dar al Hamra 244
- Darel Harc 362
- Darfur 137, 322
- David Holden 58, 116
- De Facto 22, 311, 314
- Demiryolu 11, 56, 63, 64, 65, 70,
140, 155, 174, 189, 212, 214, 222,
225, 228, 231, 235, 243, 244, 254,
255, 258, 259, 260, 261, 268,
276, 271, 291, 292, 293, 295, 316,
321, 329, 341, 343, 344, 346, 348,
349, 330, 331, 336, 340, 348, 350,
352, 353, 355, 359, 360, 367, 368,
371, 375, 389
- Dera 371
- Derviş Bey 175, 195, 196, 199,
200, 205
- Deşifre 95, 97, 144, 170, 177, 178,
189, 193, 233, 256, 298
- Deve 133, 145, 150, 152, 175, 177,
193, 217, 274, 278, 282, 285, 289,
292, 303, 309, 344, 356, 390
- Dışişleri Bakanlığı 14, 18, 22, 23, 24,
32, 45, 51, 67, 71, 78, 82, 87, 88, 97,
99, 101, 102, 105, 107, 109, 110,
111, 122, 123, 124, 136, 147, 154,
158, 247, 297, 314, 335, 379
- Dina 61
- Dinamit 244, 341, 343, 344
- Divan-ı Harp 168
- Dobruca 131
- Doğu Afrika 319, 322
- Doğu Anadolu 151, 153

Doğu İşleri Sekreteri 69, 71, 81, 92
 Donanma Komutanlığı 234, 335
 Don Gömlek 388
 Dr. Şevket Bey 374, 388, 389
 Düşman 15, 18, 70, 93, 96, 101, 133, 134, 137, 143, 144, 147, 149, 155, 172, 207, 212, 217, 225, 226, 242, 243, 251, 259, 262, 270, 273, 275, 279, 280, 283, 286, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 297, 299, 306, 307, 310, 318, 325, 327, 328, 330, 335, 337, 338, 339, 340, 346, 347, 348, 349, 352, 353, 354, 355, 359, 360, 361, 364, 366, 367, 368, 370, 371, 374, 375, 377, 378, 382, 384, 387, 400, 401
 Düşman İstihbaratı 259
 Düzenbaz 36, 58, 68, 116, 127, 128, 144, 176, 399, 402

E

Ebu Cehil 225
 Ebu Süfyan 42, 225, 277
 Ecyad Kalesi 164, 167, 170, 175, 184, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 206, 208, 209, 210, 212, 222, 250
 Edmund Allenby 38
 Edward Grey 12, 16, 24, 25, 62, 63, 65, 78, 79, 80, 90, 106, 232, 297, 301
 Ehli Beyt 375
 Ekmek 107, 198, 201, 369
 Ekmek 369
 El Achdar 244
 El-Ala 328

El Aurens 67, 333
 El Bombası 392
 Elektrikli Mayın 353
 El Irak 128
 Elias 141
 El İdrisi 59, 60, 133, 152, 153, 241
 El Miralay Sadık Yahya Bey 390
 El Muadhem 244
 El Ula 244, 316, 323, 329, 349, 359
 El Vasb Limanı 83
 El Yazısı 52, 53, 90, 101, 111
 Emaret 57, 183, 194, 203
 Emir 11, 13, 45, 61, 77, 95, 141, 159, 160, 168, 179, 195, 196, 197, 199, 205, 232, 233, 253, 262, 280, 281, 294, 298, 331, 339
 Emniyet Fünyesi 215
 Endülüs 76
 Entrika 123
 Enver Paşa 48, 56, 57, 75, 76, 99, 100, 130, 138, 139, 156, 212, 255, 292, 319, 320, 321
 Ermeniler 366
 Ermenistan 365, 366
 Erzak 145, 175, 177, 201, 214, 258, 273, 292, 306, 352, 383
 Erzurum 76, 93, 147, 151, 153
 Esir 65, 109, 204, 205, 208, 209, 212, 217, 220, 222, 229, 230, 234, 238, 239, 240, 242, 244, 245, 272, 288, 294, 299, 304, 305, 306, 307, 329, 338, 339, 341, 343, 349, 353, 360, 372, 376, 381, 382, 385, 387, 388
 Ey Nas 306

F

Fahrettin Paşa 15, 189, 207, 213,
220, 221, 230, 240, 253, 255, 256,
257, 258, 259, 260, 261, 263, 268,
269, 271, 273, 280, 285, 290, 306,
309, 320, 324, 326, 328, 329, 330,
333, 356, 361, 364, 365, 366, 367,
369, 374, 375, 376, 377, 378, 379,
380, 381, 382, 383, 384, 385, 386,
387, 388, 390, 401
Fahri Devlet Müşaviri 49
Falya Barutu 215
Faruki 96, 97, 106, 107, 128, 133,
174, 210, 211, 215, 219, 224, 227,
228, 241, 243, 245, 246, 262, 266,
292
Faysal 37, 48, 54, 60, 67, 68, 69, 81,
120, 130, 138, 139, 142, 143, 149,
151, 152, 156, 172, 174, 177, 178,
179, 180, 188, 189, 190, 191, 214,
226, 231, 232, 242, 254, 255, 256,
257, 258, 262, 264, 268, 269, 270,
271, 272, 273, 274, 275, 277, 279,
282, 283, 287, 290, 306, 317, 318,
319, 324, 325, 326, 328, 329, 331,
333, 334, 335, 339, 340, 341, 347,
349, 354, 358, 359, 360, 362, 363,
367, 370, 371, 372, 386, 399
Feridun Bey 168, 169, 170, 171, 193,
201, 206, 230
Fetât El Arap 80, 83, 96, 97, 106,
136
Fırat 280
Fırka 165, 167, 168, 169, 179, 195,
198
Filistin 14, 15, 18, 19, 21, 22, 23, 24,
25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,

34, 35, 36, 37, 38, 46, 47, 48, 62,
77, 88, 94, 95, 100, 108, 111, 115,
120, 122, 123, 124, 131, 132, 138,
147, 148, 156, 176, 246, 286, 306,
311, 317, 340, 343, 347, 348, 352,
354, 357, 359, 363, 365, 366, 370,
371, 391, 394, 400, 401
Filistinli 17, 34, 36, 120, 132, 143,
400
Finch 22
Fırarî Askerler 368
Fişek 140, 202
Fort Salvatore 387
Fransa 22, 27, 30, 32, 33, 52, 68, 75,
93, 109, 110, 112, 122, 123, 124,
125, 126, 127, 129, 134, 135, 136,
137, 141, 148, 156, 237, 265, 281,
299, 300, 308, 313, 314, 356, 358,
363, 370, 391
Fransız Devrimi 30, 76
Fransız Hükümeti 268
Füzeler 392

G

Gaddar 58, 68, 144, 228, 372, 394,
402
Galiçya 92, 375
Galip Paşa 15, 16, 146, 157, 168,
169, 170, 172, 173, 179, 180, 190,
193, 195, 206, 207, 227, 229, 230,
231, 253, 256, 259, 275, 288, 294,
311, 398, 400
Garland 291, 343, 383, 388, 393,
394
Gaziantep 89
Gazyağı 203
Gazze 15, 24, 31, 333, 359

Gelibolu Savaşları 218
 Genç Türkler 49, 96
 Genel Af 362
 Genelkurmay Başkanlığı 15, 31, 123,
 158, 195, 260, 321, 344, 362
 General Clayton 156, 210, 211
 General Joffre 290
 General Laurezac 290
 General Moltke 290
 General Townshend 156, 299
 Gilbert Clayton 106, 167, 207, 167,
 210, 211, 372
 Giresun 366
 Gümüşhane 151
 Güney Afrika 65
 Güney Cephesi 54, 100, 362, 365
 Güney Hicaz 191, 225, 284

H

Hac 12, 13, 14, 44, 48, 67, 68, 91,
 93, 191, 222, 227, 234, 235, 236,
 237, 239, 246, 289, 300, 302, 303,
 304, 305, 309, 315
 Hacer'ül Esved 202, 249
 Hacılar 13, 51, 65, 93, 234, 255,
 272
 Hac İbadeti 13, 93, 234, 235, 304
 Haçlılar 56
 Haia 145
 Hail Emiri 153
 Hain 58, 119, 144
 Halep 109, 110, 112, 116, 125, 131,
 132, 140, 155, 299, 371
 Halife 14, 78, 163, 115, 119, 131,
 232, 236, 246, 277, 312, 305, 312,
 313, 314, 372, 401

Halifelik 36, 41, 45, 58, 65, 78, 81,
 103, 110, 115, 176, 241, 249, 250,
 282, 293, 311, 313, 314, 315
 Halife Sultan 131, 236, 277
 Halit İbni Derviş 379
 Hama 109, 110, 112, 371
 Hamidiye 158, 165, 167, 183, 184,
 187, 195, 197, 198, 199, 200, 201,
 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208,
 222, 401
 Hamidiye Hükümet Konağı 158, 165,
 167, 187, 195, 197, 198, 199, 200,
 201, 203, 204, 206, 222, 401
 Hamra 244, 282, 326, 327, 328
 Hanefi Mezhebinin Müftüsü 160
 Han Yunus 24
 Harbiye Nezareti 76
 Harem-i Şerif 208, 365, 383, 384
 Haşimiler 16, 17, 42
 Hayber 293
 Haydar Bey 232, 242, 382, 387
 Hayfa 124, 243
 Hayfa Limanı 243
 Hazine Bakanlığı 356, 392, 393,
 394
 Hazine-i Hassa 24
 120, 186, 192, 193, 268
 Hecin Devesi 186
 Hecinsüvar Alayı 365, 268
 Hedja 244
 Hedye 258
 Helyosta Makineleri 294
 Henry Asquith 29, 297
 Henry McMahon 78, 80, 114,
 136, 397
 Herzl 22, 26, 27, 29, 30
 Hristiyan 58, 117

- Hicaz Demiryolu 11, 63, 65, 70, 212, 225, 243, 254, 255, 259, 260, 276, 291, 292, 295, 321, 330, 331, 336, 340, 353, 355, 359, 360, 368
- Hicaz Emiri 171
- Hicaz Seferi Kuvvetleri 258, 262
- Hicaz Valiliği 229
- Hicaz Valisi 15, 65, 146, 170, 173, 184, 230, 253, 400
- Hidiv 64
- Hilafet 89
- Hindi Kalesi 184
- Hindistan 13, 14, 23, 32, 54, 55, 76, 78, 79, 80, 222, 228, 232, 234, 235, 236, 237, 245, 246, 247, 249, 251, 265, 280, 288, 298, 302, 303, 307, 308, 309, 315, 318, 323, 334, 400
- Hindistan Müstemleke İdaresi 222
- Hindistan Sömürge İdaresi 54, 78, 79
- Hintli 13, 67, 183, 234, 236, 302, 303, 304, 307, 308, 309
- Hintli Müslüman 302, 303, 308 13, 67, 304
- Hoeidah 321
- Hogarth 36, 173, 334
- Holden 58, 116
- Hollanda 68
- Homs 109, 112
- Hudeyde 92, 317
- hurma 368, 369, 389, 390
- hutbe 313
- Hükümet Konağı 158, 165, 167, 183, 187, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 222, 401
- Hüseyin Bey Ruhi 219
- Hüseyin Mübarig 17, 145, 179, 266, 272, 279, 280, 281
- Hüseyin Nasır 240
- Hz. Ali 42, 43
- Hz. Fatıma 42, 384
- Hz. Hasan 42, 43
- Hz. Hüseyin 43, 44, 280
- Hz. Muhammed 42, 43, 54, 56, 162, 225, 277, 301
- Hz. Nuh 44
- Hz. Ömer 115
- Hz. Ömer, 115
- Hz. Peygamber 17, 41, 42, 44, 120, 250, 306, 376, 380, 384
-
- I**
- I. Dünya Savaşı 11, 12, 14, 18, 22, 27, 28, 30, 32, 41, 50, 52, 53, 62, 64, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 76, 77, 92, 94, 95, 109, 120, 132, 148, 184, 185, 216, 218, 219, 220, 247, 290, 299, 317, 322, 324, 333, 362, 371, 374, 378, 387, 399, 401
- II. Abdülhamit 13, 21, 24, 45, 46, 47, 48, 71, 95, 96, 97, 164, 167, 183, 184, 187, 326, 399
- I. Kanal Harekâtı 53, 77, 78, 80, 81, 95, 108, 132, 184, 185
- II. Kanal Harekâtı 131, 132, 133, 136, 138, 145, 147, 149, 151, 152, 153, 163, 176, 177, 188, 212, 256, 257, 321, 347, 400
- II. Meşrutiyet 49
- II. Wilhelm 317
- Irak 17, 18, 21, 29, 38, 46, 55, 89, 92, 99, 100, 109, 117, 128, 299, 357, 358, 362, 370, 380, 400

Irak Cephesi 89, 99, 100, 109
 Iraklı 143, 389, 400

İ

İbha 323
 İbni Ali 42, 43, 247
 İbni Farun 278
 İbni Reşit 41, 58, 72, 150, 281, 294, 309, 319, 341, 400
 İbni Suud 41, 60, 61, 62, 70, 72, 73, 74, 77, 78, 80, 133, 207, 223, 232, 243, 251, 294, 309, 312, 314, 318, 319, 379, 381, 387, 401
 İdrisi 29, 41, 59, 60, 65, 70, 75, 76, 79, 93, 101, 133, 152, 153, 186, 207, 223, 241, 242, 243, 251, 312, 314, 401
 İhanet 42, 48, 58, 347, 356, 357, 394, 398, 400, 402
 İmam Yahya 41, 51, 59, 70, 79, 84, 152, 242
 İngiliz İmparatorluğu 391, 401, 402
 İngiliz İstihbarat Bürosu 167
 İngilizler 14, 16, 17, 29, 34, 39, 42, 46, 48, 51, 52, 54, 55, 56, 67, 72, 73, 75, 76, 77, 80, 81, 87, 93, 95, 96, 109, 113, 120, 123, 132, 133, 136, 138, 142, 144, 150, 151, 154, 156, 158, 159, 168, 172, 173, 175, 178, 189, 191, 192, 202, 205, 206, 211, 214, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 235, 242, 243, 246, 250, 253, 255, 256, 261, 264, 269, 276, 278, 283, 285, 291, 298, 304, 305, 307, 309, 312, 318, 321, 323, 325,

333, 347, 348, 351, 353, 356, 357, 359, 366, 378, 381, 383, 387, 390, 391, 395, 400
 İngiliz Savaş Gemileri 213
 İngiliz Savaş Kabinesi 33, 268, 372
 İngiliz Yüksek Komiseri 62, 80, 176, 219
 İngiltere 11, 13, 18, 21, 22, 23, 24, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 45, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 61, 64, 67, 68, 70, 71, 74, 75, 78, 79, 80, 86, 88, 89, 90, 93, 98, 99, 100, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 122, 123, 124, 126, 127, 148, 156, 160, 222, 235, 236, 237, 265, 282, 297, 299, 300, 307, 313, 314, 315, 319, 333, 334, 358, 363, 365, 372, 398, 401
 İngiltere Dışişleri Bakanlığı 18, 24, 88
 İrade 55, 232, 381, 382
 İran 86, 89, 90
 İskenderiye 81, 82, 83, 84, 90, 91, 97, 115
 İskenderun Körfezi 155
 İslam 43, 44, 46, 48, 57, 58, 76, 104, 116, 117, 144, 146, 162, 196, 202, 209, 232, 249, 250, 305, 308, 313, 318, 322, 359
 İslam Komitesi 146
 İsna el Cebel 145
 İsraıl 14, 26, 29, 35, 48, 92, 115, 391
 İsraıl Devleti 14, 29, 35, 115, 391
 İstablantar 343
 İstanbul 13, 14, 15, 16, 21, 23, 24, 25, 34, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48,

49, 50, 56, 57, 59, 60, 61, 63, 64,
65, 67, 69, 71, 72, 73, 76, 77, 81,
82, 88, 89, 94, 95, 96, 100, 130,
155, 164, 167, 183, 184, 187, 208,
220, 232, 233, 240, 242, 249, 261,
267, 293, 299, 313, 318, 321, 323,
326, 335, 362, 365, 366, 376, 378,
380, 383
İstihbarat Bürosu 167, 220
İstihbarat Raporları 54, 74, 106, 111,
242, 274, 275, 286, 301
İstihbarat Subayı 15, 57, 58, 188,
207, 257, 333, 365, 374, 389
İşbirlikçi 95, 144, 151, 159, 174, 272,
354, 389, 402
İşgal 12, 21, 22, 23, 24, 27, 30, 32,
33, 38, 45, 52, 60, 76, 88, 99, 109,
117, 122, 128, 130, 140, 147, 151,
155, 158, 160, 196, 206, 207, 208,
210, 222, 226, 229, 233, 234, 237,
238, 241, 242, 243, 246, 255, 257,
265, 268, 271, 274, 275, 288, 289,
297, 298, 299, 300, 306, 308, 324,
329, 334, 338, 346, 347, 348, 350,
353, 355, 357, 359, 360, 364, 366,
367, 368, 370, 378, 379, 381, 385,
387, 393, 394
İtalya 33, 93, 110, 133, 220
İtilaf Devletleri 28, 33, 34, 95, 103,
118, 122, 148, 215, 220, 237, 245,
316, 319, 352, 357, 362, 377, 378,
380, 381
İttihadı İslam 322
İttihat Terakki 12, 14, 17, 45, 46,
47, 49, 59, 96, 105, 106, 121, 167,
185, 204, 237, 247, 249, 250, 251,
359, 371, 399, 400

J

James 29, 36, 58, 116
Jandarma Kışlası 183

K

Kâbe 113, 164, 183, 184, 186, 202,
203, 209, 249
Kâbe-i Şerif 113, 164, 183, 184, 186,
202, 203, 209, 249
Kabil 220
Kafkas Cephesi 153
Kafkaslar 151, 153
Kahire 23, 24, 29, 50, 51, 53, 57, 60,
62, 63, 64, 69, 74, 78, 79, 81, 87,
89, 93, 96, 97, 100, 101, 102, 106,
107, 110, 111, 112, 116, 120, 122,
124, 125, 127, 128, 131, 134, 136,
139, 153, 154, 155, 162, 163, 164,
167, 172, 176, 178, 185, 208, 215,
216, 219, 220, 221, 224, 226, 227,
229, 232, 235, 241, 244, 245, 246,
247, 248, 249, 261, 264, 282, 292,
298, 300, 312, 314, 316, 322, 325,
333, 334, 365, 367, 387, 391, 397,
398, 399, 400
Kahire Müstemleke İdaresi 24, 29,
51, 57, 69, 79, 87, 89, 93, 100, 110,
120, 122, 124, 136, 153, 162, 163,
172, 176, 178, 185, 208, 215, 219,
221, 224, 227, 232, 235, 241, 244,
245, 246, 247, 248, 249, 261, 282,
298, 300, 316, 322, 365, 367, 397,
398, 399
Kahve 140, 215, 335
Kale 14, 184, 197, 199, 201, 208,
214, 224, 229, 233, 254, 331

- Kamil Bey 196, 197, 208, 209
 Kamran Adası 83
 Kanal Harekâtı 53, 77, 78, 80, 81, 95,
 108, 131, 132, 133, 136, 138, 142,
 145, 147, 149, 151, 152, 153, 163,
 176, 177, 184, 185, 187, 188, 212,
 256, 257, 318, 321, 347, 400
 Kasis Tepesi 196, 198
 Kastamonu 50
 Katliam 213, 214, 216, 217, 228,
 351, 371, 372, 386
 Kavalalı Mehmet Ali Paşa 183
 Kenan 44
 Kerbela 43, 44
 Kible 305, 401
 Kıbrıs 75, 395, 402
 kılıç 55, 130, 131, 183319
 Kışla 183, 184, 197, 199, 201, 204,
 205, 229
 Kıymet Tahsis Komisyonu 306
 Kızıldeniz 11, 14, 32, 46, 51, 52, 79,
 83, 86, 89, 144, 149, 150, 159, 160,
 165, 188, 212, 215, 219, 222, 223,
 226, 229, 237, 239, 244, 251, 254,
 264, 271, 272, 277, 280, 281, 283,
 288, 297, 298, 312, 319, 325, 326,
 328, 334, 339, 360
 Kilis 123, 124
 Kongre Hareketi 236
 Kontrespiyonaj 11, 77, 95, 284,
 398
 Koramiral R. Wemyss 347
 Korgeneral Pasinler 146, 157, 172,
 230, 288, 398
 Korgeneral Türkkân 15, 220, 324,
 364, 374, 378
 Kosseim 133
 Krup Dağ Topu 365
 Kudretli Dağ Topu 365
 Kudüs 23, 56, 78, 80, 94, 120, 124,
 252, 361
 Kunfida 175, 177, 178, 180, 207,
 241, 242, 310, 320, 323, 324
 Kur'an-ı Kerim 67, 249, 250
 Kureyş 42
 Kurmay Başkanı 175, 195
 Kurmay Heyeti 158, 180, 273
 Kurna 109
 Kurnaz 36, 58, 68, 110, 116, 127,
 144, 154, 176, 312, 253, 309, 394,
 398, 399, 402
 Kuşçubaşı Eşref 293, 294
 Kutsal Hal, Kâbe'nin Örtüsü 113
 Kutsal Şehir 91, 200
 Kutsal Yerler 59, 63
 Kut'ül Amare 28, 127, 156, 172,
 298, 299, 319
 Kuz Ebu'l-İr Savaşı 351
 Kuzey Afrika 45, 293, 318
 Kuzey Arabistan 149, 186, 339
 Kuzey Mezopotamya 121
-
- L**
 Lawrence 13, 47, 67, 68, 69, 106,
 138, 181, 216, 217, 218, 219, 251,
 252, 281, 282, 283, 288, 289, 290,
 292, 295, 305, 309, 310, 311, 315,
 319, 324, 329, 331, 333, 334, 335,
 338, 339, 341, 343, 344, 346, 349,
 350, 351, 352, 356, 357, 359, 360,
 363, 368, 370, 371, 372
 Liberal 49
 Limni Adası 116
 Lith 240

- Lloyd George 22, 24, 28, 29, 30, 32, 33, 281, 297, 308, 358
 Lojistik 225, 288, 310, 325
 lokomotif 343, 389
 Londra 14, 16, 18, 24, 29, 49, 54, 57, 58, 61, 62, 64, 70, 71, 88, 91, 92, 93, 99, 100, 105, 106, 107, 108, 109, 121, 122, 127, 131, 153, 172, 178, 222, 226, 232, 236, 237, 243, 246, 251, 281, 298, 300, 308, 312, 313, 314, 315, 316, 319, 325, 327, 358, 363, 364, 365, 372, 379, 393, 401
 Londra Antlaşması 93
 Lord Harding 281
 Lord Kitchener 16, 48, 50, 51, 52, 53, 56, 60, 62, 63, 64, 65, 67, 69, 70, 71, 78, 91, 98, 116, 155, 176, 219, 220, 293, 297, 314, 322
 Lord Palmerston 22
 Lord Ponsonby 23
 Lord Rothschild 36, 37
 Lord Shaftesbury 22, 23
 Lübnan 115, 123, 124, 131, 233
-
- M**
- Maan 184, 185, 191, 217, 243, 258, 306, 316, 340, 349, 350, 354, 360, 363, 367
 Maan Seyyar Jandarma Bölüğü 191
 Maaza 221
 Mabrak El Naka 359
 Mahail 241, 242
 Majesteleri Hükümeti 24, 28, 30, 37, 38, 54, 58, 60, 62, 87, 91, 98, 99, 111, 122, 150, 159, 236, 292, 312, 314, 334, 364, 394, 402
 Makam-ı İbrahim 202, 249
 Makedonya 76
 Makineli Tüfek Bölüğü 191, 320, 346, 184, 185
 Makineli Tüfek Mangası 323
 165
 165
 Malta 220, 387
 Mantelli Top 185, 191
 Mardin 86, 123
 Mark Sykes 33, 34, 156, 299, 358
 Maronit 95
 Marsilya 281
 Maurice de Bunsen 123
 Mayın 150, 353
 Maynard Keynes 393
 Henry McMahon 13, 14, 17, 29, 35, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 122, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 159, 161, 173, 176, 177, 178, 186, 188, 196, 207, 213, 215, 219, 220, 221, 227, 232, 234, 251, 265, 269, 281, 283, 286, 298, 301, 304, 307, 311, 312, 313, 314, 316, 329, 334, 358, 397, 399
 Meclis-i Mebusan 48, 64, 65, 81, 130, 233
 Medain Salih 174, 188, 244, 255, 316, 329

- Medine 15, 38, 51, 56, 59, 63, 64, 65, 70, 81, 85, 113, 119, 130, 138, 140, 152, 154, 156, 157, 159, 163, 164, 167, 174, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 200, 206, 207, 212, 214, 220, 221, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 232, 233, 240, 244, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 300, 306, 309, 310, 312, 316, 317, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 333, 334, 339, 340, 341, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 356, 359, 361, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 393, 394, 400
- Medine Muhafız Komutanı 178, 189, 254
- Medine Müdafileri 364
- Mehdi El Muntazar 60
- Mehmet Reşat 55, 131, 232, 249, 313, 318
- Mehmet Ziya Bey 146, 157, 158, 169, 179, 197, 202, 230, 250, 298, 398
- Mekke 9, 11, 12, 13, 14, 15, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 69, 70, 71, 78, 83, 85, 90, 100, 101, 102, 106, 111, 112, 113, 116, 125, 128, 133, 134, 138, 139, 145, 146, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 244, 252, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 210, 211, 212, 213, 215, 221, 222, 223, 224, 225, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 230, 231, 232, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 244, 239, 240, 244, 247, 249, 253, 254, 255, 257, 259, 266, 267, 268, 270, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 294, 297, 298, 301, 302, 303, 304, 305, 308, 309, 310, 311, 313, 315, 316, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 337, 352, 385, 398, 399, 400, 401
- Mekke Emirliği 14, 46, 232
- Mekke-i Mükerreme 9, 11, 12, 13, 14, 15, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 69, 70, 71, 78, 83, 85, 90, 100, 101, 102, 106, 111, 112, 113, 116, 125, 128, 133, 134, 138, 139, 145, 146, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 244,

İNDEKS

- 247, 249, 253, 254, 255, 257, 259,
266, 267, 268, 270, 272, 273, 274,
275, 277, 278, 279, 280, 281, 282,
285, 286, 287, 288, 289, 291, 292,
294, 297, 298, 301, 302, 303, 304,
305, 308, 309, 310, 311, 313, 315,
316, 323, 324, 325, 326, 327, 328,
329, 330, 331, 337, 352, 385, 398,
399, 400, 401
- Mekke Valisi 157
- Menar 305
- Menzil 147, 150, 207, 268, 272
- Merkez Karargâh 165, 198, 261
- Mersin 86, 89, 90, 109, 112, 115,
116, 125
- Mescid-i Haram 203, 209
- Meşrutiyet 49, 76
- Mevzi 193, 223
- Mezopotamya 68, 88, 106, 121, 124,
136, 153, 251, 286, 298, 315, 333,
334, 346, 363, 365, 373, 374, 391
- Mısır 12, 13, 14, 16, 19, 21, 23, 24,
25, 27, 41, 45, 46, 50, 52, 60, 61,
62, 64, 71, 75, 76, 77, 78, 85, 88,
89, 90, 96, 98, 101, 102, 105, 111,
113, 127, 132, 133, 134, 136, 137,
138, 145, 150, 157, 176, 205, 210,
213, 215, 219, 220, 221, 234, 237,
243, 245, 266, 280, 305, 306, 307,
309, 318, 319, 328, 330, 334, 347,
349, 350, 356, 360, 365, 375, 376,
382, 387, 388, 392, 393, 397
- Mısır Bürosu 101
- Mısır Orduları Başkomutanı 347,
349
- Mısır Seferi Kuvvetleri 77, 213, 328,
330, 376, 392
- Mısır Yüksek Komiseri 14, 61,
102, 334
- Mısır Yüksek Komiserliği 78
- Midyat 86, 123
- Mir Alam Han 302, 303, 304,
307
- Miralay 50, 171, 179, 382, 383,
387, 390
- Miralay Sadık Yahya Bey 390
- Molla 195
- Mondros 96, 99, 116, 371, 376, 377,
380, 387
- Mondros Ateşkes Antlaşması 99
- Mondros Ateşkesi 371, 376, 377,
380, 387
- Muaviye 42, 43
- Mudahrîj 343
- Muhammed Areyfan 91
- Muhammet Faruki 96, 106, 107,
128, 133, 210
- Muhammet Reşit Rida 289
- Muhasara 15, 180, 200, 206, 222, 232,
258, 263, 264, 284, 328, 347, 364,
367, 368, 374, 381, 384, 390, 400
- Muhtar Bey 96
- Muslim League 236
- Mustafa Kemal Paşa 306, 356, 370,
371, 387
- Musul 123, 140, 299, 364
- Mübarig 17, 145, 179, 266, 272,
279, 280, 281
- Mücahidin Güçleri 151
- Mücahit 257
- Mücahitler 189
- Mücavir 384
- Müdafiler 11, 376
- Müfreze 200, 293, 320, 323

Müfreze 177, 178, 180, 320, 323
 Müftü 161
 Mühendis 149
 Mühimmat 58, 95, 130, 132, 143,
 186, 208, 214, 230, 235, 241, 244,
 245, 255, 265, 267, 276, 281, 284,
 293, 352, 356, 392, 394
 Mümtaz Hizmet Nişanı 360
 Müslümanların Halifesi 241
 Müstahkem Mevki 184, 230
 Müteseyyid 43
 Müttefik 106, 297

N

Nablus 243
 Naci Kâşif Kıcıman 15, 167, 257,
 365, 374, 389
 Nahum Sokolov 33
 Nakîb'ül Eşraf 43
 Namaz 48
 Napolyon 22, 30
 Nasır 217, 240, 371
 Necd 17, 41, 61, 72, 73, 74, 80, 81,
 84, 93, 207, 278
 Necd Emiri 61, 72, 80, 207
 Necd Kaymakamı 73
 Neo-Türk 106
 Nili Örgütü 35, 94, 143
 Nuri Said 277

O

Obüs Topları 245
 Oniki Ada 93
 Orkney Adaları 51, 322
 Ortadoğu 25, 34, 75, 80, 97, 111,
 122, 123, 124, 245, 299, 317, 319,
 320, 385, 391, 394, 401, 402

Oruç 48, 249
 Osmanlı 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17,
 18, 21, 22, 23, 25, 27, 29, 30, 33,
 34, 35, 36, 38, 41, 43, 44, 45, 46,
 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60,
 62, 64, 69, 70, 72, 73, 75, 76, 77,
 79, 80, 81, 84, 88, 92, 93, 94, 95,
 96, 97, 99, 105, 107, 119, 120, 123,
 124, 128, 131, 132, 137, 145, 146,
 147, 152, 153, 154, 155, 157, 158,
 159, 161, 163, 164, 165, 168, 169,
 170, 171, 174, 179, 184, 186, 189,
 193, 194, 198, 204, 205, 210, 211,
 224, 232, 235, 237, 245, 247, 249,
 251, 254, 257, 261, 266, 277, 281,
 286, 288, 293, 294, 297, 298, 299,
 301, 304, 305, 306, 307, 315, 317,
 318, 322, 347, 356, 364, 365, 366,
 372, 376, 381, 385, 387, 394, 398,
 399, 400
 Osmanlı Devleti 11, 12, 14, 15, 16,
 17, 18, 22, 23, 25, 29, 30, 33, 34,
 36, 41, 43, 44, 45, 50, 51, 52, 53,
 54, 55, 56, 60, 62, 64, 70, 72, 73,
 75, 76, 77, 80, 81, 84, 88, 92, 93,
 94, 95, 96, 97, 99, 105, 107, 123,
 124, 137, 145, 146, 152, 154, 155,
 163, 169, 170, 171, 179, 184, 189,
 194, 211, 224, 232, 235, 247, 251,
 254, 257, 261, 266, 277, 281, 286,
 288, 293, 297, 298, 305, 307, 315,
 317, 318, 322, 347, 356, 364, 366,
 372, 381, 385, 394, 398, 400
 Osmanlı Hükümeti 164, 235

Ö

Ömer İbni Hattab 117, 125

Örtü Ateşi 208, 210, 228, 235, 286,
337, 338
Örtü Bombardımanı 227, 325

P

Palmerston 22
Panislamist 45, 46
Papa 33
Paris 25, 34, 110, 316, 372, 379,
382, 401
Paris Barış Konferansı 25, 401
Petrograd Protokolü 93
Petrol 122, 392
Picot 28, 35, 89, 93, 95, 123, 124,
127, 155, 156, 265, 299, 300, 316,
354, 356, 357, 358, 359, 374
Pirinç 140, 176, 215
Piyade Tüfegi 140, 141, 199, 272
Ponsonby 23
Portsaid 382
Port Sudan 83, 141, 149, 150, 155,
172, 173, 176, 207
Prima Facie 237
Propaganda 75, 76, 78, 79, 84, 92, 93,
95, 109, 167, 216, 226, 228, 251, 308,
309, 319, 322, 323, 357, 361
Propaganda Broşürleri 92

R

Rabiğ 17, 119, 145, 179, 219, 255,
265, 266, 267, 268, 270, 271, 272,
273, 274, 275, 277, 279, 280, 281,
282, 283, 284, 285, 286, 288, 289,
294, 297, 312, 324, 325, 327, 328,
329, 330, 331, 340
Rabiğ Boğazı 268

Rabiğ Limanı 119, 265, 273, 274,
282, 325
Ramazan 82, 83, 85
Ramlat İstasyonu 344
Ravza-i Mutahhara 384
Ray 343, 359, 360
Reşit Rıza 82, 305, 313
Richard James 58, 116
Roma 33, 34, 316
Ronald Storss 71
Rothschild 36, 37
Rus Cephesi 148
Rusya 18, 22, 24, 27, 28, 29, 33, 34,
51, 52, 68, 75, 79, 89, 93, 110, 124,
156, 220, 237, 299, 300, 308, 314,
315, 352, 356, 357, 365
Rüfeda Paşa 337

S

Sabah Ezanı 191, 194
Sabit Telsiz Telgraf Merkezi 294
Sadakatsizlik 69, 80, 82, 100, 119,
130, 138, 143, 144, 172, 175, 176,
249
Sadık 52, 53, 137, 145, 159, 163,
179, 189, 193, 205, 254, 281, 322,
387, 390
Sahra Topu 210, 273, 353, 356
Said Halim Paşa 69, 71
Sana 323
Sanbuk 83
San Remo Konferansı 28
Sarıkamış 75, 76
Sarıkamış Harekâtı 75
Savaş gemileri 187, 213, 222, 223,
227, 236, 242, 266, 288, 335, 338
Savaş Gemisi 173, 306, 307, 382

- Savaş Kabinesi 18, 30, 33, 37, 107, 122, 251, 268, 281, 282, 307, 323, 356, 363, 372, 378, 392
- Savaş Uçağı 266, 280, 281
- Seferberlik Planı 185
- Selanik 96, 124, 167
- Senusi 133, 135, 137, 151, 159, 322
- Seyit İdrisi 41, 314
- Seyyid 43, 75, 76, 79, 93, 101, 133, 151
- Sırbistan 315
- Sidi Ben Gabrit 284
- Sina 15, 24, 31, 138, 142, 174, 293, 317, 333, 400
- Sina Çölü 138
- Sir Edward Grey 12, 16, 24, 25, 63, 65, 78, 79, 90, 106, 232, 297, 301
- Sir Edward Grey, Grey 12, 16, 24, 25, 63, 65, 78, 79, 90, 106, 232, 297, 301
- Sir Henry Finch 22
- Sir Reginald Wingate 57, 137, 283, 307, 330, 347, 349, 376
- Sivas 151
- Sivil Savaş Esiri 240
- Siyonistler 24, 27, 28, 30, 32, 33, 34, 38, 122
- Skorpit 374
- Somalı Mollası 133
- Storss 71, 173, 190
- Stotzingen 120, 144, 177, 178, 180, 189, 191, 251, 253, 256, 298, 317, 320, 321, 322, 323, 324, 391
- Stotzingen Misyonu 120, 144, 177, 178, 189, 191, 251, 253, 256, 298, 317, 320, 321, 322, 323, 391
- Sudan 12, 57, 61, 79, 83, 137, 138, 141, 149, 150, 155, 172, 173, 176, 207, 221, 265, 280, 318, 319, 322, 334
- Sudan Serdarı 207, 221
- Sultan 13, 21, 24, 41, 45, 55, 71, 75, 89, 131, 232, 236, 249, 277, 313, 318, 378, 381, 382, 387
- Sultani Birliği 200
- Sultani Bölüğü 184
- Sultan Osman Denizaltısı 75
- Sultan V. Mehmet Reşat 55, 131, 313, 318
- Suriye 18, 21, 22, 27, 29, 30, 34, 38, 46, 47, 54, 58, 68, 69, 83, 88, 94, 95, 96, 97, 100, 106, 107, 108, 109, 112, 115, 120, 121, 123, 124, 125, 130, 131, 132, 134, 138, 139, 140, 142, 149, 151, 152, 154, 155, 156, 176, 186, 212, 225, 226, 228, 239, 241, 249, 253, 254, 261, 265, 272, 275, 276, 278, 286, 288, 289, 291, 299, 300, 306, 311, 314, 317, 318, 324, 330, 335, 340, 341, 346, 347, 348, 354, 356, 357, 358, 359, 362, 363, 370, 373, 380, 390, 391, 394, 399, 400
- Suriye-Filistin Cephesi 34, 94, 120
- Suriyeli 17, 34, 120, 132, 143, 323, 360, 372, 389, 400
- Suriyeli Araplar 372
- Süleyman Askeri Bey 55
- Sülsül Kalesi 184
- Süveyş 24, 32, 33, 51, 80, 83, 88, 132, 133, 147, 148, 149, 153, 176, 225, 234, 321, 327, 339, 387

Süveyş Kanalı 24, 32, 33, 80, 83,
88, 132, 147, 148, 149, 153, 176,
225, 321, 339
Sykes 28, 33, 34, 35, 89, 93, 124,
127, 155, 156, 265, 299, 300, 316,
354, 356, 357, 358, 374, 393
Sykes-Picot Antlaşması 28, 35, 89,
93, 124, 127, 155, 156, 265, 299,
300, 354, 356, 357, 358, 374
Symes 45, 57, 58, 59, 60

Ş

Şafi 194, 196, 197
Şam 68, 69, 96, 109, 110, 112, 131,
152, 174, 191, 243, 256, 258, 278,
294, 299, 306, 309, 311, 318, 321,
322, 323, 324, 333, 343, 346, 348,
350, 351, 352, 353, 360, 363, 370,
371, 372, 373, 375, 389
Şamar 41, 376, 400
Şeker 140, 215
Şemis 186
Şerif Abdullah 58, 62
Şerif Ali 13, 49, 231, 232, 233
Şerif Ali Haydar 231, 232, 233
Şerif el Senusi 135
Şerif Hüseyin 11, 12, 13, 14, 15, 17,
21, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 41,
42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
53, 54, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83,
87, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 97, 98,
99, 100, 105, 108, 111, 114, 115,
119, 120, 130, 132, 133, 134, 136,
138, 141, 142, 146, 147, 150, 154,
156, 157, 160, 165, 167, 168, 171,

176, 179, 185, 197, 198, 205, 219,
222, 230, 232, 248, 254, 266, 277,
290, 297, 298, 299, 311, 319, 322,
356, 375, 376, 391, 395, 397, 398,
399, 400, 401, 402
Şerif Muhsin 266
Şerif Nasır 217
Şeyh Avuda 371, 372
Şeyh Reşid Rıza 82
Şifre Telgraf 65, 159, 169, 171, 213,
335, 363, 372, 380, 398
Şinayder Bataryası 268

T

Taarruz 12, 210, 212, 227, 254, 255,
259, 262, 267, 268, 285, 325, 326,
327, 328, 330, 360, 371
Taba 24, 25, 46
Tabanca 392
Tabur Cerideleri 195
Taif 15, 81, 82, 83, 157, 158, 159,
167, 168, 169, 171, 172, 173, 174,
179, 180, 185, 188, 190, 191, 192,
193, 195, 196, 198, 200, 207, 214,
221, 223, 224, 226, 227, 228, 229,
230, 231, 238, 242, 254, 256, 258,
259, 266, 275, 276, 277, 278, 288,
297, 302, 305, 323, 398
Taif Fırka Komutanı 169
Taif Kalesi 173, 266
Takruniler 65
Tanin 267
Tariki Sultani 254, 255, 257, 268,
272, 277
Tariki Şarki 254, 255
Tarsus 123, 124

- Tebük 243, 316, 340, 344, 350, 388
 Teheccüd Namazı Ezanı 194
 Tel Arar 372
 Telgraf 34, 36, 37, 57, 65, 75, 80, 90, 147, 156, 159, 167, 169, 171, 177, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 196, 206, 213, 220, 222, 233, 236, 240, 241, 242, 255, 257, 258, 266, 269, 294, 335, 343, 356, 359, 360, 363, 365, 371, 372, 380, 389, 398
 Telgraf Hatları 193, 196, 222, 240, 255, 343
 Tercüman 219, 308, 320, 321
 Teslim Antlaşması 229, 376
 Teşkilat-ı Mahsusa 55, 77, 156, 293
 Theodore Herzl 22, 26, 27, 29
 Tiranlık 247
 Tiyatro 169, 198, 302, 303
 Tokat Tepe 257
 Topçu 196, 197, 209, 231, 306
 Topçu Yüzbaşı 197
 Topçu Yüzbaşı Kamil Bey 197
 Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler Dairesi 376
 Toroslar 89, 93, 156
 Townshend 156, 298, 299
 Trablusgarp 133, 220, 322
 Trabzon 151, 217, 366
 Tuzak 271, 349
 Tümen 109, 157, 158, 159, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 180, 184, 185, 193, 196, 206, 207, 221, 223, 225, 229, 230, 256, 259, 346, 382, 385
 Tümen Kurmay Heyeti 158
 Türk Birlikleri 12
 Türkçe 15, 17, 249, 269, 356, 383
 Türkler 48, 49, 59, 63, 84, 91, 96, 99, 118, 134, 145, 190, 211, 216, 218, 242, 283, 290, 308, 347, 354, 360
 Türk Lirası 175, 187
 Türk Müfrezesi 177, 180, 321
 Türk Ordusu 14, 77, 93, 94, 95, 96, 120, 130, 133, 136, 137, 138, 140, 142, 143, 144, 149, 150, 151, 152, 153, 158, 205, 210, 241, 256, 291, 293, 318, 319, 334
-
- U
 Uçak Filosu 242
 Ulusal Yurt 25, 26, 28, 32, 33, 34, 36
 Um Lej 310
 Umman Denizi 32
 Un 21, 22, 28, 29, 30, 33, 36, 44, 47, 59, 61, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 79, 80, 92, 93, 97, 99, 101, 106, 108, 115, 122, 126, 127, 129, 131, 132, 133, 136, 138, 140, 143, 148, 150, 151, 152, 153, 155, 165, 175, 178, 186, 188, 190, 211, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 236, 251, 265, 269, 281, 289, 292, 305, 307, 312, 316, 318, 323, 327, 329, 331, 334, 341, 354, 357, 358, 359, 366
 Urban 17, 73, 159, 171, 187, 196, 204, 206, 227, 239, 255, 262, 274, 277, 279, 287, 291, 330, 337, 339, 341, 351, 394
 Urfa 86, 123
 Uşi Antlaşması 133

Ü

Ürdün 15, 16, 48, 340

V

Vadi Ays 331, 333, 341, 343, 353

Vadi Ethil 362

Vahhabi 29, 61, 72, 73, 84, 289, 309, 379

Vahhabi İbni Suud 61, 72, 73

Vakıf Bakanlığı 104

Van 93

Vech 15, 254, 291, 297, 321, 324, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 333, 335, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 349, 350, 358

Vehip Bey 59, 63, 64, 65, 67, 81, 170, 184

Vilayet Konağı 179

V. Mehmet Reşat 55, 131, 249, 313, 318

Von Der Goltz 100

Von Stotzingen 177, 180, 320

W

Wemyss 347

Wingate 57, 58, 137, 216, 243, 251, 265, 283, 291, 307, 312, 315, 327, 330, 340, 347, 348, 349, 353, 354, 356, 357, 363, 365, 376, 393

Y

Yafa 152

Yağma 174, 175, 303, 338, 351, 386

Yahudiler 21, 23, 27, 28

Yam 44

Yarbay Basset 357

Yarbay David Hogarth 36

Yarbay Emin Bey 381, 382

Yarbay Wilson 216, 219, 264, 265, 267, 269, 271, 272

Yavuz Sultan Selim 21, 41

Yemen 15, 17, 29, 41, 75, 76, 92, 93, 133, 144, 145, 152, 153, 159, 177, 178, 180, 186, 191, 241, 242, 247, 253, 293, 294, 312, 319, 320, 322, 323, 324, 348, 377, 379, 380

Yemenli 183, 304

Yemen Müfrezesi 177, 180, 191

Yemen Şeyhi İdrisi 186

Yemen Zeydileri 133

Yenbo 15, 56, 144, 219, 220, 244, 254, 255, 257, 264, 267, 271, 275, 277, 297, 321, 323, 325, 326, 328, 330, 331, 333, 340, 349, 375, 380, 386, 388

Yeni Turan 106

Yezit 43, 44

Yıldırım Beyazid 43

Yıldırım Orduları 356, 362, 370, 371

Yüksek Komiser Vekili 138

Yüzbaşı Cornwallis 173, 215, 219, 220, 246, 265, 267

Yüzbaşı Feridun Bey 168, 169, 170, 171, 193, 201, 206, 230

Yüzbaşı George Lloyd 357, 358

Yüzbaşı Kamil Bey 197, 208, 209

Yüzbaşı Mümtaz Bey 171

Yüzbaşı Symes 57

Yüzbaşı Warren 219

Z

Zalzal 95

Zehirli 364

Zeyd 60, 81, 173, 174, 188, 190,
191, 213, 219, 234, 272, 273, 275,
277, 306, 315, 349

Ziraat Birliği ve Müfettişliği 333

Ziya Bey 146, 157, 158, 159, 160,
161, 164, 165, 168, 169, 170, 171,
172, 175, 179, 192, 193, 194, 195,
196, 197, 198, 199, 200, 201, 202,
204, 205, 206, 222, 230, 250, 298,
380, 381, 398